

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ 10

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 10-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

Вазорати таълими халқи Ҷумҳурии Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст.

ТОШКАНД – 2022

УЎК 811.222.8(075.3)
КБК 81.2(5Тож)я72
Ч 78

Таваккал Чориев, Малик Кабиров, Сабоҳат Мацито̀ва

Муҳаррири масъул:

Марҳабат Истамова, номзоди илмҳои филология, дотсент

Муқарризон:

Гайрат Раҳимкулов	– доктори фалсафа оид ба фанҳои филология (PhD), дотсенти кафедраи Филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи хориҷаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов;
Адашуллоева Гулноза	– доктори фалсафа оид ба фанҳои филология (PhD), дотсенти кафедраи Филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи хориҷаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов;
Мисриева Руқия	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 9-уми ноҳияи Пешкӯи вилояти Бухоро;
Бахронова Лутфия	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 8-уми ноҳияи Пешкӯи вилояти Бухоро;
Маҳмудов Фарҳод	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 9-уми ноҳияи Сайхунободи вилояти Сирдарё;
Холмӯминов Ҳомид	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 10-уми ноҳияи Деҳқонободи вилояти Қашқадарё;
Умарова Ирода	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 21-уми ноҳияи Самарқанди вилояти Самарқанд;
Қудратова Дилафрӯз	– омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики мактаби таълими миёнаи умумии рақами 47-уми ноҳияи Самарқанди вилояти Самарқанд.

АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ:

– Кор бо гурӯҳ

– Кори лоиҳавӣ

– Мафҳум ва истилоҳоти лингвистӣ

– Савол ва супориш

– Танвири афкор

– Тест

– Фаъолияти эҷодӣ

– Чархи ақл

– Такмили саводи имлоӣ

Макети оригиналӣ ва концепсияи дизайнӣ аз ҷониби маркази таълими Республика коркард шудааст.

ISBN 978-9943-8460-3-6

© Маркази таълими Республика, 2022

МУНДАРИЧА

БОБИ I. ЗАБОН ВА ҚОМЕА

МАВЗЎИ 1. Таркиби луғавии забони миллӣ ва адабӣ	5
МАВЗЎИ 2. Услубшиносӣ – як соҳаи илми забоншиносӣ	16

БОБИ II. МАВҚЕИ МАН ДАР ҚОМЕА

МАВЗЎИ 3. Услуби бадеӣ ва гуфтугӯӣ	26
МАВЗЎИ 4. Услуби илмӣ, рӯзноманигорӣ (публитсистӣ), расмий коргузорӣ.....	35

БОБИ III. ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

МАВЗЎИ 5. Воситаҳои образноки лафзӣ чун захираи услубии нутқ	44
МАВЗЎИ 6. Услубиёти муродифҳои луғавӣ	54
МАВЗЎИ 7. Услубиёти калимаҳои ҳамгуна ва наздикталаффуз (паронимҳо)	60
МАВЗЎИ 8. Услубиёти мутазодӣ.....	63
МАВЗЎИ 9. Услубиёти сермаъноӣ.....	68

БОБИ IV. МУОШИРАТ ВА МУНОСИБАТ

МАВЗЎИ 10. Имконоти услубии варваризм, экзотизм, вулгаризм ва эвфемизмҳо	71
МАВЗЎИ 11. Савол ва супориш барои санҷиши донишҳои омӯхтаи чоряки якум	80
МАВЗЎИ 12. Услубиёти воҳидҳои фразеологӣ.....	82
МАВЗЎИ 13. Имконоти услубии исм	86
МАВЗЎИ 14. Хусусиятҳои услубии сифат	90
МАВЗЎИ 15. Имконоти услубии ҷонишин	93
МАВЗЎИ 16. Имконоти услубии феъл.....	95

БОБИ V. ИЛМ ВА ТЕХНОЛОГИЯ

МАВЗЎИ 17. Имконоти услубии зарф.....	99
МАВЗЎИ 18. Хусусиятҳои услубии пешоянд ва ҳиссача. Такрори чорякӣ	101
МАВЗЎИ 19. Хусусиятҳои услубии ибора	107
МАВЗЎИ 20. Имконоти услубии ҷумлаҳои соддаи дутаркиба	109
МАВЗЎИ 21. Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои яктаркиба.....	112

МАВЗЎИ 22. Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои чидааъзо.....	117
МАВЗЎИ 23. Хусусиятҳои услубии аъзоҳои ҷумла	120
МАВЗЎИ 24. Хусусиятҳои услубии аъзоҳои истисноии ҷумла	123
МАВЗЎИ 25. Вазифаи услубии калима ва ибораҳои туфайлӣ.....	125
МАВЗЎИ 26. Савол ва супориш барои санҷиши донишҳои омӯхтаи чоряки сеюм	127

БОБИ VI. САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ

МАВЗЎИ 27. Имконоти услубии мухотаб	129
МАВЗЎИ 28. Хусусияти услубии ҷумлаи мураккаби пайваст	134
МАВЗЎИ 29. Имконоти услубии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ.....	137
МАВЗЎИ 30. Тобишҳои услубии аломатҳои китобат.....	140

БОБИ VII. ТАБИАТ ВА ИНСОН

МАВЗЎИ 31. Тавсифнома, тарцимаи ҳол, суратмаҷлис, тавсиянома	155
МАВЗЎИ 32. Барқия (телеграмма), телефонахбор (телефонограмма), даъватнома, эълон	158
МАВЗЎИ 33. Иҷрои машқ ва супоришҳо аз диди услубшиносӣ	163
МАВЗЎИ 34. Санҷиши донишҳои омӯхтаи чоряки чорум.....	166
Савол ва супоришҳо барои вусъат ва такон додани дониши лингвистӣ.....	181
Истилоҳот ва мавҳумҳои лингвистӣ.....	218
Ихтисорот	222

БОБИ I. ЗАБОН ВА ҚОМЕА

МАВЗЎИ 1. ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ ВА АДАБИ

Забон неъматӣ бебаҳои зиндагии аҳли башар мебошад. Инсон фақат тавассути забон метавонад эҳсос ва фикру андешаҳои худро иброз намояд.

Забони миллӣ ойинаи пурҷилои таърих, қаҳони маънавӣ ва хираду маърифати ҳар як халқу миллат ба шумор меравад.

* * *

Дар таркиби шеваҳои мардуми мо ҳазорон калимаҳои асилу ноби тоҷикӣ мавҷуданд, ки бо сабабҳои гуногун аз доираи истеъмол берун мондаанд. Вазифаи аввалиндараҷаи забоншиносону фолклоршиносон ин аст, ки зимни таҳқиқоту ҷустуҷӯҳои илмӣ чунин калимаҳоро аз дохили шеваҳо дарёфт карда, онҳоро ба доираи муомилоти забони адабии тоҷикӣ ворид намоянд.

* * *

Дар замони пешрафти бесобиқаи илму техника таҳияи истилоҳ ё истилоҳсозӣ ба сифати омили тавонбахши забон дар қомеаи мо

аҳамияти мубрам пайдо кардааст. Ба вучуд овардани забони илм бе таҳияву танзими истилоҳоти соҳаҳои мухталифи илм ва то ҳадди забони меъёр такмилу сайқал додани он ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки барои тавсеаи доираи калимасозии мавзӯӣ, аз қабилҳои истилоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра аз имкониятҳои забони модарӣ ҳамаҷониба истифода карда шавад.

* * *

Феҳристбандии электронии тамоми калимаҳои забони тоҷикӣ бар асоси маъхазҳои қадимаву имрӯза ва ба барномаи компютерӣ ворид кардани он ба шумор меравад. Ба хоҳири дастрасии ҳар чӣ бештар ба сарчашмаҳои дасти аввал бояд шакли электронии фарҳангҳои мӯътамад, аз қабилҳои «Луғати фурс», «Бурҳони қотей», «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Баҳори Аҷам», «Фарҳанги Онандроҷ», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Луғатнома»-и Деҳхудо ва дигар фарҳангу истилоҳномаҳои соҳавӣ бо алифбои имрӯзаи тоҷикӣ ба шабакаҳои иттилоърасонӣ ворид карда шавад.

* * *

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар заминаи қонуну қоида ва меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ сурат гирад, яъне аввал забони модарии худро ба дараҷаи олий бояд донист ва сипас дар қиёс бо дастурҳои он ба фарогирии забонҳои хориҷӣ иқдом намуд. Бузургони гузаштаи мо дар ин маврид низ бисёр дуруст гуфтаанд:

Ҳар кас ба забони худ суҳандон гардад,
Донистани сад забон осон гардад.

Аз худ намудани забонҳои хориҷӣ ва дар баробари ин, беъътиной зоҳир кардан ба омӯзиши забони модарии худ нишонаи бефарҳангӣ ва беэҳтиромӣ нисбат ба миллату Ватан, модар ва таъриху фарҳанги хеш аст ва пеш аз ҳама, падару модарон масъуланд, ки ба чунин амали нораво роҳ надиханд. Мо бояд кӯшиш кунем, ки фарзандонамон нахуст забони модариро аз худ кунанд, ба он эҳтирому арҷ гузоранд ва сипас ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ оғоз намоянд.

Бо гуфторҳои пурҳикмат шинос шавед ва пас аз он байни гурӯҳҳо тақсим намуда, матлаб ва ӯҳдадори назардоштро бо хулосаҳои мантиқӣ баён намоед.

БА ФИКРИ МО

Суҳанвар дар хусуси забон ва мавқеи он дар ҷомеа, инчунин аҳамияти он дар камолоти инсон ҳарф задааст.

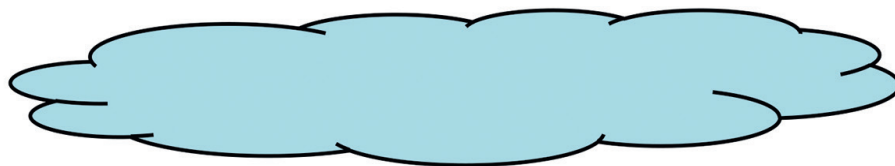
Вазифа, масъулияти моро дар интиҳоб ва корбасти вожаҳои шевагӣ ёдрас намудааст.

Дар интиҳоб ва корбасти калимаҳои вомии навбунёд хушзеҳн буданро хотирнишин кардааст.

Дар шабакаҳои интернетӣ ва барномаи компютерӣ ташкил намудани корпуслингвистикаи калимаҳои забони тоҷикиро пешниҳод намудааст.

Барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ кӯшиш намудан ва барои он пеш аз ҳама забони модариро ҳамҷониб доништанро ёдрас намудааст.

БА ФИКРИ ШУМО ЧӢ?

Шумо ҳамчун забоншиноси ҷавон дар иҷрои вазифаҳои пешниҳодшуда чӣ гуна рафтор карданед?

1 ҲАМЧУН ЗАБОНШИНОС

2 ҲАМЧУН ЛУҒАТНИГОР

3 ҲАМЧУН ИСТИЛОҲШИНОС

4 ҲАМЧУН ШАХСИ ЗАБОНДОН

5 ҲАМЧУН УСЛУБШИНОС

6 ҲАМЧУН СУХАНВАР

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

1

ЗАБОНИ МИЛЛӢ

Забони миллӣ асоси офариниш ва ҳувияти миллии ҳар қавм буда, воситаи ифодаи фикр, омили асосии эҷодии фарҳанг ва пояи устувори миллат аст. Аз ин рӯ, ба соҳибони забон лозим аст, ки забони адабиро хуб омӯзанд ва онро чун гавҳараки чашм эҳтиёт кунанд, дар роҳи тозагӣ ва рушду камоли минбаъдааш пайгирона кӯшиш намоянд.

2

ЗАБОНИ АДАБӢ

Забони ба меъёр даромадааст, ки эҳтиёҷҳои ба соҳаҳои гуногуни маданият доштаи халқро қонеъ менамояд. Вай забони асарҳои бадеӣ, публицистӣ, радиою телевизион, театру кино, илм, ташкилотҳои давлатӣ, мактабу маориф мебошад.

Забони адабии тоҷикӣ дар инкишофи ҳазорсолааш, ба ғайри баъзе давраҳо ва баъзе ҷараёнҳои услубӣ, ҳамеша ба асоси халқии худ робитаи мустақам дошт.

Ҳамбастагии ногусастани забони адабӣ ва бунёди халқии он дар замони мо беш аз пеш аҳамият пайдо кардааст. Таъсири забони адабӣ ба гуфтугӯ шояд дар ягон давраи замон ба ин дараҷа, ки имрӯз ҳаст, набуд. Баъзе аз кормандони соҳаи кишоварзӣ, созмонҳои гуногун, идоранишинҳо аз телевизион бе матни тайёр баромад мекунанд, мебинем, ки босаводона гап мезананд, ба забони адабӣ гуфтугӯ мекунанд.

Инкишофи баланди маънавии шахс имкон медиҳад, ки ба забони модарӣ меҳр дошта бошад, онро бо бисёр нозуқиҳояш аз худ кунад, барои тозагиву ғановат ва пешрафти он кӯшиш намояд. Он чӣ маданияти сухан меномем, савияи баланди сухандониву сухансанҷист, ки хушбаёнӣ, зебосуханӣ, суханварӣ ва унсурҳои услуби шахсиро фаро мегирад.

3 ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОН

Ҷамъи калимаҳои забон таркиби луғавии забонро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, таркиби луғавии забон манзараи умумии забонҳоро инъикос менамояд. Зиёд будани калимаҳо дар забон боигарии луғавии он аст. Олимони луғатнигори тоҷик ақидае доранд, ки то имрӯз адади калимаҳои забони адабии тоҷик аз сад ҳазор зиёд гардидааст. Дар ҳақиқат, забони мо яке аз забонҳои сарватманд, пуриқтидор ва гуворо мебошад. Нависандагони бузург, олимони ҷаҳоншумул онро сайқал додаанд, ба сарватҳои он сарват зам кардаанд. Халқ ва фарзандони бузурги ӯ ба забони мо иқтидору тавоноӣ бахшидаанд.

КАЛИМАҲОИ ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНРО АЗ ҶИҶАТИ ОБУРАНГИ УСЛУБИ МЕТАВОН БА ЧУНИН ГУРҶҶО ҶУДО КАРД:

1

Калимаҳои гуфтугӯӣ: Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ асосан дар гуфтугӯӣ оддӣ, сӯҳбатҳои ғайрирасмӣ истифода мегарданд: **аралаш, йигит (писар), дайду (гарданда), ношукрбанда, кӯрсавод, линг (пой), ашӯла (суруд), чигил (бесару нӯг), чақ-чақ кардан (сӯҳбат кардан), ҷим шудан (хомӯш шудан)** ... ва ғайра. Ин навъ калимаҳо хоси услуби гуфтугӯианд.

2

Калимаҳои адабӣ-китобӣ: Калимаҳои адабӣ-китобӣ бештар дар услуби хаттӣ корбаст мешаванд ва ба услуби гуфтугӯӣ хос нестанд, монанди калимаҳои **хуршед, ангубин, авранг, парасту, манзур паём, рақиб, қалб, афрӯхтан, гудохтан, висол, моҳҷабин, нозукхиром** ... ва ғайра. **Мисол:** – Кирдори бародарони Эраҷ маро ба ҳаёлотӣ ғамангез андохт, – мегуфт шоир. Додари худашонро куштанд. Инсон ба дунё ҳамчун фаришта пок ва беайб меояд, пас ин даррандахӯӣ дар табиати вай аз қучост? – пурсид ӯ (А. Ф.) ва худ ҷавоб дод: – Аз ҳирси чоҳ, сарват, ҳирси забардастӣ бар ҳамчинсонӣ худ (С. У.). **Мисол:** 1. Дидед, **дадо**, вай барои аз марг нигоҳ доштани ман худаширо ба тир сипар кард (П. Т.). 2. Духтари очаву отаам (С. У.).

Калимаҳои адабӣ-китобӣ дар асарҳои бадеӣ барои ифодаи услуби баланд, тарзи ифодаи мутантани фикр кӯмак мекунанд. **Мисол:** Тошканд шаҳрест хуррам ва маданияест беҳҷаттавӣ ва иқлими панҷум, муштамал аст бар хонаҳои хучастабунёд. Обаш хубу ҳавояш марғуб ва хокаш ҳуснхезу заминаш фараҳангез, бағоти дилкушову басотини беҳатфазо дар ӯст (З. Ш.).

3

Калимаҳои шевагӣ: Истеъмоли калимаи шевагӣ дар маҳалҳо маҳдуд мебошад. Монанди калимаҳои «**бийи**» (**Самарқанд**), «**она**», «**нана**» (**Бухоро**), «**апа**» (**Фарғона**), «**аба**» (**Косонсой**), «**ана**» (**Бўстонлик**). Калимаҳои мазкур дар забони адабӣ бо интиҳоби калимаи «**модар**» корбаст мешаванд. Калимаҳои шевагӣ дар асарҳои бадеӣ дар нутқи қаҳрамонон истифода мегарданд.

Ба гурӯҳи умумиистеъмоли калимаҳое мансубанд, ки дар ҳамаи услубҳо баробар корбаст мешаванд, аз ин рӯ, онро «байниуслубӣ» низ меноманд. **Мисол:** Пора-пора киштзорони сабзгун монанди дарбеҳҳои чомаи камбағали кӯҳистонӣ дар адирҳо паҳну парешонанд. Гандуми ҷав, арзан, чуворино аксаран деҳқонон дар тоқиҳо баркашида меко-ранд. Фалонӣ имсол даҳ тоқӣ ғалла коштааст, бисмадонӣ понздаҳ тоқӣ... (С. У.).

4

Калимаҳои коргузори расмӣ: шоҳид, муфаттиш, фикри айбдорӣ, ба ҷиноят кашидан, ҳукм баровардан (ҳуқуқшиносӣ).

5

Калимаҳои соҳавӣ: Калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ин ё он соҳаи касбу ҳунар, ки дар нутқ ва навиштаҷоти ашхоси ба ин ё он соҳаи касбу ҳунар марбутбуда ҳамарӯза мавриди истифода қароргиранда, калимаҳои соҳавӣ ба шумор меравад. Донишомӯзон дар мактаб ҳангоми дарс ҳар рӯз калимаҳои **бӯр, қалам, китоб, дафтар, устод, танаффус, занг задан, синф, доска (тахтаи синф),** ҳангоми дарси забони тоҷикӣ калима, **ибора, ҷумла, исм, сифат, ҷонишин, мубтадо, хабар, ҷумлаи содда, ҷумлаи мураккаб** ва ам-соли инҳоро истифода мебаранд.

Матнро хонед ва фикратонро аз рӯи мазмуни он баён намоед. Ба калима ва ибораҳои ҳаммаъноии фиристодан, равон кардан, видо намудан, узот кардан ҷумлаҳо тартиб диҳед.

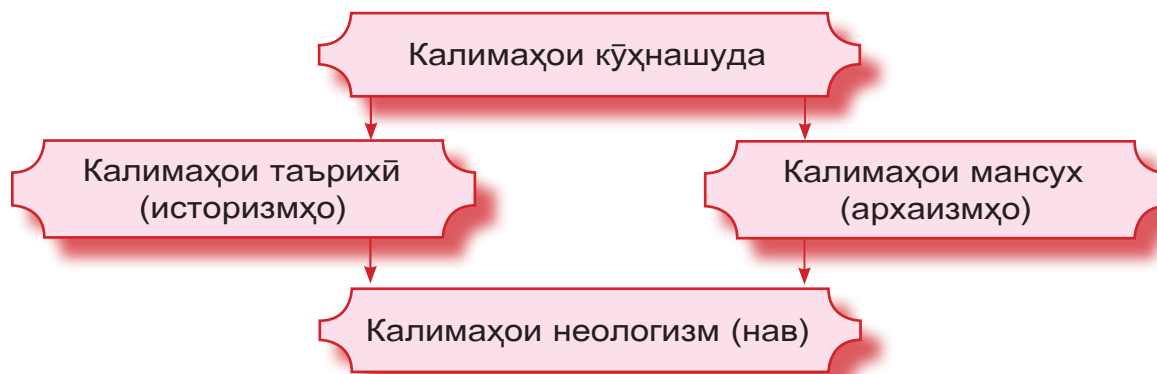
Дар лаҳзаҳои маҳаллӣ монанди «**ибӣ**»-и (нидое, ки дар мавриди тааҷҷуб, тарс, шодӣ ва ғайра ба чандин оҳанг ба сухан илова мешавад) **бухороиён** (бухорогиён не!) калимаҳое ҳастанд, ки қобилияти умумӣ шудан надоранд ва ин гуна калимаҳоро танҳо дар порчаҳои ҳаҷвӣ кор фармудан мумкин аст. Аммо дар забонҳои маҳаллӣ баъзе калимаҳо ҳастанд, ки классиконаанд, бо вуҷуди дар як маҳал зинда будани он гуна калимаҳо онҳо ба дараҷае классиконаанд, ки баъзе касони бе-хабар онҳоро «забони қадимии мурда» мепиндоранд ва дар орхоизм (луғати кӯҳна – архаизм) медароранд. Чунончи, «гусел» дар Панҷакент, дар байни авом кор фармуда мешавад. Аммо бухороиён дар ҷойи ин калима «**узот**»-ро кор мефармоянд. Вазифаи нависандагон ин гуна калимаҳоро умумӣ кардан аст.

(Аз «Мактуби кушод ба Пӯлод Толис»-и Садриддин Айнӣ)

КАЛИМАҲО НИСБАТ БА ДАРАҶА ВА ЗАМОНИ ИСТЕЪМОЛАШОН БА ГУРҶҲОИ ЗЕРИН ҶУДО МЕШАВАНД:

1. **Калимаҳои кӯҳнашуда:** фарсах, газ, нимча, шӯро, ячейка, мударрис ...
2. **Калимаҳои таърихан маҳдудшуда:** понсад, удайчӣ, машкоб, қозӣ ...
3. **Калимаҳои нав (неологизм):** соҳибкор, содирот, воридот, шабака, ҳамгири ...

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

АРХАИЗМҶО калима ва ифодаҳои кӯҳнашудаи аз истеъмол баромада.

АРХАИЗМҶОИ ЛУҶАВИЮ КАЛИМАСОЗӢ. Калимаҳое, ки маънояшон маҳфуз мондааст, аммо қолаби калимасозияшон тағйир ёфтааст: **падандар (падарандар), падид (падидор)**...

АРХАИЗМҶОИ ЛУҶАВИЮ САВТӢ. Калимаҳое, ки маънои пешинаашон маҳфуз мондааст, қолаби овозиашон тағйир ёфтааст: Урупо, Аврупо (Европа), Амрико (Америка), Ёқутистон (Якутия)...

АРХАИЗМҶОИ ЛУҶАВӢ. Калимаҳои кӯҳнашуда – аз истеъмол баромадае, ки дар забони муосир муродифҳои худро доранд: **абӯ – падар, сулук – роҳ, равиш, тааб – ранҷ, падруд – видоъ, ангубин – асал, гӯлахӣ – алавмон, шигифт – ҳайрат, тааччуб**...

АРХАИЗМҶОИ СЕМАНТИКӢ (маъноӣ). Калимаҳое, ки дар забони муосир маҳфуз мондаанду маънои аввала-пешинаашон аз истифода мондааст. **Коргар – муассир, асаркунанда; чома – ҳама гуна матои нодӯхта**. Ҳоло коргар ба маънои коркун ва чома ба маънои либоси пахтагини рӯйпӯш истифода мешавад. Теъдоди муайяни калимаҳои аслан тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосии арабӣ ҳаммаъною муродиф шуда кӯҳна шудаанд: **падруд – видоъ, пайк – қосид, пизишк – табиб, ситабр – ғафс, дағал, висоқ – банд, қайд, вир – ёд, ҳофиза, да-сам – равған, чарбу**.

НАВВОЖАҶО

Наввожаҳо чунин калимаҳое мебошанд, ки то як давраи муайян нав будани худро нигоҳ медоранд, баъд онҳо дар забон ё ҳал шуда умумистеъмол мегарданд, ё дар забон мавқеи хос пайдо накарда, чойи худро ба луғати ҳаммаъноӣ дигари ба нормаи забон мутобиқ дода, худ батамом аз истеъмол хориҷ мешаванд. Омилҳои пайдо шудани луғати тозаро дар забон, пеш аз ҳама, дар болоравии шуури инсон ва вобаста ба он тараққиёти илму техника, ҳаёти маданӣ, хусусиятҳои ҷамъиятии мавҷудияти инсон ва дар дигар табаддулоти ҷамъиятию табиӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Наввожаҳоро аз лиҳози мансубияташон ба қабатҳои услубии забон ба ду гурӯҳ ҷудо мекунам: **наввожаҳои умумизабонӣ ва услубӣ – фардӣ**.

НАВВОЖАҲОИ ЗАБОНӢ дар навбати худ низ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **луғавӣ** ва **маъноӣ**.

1. **Наввожаҳои луғавӣ.** Калимаҳои дар забон ба тозагӣ пайдошударо наввожаҳои луғавӣ меноманд. Онҳо дар натиҷаи рушду такомули илму фарҳанг, пешравию техника ва навгониҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ ба вуҷуд омадаанд. Калимаи нав ҳаргиз бо роҳи сунъӣ сохта намешавад, балки дар асоси қонуниятҳои мавҷудаи забон ба вуҷуд меояд. Чунончи, калимаҳои **арҷгузорӣ** «эҳтиром овардан, қадршиносӣ», **баррасӣ** «таҳлил, таҳқиқ, тадқиқ», **бунбаст** «сарбаста, тупик; мушкилӣ», **бунёдгарой** «ҷараёни динӣ, ки тарафдорони он ба танқиди аҳкоми дин ва шак овардан ба он муқобиланд, фундаменталистӣ», **вожа** «калима, луғат», **гумрукхона** «хона ё бино аст барои бочу андозгирӣ аз моли воридоту содиротӣ дар сарҳад», **коршинос** «мутахассиси ҳуби ягон соҳа, эксперт», овозхон «ҳунарманде, ки суруд мехонад, сароянда», **раъйпурсӣ** «пурсиши фикри халқ дар бораи воридкунии тағйирот ба Сарқонун ё дигар масъалаҳои муҳими давлатӣ, референдум» ва луғати зиёди дигар солҳои 90-уми асри XX дар забони тоҷикӣ пайдо гардидаанд.

2. **Наввожаҳои маъноӣ** гуфта калимаҳои дар забон мавҷудбудаеро меғӯянд, ки онҳо маънои нави иловагиро касб кардаанд ва ё маънои пешинашонро аз даст дода, ба маънои нав соҳиб шудаанд.

НАВВОЖАҲОИ УСЛУБӢ – ФАРДӢ. Таҳти мафҳуми наввожаҳои услубӣ – фардӣ чунин калимаҳое дар назар дошта мешаванд, ки онҳо ба тавассути нависанда ва ё шоире ба забони адабии тоҷикӣ дохил карда шудаанд. Чунин вожаҳо ғолибан аз қабатҳои гуфтугӯӣ, касбӣ ва монанди инҳо гирифта мешаванд, ё адиб онро дар қолаби маъмулии калимаи забони тоҷикӣ сохта, ба қабати луғати адабии забон ворид мекунад. Ба таври дигар, доираи истеъмоли чунин вожаҳо аз доираи осори муаллифашон берун баромада, мумкин аст, серистеъмол шаванд ва ҳоси забони адабӣ гарданд. Дар ин раванд чунин наввожаҳое низ ҳастанд, ки соҳибмуаллифанд. Онҳо низ бо ҳамон роҳе, ки наввожаҳои услубӣ сохта мешаванд, зуҳур мекунанд, лекин доираи истеъмолашон танҳо дар ҳудуди асари муаллиф боқӣ мемонад. Забоншиноси маъруфи тоҷик Шарофиддин Рустамов забони ашъори Лоиқ Шералиро таҳлил намуда, калимаҳои сохтаи шоирро ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст:

1) Вожаҳое, ки ба аксарият ошноянд ва имкони ба вожаи умумихалқӣ табдил ёфтандоранд (наввожаҳои услубӣ).

2) Луғати хос ва шарҳталаби эҷодиёти худи Лоиқ (наввожаҳои услубӣ – фардӣ). Ба гурӯҳи аввал – наввожаҳои услубӣ вожаҳои **кӯрмаҳтоб**, **намакҳаром**, **шеърборон**, **русто**, **ворун**, **чағона** ва мисли инҳоро номбар мекунад:

*Тирборон кардани мо кӯшиши беҳуда аст,
Ҳар кӣ моро мекушад, бо шеърборон зинда бод.*

Ба гурӯҳи наввожаҳои услубии фардӣ калимаҳои **филборон, одами-стон, рӯзохун, аҷамбошон, қонунгар** ва ғайраҳо мисол оварда шудаанд:

*Шабохун мезанад шабҳову **рӯзохун** тамоми рӯз,
Ба қони ман дар ин дунё хучуми ишқи дилбар бех.*

Матни хурдҳаҷм намунаи нутқи персонажҳои асари нависандаанд. Шумо аз онҳо унсурҳои шевагиро чудо кунед ва сабаби истифода шуданашонро шарҳ диҳед.

Ба ин кас гап рост намеояд! – гуфт Насимқон. – Кору борашон поягирӣ. Ин тавр гӯед, он тавр мегӯяд, он тавр гӯед, ин тавр мегӯяд... Хайр, ман рафтам, дер шуд... Агар ҳубдур дилатон бовар накунад, майлаш аз комендант-мӣ, аз худӣ раис-мӣ, аз кӣ хоҳед, телефон карда пурсед.

(Аз романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷ. Иқромӣ)

Матро хонед, калимаҳои умумистеъмолий, адабӣ – китобии таркиби онро дар алоҳидагӣ нависед. Дар матн чӣ гуна калимаҳо бештар истеъмол гардидаанд?

Зиндагонии Сино ба мубориза ва ҷустуҷӯ барои бахт, саодати инсон, барои таҷаллии бартарии рӯҳ ва такомули ақли ӯ сипарӣ гардидааст. Роҳе, ки башарро ба такомул мерасонад, роҳи ранҷҳо ва машаққатҳо буда, дар ин роҳ ҳеҷ оромӣ надида гуфтааст:

*Аз қаъри гили сияҳ то авҷи Зуҳал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.*

(Аз китоби «Гуфтор аз ганҷи сухан»-и Шарифқон Ҳусейнзода)

Ҷумлаҳоро хонда, унсурҳои луғавии ғайриадабиरो ёбед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро онҳо ба меъёри забони адабии имрӯзаи мо мувофиқ намеоянд.

1. Ман барои ту қурутов пухта истодам, қурутова хӯрда иқа дам мегирию меравӣ. 2. Шоҳқосим рӯйи қолинчаи мо ёнбош карда буд. 3. – Ана ита-ита лагат кард. 4. Бародаро хай хов карде. 5. Ай думи кори мактаб давидем.

Агар ба боғ равӣ, **боғ** мешавад гулзор,
Ба пеши сарв равӣ, сарвро равон бинам.

Мирзо Турсунзода

Бинад, ҳама ҷо сарву гулу лолаву **боғ** аст,
Бинад, ҳама ҷо хуррамию сабзаву **роғ** аст.

Абулқосим Лоҳутӣ

Байтхоро хонед, мазмунашро бо табдили матни насрӣ баён кунед. Гӯед, ки аз калимаҳои боғ, бўстон, чаман, роғ кадоме танҳо дар забони адабии китобат қорбаст мешаванд.

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ

ГУСТАРИШИ МАӢНОӢ

Зиёд шудани ҳаҷми маъноии калима дар ҷараёни инкишофи таърихӣ ё дар контексти истифодаи он дар нутқ. Бисёр маъноҳои ба ном иловагӣ, таърихан мақоми маъноии асосиро доштанд. Калимаи «**ифлос**», ки ҳоло ба маъноии асосии «**чиркин**» дар истеъмоли аст: **либоси ифлос, табақи ифлос** дар гузаштаи наҷандон дур ба маъноии «**муфлис, камбағал**» ба қор мерафт. Ин калима дар байти зерини Исо Маҳдум ба ҳамин маъно омадааст:

*Зи умрам сӣ гузашту ман ҳамон дар қайди **ифлосам**,
Ба панҷоҳу чиҳил шояд раҳам аз шастии қашшоқӣ.*

Калимаи **гилем**, ки ҳоло маъноии «**палоси пашмин**»-ро дорад, дар гузашта ба маъноии «**чакман**» низ ба қор мерафт:

*Қулоҳи саодат яке бар сараш,
Гилеми шақоват яке дар бараш.*

Саъдии Шерозӣ

ТЕСТ

1. Калимаҳо аз кадом чиҳат ба гурӯҳи халқӣ–гуфтугӯӣ, шевагӣ, адабӣ–китобӣ умумиистеъмоли ҷудо мешаванд?

а) обуранги услубӣ	б) имконоти услубӣ
в) тобиши услубӣ	г) ҳисси–муассирӣ

Барои гурӯҳи 3.

ҲУВИЯТ

ЗУҲУР

ВАҲДАТ

САРВАТМАНД

ТАЗАККУР

ВОЛОМАҚОМ

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Матнро хонед, савол ва супоришҳо тартиб диҳед. Мазмуни порчаҳои шеърро бо хулосаҳои мантиқӣ баён намоед.

Забон ҳодисаи ҷамъиятист. Ҷомеаро бе забон, забонро бе ҷамъият тасаввур натавон кард. Аз он рӯзгоре, ки инсон арзи вучуд намудааст, забон ҳамсафари доимии ӯст. Табиат забонро барои он ато кардааст, ки дар майнаи инсон зуҳури тафаккур ва дар забони ӯ изҳори фикру андеша ба даст ояд. Забон воситаи ягонаи ифодаи фикр мебошад. Ба ин маънӣ Бадриддини Ҳилолӣ фармудааст:

Сухан зоҳир кунад сӯзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад ҷаҳонро.

Асоси офариниш ва пояи ваҳдати миллии ҳар як қавм ба забон марбут аст. Ин буд, ки номи бисёр аз забонҳои ҷаҳон аз номи халқе гирифта шудаанд.

Тоҷикон аз зумраи халқҳои қадимтарини дунё буда, онҳо берун аз марзи Тоҷикистон низ сукунат доранд. Ин маънӣ боиси он гаштааст, ки ҳаёти намояндагони ин миллат дар шароитҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, маъмурӣ, ҷуғрофӣ, таърихӣ, маданӣ ва блингвизм сурат бигирад ва забони зиндаи онҳо дар сурати лаҳҷаҳои зиёде ташаккул ёбад. Пайдост, ки шароити гуногуни ҳаёт ба таркиби луғавии забони маҳаллӣ нақши худро мегузорад. Ин буд, ки олими лаҳҷашиносии рус В.С.Расторгуева лаҳҷаҳои тоҷикиро омӯхта, ба чор шева (шимолӣ, ҷанубӣ, ҷанубӣ-шарқӣ ва марказӣ) тасниф кардааст. Ин маънои онро дорад, ки забонҳои маҳаллӣ чӣ аз лиҳози хусусияти фонетикӣ грамматикӣ ва чӣ аз нигоҳи воҳидҳои лексикӣ то андозае тафовут доранд. Вале забони адабӣ чун забони умумии соҳибони лаҳҷаҳои гуногун ташаккул ёфт. Ин чунин маънӣ дорад, ки забони адабӣ имкони муоширати соҳибони лаҳҷаҳои гуногунро фароҳам оварда, ваҳдати миллии онҳоро таъмин менамояд. Аз ин ҷост, ки халқи тоҷик забони модаринашро омили ҳаёт ва бақои умри худ дониста, дар муҳофизати он истодагарӣ кард. Забони модарини ин халқро на тохтутози арабу муғулҳо дур андохта тавонисту на истилои ҳукумати подшоҳии рус. Бале, ваҳдати миллии дар адои вазифаи муҳофизати забони адабӣ ба халқи тоҷик содиқ монд, зеро таъмини ваҳдати миллии бе забони адабӣ амрест имконнопазир.

Пӯшида нест, ки муборизаи неку бад аз қадимулайём мавриди ниго-риши суханварон қарор гирифтааст, ки ин маънӣ дар симои ду холиқ: Аҳурамаздо ва Аҳриман дар қадимтарин осори мардуми эронинажод «Авесто» низ оварда шудааст. Забон аслиҳаи гузарои мубориза аст, ки сухансанҷ дар баёну нигоранда дар нигориш аз он истифода ме-барад. Дар мубориза бар зидди душман сухан сахту сангин ва дар дастёбии сулҳу салоҳ нарму гуворост. Ба ин мазмун Сайидои Насафӣ фармудааст:

*Якero мекушад килкам, якero зинда медорад,
Намеояд зи шамшер он чӣ аз дасти забон ояд.*

Қувваи сухан беназир аст. Ба қавли Мавлонои Балхӣ «Оламеро як сухан вайрон кунад», вале аз ҷониби дигар, чӣ тавре ки Муҳаммад алайҳиссалом фармудааст: «Гуфтори нарм занҷири дилҳост». Ин ду ҷиҳати забонро ба ҳисоб гирифта Абӯшакури Балхӣ онро ба заҳру позаҳр нисбат додааст:

Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Нерӯи нарму сулҳпарвари забон ҳангоми ҳалли муаммоҳои инсонпарварӣ дар раванди вусъати ваҳдати миллӣ дастёри бемин-натест, зеро ки ба қавли Бедили нозукадо иқтидори сухан беҳамтост:

Аз азал то абад чӣ нав чӣ куҳан,
Буд маҳкуми иқтидори сухан.

МАВЗӢИ 2. УСЛУБШИНОСӢ – ЯК СОҲАИ ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Овардаанд, ки дар боғе булбуле бар шохи дарахте ошёнае дошт. Иттифоқан, мӯре заиф дар зери он дарахт хона сохта ва аз баҳри чандрӯза мақом маскан пардохта. Булбул шабу рӯз **гирди гулистон дар парвоз омада ва барбати нағамоти дилфиреб** дар соз оварда ва мӯр **ба чамъи нафақоти лайлу наҳор машғул гашта** ва ҳазордастон дар чаману боғ **бо овози хеш ғарра шуда**. Булбул бо гул рамзе ме-гуфт ва боди сабо дар миёна ғамза мекард. Чун он мӯри заиф нози гулу ниёзи булбул мушоҳида мекард, **ба забони ҳол мегӯфт:**

– Аз ин қилу қол чӣ кушояд, кор дар вақти дигар падид ояд. Чун фасли баҳор рафт ва мавсими хазон даромад ва **хор ҷойи гул би-грифт** ва зоғ дар мақоми булбул нишаст, **боди хазон дар вазидан омад** ва барг аз дарахт резидан гирифт, **рухсори барг зард шуд** ва **нафаси ҳаво сард гашт**, аз каллаи абр **дурр мерехт** ва аз ғирболи **ҳаво кофур мебехт**.

Ногоҳ булбул дар боғ омад, на ранги гул дид ва на бӯйи сунбул шунид. **Забонаш бо ҳазордастон лол бимонд**. На гул, ки ҷамоли

ӯ бинад ва на сабза, камоли ӯ нигарад. Аз бегули тоқаташ тоқ шуд ва аз бенавой аз наво фурӯ монд. Ёдаш омад, ки охир рӯзе мӯре дар зери ин дарахт хонае дошт ва дона ҷамъ мекард. Имрӯз ҳоҷат бар дари ӯ барам ва ба сабаби қурбу ҳақи ҷавор чизе талабам. Булбули гурусна пеши мӯр рафту гуфт:

– Эй азиз, саховат нишони бахтиёр-рист ва сармоияи комгорист! Ман умри азизи худ дар ғафлат мегузоштам ва ба ҳарза бонг медоштам, ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандӯхтӣ. Чӣ шавад агар имрӯз аз он насиба каромат кунӣ! Мӯр гуфт:

– Ту шабу рӯз дар қол будӣ ва ман дар ҳол. Ту лаҳзае ба таровати гул машғул будӣ ва даме наззора мағрур. Намедонистӣ, ки **«Ҳар баҳореро хазоне ва ҳар роҳеро поёне бошад»**.

Он вақт, ки чиқ-чиқи мастонат буд, ёди зимистонат набуд.

Матнро хонед, мазмунашро нақл кунед. Вобаста ба мазмуни матн саволҳо тартиб диҳед. Пас аз он байни гурӯҳҳо лаҳзаии саволу ҷавоб ташкил намоед.

Ибора ва таъбирҳои бо ранги сиёҳ ишорагардидаро ба дафтар рӯбардор кунед ва пас аз он дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

«Услуб» калимаи арабӣ буда, дар фарҳанг ба маънои **тарз, тариқ, сабк, шева** маънидод шудааст.

«Услуб» аксаран дар таркиби ибораҳои **«услуби адабӣ», «услуби романтикӣ», «услуби нависанда»** ва ғайра ба қор меравад, ки дар ҳар маврид сухан дар бораи интихоби воситаҳои забонӣ ва услуби нигориш меравад.

Ҷамъии услубҳои забонро илми услубшиносӣ меомӯзад.

Услубшиносӣ як соҳаи илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Он ҳамчун фан услубҳои нутқ: услуби гуфтугӯӣ (гуфторӣ), услуби илмӣ, услуби публицистӣ (рӯзноманигорӣ), расмии коргузорӣ (идорӣ), бадеиро меомӯзад. Ҳар як услуби нутқ лексика, фразеология, роҳҳои калимасозӣ, наҳв, сарф ва ҷумлабандии худро дорад.

Услубшиносӣ аҳамияти амалӣ дорад, он ҳамчун фан маҳорати суханвариро омӯзонда, ба забон оқилона муносибат кардани аҳли ҷамъиятро талқин менамояд. Услубшиносӣ ба се шоҳаи ба ҳам наздик – услуби забон, услуби нутқ ва услуби адабиёти бадеӣ тақсим мешавад.

Ҳадафи услубшиносӣ ин аст, ки ба соҳибзабонон нозуқиҳои забони модариашонро ёд дода, ба онҳо ҳунари беғалат ва шево хаттӣ ё шифоҳӣ ифода кардани фикрро омӯзонад. **Мисол:** Саодат башаст номаро кашида гирифта, бетоқатона, бо дастони ларзон давомашро хонд. Дар ин ҷумла зоҳиран ягон калима ғалат нест, сохти ҷумла ҳам нуқсон надорад. Вале ни-горанда «**номаро башаст кашида гирифта**» гуфтааст. Агар вай медонист, ки маънои нозуқи феъли **рабудан** ҳамон амал (**башаст кашида гирифтан**) аст, ба ҷойи як калима азоб кашида се калимаро кор намефармуд.

ИМКОНОТИ УСЛУБӢ

Имконоти услубӣ аз ду мафҳум иборат аст:

а) ба услубҳои гуногуни нутқ тааллуқ доштани воҳидҳои забонӣ	б) мафҳуми ҳисси–муассирӣ

Имконоти услубиро дар мисоли шарҳи калимаҳои **моҳ (мах), қамар, ҳилол, бадр** маънидод менамоем. Калимаҳои **қамар, ҳилол, бадр** хоси услуби китобианд. **Моҳ (мах)** дар услуби гуфтугӯӣ кор фармуда мешавад. Калимаи **моҳ** маънои нисбат ба калимаҳои дигар умумикунанда дорад. Ин калима серистеъмол ва сермаъност, ба маънои зиёди маҷозӣ меояд. Калимаи **қамар** ва **бадр** дар забони адабии китобатӣ нисбат ба **моҳ (мах)** камистеъмол мебошанд. Калимаи **ҳилол** моҳи нав гуфтан аст, вай нисбат ба калимаҳои дигар тобиши маъноӣ дорад. **Моҳ** дар матн калимаи **ҳилол**ро ва баръакс, **ҳилол моҳро** бе ягон тобиши маъноӣ иваз карда метавонад. Аммо **ҳилол** калимаҳои **бадр** ва **қамарро** иваз карда наметавонад. Дар забони ҳозираи тоҷик калимаи **ҳилол** камистеъмол шудааст.

ТОБИШИ УСЛУБӢ

Воҳидҳои забонӣ аз диди услубшиносӣ низ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) воҳидҳои забоние, ки умумистеъмолианд, яъне онҳо ҳам дар услуби китобӣ ва ҳам дар услуби гуфтугӯӣ кор фармуда мешаванд.	б) воҳидҳои забоние, ки ё дар услуби китобӣ, ё дар услуби гуфтугӯӣ истеъмол мешаванд.

Агар калимаҳои **қарор, наовар, сарҷумла, поларухро** аз фаҳмиши услуби функционалӣ дида бароем, аввалӣ дар услуби расмӣ–коргузорӣ, дуюмӣ дар услуби публитсистӣ, сеюмӣ дар услуби илмӣ (дар илми забоншиносӣ) ва охири дар услуби бадеӣ кор фармуда мешаванд ва ин калимаҳо фақат хоси ҳамин услубҳо мебошанд.

ТОБИШҲОИ ҲИССӢ–МУАССИРӢ

Ҳолати рӯҳӣ ва ҳиссиёту ҳаяҷоне, ки ба воситаҳои гуногуни забонӣ ифода карда мешавад, дар услубшиносӣ мафҳуми ҳиссӣ–муассирӣ ном дорад. Ин гуна мафҳум бо ёрии калима, воҳидҳои фразеологӣ, ҷумла, оҳанг, аломати китобат ифода мегардад.

Ба тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ маънои мусбат ва ё манфӣ хос аст. Ҳамин гуна ҳодисаро дар мисоли калимаҳои **пешқадам, тараққипарвар; пастӣ, бадтинатӣ, разолат ва ибораҳои гули сари сабад, нури дида; гӯши касеро тофтан, ду даст дар бинӣ** возеҳтар мегардонем.

Ду калима ва ибори аввалӣ маънои мусбатро, ду калима ва ибори баъд аз он маънои манфиро ифода кардааст.

Калимаҳои ифодакунандаи хислату амалиётҳои ифодакунандаи худсарӣ, ғараз ва вафодориро дар алоҳидагӣ нависед. Имконот, тобиши услубӣ ва ҳиссӣ–муассириашонро аз диди услубшиносӣ шарҳ диҳед.

Бовафо, вафодор, душман, хасм, адӯ, садоқатманд, ихлосманд, ғаним, рақиб, бадҳоҳ, саркаш, қашанг, хоин, бадбин, қайсар, нотавонбин, ағёр, якрав, гарданшах, содиқ.

Дар ду сунун ба таври муқоиса бо калимаҳои пешқадам, тараққипарвар; пастӣ, бадтинатӣ, разолат ва ибораҳои фразеологӣ гули сари сабад, нури дида; гӯши касеро тофтан, ду даст дар бинӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Имконот, тобиши услубӣ ва ҳиссӣ–муассирии калимаи «омӯзгор»-ро маънидод кунед. Тобишҳои ҳиссӣ–муассириашонро маънидод кунед.

Устод гуфта шахсонро меномидаанд, ки дар касбу кори худ маҳорати махсус пайдо карда, шогирду пайравони зиёде доштанд. Аҷаб нест, ки дар баробари ин лақаби устод унвони эҳтиромӣ буда, бо он олиму донишмандонро низ меномидаанд. Шояд барои ҳамин ҳам яке аз муосирони Аҳмади Ҷомро Донишманд, Устод, Усмон, Ориф меномиданд. Шоёни диққат аст, ки дар ин исм якбора се лақаби ба ҳам монанд, яъне **донишманд, устод** ва **ориф** дар як ҷо ҷамъ омадааст. Вале лафзи устод бештар ба маънои «**омӯзгор**», «**муаллим**» фаҳмида мешавад. Ҳол он ки усто шакли дигари калимаи **устод** мебошад. **Устод** тарзи навишти тоҷикӣ, **устоз** тарзи навишти ўзбекист. Донишомӯзони мактабҳои таълими миёнаи умумии Ўзбекистон омӯзгориашонро барои поси хотир устод мегӯянд. Дар ибтидо ва интиҳои дарс истеъмоли калимаи устод дар нутқи донишомӯзон бештар истеъмом мегардад. Устодро эҳтиром кунед ва посаш доред!

(Аз «Маънои ҳазору як ном»-и О. Фафуров.
Бо илова ва тағйирот)

Маълумотҳои поёниро хонед, ҳадафи назардоштро хотирнишин намоед. Пас аз он дар бораи чӣ гуна илм будани услубшиносӣ мулоҳизаҳои хешро иброз намоед.

Услубшиносӣ системаи услубҳои забони тоҷикиро омӯхта, хусусиятҳои характерноки лексикӣ ва грамматикӣ онҳоро муайян мекунад, муносибати як услуби нутқро бо услуби дигар, роҳ ва омилҳои инкишофи ҳар кадоми онҳоро ҳарҷониба тадқиқ мекунад.

Бадриддин Камолитдинов

Услубшиносӣ забони адабиёти бадеиро, пеш аз ҳама, чун воқеаи тасвир, бавучудоварандаи образи бадеӣ ва талқинкунандаи мақсади эҷодии нависанда пайваста бо мавзӯ ва мундариҷаи асар маънидод мекунад.

Раззоқ Ғаффоров

Ҳусни маъниро бо ҳусни баён зоҳир намудан маданияти сухан аст. Маданияти сухан дуруст, содда, фаҳмо ва дар айни замон зебову пуртаъсир ифода кардани фикр аст. Як унсурҳои муҳимми инкишофи ҳартарафаи инсон бояд ҳамин ҳусни сухан, ҳамин нутқи маданият дилкаш бошад.

Муҳаммадҷон Шукуров

Порчаи шеърро хонед, мазмунашро бо табдили матни насри баён кунед. Имконот, тобиши услубӣ ва ҳисси – муассириашонро хотирнишин гардонед.

Бузургон анҷуми мо гарди шонем,
Ба дунболи ҳадафҳову нишонем.
Зи саҳрои сухан то кӯйи маънӣ
Ғаҳе коҳу ғаҳе гандум кашонем.

Абдулло Субҳон

МЕДОНАМ, ДОНИСТАН МЕХОҶАМ

ЧИРО?

Тарзи навишт ва сохту таркиби калимаро	Тобиши маъноии калимаро
УСЛУБ	<p>Сабк, равия ва симои хоси эҷодии шоиру нависандаи ҷудогона ё гурӯҳи шоиру нависандагон, ки дар шакли мазмун ва забони асарҳояшон зоҳир мегардад: услуби фардии нависанда, услуби адабию бадеӣ, услуби хос, услуби бедилӣ.</p> <p>Тарзу равиши баёни сухан, ки вобаста ба чигунагии истифодаи хусусиятҳои забонӣ аз ҳам фарқ мекунад: услуби илмӣ, услуби бадеӣ, услуби публитсистӣ.</p>

УСЛУБШИНОСЇ	Илме, ки аз услубҳои забонӣ ва тарзи ифодаву воситаҳои бадеии асарҳо баҳс мекунад, сабкшиносӣ, стилистика.
УСЛУБШИНОС	Олиме, ки бо таҳқиқи услубҳои забонӣ ва тарзи ифодаву воситаҳои бадеии асарҳои адабӣ машғул мегардад.
УСУЛ	<p>1. Тарз, тариқ, равиш, роҳ; тартиб: мактаби усули нав (ҷадид), усули нави табобатӣ, усули кор; ба усули ... ба тартиби ..., ба шакли ...; бо усули ..., ба тариқи ..., ба тарзи...: усулро ба кор бурда, бо усули литографӣ чоп кардани китоб, бо усули чоркунҷа коштани пахта.</p> <p>2. Таърих ва моҳияти пайдоиши беморӣ.</p> <p>3. Нағма, наво, оҳанги мусиқӣ.</p> <p>4. Ҳаракати мавзун; рақс; усул кардан рақсидан; нағмаву усул рақсу наво, мусиқинавозию рақс.</p> <p>5. Номи яке аз нағмаҳои ҳафтдаҳгонаи мусиқии классикӣ.</p> <p>6. Қоидаи асосии ҳар илм; асосҳои ҳар илм: усули шеър, усули калом.</p>
САБК	<p>1. Тарз, равиш. 2. услуб, тарзи баён, тарзи ифодаи фикр.</p> <p>«Сабк дар луғати тозӣ ба маънии гудохтан ва рехтани зару нуқра аст ва сабақа пораи нуқраи гудохтаре гӯянд, вале удабои қарни охир сабкро маҷозан ба маънии «тарзи хосе аз назм ё наср» истеъмом кардаанд ва тақрибан онро дар баробари «стил»-и аврупоиён ниҳодаанд», – менависад Муҳаммадтақӣ Баҳор.</p> <p>Стил аз калимаи юнонии стилус буда, номи олоти чӯбин ё фулузинест, ки дар давраҳои қадим ба воситаи он дар рӯи гил хат менавиштаанд.</p>
САБКШИНОСЇ	<p>Маъмулан қабул шудааст, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ дар асрҳои миёна се сабк ва ё сабки даврай вучуд дошт:</p> <p>1. Сабки хуросонӣ ё туркистонӣ.</p> <p>2. Сабки ироқӣ.</p> <p>3. Сабки ҳиндӣ.</p> <p>Сабки ҳиндӣ сеюмин сабк дар таърихи адабиёти тоҷик буда, анъанаҳои сабкҳои хуросонӣ ва ироқиро чун сунати тарзи таълиф пазируфтааст. Заминаҳои зуҳури сабк ҳиндӣ аз асри XIII ва аниқтараш аз эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ оғоз гардида, аз се марҳала иборат аст. Марҳалаи аввали он то асри XVI ва марҳалаи сонӣ асри XVI – нимаи аввали асри XVII буда, ин марҳалаи комилан ташаккулёбии он ба шумор меравад. Марҳалаи сеюми он аз эҷодиёти Бедил ибтидо мегирад, ки дар олами шеър шоири бо унвони «сабки бедилӣ», «услуби бедилӣ», «тарзи бедилӣ» ва ғайра маъмул гаштаанд.</p> <p>Дар ташаккули сабки ҳиндӣ чун Бедил шоирон Бобофиғонӣ, Урфии Шерозӣ, Ғании Кашмирӣ, Соиби Табрзӣ, Толиби Омӯлӣ, Носиралии Сарҳиндӣ саҳми арзанда гузоштаанд.</p>

ТЕСТ

1. Фанни дар бораи услубҳои нутқ ва хусусиятҳои ба худ хоси он маълумотдиҳанда чӣ ном дорад?

а) услубшиносӣ	б) луғатнигорӣ
в) шевашиносӣ	г) забоншиносӣ

2. Барои ифодаи барҷаста ва тобиши услубӣ ба ҷойи калимаи «хушбӯй» кадом калима интихоб карда мешавад?

а) атрфазо, ангубин	б) муаттар, атромез
в) бадбӯ, нофорам	г) гулгун, анбарфишон

3. Ҳолати рӯҳӣ ва ҳиссиёту ҳаяҷони ба воситаҳои гуногуни забонӣ дарҷгардида дар илми услубшиносӣ чӣ гуна мафҳумро ифода мекунад?

а) имконоти услубиро	б) тобиши ҳиссӣ–муассириро
в) тобиши услубиро	г) хусусияти услубиро

4. Дар байти «Маймуни посӯхта, дилсӯхта // Кирми чу гавҳар ба шаб афрӯхта» калимаҳои ба амалиёт ва ҳаракатҳои маймун вобаста буда чӣ гуна тобиши ҳиссӣ–муассириро ифода кардаанд?

а) мусбатро	б) манфиро
в) баръаксро	г) шоистаро

5. Шаҳси бо таҳқиқи услубҳои забонӣ ва тарзи ифодаву воситаҳои бадеии асарҳои адабӣ шуғлварзанда кист?

а) равишомӯз	б) усулшунос	в) услубшинос	г) методист
--------------	--------------	---------------	-------------

6. Нахуст сабки адабӣ дар кадом банд дарҷ гардидааст?

а) сабки хуросонӣ (туркистонӣ)	б) сабки ироқӣ
в) сабки ҳиндӣ	г) сабкиҳои адабӣ

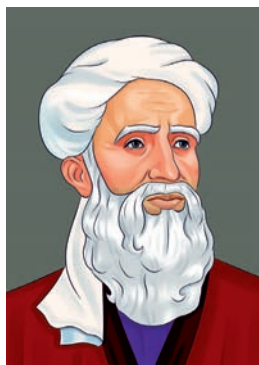

Шеърро хонед, мазмунашро баён намоед. Пас аз он аз ёд кунед.

АЙНӢ

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
 Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
 Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
 Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

То ба Айнӣ гарчи дарёи сухан шодоб буд,
 То ба ӯ дар зиндагӣ пайроҳаи ноёб буд,
 Мисли он рӯзе, ки онро метавон дар ёд дошт,
 Дар лаби Вахшу Зарафшон мардуме бе об буд.

Ин ҳақиқат мекунад чашми маро ҳар бор тар:
Кас набуд дар Панҷрӯд аз Рӯдакӣ гумномтар.
Дар Бухоро бохабар буд мардум аз дунё агар,
Аз Алӣ буд бохабар, аз Бӯалӣ буд бехабар.

Гарчи табъи Рӯдакӣ шеърӣ закӣ эҷод кард,
Офарин бар табъи Айнӣ – Рӯдакӣ эҷод кард.
Гар ба дунё рафт Сино чун табиби иллоте,
Кард ўро ҳиммати Айнӣ табиби миллате.

Тоҷиконро аз замин чун донаҳо дарёфт ӯ,
Чун китоби кӯҳна аз вайронаҳо дарёфт ӯ.
Тоҷикистон гар на, ҳар як тоҷике осори ӯст,
Хотири бедори мардум хотири бедори ӯст.

Бозор Собир

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Матнро бодиққат хонда, муқаррар кунед, ки он ба кадом услуби баён тааллуқ дорад ва ҳадафи асосии муаллиф чист? Андешаҳои худро дар ин бобат қайд кунед.

Файласуф ва донишманди маъруфи юнони қадим Эзопи зиштсура-ти нексиришт тавассути ақли расову забони шево рухсатномаи озоди-ро ба даст овардааст. Мувофиқи ривоятҳо рӯзе назди подшоҳ Ксанф меҳмони олиқадре ҳузур дошт ва Ксанф ба Эзоп фармон дод, то ки назди меҳмони ӯ беҳтарин, ширинтарин неъматӣ рӯи дунёро биёрад. Чун Эзоп аз дар даромад:

Ксанф: «Канӣ чӣ овардӣ?»

Эзоп: «Забон!»

«Забон? Магар ба ту нагуфтам, ки барои меҳмони ман беҳтарин хӯроқиҳоро биёрӣ? Барои чӣ танҳо забон овардӣ? Меҳоҳӣ, ки ман мас-хара шавам?»

Эзоп: «Чӣ чиз беҳтар аз забон шуда метавонад? Забон моро бо ҳам муттаҳид мегардонад. Забон калиди дари дониш ва силоҳи ҳақиқату хирад аст, ба воситаи забон ишқу муҳаббати худро изҳор менамоем, бо воситаи забон дарс меомӯзанд, ҳақро ба субот мерасонанд, панд меғоянд, ситоишу ибодат ба ҷо меоранд, ҳамдигарро мефаҳманд, ме-сароянд, исбот мекунанд, тасдиқу таъкид менамоёнд, ба воситаи забон лафзи модар, ёр ва парвардигорро зикр мекунанд. Мо бо воситаи забон ситоиш мешунавем.

Сардори сипоҳ сарбозонашро бо забон ба пирӯзиву зафар раҳнамоӣ мекунад. Мо бо воситаи забон зебоии назми Ҳомерро меситоем. Забон олами Эсхилро ба вучуд меоварад ва каломи Демосфенро зинда ме-гардонад. Эй Ксанф, тамоми мамлакати Юнон аз сутунҳои Парфенон то ҳайкалҳои Фидӣ, аз худоҳои Олимп то ривоёти Троя, аз қасидаҳои шоир то фалсафаҳои донишманд, хулоса, сар то сари Юнонистон ба воситаи забон офарида шудааст, ба воситаи забони зебо ва шеваи Юнон, ки сардош дар давоми асрҳо дар тамоми ҷаҳон баланд шунида хоҳад шуд».

Ксанф: «Офарин! Офарин Эзоп! сухани Ҳақ гуфтӣ... Ту ҳақиқатан беҳтарин чизи ҷаҳонро барои мо овардӣ. Боз ба бозор рав ва бадтарин чизро барои мо биёр... Ман ба донишмандии ту боварӣ пайдо кардан меҳоям...»

Ксанф: «Ҳоло чӣ будани беҳтарин чизи дунёро фаҳмидем, биё, бубинем, ки ба фикри ин маъюби зишт бадтарин чизи дунё чӣ будааст, гӯён рӯмолро аз рӯи табақ бардошт: Забон? Боз забон? ... Забон? ... Эй кундфаҳм, магар худат нагуфта будӣ, ки забон беҳтарин чизҳои дунёст? Боз зарба хӯрдан меҳоям?».

Эзоп: Забон, ҷаноб, бадтарин чизҳои дунёст. Забон манбаи ҳамаи дасисаву балоҳост. Оғози фитнаҳо ва модари тамоми баҳсу ҷанҷолҳост. Забонро шоирони беҳунар бечо ба кор бурда, боиси озори гӯши мардум мешаванд. Файласуфоне, ки қобилияти тафаккур надоранд, забонбозӣ мекунанд. Забон дурӯғ мебофад, ҳақиқатро пинҳон месозад ва дурустро нодуруст нишон медиҳад. Забон хашму ғазаб зоҳир месозад, тӯҳмат мекунад, мефурӯшад, ҳилаву фиреб ба кор мебарад. Забон хиёнат мекунад, фасод меандозад. Ба воситаи забон мо лафзҳои бандаву ғуломро ба кор мебарем.... Ксанф дидӣ барои чӣ забон бадтарин чизи дунё мебошад!...

АНДЕШАҲОИ ОЛИМОНИ УСЛУБШИНОС

Асоси услуб, ҷони онро забон ташкил менамояд. Забон шоҳи тахтаи шоҳмоти услуб мебошад. Шоҳ набошад, ҳеҷ гуна бозӣ нест, забон набошад, ҳеҷ гуна нависанда нест.

К.Федин

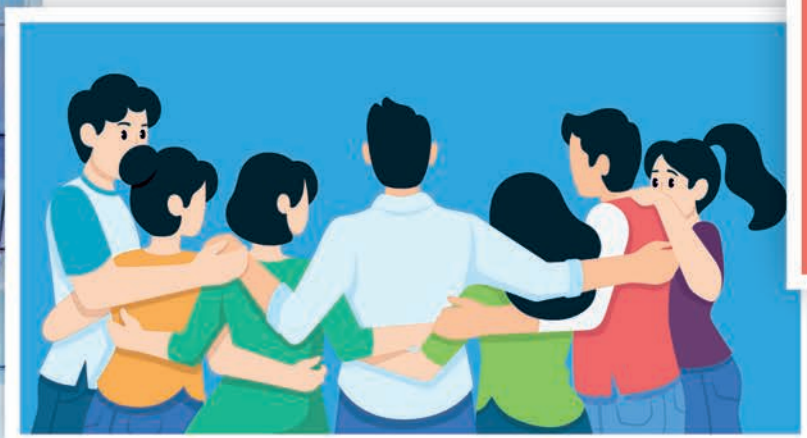
Маркази муаммои тадқиқи забони адабиёти бадеиро забон (услуб)-и нависанда ташкил менамояд. Ҳар ду муаммо бо мафҳуми услуби фардӣ таъя мекунад ва вобастаи он мебошад... Муаммои услуби фардии нависанда қабл аз ҳама муаммои таърихӣ санъати бадеӣ, таърихи адабиёти бадеии миллист.

В. Виноградов

Услубшиносӣ як риштаи забоншиносӣ буда, дар бораи воситаҳои хушифодаи нутқ ва қонунияти ташкили услубҳои феълӣ, ниҳоят дуруст ва бомаврид истифода намудани воҳидҳои забонӣ вобаста ба мазмуни баён, мақсад, шароит ва муҳити муошират баҳс менамояд.

Р. Фафоров

БОБИ II. МАВҶЕИ МАН ДАР ҶОМЕА

УСЛУБҶОИ НУТҚ

Дар забони адабии тоҷик панҷ шохаи услубиро аз ҳамдигар фарқ мекунад:

1. Услуби бадеӣ.
2. Услуби рӯзноманигорӣ (публистистӣ).
3. Услуби илмӣ.
4. Услуби расмии коргузорӣ (идорӣ).
5. Услуби гуфтугӯӣ (гуфторӣ).

Услубҳои нутқ дорои хусусиятҳои луғавӣ, сарфӣ ва наҳвианд. Гуфтаҳои моро шарҳи мисолҳои зерин собит менамоянд.

Ду рухсорат гул асту мижаат хор,
Халад хори гулат бар ин дили зор.

Абулқосим Лоҳутӣ

Дар байти мазкур калимаҳои **ду**, **рухсор**, **мижа**, **дил**, **гул**, **хор**, **зор**, **халидан** доираи васеи истеъмоли доранд, дар гуфтору навиштор ба кор бурда мешаванд. Калимаи **рухсор** аз муродифи **рӯй** бо тобиши маъно ва обуранги ҳиссии мусбат фарқ мекунад. **Рухсор** на

тамоми **рӯй**, балки як ҳиссаи болоии он аст, ки сурхии онро шоир ба ранги гули садбарги сурх монанд кардааст. Агар калимаи **рӯй** мафҳумро холисона ифода кунад, **дар рух (рухсор, рухсора)** муносибати мусбати шоир низ ифода ёфтааст. Дар ду рухсор ҳусни табиии инсон таҷаллӣ мегардад, бинобар ин шоирон онро бештар ба маъшуқа нисбат медиҳанд.

Мисоли дигар: Ду ҳамсоия нав – Ҳайити дароз ва Саиди пакана – дар қафои бинои чорошона бӯрӯ барин – бӯрӯ барин замин ҷудо карда, онро бо симхор печонданд.

Дар ин матни мазкур сифатҳои **дароз** ва **пакана** ба ҷуз мафҳуми аломат (баланду пасти қад инсон) сарбории маъно доранд, ки онҳо муносибати гӯяндаро ба шахс (ҳамсоияҳои нав) ифода мекунанд. Он сарбории маъноро дар услубшиносӣ обуранги ҳиссии калима меноманд. Баҳои гӯянда ё обуранги ҳиссии калима мусбат ё манфӣ мешавад. Сифати **пакана** обуранги ҳиссии манфӣ дорад. Сифати **дароз** аслан калимаи мӯътадилмаъно буда (чунончи, арғамчини дароз), дар ифодаи баландии қад инсон обуранги ҳиссии манфӣ пайдо кардааст.

МАВЗҶИ 3. УСЛУБИ БАДЕЙ ВА ГУФТУГҶЙ

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Услуби бадей яке аз услубҳои қадимаи забон буда, ба василаи он осори бобаракати назму насри ҳазорсола ва муосир сабт гардидааст. Дар он аз тамоми сарватҳои забон ва имконоти услубии онҳо мукамал фоида бурда мешавад. Дар асари бадей вобаста ба замони воқеаву ҳодисаҳо (гузашта ё имрӯза) унсурҳои луғавию фразеологӣ, қолабҳои ифодаи фикр интиҳоб мегарданд. Чунончи, повести «Одина» ба ҳаёти гузашта, вале «Палатаи кунҷакӣ» ба зиндагии имрӯзаи одамони гуногункасбу кор баҳшида шудааст.

Дар услуби бадей ҳама гуна унсурҳои луғавӣ: калимаҳои умумиистеъмолӣ ва обуранги услубию ҳиссӣ дошта, таъбиру калимаҳои малеҳ (орифона) ва қабеҳ (омиёна), унсурҳои луғавии адабию ғайриадабӣ (лаҳҷагӣ, кӯҳнашуда, бегона), воҳидҳои фразеологӣ, ифодаҳои маҷозӣ, ташбеҳоти мардумӣ, суханони кинояву муболиғаомез, таъбирҳои пандомӯз ва ғайра ба кор бурда мешаванд.

Дар ин услуб, хусусан дар забони назм аз имконоти услубии маъноҳои аслию маҷозӣ, сермаъноӣ, калимаҳои ҳамгуна (омоним), наздикталаффуз (пароним), муқобилмаъно (мутаозод), ба хусус муродифҳои луғавӣ, фразеологӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Адибон ба фасоҳату салосати сухан (равшани маъно ва суфтаву равонӣ) на танҳо дар назм, балки дар насри бадей ҳам эътибор медиҳанд. Бо ёрии санъатҳои гуногуни лафзӣ маънавий образнок ва пӯшида баён кардани матлаб дар назму насри суннатии форсу тоҷик хеле ривож ёфта буд.

Дар ин услуби баён бо мақсади саҳеҳ ифода кардани матлаб аз имконоти услубии муродифҳои луғавию фразеологӣ васеъ истифода мебаранд. Муродифҳои луғавӣ, фразеологӣ, калимасозӣ, шаклсозӣ (сарфӣ), ибораю ҷумлаҳо (наҳвӣ) бо мақсади хуДДорӣ аз такрори бемавқеъ ба кор бурда мешаванд. **Мисол:** 1. Аҳмади Калла дар гузари Чаъфархоҷа як ҳавлӣ дошт, ки дар он то зиндагӣ мекард ва дар мадрасаи Мири Араб як ҳучра ҳам дошт, ки дар вай домодаш истиқомат мекард. 2. Ҳарчанд ман аз Бухоро рафта, таҳсил карданам умеди худро канда бошам ҳам, дар он миён воқеае рӯй дод, ки барои Бухоро рафта, хонданам имкон пайдо шуд (С. А.). 3. Моро низ лозим аст, ки машғули кор бошем. 4. Муносиб он аст, ки мо низ ба кор машғул бошем (Восифӣ).

Дар мисолҳои боло феълҳои **зиндагӣ мекард // истиқомат мекард, таҳсил кардан // хондан**, хабари номии **бохабарам** бо хабари феълии **хабар дорам**, таркибҳои хабар: **машғули кор бошем // ба кор машғул бошем** муносибати ҳаммаъноӣ дошта, маҳз барои гурез аз такрор ба кор бурда шудаанд.

Воқеъ ва тасаввуршаванда тасвир намудани ҳодисаву воқеаҳои зиндагӣ, манзараҳои табиат яке аз хусусиятҳои муҳими услуби забони асари бадеӣ ба шумор меравад.

Ба расм сарлаҳва интиҳоб кунед ва пас аз он бо корбасти ибораҳои зерин матн тартиб диҳед. Ибораҳои истифодабурдаатон мансуб ба кадом услуби нутқ буданашро гӯед.

Дастанш гул, гуфтораш дилнишин, суҳанҳояш дурр, ҳусну ҷамол чун қамар, дӯхти пурнақшу нигор, гулдухтарони тоқӣ бар сар, духтарони пираҳани атлас дар бар.

ТИРАМОҲАМ

На дигар хирмани гандум, на дигар
хирмани моҳам,
Ба ҳаво тӯдаи абрам, ба замин тӯдаи коҳам;
Тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам,
Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам,
ҳама сардам.

Қафаси синаи гулбун қафаси тўтии гул буд,
Қафаси синаи ман ҳам қафаси тўтии дил буд,
Ки пари тўтии гул рехт, пари тўтии дил ҳам;
Тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам,
Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам,
ҳама сардам.

Дили боғ аст аноре, ки кафидаст дуним,
Вой, ман аз дили худ, аз дили худ дорам бим,
Дили ман, нест аҷаб, гар бикафад ҳамчу анор,
Ба назар қатраи хунаш ки бувад донаи нор;
Тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам,
Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам,
ҳама сардам.

Сурмаҳои сари мижғони санавбар аз хок,
Ба кучо хўшаи ангур бирафт аз кафи ток?
Мардум имрӯз агар хирману анбор гирифт,
Чашми ман дар сари мижғон пари қаҳ бор гирифт;
Тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам,
Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам,
ҳама сардам.

Нарасидаст, напухтаст чу такмеваи боғ
Чи қадар мева аз ин боғу аз он меваи боғ.
Нарасидаст, напухтаст чу такмеваи шеър
Чи қадар меваи шеъррам, ки дар ин шохи қалам;
Тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам, тирамоҳам,
Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам,
ҳама сардам.

Бозор Собир

БА ФИКРИ МО

Матни пурмуҳтаво ва мутантан бо назардошти талаботи услуби бадеӣ иншо гардидааст. Аз ин ҷиҳат ифодаҳои муассир аз унвони шеър оғоз ёфта, он минбаъд то мисраҳои охири шеър муҷассамнамо мебошад. Калимаи **тирамоҳ** яке аз номи фаслҳои сол аст, ки он баъд аз тобистон омада фасли хазон, поизро ифода мекунад. Дар нутқи бадеӣ, тасвири шоирона, хусусан дар шеъри «**Тирамоҳам**» кали-

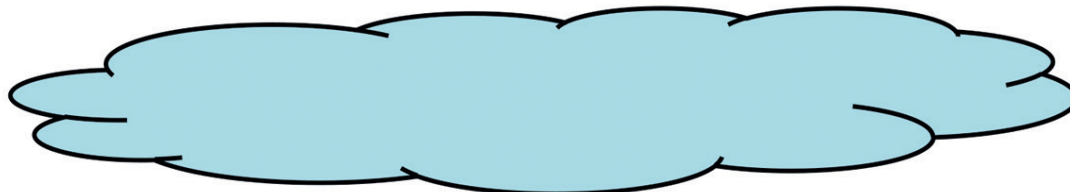

маи тирамоҳ ҳамчун санъати ташбеҳ интихоб гардида, он дар матни шеър ба маънои тай кардани зинаҳои умри инсон, хастагӣ, мариз, ошуфтаҳолӣ корбаст шудааст. Матлаб ва ҳадафи мазкурро бо пай дар пай ва тақроран кор фармудаи калимаи тирамоҳ боз ҳам пурқувват гардидааст.

Калимаи **тирамоҳам** дар бандҳои шеър пеш аз сатри «**Ҳама зардам, ҳама гардам, ҳама дардам, ҳама сардам**» омада, дар ҳаёт ва зиндагонӣ бо ранҷу азият умр ба сар бурдан, пурғаму пурандӯх зистанро дар муқоисаи калимаҳои ҳамқофияи **зардам, гардам, дардам, сардам**, инчунин ибораҳои **хирмани гандум, хирмани моҳам, тӯдаи абрам, тӯдаи қоҳам, қафаси синаи гулбун, қафаси тӯтии гул, қафаси сина, қафаси тӯтии дил, пари тӯтии гул рехт, пари тӯтии дил, дили боғ аст аноре, аз дили худ дорам бим, гар бикафад ҳамчу анор, қатраи хунаш чун донаи нор, сурмаҳои сари мижғони санавбар аз хок, хӯшаи ангур бирафт аз кафи ток, хирману анбор гирифт, мижгон пари қаҳ, такмеваи боғ, меваи боғ, такмеваи шеър матлабро боз ҳам равшантар намудааст.**

БА ФИКРИ ШУМО ЧӢ?

Матнҳоро хонед ва ба кадом услубҳои нутқ мансуб буданашро гӯед. Аз таркиби матни аввал калима ва ибораҳои адабӣ–китобии ба ситоиши модар алоқамандро муайян намуда, дар алоҳидагӣ нависед.

Модар!!! Ту он чашмаи чӯшони ҳаётӣ, ки ҳастии моро аз файзи худ шодоб мегардонӣ. Ту он моҳи дурахшонӣ, ки бо нури меҳрборат шабҳои тираи моро равшан месозӣ... Офтоб аз лабханди ту тулӯъ мекунад ва баҳор бо гулҳои рангинаш дар домони поки ту мешукуфад... Абр аз шавқи ту меборад ва дарё бо ишқи ту мавҷ мезанад... Зиндагӣ аз ту оғоз мешавад, яъне сароғози «будан» ин садои гарму гиромии туст ва дунё аз бӯи муқаддаси ту атрогин аст... Хок бар хеш меболад, ки сар ба қудуми ту ниҳода ва бод аз он менозад, ки паёми муҳаббати туро ба дуриҳои дур бурда...

Очам ба дара, рӯймоли очам ба дара,
Эй вой, ки Худо ба пеши очам бибара.
Як лаҳзае сар ба рӯи зонуш монум,
Дилум бигира қарор, хобум бибара.

Вариантҳои гуногуни матнҳои зеринро бо ҳам муқоиса намуда, ба унсурҳои луғавию грамматикии тағйирёфта эътибор диҳед. Ҷӯед, ки ҳангоми таҳрир чиҳо ихтисор ва чиҳо илова гардидааст.

I

Оби дидаҳо бемалол рӯйҳои парчини холаро шустан гирифтанд.

Ашкон рухсори пур аз ожангашро шуста, ба рӯйи синааш шорида мерафтанд.

Ашқо рухсори пур аз ожангашро шуста, ба монанди донаҳои марворид ба рӯйи синааш шорида мерафтанд.

II

Ҳамон вучуде, ки чанд дақиқа аз ин пеш ҷавлон мезад, якбора аз асп ба пушт афтода рафт.

Ҳамон вучуде, ки чанд дақиқа аз ин пеш чанги ҷавлонгоҳро мебаровард, якбора аз асп ба пушт афтода рафт.

Ҳамон вучуде, ки чанд дақиқа пеш аз ин чанги ҷавлонгоҳро мебаровард, тайёр буд, ки тамоми лашкари душманро забун, дӯстро шод кунад, нохост монанди яхпорае, ки аз кӯҳ кӯчида, ба қарр меравад, аз асп ба замин сарнагун афтод (Ҳ. К.).

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Услуби гуфтугӯӣ. Услубе, ки дар алоқаю робитаи шифоҳӣ, ғайрихаттии аҳли ҷомеа кор фармуда мешавад. Воситаҳои забонӣ дар ин услуб бе омодагии махсус, дар рафти сӯҳбат, ки байни шахси гӯянда ва шунаванда мустақиман сурат мегирад, озодона истифода мешаванд. Мавриди истифодаи услуби забони муошират муҳити кору зиндагии рӯзмарраи одамон аст. Дар услуби баёни муошират калимаю таъбирҳои маъмули мардумӣ, лафзҳои лаҳҷагӣ, суханони дурушти ғайриадабӣ мавқеи муайяноро ишғол менамоянд. Чунончи, дар муколимаи қаҳрамонҳои достони «Палатаи кунҷакӣ» Қамар ва Иброҳимҷон аз муродифҳои луғавии беморӣ – касалӣ, кифоя – бас, занг задан – телефон кардан, сухан – гап, зуд – даррав на-висанда калимаҳои хоси забони гуфтугӯро (касалӣ, бас, телефон кардан, гап, даррав) интиҳоб намудааст. Таъбирҳои гаранг накарда, гапа кам кун ва мия, ки варианти вожаи умумистеъмоли майна аст, истифода мешавад. Унсурҳои луғавии дурушт (мия) ва таҳқиромез (ходаи гардафшонак), воситаҳои грамматикии ғайриадабӣ (ҷоят-а, поят-а), гоҳе бо ягон ғарази услубӣ ба гуфтор ворид намудани истилоҳоти илмӣ (ҳуҷайраҳои мия) низ маҳз бо мақсади ба гуфтор хусусияти забони зинда бахшидан, табиӣ ва муассир баромадани ҳазлу шӯҳиҳои ду ҷӯраи қарин, вале дуруштгуфтор ба кор бурда шудаанд.

Бо маълумотҳои дар қадвал акс ёфта шинос шавед пас аз он ба ҳар яки он панҷтоӣ мисолҳо нависед. Фарқијаташонро аз калимаҳои умумиистеъмоли гӯед.

Дар услуби гуфтугӯӣ ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон бо ёрии нидо, оҳанги гуфтор, саволу хитоби риторикӣ, муносибатҳои гуногуни гӯянда ба воситаи мухотаб, калимаҳои модалӣ, воҳидҳои туфайлӣ мушоҳида мешавад.

Дар муоширати озод мубодилаи фикр дар қолаби ҷумлаҳои соддаи дутаркибаи начандон тафсилёфта, яктаркиба, ҷумлаҳои соддаи нопурра, яккалимагӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеи бепайвандак, ки ду ё се ҷумлаи соддаро дар бар мегиранд (...ёфтӣ ҷоята, дароз кардӣ поята!; ...касали бас, оҳу воҳ тамом! Дарёб, чӣ овардам; ...кушо, бинем. Фикр кун, ба фикр накардан одат карда монӣ, ҳуҷайраҳои мияат шах мешаванд) ифода меёбад.

Ҳангоми гуфтор тартиби муқаррари аъзоҳои ҷумларо тағйир дода ё аз навҳои гуногуни такрори калима фоида бурда, бо ёрии задаи мантиқӣ он ҳиссаи ҷумларо, ки маънии муродро дар бар мегирад, таъкид мекунад.

Калимаҳои гуфтугӯӣ–ҳалқӣ, умумиистеъмоли, адабӣ–китобиро дар алоҳидагӣ нависед. Ба кадом услубҳои нутқ мансуб буданашонро гӯед.

Партави офтобе, ки ба сари девори ин дара афтодааст, аз даруни ин оби соф ва ҷӯи шаффоф акси худро намоён карда шаъшаапошӣ мекунад. Сангҳои девори дара аз даруни ин оби оташтоб ба тарзе намоён мешавад, ки гӯё сангтарошони хунарманд сангҳои раҳдорро ба як тартиби ҳандасагӣ болои ҳам чида бошанд. Намуди ин девори боазамати баланд, бо партави офтоби ҷаҳонтоб аз даруни як ҷӯйчаи танг шуморо дар ҳайрат меандозад.

(Аз эҷодиёти Садриддин Айнӣ)

Бо назардошти нутқи муколама имконот ва хусусиятҳои наҳви услуби гуфториро маънидод намоед.

- Ба хаёлам, санъаткор буд.
- Санъаткор? Не-е, худаш гуфт – ку, ҳисобчӣ!
- Наход?
- Ҳар кӣ бошад, хушбахт будааст.
- Эҳ, ман агар вай барин навохта метавонистам.
- Ба мӯйсафед чӣ гуфт, – шунидӣ?
- Не...

Дар ҳақиқат, чӯра, шинос будааст.

Беҳуда нагуфтаанд: қадри зар заргар бидонад, қадри гавҳар гавҳарӣ.

– Ростӣ гап, агар овозашонро намешунидам, он думбураҳо ба ман асло маъқул намешуданд.

(Аз эҷодиёти Саттор Турсун)

Калимаҳои хоси услуби гуфтугӯиро аз ҷумлаҳои зерин пайдо карда маънидод кунед. Калимаҳои ҳарина, маъюб, ҷаллод ва шатакро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

1. Шояд «кал додари кӯр» гуфтагӣ барин дар ҳаринагӣ мо аз якдигар намонем (Ф. М.).
2. Занак маъюб ва дилшикаста шуда, аз дӯкони ҷаллод баргашта буд (С. А.).
3. ... як аспӣ зӯри дигарро шатақ карда, базӯр кашола карда овардем (С. А.).

Бо интиҳоби сарлавҳа ва корбасти калимаҳои умумистеъмоли матн тартиб диҳед.

Матнро хонед ва ба савол ҷавоб диҳед. Супоришхоро иҷро кунед.

Боз се бача омад ва яке аз онҳо ба ман гуфт:

Ту барои «во, бибем!» – гӯйи ба Маҳаллаи Боло нарафтӣ? Ин сухан як дег оби ҷӯшон буд, ки ба сари ман рехт ё санги осие буд, ки бар сари ман гардида тамоми аъзои баданамро ордвор сойида партофт... Аммо ба чашмонам об чарх назад, гӯё маро бо он сухан дар оташ андохта, гудохта бошад, ҳамаи наму тарихи баданам хушкида буданд.

(Аз ҷилди 6-уми «Куллиёт»-и Садриддин Айни)

1. Дар матн унсурҳои луғавию грамматикӣ кадом услуби баён мушоҳида мешаванд?
2. Ибораҳои тасниф карда ба дафтар нависед.
3. Воҳидҳои фразеологӣ қорбастшударо шарҳ диҳед.
4. Андешаҳои шумо ба тарзи тасвир, мазмун ва забони ин матн чист?
5. «Ордвор сойида партофт»-ро бо муродифаш иваз намоед ва тафовути услубиашро номбар кунед.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Услуби бадеӣ чӣ гуна услуб аст?
2. Кадом сухан сухани бадеӣ, шоирона ба шумор меравад?
3. Мушаххасоти бадеӣ – образнок чӣ маънӣ дорад?
4. Фарқи услуби бадеӣ аз услуби илмӣ дар чӣ зоҳир мегардад?
5. Ҷанбаи ҷозибанокии услуби гуфтугӯӣ чӣ гуна аст?
6. Аломатҳои луғавии услуби гуфтугӯӣро номбар намоед.
7. Воситаҳои фразеологӣ услуби гуфтугӯӣ кадоманд?
8. Хусусияти наҳви услуби гуфтугӯӣ аз чӣ иборат аст?

ТЕСТ

1. Этимологияи калимаи воми «услуб» мансуб ба кадом забон аст?
а) тоҷикӣ   б) арабӣ   в) русӣ   г) ўзбекӣ
2. Он кадом калима аст, ки дар фарҳанг ба маънои тарз, тариқ, сабқ, шева маънидод гардидааст?
а) услубшиносӣ   б) услубшинос   в) услуб   г) суханвар
3. Дар забони тоҷикӣ чанд шохаи услубӣ маъмул аст?
а) се   б) панҷ   в) чор   г) ду
4. Фанни услубшиносӣ бо кадом фанҳо робитаи узвӣ дорад?
а) маданияти нутқ, психолингвистика, лингвопоэтика, сабқшиносӣ
б) ҳусни баён, сотсиолингвистика, математика
в) риторика, поэтика, физика
г) шевашиносӣ, фразеология, ҷуғрофия

КОРИ ЛОИХАВЇ. Ғазалро хонед ва пас аз он ба саволҳо ҷавоб диҳед. Супоришҳоро иҷро намоед.

ҒАЗАЛ

Ба рухсору ҷабину рӯю ораз бурдӣ, эй дилбар
 Фурӯғ аз субҳу нур аз рӯзу акс аз моҳ, тоб аз х(в)ар
 Фурӯғу нуру аксу тоби рӯят карда ошиқро
 Басар бино, хирад доно, равон равшан, замир анвар.
 Сағу санги дару сағбону дарбони туро ҳар шаб,
 Фитам дар по, ниҳам бар сар, барам фармон, шавам чокар.
 Набошад дар ҳама Руму Раю Чину Чигил шӯхе,
 Чу ту хунрезу шӯрангезу ҷанговар.
 Ба ораз гул, ба мӯ сунбул, ба бар насрин, ба тан симин,
 Ба қад тӯбо, ба рух ҷаннат, ба хат тӯтӣ, ба лаб шаккар.
 Қабо дебо, кулаҳ зебо, бадан нозук, камар чобук
 Иборат хуш, сухан дилкаш, даҳон кӯчак, миён лоғар,
 Ба зулфи турраи мушкину гуфтори лаби ширин
 Сумансою камарфарсою рӯҳафсою ҷонпарвар.
 Ману ҳирмону яъсу ранҷ, меҳнат чун бувад гирдат
 Ҳисор аз сангу сур аз рӯю дар з-оҳан, калид аз зар.
 Туй дар гулшану барзан, туй, дар хубиву ҳашмат
 Гули хумро, бути раъно, маҳи анвар, шаҳи кишвар.
 Зи завқи мастиву махмузиву чашму лабат доим
 Кашам хирқа, диҳам субҳа, харам бода, занам соғар.
 Ба фикру нутқу шеърӯ хатту боли худ шудӣ Ҷомӣ,
 Тихӣ кун дил, фурӯ хӯр дам, шикан хома, фикан дафтар!

Абдурахмони Ҷомӣ

1. Матн ба кадом услуби баён тааллуқ дорад?
2. Муродифҳои калимаи «**рӯй**»-ро аз ғазал пайдо кунед.
3. Муродифҳои луғавии **маст** ва **махмур**, **ҳирмон** ва **яъс**, **рухсор**, **рӯй** ва **ораз** аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
4. Ибораҳои **гули хумро**, **бути раъно**, **маҳи анвар**, **шаҳи кишварро** маънигустарӣ кунед.
5. Вожаҳои **хирқаву субҳаро** шарҳ диҳед.
6. Маънои калимаҳои **яъсу ранчро** аз фарҳанг пайдо кунед.
7. Воситаҳои бадеии дар мисраҳои болой корбастшударо муайян кунед.
8. Калимаҳои ҳаммаъноро номбар кунед. Кадоме аз онҳо калимаҳои китобӣ ва умумиистеъмолий буданашонро гӯед.
9. Бо табдили наср мазмуни шеърро баён намоед.

МАВЗЌИ 4. УСЛУБИ ИЛМЌИ, РЌЗНОМАНИГОРЌ (ПУБЛИТСИСТЌИ), РАСМИИ КОРГУЗОРЌ

Дар асри X Абӯалӣ ибни Сино санъатҳои бадеиро ба **ду гурӯҳ** – **лафзӣю маънавӣ** тақсим карда буд. Ин ақида дар давраҳои минбаъда боз рушду такомул ёфтааст. Таснифи фишурдаи санъатҳои бадеӣ чунинанд:

1. **Санъатҳои лафзии бадеъ**. Он санъатҳои бадеие, ки барои ороиш ва мавзунии сухан хидмат мекунанд, **санъатҳои лафзӣ** номида мешаванд. **Таҷнис**, **иштиқоқ**, **тарсеъ**, **сачъ**, **такрор**, **акс**, **илтизом**, **мураббаъ**, **мусамман**, **мудаввар**, **лабрас**, **лабнорас**, **муталлавин**, **мувашшаҳ**, **табдил** ва ғайраҳо аз ҷумлаи ин гуна санъатҳоянд.

Санъатҳои лафзӣ ба воситаи таносуб ва тазоҳури овозию ҳарфии сухан ба вучуд меоянд. Санъатҳои лафзии бадеъ воситаи ҳусни сухан буда, бо роҳи ҳамоҳангӣ ва мувофиқати ҳарфу садо шакл мегиранд. Таносуб дар санъатҳои лафзӣ аз мувофиқати ҳарфу калима ва калимаю ҷумла ба вучуд меояд. Гурӯҳе аз санъатҳои лафзӣ ба ҳусни маънӣ ҳам далолат мекунанд, ки таҷнисоти маънавӣ аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Ҳарчанд санъатҳои лафзӣ гоҳо аз калимабозиҳои адабӣ, ки онро тафаннуоти адабӣ ё худ дилхушиҳои шеърӣ низ номидаанд иборат аст, вале ба онҳо ба чашми беэътиной нигаристан дуруст нест. Шоирони гузашта саноеи лафзиро, пеш аз ҳама, барои ифодаи маъниҳои дилхоҳ ва тасвири ҳунармандона истифода кардаанд.

2. **Санъатҳои маънавии бадеъ**. **Тавсиф**, **ташбеҳ**, **истиора**, **муболиға**, **маҷоз**, **киноя**, **таъриз**, **иҳом**, **таҷниси маънавӣ**, **тазоду муқобила**, **таҷоҳули ориф**, **таносуб**, **таачҷуб**, **илтифот**, **лаффу нашр**, **ирсоли масал**, **тамсил**, **тафсир**, **бозгашт**, **талмеҳ**, **ташхис** ва ғайра аз ҷумлаи **санъатҳои маънавӣ** буда, тасвирҳои шоирона месозанду ба маъно дигаргунӣ ворид месозанд.

Матнро хонед ва ба кадои услуби нутқ мансуб буданаширо гӯед. Санъатҳои лафзӣ ва маънавино бо гурӯҳбандӣ нависед.

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Услуби илмӣ. Яке аз муҳимтарин шоҳаҳои услуби китобӣ услуби илмӣ ба шумор меравад. Он дар таълифи мақола, рисола, китобҳои дарсӣ ва ғайра оид ба соҳаҳои гуногуни илму техника истифода мешавад. Дар услуби илмӣ бо роҳи истифодаи фаровони далелу рақамҳо қонуниятҳои гуногуни илмӣ кашф ва маънидод мешаванд.

Услуби илмӣ ба ду шоҳаи калон – шоҳаи марбут ба илмҳои табиӣю дақиқ ва илмҳои иҷтимоӣ ҷудо мешавад. Хусусиятҳои умумии ҳар дуи ин шоҳаро дар бобати воситаҳои забонӣ мухтасар чунин бояд номбар кард:

– истифодаи фаровони истилоҳоти илмӣ. Масалан, **ҳамсадо, садонок, реша, асос, бандак, калима, ибора** ва ғайра дар забоншиносӣ; **синус, косинус, тангенс, тарҳ, ҷамъ, баробар** – дар соҳаи ҳисоб ва ҳоказо;

– дар ин услуб таъбирҳои фразеологии обуранги бадеию эҳсосӣ дошта истифода намешаванд;

– дар ин услуб шумораҳо на ба воситаи ҳарфҳо, балки бо адад ифода меёбанд;

– дар услуби илмӣ **ҷонишини шахси яқуми ҷамъ (мо)** ба ҷойи «ман» бештар истифода бурда мешавад, ки ин маънои хоксорӣ ва фурӯтаниро дорад;

– калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар ин намуди услуб фаровон истифода мешаванд, амсоли **аввалан, сониян, аз як тараф, аз тарафи дигар, ҳамин тариқа, хулоса, бинобар** ва ғайра.

– ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар услуби илмӣ бештар дида мешаванд;

– дар услуби илмӣ калимаҳои ғайриадабӣ (лаҳҷавӣ) истифода намешаванд;

– ба ин услуб унсурҳои образнок ва муассири сухан хос нестанд.

Шарҳи вожаи «истиқлол» риоя ба талаботи кадом услуби нутқ ба амал омадааст, хотирнишин намоед.

Истиқлол – соҳиби комилҳуқуқи обу замин, тамоми сарватҳо ва давлати худ будан аст.

Истиқлол – озодии шахс бо тамоми маъноҳояш дар меҳани худ аст. Ин истилоҳ равнақ бахшидани арзишҳои миллӣ дар сарзамин ва дорои нишонаҳои хоси давлати хеш будан байни мамолики ҷаҳон аст.

Истиқлол он аст, ки ҳар фарди ҷомеа, – хоҳ сарвар бошад, хоҳ посбони пеши дар, – амиқ дарк намояд: ҳосили заҳмат, қору пайкор, сипари озодиву ояндаи неки ватан ва рӯзгори хуши фарзандон аст.

Истиқлол – ин шарафу номуси ватандорӣ, ифтихор аз давлату миллати хеш ва талошу заҳмати бардавоми ҳар як фарди бедордили ҷомеа баҳри худшиносӣ, маърифат ва фарҳанги волост.

Истиқлол – ин хонаи обод, рӯи сурх, сари баланд, зиндагии осоишта ва соҳибдавлативу соҳибватанӣ аст.

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Маънои вожаи **публика** шунаванда ё бинанда буда, публитсистика адабиёти илмии сиёсию иҷтимоӣ доир ба масъалаҳои доғи рӯз аст. Услуби баёни рӯзноманигорӣ ё публитсистӣ ба тарзи хаттӣ ва шифоҳӣ чараён мегард. Хабару мақолаҳои гуногун дар нашрияҳо, дастурҳои тарғибот (инчунин матнҳои қаблан таҳияшудаи суҳанронии гӯяндагони радиою телевизион) ба тариқи навиштор, вале суҳанони ташвиқгарон дар ҷамъомаду намоишҳо, мусоҳибаҳои мухбирони радиою телевизион бо шахсони гуногун ба тарзи шифоҳӣ воқеъ мегардад.

Мақсади публитсистика аз рӯйдодҳои дохилию хориҷӣ зуд воқиф намудани хонандагон, шунавандагону бинандагони радиою телевизион, тарғиби ғояҳои пешқадами замона, воқеъбинона баҳо додан ба ҳодисаву воқеаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодию фарҳангӣ, бедор намудани ҳисси меҳрубонӣ ба падидаҳои матлуб ё ҳисси нафрат ба воқеаҳои номатлуб, ба тадбирҷӯӣ ва амал водор намудани ҷомеа аст. Ҷамин ҳадаф ду вазифаи асосии услуби рӯзноманигориро муқаррар менамояд: хабар додан ва таъсир расондан. Дар адои вазифаи аввал истифодаи калимаю истилоҳоти сиёсию иҷтимоӣ, таркибу ифодаҳои маъмул (стандартӣ), яқрании ифодаи фикр, фаровонии факту рақамҳо мушоҳида мешавад.

Агар дар маводи хабарӣ аз кор фармудани воситаҳои муассири луғавӣ, фразеологӣ, калимасозӣ, ибораву ҷумлабандӣ худдорӣ карда шавад, дар очерк, лавҳа, памфлет, фелетон доираи истеъмоли сарватҳои луғавии забон хеле васеъ гардида, баробари калимаҳои умумистеъмомол ва мӯътадилмаъно чунин унсурҳои луғавӣ ҳам кор фармуда мешаванд, ки обурани услубию ҳиссӣ ва хусусияти ифоданокӣ доранд. Аз ин ҷиҳат маводи хабарии расонаҳо ба услубҳои расмӣ илмӣ қаробат пайдо кунанд, забони жанрҳои мазкури журналистика ба услуби бадеӣ монандӣ зоҳир менамояд.

Дар услуби публитсистӣ луғатҳои сиёсию иҷтимоӣ, калимаю истилоҳоти хоси одобу ахлоқи ҷомеа, соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт, маориф, илму фарҳанг ба тарзи фаровон кор фармуда мешаванд. Унсурҳои луғавию фразеологӣ вобаста ба талаботи жанрҳои публитсистика интиҳоб ва истеъмомол мегарданд. Аз таркиби луғавии маводи нашрия, радио ва телевизион аён мегардад, ки он ба кадом мавзӯи ҳаёти ҷомеа бахшида шудааст.

Услуби рӯзноманигорӣ аслан такаллуф ва суҳанпардозиро намераврад, зеро суҳаноронии безарурат дар жанрҳои хабарӣ ба осон ва равшан дарк намудани асли мақсад халал мерасонад: Онҳо (деҳқонон) бо дашт **панҷа ба панҷа дарафканда, нусрат аз пайи нусрат ба даст меоваранд**. Маънои феъли **дарафкандан андохтан, рехтан, берун кардан, афшондан, пошидан буда**, бо калимаи **панҷа** ҳеҷ гуна муносибати маъноӣ надорад. Таъбири **нусрат аз пайи нусрат ба даст овардан** ҳам ғалат аст, чунки одатан **ғалаба аз пайи ғалаба ба даст овардан мегӯянд**.

Сармақола, мақолаи назарии сиёсӣ, мақолаи ахлоқию тарбиявӣ, обзори байналхалқӣ, мухбирнома (корреспонденсия), репортаж, фелетон, памфлет, мусоҳиба, лавҳа, очерк, шарҳи варзиш аз ҷумлаи жанрҳои публитсистика ба шумор мераванд.

Истилоҳи хоси услуби рӯзноманигориро вобаста ба жанр, касбу пеша, марҳила ва услубҳои кор ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо карда нависед.

Фелетон, памфлет, таҳия, ҷараёни таҳия, луқма, мусоҳиба, ороиши матбуот, рӯзнома, маҷалла, рӯзноманигор, журналист, мухбир, ахбор, пародия, эпиграмма, хабарнигор, хабар, ҷарида, корреспондент, мухбирнома, газета, журнал, амсила (макет), амсиласозӣ (макетсозӣ), лавҳа, очерк.

Матнро хонед, пас аз он ягон мавзӯи фарҳангии воқеиро интихоб намуда, хабар нависед ва ба он сарлавҳаи созгору ҷолиб фикр кунед.

Дар соҳаҳои матбуот, корҳои ноширӣ ва ахбор асосҳои зарурии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуданд, зиёда аз 10 қонун ва беш аз 30 ҳуҷҷатҳои зерқонунӣ қабул гардиданд. 1677 корхонаи ноширӣ, 118 нашриёт аз қайди давлатӣ гузаронида шуданд. Дар китобхонаи миллии Ўзбекистон ба номи Алишери Навоӣ, ки бо технологияҳои замонавӣ муҷаҳҳаз гардидааст, дар 14 маркази вилоятии иттилоотиву китобхонавӣ, тақрибан 200 маркази ахбору захираи муассисаҳои таълимии маркази ноҳия ва шаҳрҳои қори ба аҳолии пешниҳод кардани хидматҳои иттилоотиву китобхонавӣ, дар маҷмӯаҳои «Китоби олам», «Шарқ зиёкори», «Ўздавкитобсавдотаъминоти» хидмати вобаста ба савдои китоб ба роҳ монда шуд. Аз ҷониби Бунёди ҷамъиятии «Эҷод», ки дар назди Иттифоқи нависандагони Ўзбекистон таъсис ёфтааст, нахустин китоби нависандагону шоирон, бахусус ҷавонон бо теъдоди зиёд чоп мешавад.

(Аз рӯзномаи «Овози тоҷик»)

Бо воҳидҳои фразеологии зерин ҷумлаҳо созед. Имконоти услубиашонро бо баёни фикр маънидод намоед.

Аз ўҳдаи коре баромадан (набаромадан), арақи ҷабин рехтан, камари ҳиммат бастан, ба марра расидан, саҳми худро гузоштан, аҳамияти калон доштан, нуқтаи назар, рол (нақш) бозидан, паси сар кардан, боздид ба амал овардан, чашми корро доништан (надоништан), ҷомаи амал пӯшидан, ба аҳди худ вафо кардан.

МЕДОНАМ, ДОНИСТАН МЕХОҲАМ

ҲОКИМИЯТИ ЧОРУМ – номи маҷоз ВАО, ки моҳияти таъсири матбуоти мустақил ва дигар васоити иттилоотиро ба давлат ва ҷомеа мефаҳмонад. Мафҳуми «ҳокимияти чорум» дар охири асри XVIII аз ҷониби сиёсатмадори англис Элмунд Берк ба маънои киноя истифода шудааст, ки баъд дар шакли ҷиддӣ қабул шуд. «Ҳокимияти чорум» дар қатори ҳокимиятҳои дигар: қонунбарор, иҷроия ва судӣ дар инкишофи ВАО-и озод, тантанавӣ ҳақиқат, адолат ва ташаққули ҷомеаи демократӣ бояд нақш гузорад.

ШАРТҲОИ ЖУРНАЛИСТИКА – қоида ва меъёрҳои умумии фаъолияти иттилооти ВАО, ки ҳангоми иҷрои вазифа истифода мешаванд. Ядроии асосии шартҳои журналистика донишдони қонуниятҳои объективӣ ва дар заминаи онҳо фаҳмиш ва арзиши зухуроти ҳаёти мебошад. Имрӯз журналистон манфиатҳои қишрҳои гуногуни ҷомеа, ҳизбҳоро ифода мекунад. Дар шароити бисёрҳизбӣ, аҳамияти принципи ҳизбият баланд гардида, бо принципи инсондӯстӣ (эътирофи арзиши олии инсон, ҳангоми инъикоси масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба назар гирифтани манфиатҳои рушди инсон) ва принципҳои ҳақиқатнигорӣ ва объективият (таҳлили бовариноки зухуроти иҷтимоӣ, истифодаи фактҳо аз рӯи вичдон) алоқамандӣ пайдо мекунад.

Журналистика ҳамчун ниҳоди демократӣ ва минбари ғайрипарлумонии мардум чиҳати иштирок дар идораи корҳои иҷтимоӣ фаъол гардонидани омма ва даҳлат ба корҳои ҷамъиятӣ кӯшиш мекунад, манфиатҳои оммаии аҳолиро ҳимоя мекунад; кӯшиш менамояд, ки халқ ҳамчун қувваи муттаҳид амал кунад; ҳаракат мекунад, ки алоқаи баръаксро ба вуҷуд орад, фаъолмандии муаллифиро вусъат бахшад, луқмаҳои хонандагонро зиёд гардонад.

ЗАБОНИ МАТБУОТ. Забони матбуот аз забони хаттӣ қариб фарқ намекунад. Фарқи он аз забони хаттӣ (китобатӣ) танҳо дар дараҷаи истеъмоли системаҳои забонӣ мебошад. Забони матбуот варианти пурқувват ва серистеъмоли забони хаттист, ки барои зудтар ва бе ҳеҷ мамоният фаҳмидани мақсад мусоидат мекунад.

(Аз «Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ»-и Мурод Муродов)

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Услуби забони ҳуҷҷатнигорӣ якрангу якнавохт ва камтаъсир аст. Ҳар мафҳум бо номи мушаххаси худ ифода меёбад, бо муродифҳо ё ҷонишинҳо иваз намешавад, бинобар ин дар забони ҳуҷҷатҳои давлатӣ калимаю истилоҳоти сиёсӣ тақрор ба тақрор меоянд. Калимаҳои маъноии истилоҳӣ гиранд, аз маъноҳои дигар ва тобишҳои маъноӣ оғӣ мегарданд. Дар ифодаи фикр ба мантиқи сухан бештар эътибор дода мешавад. Матни услуби забони расмӣ ё идорӣ ба сархату бандҳои мушаххас ҷудо мегардад. Кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, ки ҳар ҷумла як фикри дақиқро кушоду равшан ифода намояд, мазмуни духӯра пайдо накунад.

Ҳадафи услуби расмӣ маълумоти дақиқро (асосан ба тариқи хаттӣ) ифода кардан аст, бинобар ин фикр бо ёрии ҷумлаҳои соддаи пурраи хабарӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъ, ки дар таркибашон ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, сабаб, мақсад, шарт, хилоф доранд, ифода меёбад.

Соҳтори қисми зиёди ҳуҷҷатҳои идорӣ аз оғоз то ба анҷом якгуна аст ва барои осон кардани ҳуҷҷатнигорӣ асли матлаб, ки факту рақамҳо ва ё дарҳости ҳар фардро дар бар мегирад, дар қолабҳои қаблан сабтшуда (ҷунончи, дар ҳолнома (тарҷумаи ҳол), номаи камол, шиноснома, зоднома (шаҳодатномаи таваллуд ва ғайра) ворид карда мешаванд.

Хонед, тартиб ва қисмҳои асосиашро дар хотир нигоҳ доред. Бо мақсади аъзо шудан ба китобхона ба номи китобдор ариза нависед.

Ариза

Ариза – ҳуҷҷатест, ки одатан арз ё дархости касро дар бар мегирад ва ба номи ташкилот ё сардори идора навишта мешавад. Мазмуни ариза бояд кӯтоҳ ва возеҳ бошад. Ариза аз қисмҳои зерин иборат аст: Фамилия, ном ва номи падар ё ҷойи истиқомати аризадиҳанда.

Номи ҳуҷҷат.

Баёноти аниқӣ арз.

Рӯйхати (номгӯйи) ҳуҷҷатҳои ба ариза иловашуда.

Таърихи навишт.

Имзои муаллиф.

Номи шахси гиранда (адресат), ки ариза ба унвони вай навишта шудааст.

Намунаи ариза

*Ба роҳбари маҳфили «Забоншиносони ҷавон»
Фирдавси Равшанзода аз номи донишомӯзи
синфи X Комрони Ҷамшедзод*

Ариза

Хоҳиш мекунам, ки маро ҳамчун аъзои маҳфили «Забоншиносони ҷавон» қабул кунед.

Имзо

К. Ҷамшедзода

3 сентябри соли 2023

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Дар ариза номи муассиса, донишкадаю донишгоҳ, инчунин ному насаби муаллиф пурра навишта мешавад. Дар аризаҳое, ки нависанда чун шахрванд ба унвони ягон мақом менависад, бояд ба ҷойи вазифа нишонаи маҳалли зисташро зикр намояд.

Ариза бо компютер ва машинка чоп карда намешавад. Шахси аризанавис бо дастхати худ навишта, ба ҷойи дар назар дошташуда ва ё ин ки ба шахси масъул, роҳбар месупорад. Матни ариза бо баёни мақсад сар шуда, бо он хотима меёбад. Дар матни ариза ҷо додани калима ва ибораҳои **рафиқ, рафиқа, ба рафиқ, рафиқи мӯҳтарам, маълум мекунам, ки, бо эҳтиром, бо сипосгузорӣ, бо баробари навиштани ин ариза** ғалати услубӣ ва нодуруст навиштани матни ариза мебошад. Баъд аз навиштани номи муассиса ва роҳбар, инчунин ному насаби хеш калимаи ариза дар мобайн бо ҳарфи калон навишта мешаваду пас аз он аломати нуқта гузошта намешавад. Ба қавсайн гирифтани, аз ҳар ду тараф хати нишебдор гузоштан ва аз болои имзо хат кашидан мумкин не, зеро ин хато аст.

Ба шахси ба дил наздику аз дида дуратон мактуб нависед. Баъд аз навиштани мактуб онро бодикқат хонда, ғалатҳояшро ислоҳ карда, ба лифофа андозед.

Як намунаи номаи шодбош:

Бародари мӯҳтарам!

Ба муносибати Иди фирӯзи Наврӯз Шуморо аз самими қалб табрик менамоям. Умедворам, ки ба дарки наврӯзҳои бешумор муваффақ гардед.

Худованди таоло ин соли тозаро ба Шумо ва ҷомеи оилаи Шумо муборак ва масъул гардонад.

Таърих ва имзо.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Бо услуби илмӣ чӣ гуна навиштаҷот таълиф мешаванд?
2. Услуби илмӣ дорои чӣ гуна аломатҳои забонӣ мебошад?
3. Аломатҳои услуби илмиро аз рӯи матни боло шарҳ диҳед.
4. «Публицистика» аз кадом забон гирифта шудааст ва чӣ маънӣ дорад?
5. Соҳаи асосии корбурди услуби публицистӣ кадом аст?
6. Хосияти забонии услуби публицистӣ аз чӣ иборат аст?
7. Мавриди корбасти услуби коргузори кадом аст?
8. Аломатҳои услуби коргузори кадомҳоянд?

ТЕСТ

1. Истилоҳот аломати барҷастаи кадом навъи шоҳаи услубӣ аст?

а) гуфтугӯӣ	б) расмӣ
в) бадеӣ	г) илмӣ
2. Ҳуҷҷатнигорӣ ба кадом шоҳаи услубӣ мансуб аст?

а) услуби бадеӣ	б) услуби расмӣ коргузори
в) услуби публицистӣ	г) услуби илмӣ
3. «Иқтибос» чӣ маъно дорад?

а) овардани мисол	б) нақли воқеа
в) зикри порча	г) овардани далел аз сарчашма

Бо мазмуни матн шинос шавед ва истилоҳоти вобастаи шабакаҳои электрониро дар алоҳидагӣ нависед. Хусусиятҳои услуби илмиро аз рӯи матн муайян намоед.

Интернет гуфта шабакаи куллан фарогири компютери меноманд. Худи мафҳум маънои «**байнишабакаҳо**»-ро дорад. Ин шабакаест, ки дигар шабакаҳои алоҳидаро ба ҳам мепайвандад. Сохтори мантиқии интернет иттиҳоди ба худ хоси вертуалиест, ки фазои ба худ хоси иттилоотӣ дорад.

Интернет табодуллоти ахборро байни тамоми компьютерҳое, ки ба шабака дохил мешаванд ва ба он пайвастанд, таъмин мекунад. Навъи компьютер ва чигунагии системаи амалиёти компьютер муҳим нест.

Ба ҳам пайвасташавии шабакаҳо имкониятҳои бузург доранд. Тавассути компютери худ ҳар як абоненти интернет метавонад ба дигар шахрҳо ахбор фиристад, каталоги китобхонаҳои мамлакатҳои гуногунро аз назар гузаронад, бо муҳовараҳои охирин пажӯҳишгоҳҳо, осорхонаҳои ҷаҳон шинос шавад. Дар конфронсҳо ширкат варзад ва даҳҳо бо абонентҳои дигар мамлакатҳо бозиҳои мухталиф гузаронад. Интернет ба ихтиёри ниёзмандонаш боз бисёр дигар манбаъҳои машғулиятҳои гуногунро воমেгузорад.

Ячейкаҳои асосии интернет – шабакаҳои ҳисоббарории маҳаллӣ (локалӣ) мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки интернет на фақат байни компютерҳои алоҳида алоқа барқарор мекунад, балки барои ба ҳам пайвастагии воҳидҳои боз ҳам калонтар – яъне, гурӯҳи компютерҳо роҳ мекушояд. Дар сурати бевосита пайваст будани як ҳиссаи шабакаи маҳаллӣ ба интернет ҳар як истгоҳи кори ин шабака ҳамчунон метавонад бо интернет пайваст шавад. Ба ҷуз ин боз компютерҳое мавҷуданд, ки ба интернет мустақилона пайваст шудаанд, ки онҳоро хост – компютер меноманд, ки ҷузъи муайяншавандааш калимаи англисӣ «host» буда, маънояш **хӯҷаин** аст. Ҳар як компютери ба шабака пайвастшуда нишони худро дорад, ки аз рӯи он абонент аз ҳар канори рӯи олам онро ёфта метавонад.

(Аз «Асосҳои фаъолияти тиҷоратӣ»-и А. Қодиров)

КОРИ ЛОИХАВӢ. Матнҳои пешниҳодшударо хонед ва барои баён намудани фикр омода бошед.

«ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Аён аст, ки пас аз марги Дақиқи шоир бо амри Султон Маҳмуди Ғазнавӣ навиштани «Шоҳнома» ба Фирдавсӣ вогузор шуд. Абулқосим Фирдавсӣ барои эҷод намудани «Шоҳнома»-и безавол зиёда аз сӣ соли умри пурбаракати худро сарф намудааст:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асари арзишманду бузург буда, ғояҳои асосии он инсонпарварӣ, ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ аст, ки бо фикру андешаҳои пандуахлоқӣ оро дода шудааст. Достонҳои «Шоҳнома» ҳамчун асари таърихиву қаҳрамонӣ дорои 60 ҳазор байт буда, аз нигоҳи мавзӯӣ ва мундариҷа дар таърихи адабиёти ҷаҳон беназир аст. «Шоҳнома» бо васфу ситоиши хирад, олами ҳастӣ, бо ситоиши пайғамбар ва васфи Султон Маҳмуд оғоз мешавад, ки дар асоси се қисм таърихи шоҳони Эронро аз Каюмарс то Яздигурди III фаро мегирад. Қисми аввали достон қиссаҳои асотирӣ, паҳлавонӣ,

таърихро дар бар мегирад. Қисми дуоми дostonҳои «Шoҳнома» аз паҳлавонӣ ва корнамоиҳои Рустам ва ҳампешагони ӯ қиссаву ривоят мекунад, ки хеле ҷолиб аст. Қисми сеюми дoston ҳодисаву воқеаҳои таърихро дар бар мегирад, ки дар бораи урфу одат, расму оин ва таърихи шоҳони гузашта маълумот медиҳад.

Фирдавсӣ дар «Шoҳнома»-и хеш ба ҳама мавзӯҳо: некиву накӯрӣ, лутфу тараҳҳум, ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, донишу хирад, ватандӯстӣ, муҳофизати ватан ҳифзи марзу бум дахл намудааст. Абулқосим Фирдавсӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ба сифати яке аз пайғамбарони шеърӯ адаб эътироф гардидааст. «Шoҳнома»-и ӯ бемуболиға яке аз намунаҳои беҳтарини дostonҳои қаҳрамониву таърихӣ буда, таърихи миллати моро бо тамоми бурду бохташ инъикос менамояд.

Қайд кардан лозим аст, ки Абулқосим Фирдавсӣ ва дostonҳои «Шoҳнома»-и ӯ дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ шӯҳрати бузург дорад. Фирдавсӣ дар дostonи худ ба беҳтарин хусусиятҳои неки инсонӣ, ба монанди некию накӯрӣ, инсондӯстӣ, ватанпарастӣю ватандӯстӣ аҳамият дода, мавзӯи хирад ва хирадмандиро дар ҷойи аввал мегузорад, ки дар ҷомеаи имрӯзаи мо барои насли наврас аҳамияти тарбиявӣю ахлоқӣ дорад:

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

БОБИ III. ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

МАВЗЎИ 5. ВОСИТАҶОИ ОБРАЗНОКИ ЛАФЗИ ЧУН ЗАХИРАИ УСЛУБИИ НУТҚ

АБЎАЛИ ВА БЕМОР

Абӯалӣ Сино ба табибӣ ном баровардагӣ буд. Ҳар рӯз ба назди ӯ одамони бисёр барои табобат меомаданд. Ҳамаи онҳо қатор менишас-танд ва Абӯалӣ ҳар кадомро дида, касалашро мегуфт ва табобаташро ҳам нишон меод. Як рӯз вай аз ҷумлаи беморон як касро намебинад ва ба ӯ чизе намегӯяд. Он бемор бо димоғи сӯхта ба хонааш меояду ба занаш мегӯяд:

– Умри ман ба охир расидааст, ҳатто Абӯалӣ ҳам ба ман чизе на-гуфт.

Бемор дар ҳучрааш паҳлӯ зада, бо табъи хира меҳобид. Як вақте бедор мешавад, ки бисёр ташна мондааст. Дар зарфе шир меёбад ва онро гирифта менӯшад. То бегоҳ аҳволи ӯ беҳ мешавад ва то рӯзи дигар сиҳат меёбад. Ҳафтаи дигар ӯ боз ҳамроҳи беморон ба назди Абӯалӣ Сино меравад. Абӯалӣ Сино боз аз хона берун шуда, беморонро дида, ба ҳар кадоми онҳо табобат мефармояд. Ин бемор ба Абӯалӣ рӯй оварда мегӯяд:

– Маро табобат нафармудед, дидед, ман сиҳат ёфтам.

Абӯалӣ дар ҷавоб мегӯяд:

– Дуруст аст, касалии туро заҳри мор дуруст мекард, чун ёфтани он мушкил буд, ман чизе нагуфтам. Ту дар хонаат шир хӯрдӣ ва дар он шир мор заҳрашро қайд карда буд, бинобар ин сиҳат ёфтӣ. Бемор ба дониши Абӯалӣ аҳсан меҳонад.

(Аз «Нақлу ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино»)

Матнро хонед, мазмунашро нақл кунед. Байни гурӯҳҳо лаҳзаи саволу ҷавоб ташкил намоед.

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Воситаҳои образноки лафзӣ, пеш аз ҳама, санъатҳои бадеиро фаро мегиранд. Дар бобати ороиш ва ифодаи пуробуранги сухан тамъи воситаҳои тасвири бадеӣ аҳамияти калон доранд.

1

МАҶОЗ

Воситаи захираи услубӣ, калом бадеӣ. Қувваи тасвирии маҷоз он қадар аст, ки бо ду-се калима як ҳисси амиқ, як ҳолати мураккаб, як манзара-ро нишон дода метавонад, на фақат пеши назар нишон медиҳад, балки сабаб ва моҳияти ҳодисаро мекушояд. Аз ин ҷиҳат имконоти маҷоз барои ифодаи мақсад ва тасвири бадеӣ хеле калон аст. Бесабаб нест, ки мардум ба маҷоз ихлоси махсус доранд ва нави-сандагон онро бисёр ба кор мебаранд. Шоирон, ки ҳар яке устоди забардасти сухан мебошанд, бо офаридани маҷозҳои гуногун баробари таъмин намудани фасоҳати баёни худ дар инкишофи таркиби луғавӣ ва воситаҳои бадеии сухани тоҷикӣ ҳиссаи бисёр бузург ҳамроҳ кардаанд.

2

ТАҶНИС

Калимаи ҳамчинсу ҳамшакли ифодакунандаи маъноҳои гуногун омоним (таҷнис) ном дорад. Дар забони гуфтугӯӣ ва адабӣ калимаҳое ҳастанд, ки таркиби овозиашон якхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Ин хел калимаҳоро дар илми забоншиносӣ – омоним (ҳамгуна) ва дар илми адабиётшиносӣ – таҷнис мегӯянд. Калимаҳои ҳамшакл дар гуфтор ва навишт барои бозии лафзӣ (таҷнис) имконияти фаровон ба вучуд меоранд. Адибон калимаҳои ҳамшаклро ба маънии гуногун кор фармуда, порчаҳои дилчаспу муассир эҷод кардаанд.

УСЛУБИЁТИ ИФОДАҶОИ МАҶОЗӢ. Ифодаҳои маҷозӣ яке аз воситаҳои таъсирбахши забон ба шумор мераванд. Дар матн калимае аз доираи муқаррарии истеъмолаш баромада, бо калимаҳои дигаре таносуби маъноӣ пайдо мекунад, дар натиҷа ифодаи маҷозӣ пайдо мешавад. Чунончи, калимаи **даст** дар таркиби ибораҳои **дасти падарам, дасти бақувват, дасти нозук** бо калимаҳои **падарам, бақувват** ва **нозук** таносуби маъноӣ дорад, аммо дар таркиби **дасти аҷал** маҷозан кор фармуда шудааст.

Ифодаҳои маҷозӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси монандии зоҳирӣ ё ботинӣ, зинда тасвир намудани ашёҳо, бо ёрии санъатҳои ташбеҳ, истиора, ташхис, муболиға ва ғайра ба вуҷуд меоянд. Дар ташаккули ифодаҳои маҷозӣ баъзе аломатҳои сарфии ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ нақши муҳим доранд. Дар натиҷаи ба исмҳои ҷондор, узвҳои бадани инсон алоқаманд намудани исмҳои бечон (гули ҳаётим – фарзанд) ва бо ҳам пайвастании исмҳои мушаххасу номушаххас (чанголи марг, аспӣ ҷаҳл) ифодаҳои маҷозии исм ба вуҷуд меоянд. Ифодаҳои маҷозии сифат дар натиҷаи ба предметҳои бечон нисбат додани аломат, ҳислат, характер ва сифатҳои маънавии шахс (**мавҷҳои сармаст, наҳри девона**) ва ё ба исмҳои маънӣ нисбат додани аломати предметҳои мушаххас (ҳақиқати талх, толеи сиёҳ) ба вуҷуд меоянд. Дар ифодаи маҷозии феъл, ҳолат, вазъият, рафтор, кирдор ва амалиёти гуногуни инсон ба предметҳои бечон ва ё исмҳои маънӣ нисбат дода мешаванд: Бориш ноз мекард; Ситораи субҳ мезавқид; Чароғ зихна буд; Як бех офтобпарастӣ хурдӯй... Қоматашро рост намуда, осмонро бӯсидани мешуд (Ҷ. К.).

3

Ташбеҳ монанд кардан аст. Он дар роҳи барҷаста, равшан ва зебо ифода намудани ягон лавҳаи бадеӣ хизмат мекунад. Ташбеҳ аз калимаҳои ташбеҳшавандаю ташбеҳкунанда таркиб меёбад. **Чун, ҳамчун, мисли, монанди, монанди он ки, чунон ки, гӯё, гӯиё, -осо, -сон, -ваш, -вор, -барин** воситаҳои ёридиҳандаи монандӣ мебошад.

4

ТАВСИФ

Муайянкунандаи бадеӣ мебошад, ки муҳимтарин хусусияти чизе ва ҳодисаеро ифода мекунад. Калимаҳои ҳастанд, ки як ё якчанд сифати доимӣ доранд. Ин сифатҳои, ки ҳамеша бо калимаи муайяне меоянд, низ тавсиф номида мешаванд. Он дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ суҳанҳои ситоиши мутантро барҷаста мегардонад.

5

МУБОЛИҒА

Калимаи арабӣ буда, маънояш «дар кор саҳт кӯшидан» аст. Он дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ бо мақсади барҷаставу пурқувваттар ва ё ин ки бараъқс баён кардани хулқу афкор, шучоат, матонат, рафтору кирдори шахс, инчунин ҳолат, вазъият, амалиёти амал интиҳоб карда мешавад.

6

СУОЛУ ҶАВОБ. Дар баъзе ҳолатҳо шахс эҳсосоти ботиниро бо санъати бадеӣ – суолу ҷавоб баён мекунад. Суоли ҷавобталаби мантиқӣ аз ҷониби шахси яқини танҳо ва шахси сеюми ҷамъ гуфта мешаваду ҷавоби онро шахси дуюм ва сеюми танҳо мегӯяд. Дар санъати суолу ҷавоб бештар калимаҳои **гуфт, гуфто, гуфтам, гуфта-маш, гуфтанд** серистеъмол мебошад, ки пас аз онҳо ду нуқта, тире ва савол, тире ва нуқта, тире ва хитоб гузошта мешавад. Адибони классик ва муосир бо санъати суолу ҷавоб шеър ва ғазалҳо эҷод кардаанд.

Ибораҳои «нӯги калоба», «нӯги ришта»-ро ба дафтар нависед. Хусусиятҳои маҷозашонро шарҳ диҳед.

Модарам нӯги калобаи чигилшудаи аҳволи падарамро ёфта буд. Аммо тафсилот мехост. Бинобар ин гапковӣ карда пурсида буд (С. А.). Вай пас аз каме хондан ба онҳо изҳори миннатдорӣ намуд. Зеро нӯги ришта ёфт шуд (Б. О.).

Ташбеҳ ва воситаҳои ёридиҳандаи монандиро муайян кунед.

Парирӯё, ниҳон медорӣ асрор,
Сухан дар парда мегӯйӣ паривор.
Чаро чун гул занӣ дар пӯст ханда?
Сухан бояд чу шаккар пӯстканда.

Низоми Ганҷавӣ

1. Бибӣ Оиша аз шунидани ин воқеаи ногаҳонӣ, ки хабари фироқи доимии ягона фарзанди дилбандашро мерасонид, зор-зор чун абри навбахор гирифта бегоҳонӣ мекард. 2. Гулбибӣ як ғунҷаи нашукуфта буд, ки умеди як олам шукуфтани ӯ дар дил дошт. Ба ҳавои ҳамсафари мейҳубонаш шукуфт (С. А.). 3. Деҳаи Гулзор дар назараш доман паҳн карда, ӯро беовоз сӯяш мехонд. 4. Сари чун санги осӣб вазинаш гирди тири гарданаш давр мегашт. 5. Рағҳои ду чакааш мисли чӯҷаи нав аз тухм баромада мезаданд (Гулрухсор).

Порчаҳои шеърро хонед, мазмунашро шарҳ диҳед. Ғӯед, ки мувофиқа ва тавсиф дар тасвир бо кадом мақсад корбаст шудааст.

Зи анбӯҳи мардум дар он анҷуман,
Набуд лек як ҷойи сӯзан задан.

Садриддин Айнӣ

Ба деҳ аз ҳар тараф одам даромад,
Замин ғӯё кафид, одам баромад.

Мирзо Турсунзода

Рӯят – дарёи ҳусну лаълат – марҷон,
Зулфат – анбар, садаф – даҳан, дурр – дандон.
Абрӯ – киштию чини пешонӣ – мавҷ,
Гирдоби бало – ғабғабу чашмат – тӯфон.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ба чашми нимбедорат, ба рухсори гули норат,
Ба ҳар як пилтаи абрӯ, ба обу тоби гесӯят,
Ба лабҳои гулобиранг, гашти қадди дилчӯят,
Бубахшидам тавониро,
Ту дониву ниғаҳдорат.

Лоиқ

**Матнро хонед, санъатҳои бадеиро муайян карда, ба дафтар на-
висед. Гӯед, ки дар матн кадом санъатҳои бадеӣ бештар ва бисёр-
тар қорбаст гардидааст.**

Ин бача на аз об, на аз оташ, на аз бод ва на аз хок – аз ҳеҷ чизе наметарсид, ӯ ҳамеша тайёр буд, ки бо душманон мубориза кунад: ӯ гоҳо уқобмонанд ба фазои бепоёни фалакӣ парвоз менамуд; гоҳо самандарвор худро ба оташҳои оҳангудоз мезад; гоҳо ҳамчун наҳанг дар баҳрҳои бепоён шиноварӣ мекард; гоҳо мисли сели беамон тӯдаҳои хокро, ки роҳи ӯро банд мекарданд, чаппаву роста карда мепартофт.

Агар душман абртӯда дар ҳаво пайдо шавад, ӯ боди бунёдкан гардида, вайро пароканда ва несту нобуд мекард; агар душман дар баҳр ба ӯ муқобилат кунад, ӯ марди кӯҳшикан шуда вайро аз роҳи об ба мағоки хок мефиристонд ва агар душман монанди ҳайвоноти ваҳшии дарранда дар бешаҳо ба ӯ рӯ ба рӯ шавад, ӯ ҳамчун наррашери далер бо як ҳамла вайро қир карда мепартофт. Ин бача дар ин гуна муборизаҳо ҳеҷ монда намешуд, баръакс ӯ дар поёни ҳар як мубориза ва тангу тӯш боз ҳам пурқувваттар ва пухтатар шуда мебаромад. Гӯё ӯ аз пӯлод сохта шуда буд, ки оташи мубориза ӯро обутоб дода, бурротар ва хамнаҳӯранда карда мебаровард.

(Аз очерки «Деви Ҳафтсар»-и Садриддин Айни)

**Порчаҳои поёниро хонед, калима ва таркибҳои ҳамгунаро муайян
намуда, баҳри шарҳу маънидод пардозед.**

Гуфтам: Давои дарди диламро хате навис,
Гуфто: Давот чун бинависам, давот нест.

Камоли Хучандӣ

Домони ту, эй бути ситамгар,
Сар медиҳаму намедиҳам сар.

Абулқосим Лоҳутӣ

**Ғазалро хонед, ба мазмуни суол ва ҷавобҳо эътибор диҳед. Гӯед,
ки пеш аз суол ва ҷавобҳо кадом калима навишта ва баъд аз он
чӣ гуна аломати китобатӣ гузошта шудааст?**

Гуфтам: «Ғами ту дорам», Гуфто: «Ғамат сар ояд»,
Гуфтам, ки: «Моҳи ман шав!» Гуфто: «Агар барояд».
Гуфтам: «Зи меҳрварзон расми вафо биёмӯз!»
Гуфто: «Зи хубрӯён ин кор камтар ояд».
Гуфтам, ки: «Бар хаёлат роҳи назар бибандам»,
Гуфто, ки: «Шабрав аст ӯ, аз роҳи дигар ояд».
Гуфтам, ки: «Бӯйи зулфат гумроҳи оламам кард»,
Гуфто: «Агар бидонӣ, ҳам ӯ раҳбар ояд».
Гуфтам: «Хушо ҳавое, к-аз боди субҳ хезад»,
Гуфто: «Хунук насиме, к-аз кӯйи дилбар ояд».

Гуфтам, ки: «Нӯши лаълат моро ба орзу кушт»,
 Гуфто: «Ту бандагӣ кун, к-ӯ бандапарвар ояд».
 Гуфтам: «Дили раҳимат кай азми сулҳ дорад?»
 Гуфто: «Магӯй бо кас, то вақти он дар-ояд».
 Гуфтам: «Замони ишрат дидӣ, ки чун сар омад?»
 Гуфто: «Хамӯш, Ҳофиз, к-ин ғусса ҳам сар ояд».

Ҳофиз Шерозӣ

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Дар нутқ маҷоз бо чӣ мақсад истифода бурда мешавад?
2. Маъноӣ ғайриасли калима ва ибораҳо аз маъноӣ асли чӣ гуна фарқ дорад?
2. Ташбеҳ аз чӣ гуна калимаҳо иборат аст?
3. Воситаҳои ёридиҳандаи ташбеҳ кадомҳоянд?
4. Муболиға дар забони гуфтугӯӣ ва адабӣ бо кадом мақсад истифода бурда мешавад?
5. Калимаҳои ҳамчинсу ҳамшакли ифодакунандаи маъноӣ гуногун дар илми забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ чӣ ном доранд?
6. Калимаҳои ҳамшакли ифодакунандаи маъноҳои гуногун дар забони адабӣ бо чӣ мақсад қорбаст мешаванд?
7. Дар санъати саволу ҷавоб чӣ гуна калимаҳо бештар истеъмол мешаванд?
8. Пас аз калимаҳои **гуфтам, гуфтамаш, гуфтанд, гуфт** ва **гуфто** кадом аломатҳои китобат гузошта мешаванд?
9. Дар санъати суолу ҷавоб ғайр аз аломати нохунак ва савол боз кадом аломатҳо дида мешавад?
10. Доир ба санъатҳои бадеӣ: маҷоз, тавсиф, ташбеҳ, суолу ҷавоб мисоле нависед.

Матнро хонед, калима ва ибораҳои ҳамчун санъати лафзӣ қорбастшударо бо гурӯҳбандӣ нависед.

Ман зуд матои бисёр чи аз худ, чи аз савдогарони дигар гирифтам ва бо онҳо рафтам. Чун ба ҳарам даромадам, иморати олие дидам, пур аз нозанинсанамони фарангӣ. Ҳама хуршедлиқои моҳпайкар, ҳама нозукандоми симинбар, ҳама зӯҳраҷабин ва рашки қамар. Дар он миён нозаниндилороме, нозукандоме, моҳрухсоре, оҳунигоҳе, мижгонсиёҳе, писталабе, симинғабғабе, мушкинмӯе, камандгесӯе, ғунчадаҳоне, ширинкалومه... чун оби ҳаёт дар сиёҳӣ ниҳон гашта, дар болои нимтахте нишаста ва дигар моҳпайкарон монанди ситорагон дар гирдаш саф баста. Лекин он подшоҳи сурату маънӣ дар айни бедимоғӣ сар ба зер афканда ва асари малол аз пешонаи ҳолаш намоён буд.

(Аз «Чор дарвеш»)

ТАҲЛИЛИ МАТН АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСИ

Акси он лабҳои майгун дар шароб афтодааст,
Ҳайрате дорам, ки чун оташ дар об афтодааст.

Зоҳир аст аз ҳалқаҳои зулфу моҳи оразат,
Дар миёни соя он чо Офтоб афтодааст.

Бадриддини Ҳилолӣ

Тафсири байтҳои мазкур барои аҳли адаб шояд душворие барнаангезад, вале дар нигоҳи аввал тасвири «**ба шароб афтидани акси лабҳои майгун**» касро ба ҳайрат меоварад ва дар мисраи дуюм ибораи «**оташ ба об афтодааст**»-ро мушоҳида мекунем, ки он низ ҳайратафзост, зеро ки ба об афтодани оташ ба ҳақиқати воқеӣ рост намеояд. Ин маънӣ аз маънои дар ин байт ифодакардаи калимаи «**афтодааст**», ки ба «**акси лабҳои майгун**» марбут аст, сар мезанад. «Афтодааст» ба он маънист, ки акси Моҳ ба оби чоҳ ё ситорагон дар оби зулоли чашма аксандозӣ мекунад, лабҳои майгуни маҳбуба дар шароби паймона аксандозӣ намудааст. Агар «афтодааст» ба маънии аксандозӣ кардан бошад, пас «оташ дар об афтодааст» гуфтан низ ҳақиқати воқеӣ надорад.

Монанди ҳамин дар миёни соя афтидани Офтоб низ ҳайратангез аст, зеро дар ҳақиқати ҳол на танҳо ба миёни соя афтидани Офтоб номумкин аст, балки дар шафати ҷисми ба мисли Офтоб фурузон воқеъ гаштани соя нобарҷост.

Вожаҳои «май», «шароб», «оташ», «об» ва ибораҳои «лабҳои майгун»-ро шарҳ додан дар шикоятани маънии байт мусоидат менамоянд. Пӯшида нест, ки вожаҳои «май», «шароб» ва «бода» дар шарҳи луғатҳо бар эзоҳи яқдигар чун муродиф оварда мешаванд: май–шароб, бода; бода–май, шароб; шароб–май, бода...

Ҳарчанд вожаҳои «май», «шароб» ва «бода» дар ифодаи маънии умумӣ муродифанд, вале гоҳо дар ифодаи навъи машрубот тафовут доранд: «бода» шароби нав аз хум гирифташуда, «май» шароби аз мавизи сиёҳ, «шароб» маӣ аз мавизи сафед ҳосилшударо ифода мекунад. Аз рӯи гуфти донандагони ин маънӣ, «оби ангур» ифодагари оби аз мавиз ҳосилшуда низ мебошад. Аз ин рӯ, дар тасвири нигорандагон «май» ифодагари ранги сурх буда, «шароб» ба ранги сафед далолат мекунад. Ин буд, ки дар ибораи «лаби майгун» ҷузъи «майгун» ранги ба сурҳӣ моили лаби маъшуқаро ифода кардааст. Аз сабаби он ки акси ҷисмҳои сурхранг дар моеъҳои ба мисли об шаффофи беранг барҷастатар падида меоянд, бо дар назар дошти ранг ба ҷойи май ё бода вожаи «шароб»-ро интихоб намудани Бадриддини Ҳилолӣ аз ҳамин маънист, зеро ба шароб афтидани акси лабҳои майгун аз ҳақиқати воқеӣ дур нест. Аз шарҳи вожаҳои номбурда бармеояд, ки маънии мисраи аввали матлаъ он аст, ки акси лабҳои майгун, яъне акси лабони мавсуф ҳангоми ба лаб наздик шудани паймонаи пуршароб ба шароб афтодааст, ба он тарзе ки акси Моҳ ба оби чоҳ меафтад.

Мусаллам аст, ки матлаби суханвар аз маънои байт бармеояд, на аз маънои мисраъ, бинобар ин барои дарки матлаб мисраи дуюми ин байтро низ тафсир бояд кард. Дар мисраи дуюми матлаъ вожаҳои дорои хусусияти тазодӣ «оташ» ва «об» мебошанд, ки бо калимаҳои аз лиҳози таносуби сухан мусоидаткунандаи мисраи аввал «акс», «шароб» ва ибораи «лабҳои майгун» иртиботдоранд. «Ҳайрате дорам», яъне ҳайронам гуфтани суханвар низ бар он маънист, ки чӣ тавр ин ду чизи мухолифи ҳамдигар (обу оташ) дар як ҷо воқеъ гаштаанд, яъне чӣ хел мешавад, ки оташ дар даруни об хомӯш нагашта, монанди акси моҳе, ки ба чоҳ меафтад, ба об афтодааст?

Барои дарки маънои мисраи дуюми матлаъ ба кадом маънӣ будани вожаҳои «об» ва «оташ»-ро шарҳ бояд дод. Маълум аст, ки дар ин мисраъ «об» ифодагари шароб аст. Ифодакунандаи маънии шароб, май ва бода будани як миқдор воҳидҳои иборагии бо калимаи «об» корбастшуда, аз қабилҳои «оби ангур», «оби аҳмар», «оби инаб», «оби зар», «оби оташин», «оби оташхаёл», «оби зулмотранг», «оби шафақгун», «оби Шероз» ва монанди инҳо ба ин маънӣ далолат мекунад, зеро шароб ҳам ҷисми моеъ, яъне шабеҳи об буда, ба оташ қарин нест. Вожаи «оташ» бошад, дар ин байт ба маънои лаби мавсуф (лаби маҳбуба) ба риштаи назм кашида шудааст. Саволе бармеояд, ки дар кадом асос «оташ» лаби маҳбубаро ифода мекунад? Аввалан, бо дар назардошти ранг (ранги лабҳои майгун моил ба ранги оташ аст), сониян, аз лиҳози ҳарорат (чун оташ гарму сӯзон будани лаби мавсуф), шабоҳат доштани лаби маҳбуба ба оташ ба Бадриддини Ҳилолӣ имкони ин гуна тасвири фароҳам овардааст. Пас, «оташ» истиора бар лаби маҳбуба буда, «об» истиораи шароб аст, ки нигорише шабеҳи ин маънӣ дар шеърҳои шоирӣ амри воҷиб аст.

Зотан, матлаби шоир дар матлаъ тасвири лаби пурҳарорати маҳбуба буда, ташбеҳ (майгун) ва истиораҳои «оташ», «об» дар роҳи нигориши образҳои матлаби нигоранда чун василаи волоии бадеияти байт хизмат мекунад.

Дар байти дуюми мавриди тафсири мо калимаҳои дорои хусусияти тазодӣ «соя» ва «Офтоб» мебошанд. Ғайр аз ин, тафсири байт шарҳи вожаҳои «ҳалқа», «зулф» ва «Моҳ»-ро мепазирад, зеро ки ин калимаҳо бо вожаҳои «соя» ва «Офтоб» таносуби маъноӣ зоҳир менамоянд.

Дар мисраи аввали байт «зулф» ба маънои қачақ-мӯйи занон, ки дар ду чаккаи рӯй тоб дода мемонанд буда, «ҳалқа» ифодагари печуб, ҳаму шикан, чингилаи зулф аст. Агар «ораз» ба маънои чеҳра, рухсора оварда шуда бошад, пас «Моҳ» ба кадом маънист ва ибораи «Моҳи ораз» чиро ифода мекунад? Азбаски ибораи «Моҳи тамом» киноя аз чеҳраи зебо, чеҳраи маҳбуба аст, ба фикри мо, ин маънӣро дар ибораи «Моҳи оразат» худи «Моҳ» ба ўҳда гирифтааст, яъне хушрӯйӣ, ҳусн, зебоиро ифода намудааст. Аз ин рӯ, «Моҳи оразат» ба маънии ҳусни рӯят, зебоии рухсорат оварда шудааст, яъне «Моҳ» истиораи ҳусн ва зебоӣ мебошад. Пас, аз мисраи аввали ин байт – «Зоҳир аст аз ҳалқаҳои зулфу Моҳи оразат» чунин маънӣ бармеояд:

аз хаму шиканҳо, печутобҳои качакат ва ҳусни баркамоли оразат аён аст. Дар ин мисраъ чӣ аён аст, гуфта нашудааст. Ҷавоби ин муддао дар мисраи дуҷуми байт – «Дар миёни соя он ҷо Офтоб афтадааст» оварда шудааст. Агар шарҳи мисраи аввал чунин бошад, мисраи дуюм ба кадом маънист? Иртиботи он бо мисраи аввал дар чист? Чунонки ишора рафт, дар ин мисраъ «соя» ва «Офтоб» чизҳои дорои хусусиятҳои мутазодӣ мебошанд, зеро ба ҳеҷ ваҷҳ Офтоб дар миёни соя қарор намегирад. Пас, «Офтоб» ва «соя» ба кадом маънист ва бо вожаҳои «зулф», «Моҳ», «ораз», ки дар мисраи аввал оварда шудаанд, чӣ гуна таносуби маъноӣ пайдо мекунад? Зулфи мавсум, ки сиёҳ аст, ҳамрангӣ соя мебошад, орази пуртаровату зебоаш бошад, ба Офтоб монанд аст. Бо дарназардошти ин маъноҳои «соя» истиораи зулф (качак) буда, «Офтоб» истиора бар ораз аст.

КОРИ ЛОИҲАВЇ. Шеърро хонед, воситаҳои тасвири бадеиашро муайян намуда, аз диди услубшиносӣ таҳлил кунед. Бо табдили наср мазмунашро хаттӣ баён намоед. Пас аз он истилоҳоти лингвистиро ба «Дафтарчаи лугат» рӯбардор намоед.

Мушавваш аст дилам аз карашмаи Салмо,
Чунон ки хотири Маҷнун зи турраи Лайло.
Чу гулшакар диҳиям, дарди дил шавад таскин,
Чу туршрӯй шавӣ, вораҳонӣ аз саффо.
Ба ғунчаи ту шакарханда нашъаи бода,
Ба сунбули ту дури гӯш муҳраи афъо.
Бибурда наргиси ту оби ҷодуи Бобил,
Кушода ғунчаи ту боби мӯъҷизи Мусо!

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ

ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИИ ЗАБОН. Воситаҳое, ки барои пуробурангу муассир ва образнок ифода намудани фикр ёрӣ мерасонанд ва маъноро дилкашу ҷаззоб мегардонанд, санъатҳои маънавии ташбеҳ, маҷоз, истиора, киноя, муболиға, тавсиф, тазод, суолу ҷавоб ва монанди инҳо.

ИСТИОРА яке аз санъатҳои асосии маънавӣ ва як намуди маҷоз аст. Бунёди истиора низ бар ин аст, ки калимаю ибора ба маънои асли не, балки ба маънои дигаре кор фармуда мешавад. Истиора аслан аз инкишофи ташбеҳ ҳосил шудааст. Масалан, агар ташбеҳшаванда зикр наёфта, танҳо ташбеҳкунанда омада, вазифаи ташбеҳшавандаро низ адо кунад, ташбеҳ ба истиора табдил меёбад. Чунонки, агар ғӯем, ки «фарзанд мисли нури чашм азиз аст», ин ҷумла ташбеҳ дорад, зеро фарзанд ба нури чашм монанд шудааст: фарзанд – ташбеҳшаванда, нури чашм – ташбеҳкунанда. Лекин чунонки дар байти зер омадааст:

То маро он нури чашму меҳрубон аз даст рафт,
Тоқати тан, сабри дил, ороми чон аз даст рафт.

Худи «нури чашм» ба маънии фарзанд омадааст. «Нури чашм» истиорашаванда ва «фарзанд» соҳиби истиора аст.

БАЛОҒАТ (балоғат–балиғ, расо ва мукамал будани сухан, суханварӣ, суханпардозӣ бо мазмунҳои дақиқу баланд ва писандида; камоли суханварӣ; зебу орои сухан) – яке аз ҷузъҳои назарияи адабиёти классикии форсу тоҷик, ки равонӣ, фасеҳӣ ва мувофиқи мақом ба кор бурдани калимаро меомӯзад. Суханҳоро бо фасоҳат мувофиқи мақом ва шароит кор фармудан, яъне агар лозим шавад, такрор намудан, ба мавқеъ кор фармудани санъатҳои бадеӣ, аз рӯи зарурат кӯтоҳ ё бо тафсил баён кардани маънӣ.

Шамси Қайси Розӣ балоғатро ин тавр шарҳ додаст:

«Маънии балоғат он аст, ки дар он чӣ дар замири бошад, ба лафзи андак, бе он ки ба тамоми маънии он ихлоле роҳ ёбад, баён кунад ва дар он чи ба басти сухан эҳтиёҷ афтад аз қадри ҳоҷат дарнагузарад ва ба ҳадди малол нарасонад».

Дар балоғат шартӣ асосӣ аз заъфи таълифҳолӣ ва ба зеҳни шунаванда наздик будани сухан аст. Балоғат аз илмҳои маонӣ, баён ва бадеъ иборат буда, дар сурати риоя нашудани шартӣ яке аз ин илмҳо балоғати сухан нуқсон меёбад. Балоғат рӯки услуб ва фасоҳат ҷузъи балоғат ба ҳисоб меравад.

ИФОДА. 1. Воҳиди сохтори нутқ, ки дорои хусусиятҳои хос мебошад: ифодаи рехта, ифодаи тақсимопазир, ифодаи калимагӣ, ифодаҳои муродифӣ. 2. Ифодаи хуллас, ифодаи устувор, ки хусусиятҳои шевагӣ услубиро зикр менамоянд: Ифодаи кӯдакона, ифодаи дағал, ифодаи китобӣ, ифодаи шоирона.

ФАСОҲАТ (равонии сухан, хушгӯӣ) дар илми бадеъ аз заъфи таълиф фориғ будани каломро гӯянд. Фасоҳат асосан ба таркиби лафз, яъне ба шакл иртибот дорад, аз ин рӯ дар муқобили маънии бадеъ лафзи фасеҳро ҳам ба кор бурдаанд. Гӯянда бо санъати фасоҳат ба суханаш рангубор ва тароват медиҳад. Равонии нафосати суханро фасоҳати калом ва қобилияти каломии фасеҳ доштанро фасоҳати мутакаллимӣ гуфтаанд.

АНАФОРА (ба боло баровардан) такрори айни як калима ё таркиб дар аввали байт, қитъа ё порчаи насрӣ. Шоир барои пуртаъсир баён намудани ҳаяҷону ҳиссиёти худ ибораҳои баргузида ё калимаҳои ҷудогоноро такрор мекунад:

Нагӯям ман **на аз** ҷодугаронаш,
На аз чашмони тарсодухтаронаш.
На аз осорҳои мармаринаш,
На аз мумтозҳои нозанинаш.
На аз раққосаи товусхиромаш,
На аз овозхони хушкаломаш... (М.Т.).

МАВЗЎИ 6. УСЛУБИЁТИ МУРОДИФҶОИ ЛУҒАВӢ

Ҷавон таронаи хирманкӯбон «Майдаё»-ро бо овози баланд суруда, дар соҳили Сурхоби шӯхи пурғавго галагов меронад. Вақти баъд аз пешин; **офтоби** тафсони асад ба сари кӯҳ сарозер меравад, – шӯълаи вай **сардтар** шуда, **насими** фараҳбахши бегоҳрӯзӣ ҳам андак–андак ба давидан оғоз кардааст. Говон хастаҳолона қадам мебардоранд. «Майдаё»–хонии галабон ва зарби говронии ӯ ҳам акнун ба ҷонварон он қадар таъсир намекунад.

Бачагони хӯшачин бандчаҳои хӯшаашонро бардошта ба **қишлоқҳои** худ равон шуданд. Дар гандумпоя ба наздики хирман танҳо ҳамон духтараки нозукаки зукка ҳанӯз хӯша мечинад.

Ӯ вақте ки ҳам мешавад, кокулҳои сиёҳаш ба рӯяш ғелида, гӯё ки он рӯйи зеборо аз чашми номаҳрамон пинҳон медорад.

Чанд рӯзи охир, ҳар гоҳ ки духтарак бо куртаи чити сурхи гулдораш дар гандумпоя пайдо мегардад, ҷавон дасту по гум мекунад, дилаш ба тапидан медарояд.

(Аз романи «Восеъ»-и Сотим Улугзода)

Матнро хонед, мазмунашро нақл кунед. Калимаҳои бо ранги сиёҳ ишорагардидаро ба дафтар рӯбардор кунед ва пас аз он муродифҷояшро нависед. Ибораҳои дасту по гум қардан, дил ба тапиш даромаданро аз ҷиҳати тобиши маъно шарҳ диҳед.

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Муродифот чунин калимаҳоянд, ки ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ дошта, маънои (ё яке аз маъноҳои) луғавиашон комилан бо ҳамдигар мувофиқ меояд ва ё бо тобишҳои маънои луғавӣ ва обуранги услубиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Муродифҷои назмшиносӣ ва поэтика, математика ва риёзиёт (риёзӣ), изофат ва бандаки изофӣ ҳамеша ва доимо истилоҳ ва калимаҳои баробармаъноянд ва дар забон бо маънои муштарак ба андозаи баробар ба қор бурда мешаванд. Ин ҳодисаро бештар дар истилоҳоти илмӣ мушоҳида мекунем: **духтур – пизишк, зоотехник – ветеринар – молдухтур.**

Муродифҷо бо тобишҳои маъноӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, бинобар ин, дар ҳама гуна мавридҳо яқдигарро иваз қарда наметавонанд: Ман дар дили худ гуфтам, ки: «Ман ин тангаро аз дасти ин аблаҳ хоҳам ситонд» (Восифӣ). Феъли **ситондан аз гирифтани ва рабудан** бо тобиши бо зӯри гирифтани фарқ мекунад. Дар силсилаи муродифҷои **овоз, садо** ва **бонг** калимаи охирин овози баланд ва пурҳайбатро ифода мекунад. Калимаи овоз ба ҷонзодҳо ва **садо** ба ҷисмҳои бечон нисбат дорад.

Дар муродифҳои луғавӣ на танҳо мафҳумҳои ашё, аломат ва амалу ҳолат, балки баҳои мусбат ё манфие ҳам ифода меёбад, ки онро сарбории маъноӣ ҳисси ё обуранги ҳиссии мусбат ё манфии калимаҳо меноманд. Аз ин ҷиҳат дар силсилаи муродифҳои луғавӣ як калима мафҳумро холисона, вале муродифи дигари он ғаразнок ифода мекунад. Масалан, калимаи **чанг** амалро мӯътадил, **набард** бо обуранги ҳиссии мусбат, **пой** мафҳуми **узви бадан**ро мӯътадил, **линг** бо обуранги ҳиссии манфӣ ифода мекунад. Дар сурати ба назар нагирифтани чунин сарбории маъноӣ калимаҳо ғалати услубӣ, яъне бемавқеъ кор фармудани унсурҳои луғавӣ рӯй медиҳад: Як чавони тахминан бистсола ... чашмонаш дурахшон, лекин андешаманд, пешонааш фарох, лекин пурчин, рухсорааш чун себи сурх тобон, лекин ғамгин, ки аз башарааш андешамандӣ намоён буд, ба хаёл фуру рафта, дар гӯшае аз бошишгоҳи мардум дуртар менишаст (С. А.).

Дар ин матн аз силсилаи муродифҳои **рӯй** калимаҳои **рухсора** ва **башара** ба як шахс нисбат дода шудааст. Калимаи **рухсора** обуранги мусбат, вале калимаи **башара** тобиши манфӣ дорад. Истеъмоли калимаи **башара** ғалати услубист.

Ҳама гуна муродифҳои луғавӣ ҳам дар забони гуфтугӯ, ҳам дар забони хаттӣ ё китобӣ ва дар услубҳои гуногуни нутқ (расмӣ, илмӣ, бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират) яксон кор фармуда намешаванд.

Суханвар бо мақсади дақиқбаёнӣ ва беҳбудию салосату балоғати забони асараш аз силсилаи муродифоти луғавӣ воҳиди луғавии барои нигориш муносибро интихоб менамояд. Ин маънӣ аз сабаби он ки дар таркиби луғавии забон ду ва зиёда калимаҳои маъниашон ба ҳам монанд ва ё наздик арзи вучуд намудаанд, имконпазир мегардад. Воҳидҳои луғавие, ки дар шаклҳои гуногун маъноӣ якхела ва ё ба ҳам наздикро ифода мекунанд, **муродифоти луғавӣ** ном доранд.

Чумлаҳои зеринро бодикқат хонед ва мувофиқи мазмуни матнҳо ба ҷойи сенуқта аз силсилаи муродифоти калимаю воҳидҳои фразеологии дидан, чашм дӯхтан ва ғайра таъбири мувофиқро гузоред.

Зарафшонро пеш аз ин ман бисёр ... ва манзараҳои онро дар Самарқанд, дар Миёнколот, дар деҳаи Соктаре ... 2. Муҳаббат камсавод буд, ҳарчанд ба рӯйи коғаз ..., хонда натавонист. 3. Ман ба тарафи торикии шаб, ба тарафи дарё ва кӯҳсори сар ба фалак кашида ... саҳифаҳои сиёҳи таърихро аз хаёл мегузаронидам. 4. Тавон аз асп фуромада, ба атрофаш эҳтиёткорона ... . 5. Гӯё дар умраш аввалин бор ... (маро, ба ман, аз ман). 6. Чӯпон дар баландӣ хомӯш истода (марғзорро, ба марғзор, аз марғзор) .... 7. Кампир саросемавор (гирду атрофи ҳавлиашро, ба гирду атрофи ҳавлиаш) ..., лекин ҷойи муносиби пинҳонкунӣ наёфт.

Аз силсилаи муродифҳо калимаҳои мувофиқро интихоб карда, чумлаҳоро ба дафтар нависед ва шарҳ диҳед, ки чаро маҳз ҳамин калимаро интихоб намудед.

1. Соатҳои дароз аз пайи трактору комбайнҳо тохта, на хастагиро (мефаҳмиду, медонисту) на гуруснагиро. 2. Оҳуро аз сайёд ба дираме

бихарид (бираҳонид, раҳо кард) ва гуфт: «Он ки бегуноҳеро аз куштан (бираҳонад, раҳо кунад), ҳаргиз бегуноҳ кушта нашавад. 3. Саворон дар талоши гелос шоҳу навдаҳои онро мешикастанд ва аз дасти якдигар (мегирифтанд, меситонданд, мерабуданд). 4. Арақи шӯр аз чабин бо ғӯшаи чашм ва кунҷи лабонаш (мечакид, мерехт, метаровид, мешорид).

Рохҳои пайдоиши муродифҳо

Аз ҳисоби калимаҳои забони адаби ва шеваҳо

Аз ҳисоби калимаҳои вомӣ

калимасозӣ: далер – нотарс – шуҷоатманд.

калимаҳои шевагӣ: бедона – вартиш; таъхир – ҳаял.

вулгаризм: ошомидан – ҳурт кашидан.

табу: мор – беном, каждум – ногуфтани.

эвфемизм: мурдан – вафот кардан.

тоҷикӣ-туркӣ (ӯзбекӣ): абрӯ – қош, деҳа – қишлоқ.

тоҷикӣ-арабӣ: хирад – ақл, доно – олим.

тоҷикӣ-русӣ: рӯзнома – газета.

арабӣ-туркӣ (ӯзбекӣ): микроз – қайчӣ, сипоҳ – кӯшун, арӯс – келин

Муродифоти луғавӣ воситаҳои муҳими забоние мебошанд, ки аз онҳо суханварон бо мақсади дуруст, саҳеҳу дақиқ, пурраву равшан ва таъсирбахш ба тасвир додани матлаб истифода мебаранд. Гоҳе барои ифодаи як мафҳум чандин калимаҳои ҳаммаъно ба назар мерасанд, ки онҳо силсилаи муродифоти луғавиро ба вуҷуд меоваранд. Вале ҳамаи унсурҳои луғавии силсилаи муродифотро аз лиҳози ифодаи маънӣ ва тобишҳои услубӣ айнияти маҳз доништан дуруст нест, зеро ки онҳо аз ҷиҳати ифодаи маънӣ, теъдоди маъноҳои луғавӣ ва тобишҳои маъноию услубиашон фарқ мекунанд. Ин буд, ки пеш аз нигориш зарурати интихоби дурусти воҳидҳои луғавӣ ба миён меояд. Масалан, унсурҳои луғавии «**мурдан**» ва «**вафот кардан**» муродиф мебошанд, вале ин калимаҳо низ дорои мавриди истифода мебошанд, чунки «**ғӯсфанд мурд**» мегӯянд, вале «**ғӯсфанд вафот кард**» гуфтан ҷоиз нест.

Маълум аст, ки дар муродифоти луғавии ҳаммаъно аз ҷиҳати таноусуби услубӣ тафовут ба назар расад ҳам, дар мавридҳои дигар шабеҳи якдигаранд. Муродифҳои луғавии **сукут – хомӯшӣ; ҷӯра – рафиқ; ҷавоб – посух; бостонӣ – қадим; одина – ҷумъа; саҳв – хато – ғалат; дебо – ҳарир; издивоҷ кардан – никоҳ кардан; вафот кардан – фавтидан... аз ҳамин қабил** муродифоти луғавӣ мебошанд: Пас ман саҳв накардаам, ки ўро ба араб монанд кардам.... Аслан хондам гуфтан хатост, устод, зеро «Рустаму Сӯҳроб» аз бисёрии қироат карданам ба ман қариб аз ёд шудааст. Дар ривоятҳо воқеаҳои таърихӣ гоҳе ғалат баён шуда ё ғалат тафсиру ташреҳ шудаанд...

Дар калимаҳои муродифоти луғавии наздикмаъно назар ба калимаҳои муродифҳои ҳаммаъно тафовут бештар буда, қисме аз онҳо аз ҷиҳати теъдоди маънӣ, қисми дигар аз лиҳози тобишҳои маъноӣ ва услубӣ фарқ мекунад. Масалан муродифҳои луғавии **дастдор – салла; лаҳн – овоз – садо – ово; тановул кардан – хӯрдан; боис – вачҳ – мӯъчиб – сабаб; валво – исён – қиём; офарин – аҳсант; гузаштагон – ниёгон; муаззин – сӯфӣ; андарз – панд; сим – нуқра; банда – ман – фақир; мактабдор – омӯзгор – муаллим – домулло; аср – қарн** аз зумраи муродифоти луғавии наздикмаъно мебошанд. Варақҳо ҳамон дастнависи андарзҳои Нӯшервону Бахроми Гӯр будаанд, ки Фирдавсӣ ба ҳоқими собиқи Тӯс фиристода буд. – Ман «Шоҳнома»-и Мансурро хонда будам, дар вай пандномаи Нӯшервон набуд, ин пандҳои судманд аз худи шумост.

Калимаҳои муродифоти луғавии **дастдор – салла; тановул кардан – хӯрдан; офарин – аҳсант; балво – исён – қиём; гузаштагон – ниёгон; сим – нуқра; аср – қарн** аз ҷиҳати теъдоди маънӣ фарқ мекунад. Масалан, калимаи «нуқра» бо як маънӣ (сим) мустаъмал бошад, «сим» дорои ду маънист.

Калимаҳои муродифоти луғавӣ баъзан аз лиҳози тобишҳои маъноиашон низ фарқ мекунад. Масалан, дар силсилаи муродифотии луғавии **разм – ҷанг – набард – фитна** калимаи «фитна» ғайр аз маънои ҷанг дорои тобишҳои маънии **шӯриш, балво, исён** ва **ихтилол** низ мебошад. Монанди ҳамин калимаи «ӯрду» дар силсилаи муродифоти луғавии **сипоҳ – лашкар – ӯрду** ғайр аз маънои **лашкар, лашкаргоҳро** низ ифода мекунад: ... сипоҳи Эрон бо сардории Рустами Хурмуз ва Фаррухзод бо ӯрдуи Саъди Ваққос ана дар ҳамин ҷойҳо, дар соҳилҳои ҳамин рӯд то охири сарбоз ва охири нафас ҷангида буд..

Муродифҳои луғавии бо чӣ мақсад кор фармудашударо муайян намоед.

1. Ноне, ки фақир мебахшад, ҳазор нон арзиш дорад, ноне, ки доро медиҳад, беш аз як нон намеарзад (Ҳичозӣ). 2. Лекин ин гуна сангҳо ба сабаби боронҳои баҳорӣ покиза ва мусаффо шуда буданд. 3. Ҳарчанд ман аз Бухоро рафта, аз таҳсил карданам умеди худро канда бошам ҳам, дар он миён воқеае рӯй дод, ки барои Бухоро рафта хонданам имкон пайдо шуд. 4. Одина ягон-ягон рамаро аз назар гузаронда, дид, ки як буз бо як гӯсфанд дар миён нест (С. А.).

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ

1

ДОМИНАНТ

Яке аз аъзоҳои силсилаи муродифҳои калимаҳо, ки чун ифодагари маъноҳои асосии ҳамаи муродифҳо муаррифӣ мешавад ва тобишҳои маъноӣ ва маъноҳои услубии бо дигар калимаҳо ифодаёфта низ тобеи он мегарданд. Масалан, дар силсилаи муродифҳои зерин нахуст калимаҳо доминант мебошанд: **осмон, фалак, гардун, сипехр, симо; азиз, табаррук, муқаддас, арчманд, маҳбуб, киромӣ, мӯҳтарам; касал, ранҷур, бетоб.**

2

ГРАДАТСИЯ

Шакли услубие, ки дар чунин алоқаи гуфтор (калимаҳо, қисмҳои ҷумла) қарор дорад, ки ҳар як унсури баъдӣ дорои маънои тақвиятдиҳандаи маъноӣ ё эҳсосию таъсирбахш мебошад.

3

ГРАДАТСИЯИ БАЛАНДШАВАНДА

Бо тартиби муайян аз аввалӣ қувватноктар шудани калимаи дигар:

Зиндагӣ ҷойи хомӯшӣ набувад,
Дил биё, ҷӯш зан, мубориз бош! (Ҳ. Ю.).

4

ГРАДАТСИЯИ ПАСТШАВАНДА

Аз калимаи аввалӣ пештар шудани ифодаи калимаи минбаъда:

Шеъри ман!
Хуни ҷигар, ё пораи дил гӯямат,
Ё шитоби корвон дар роҳи манзил гӯямат. (М. Т.).

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Муродиф чист?
2. Чӣ гуна воҳидҳои забон муродиф мешаванд?
3. Чӣ гуна калима ва таркибҳоро муродифи луғавӣ меноманд?
4. Муродифҳои луғавӣ калимаҳои баробармаъноаянд ё фарқияте ҳам доранд?
5. Муродифҳои маъноӣ ва услубӣ чӣ гуна силсилаи калимаҳои ҳаммаъноанд?
6. Чӣ гуна муродифҳои луғавиро матнӣ мешуморанд?
7. Муродифҳои луғавӣ аз вариантҳо ё қаринаҳо чӣ фарқ доранд?
8. Муродифҳои луғавӣ чӣ хусусияти услубӣ доранд?
9. Муродифҳои луғавии зерин аз ҳамдигар чӣ фарқияти маъноӣ ё услубӣ доранд?

Чашм – дида – айн – наргис, зуд – тез – даррав, касалиҳои гузарида – бемориҳои сирояткунанда, мўйсафед – пирақӣ, гузоштан – мондан – ниҳодан, гуфтан – баён кардан – иброз доштан, қисса кардан – ҳикоят кардан – нақл кардан, ангушт – чилик – лелак, серноз – нозпарвар – инчиқ, қабул кардан – пазируфтан.

КОРИ ЛОИҲАВЇ. Шеърро хонед, воситаҳои тасвири бадеиашро муайян намуда, аз диди услубиносии таҳлил кунед. Бо табдили наसर мазмунашро хаттӣ баён намоед.

БО АБРҮ ИМОЯМ КУНӢ ...

Моҳи фалак абрӯи туст, абрӯи ту Моҳи фалак,
Абрӯи маҳ дар рӯи арш, абрӯи ту дар рӯи Маҳ.
Рӯшан дили шом аз маҳу з-абрӯи ту шоми дилам,
Шоми дилам рӯшантар аст аз хуфтани абрӯи ту.

Ғам нест нанмояд ба чашм абрӯи Моҳи нав вале,
Бе дидани абрӯи ту андӯҳ бар мо чира аст.
Гӯсфанди чашмам хӯ гирифт бар сабззори абрӯят,
Рӯзе начаррад сабзае дунё ба чашмаш тира аст.

Гар усма молад, воҷаб, бенур гардад моҳи арш,
Бар абрӯ молӣ усма ту, ҳуснат дучандон мешавад.
Бар моҳи абрӯ усма каш, бар моҳи абрӯ усма каш,
Аз оби сабзи усмаат дунё гулистон мешавад!

Абрӯи маҳро дидӣ гар болои боми масҷиде,
Ҷоно, мабар асло ҳасад, ҷоно, мабар асло ҳасад!
Бар боми масҷиди сухан ман моҳи абрӯят задам,
Дар манзилат абрӯи маҳ то моҳи қошат кай расад?!

Бар гӯри муслим мезананд абрӯи маҳро баъди марг,
Абрӯи ту оро диҳад хоҳам сари гӯри маро.
Шабҳо тамошояш кунам, бо абрӯ имояш кунам,
Бо абрӯ имоям кунӣ, шояд ки бархезам зи ҷо!

Абдулло Субҳон

МАВЗӢИ 7. УСЛУБИӢТИ КАЛИМАӢОИ ӢАМГУНА ВА НАЗДИКТАЛАФФУЗ (ПАРОНИМӢО)

ТОМИРИС

Мувофиқи ахбори парокандаи муаррихон Томирис дӯшизаи чобукса-вору набардпеша, шамшерзану найзаафкан ва тирандози моҳир буда, азму иродаи қавӣ, ҷасорати ботинӣ ва ҳунари нотакрори лашкаркашӣ дошт. Ӯ тавонист қабिलाҳои парокандаи тӯрониро муттаҳид сохта, низоъу хусумати миёни онҳоро ба эътидол оварад. Ӣусну ҷамоли беқиёси модарзод ва ақлу заковати мафтункунанда дошт. Дар сурат қадаш миёнаи мавзун, миёнаш борик, мӯяш сиёҳи мавҷдор, чашмонаш бодомӣ, биниаш ростӣ мӯътадил, рухсораҳояш арғувонии бечурм, даҳонаш танг ва лабонаш нарму нозук. Нигоҳаш сеҳр дорад, вале ҷиддию пурҷозиба. Гарданбанди қуббадораш дар шакли уқоб ороёфта, даспонааш сура-ти ду мори боҳампечидаи сар ба сар омада дорад. Давродаври тоҷи пурҷилояш бо сангҳои гаронбаҳо оро ёфта, дар болои тахти бошукӯҳ бо салобати хосае менишинад. Дар симои ӯ ҳусну назокат ва ҷиддияту омирий бо ҳам омада, шукӯҳу салобати шоҳонаашро меафзояд.

Бароти Абдурахмон

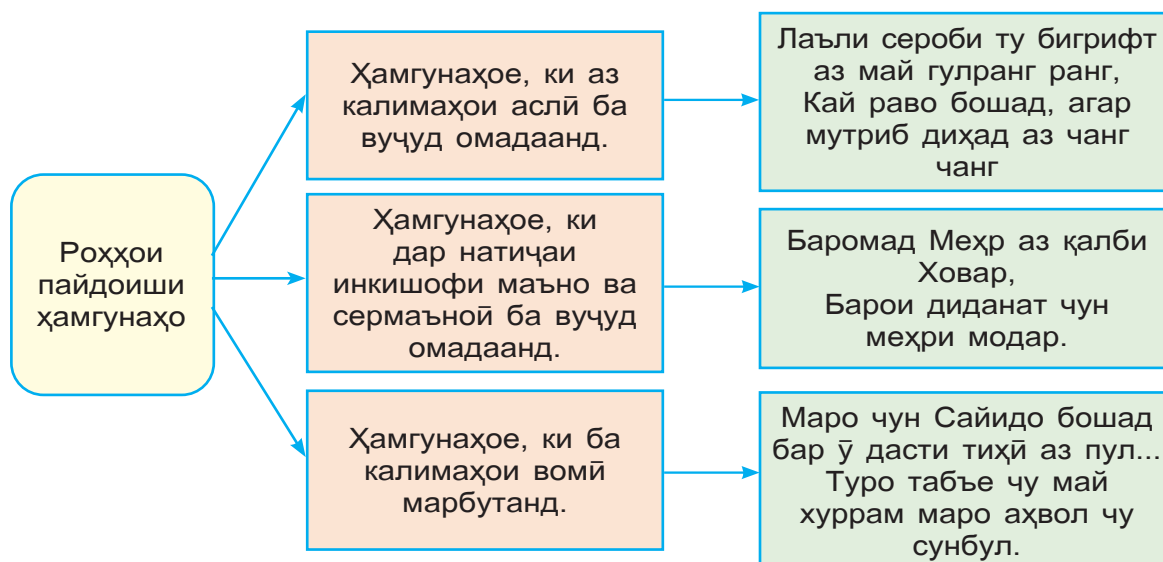

Матнро хонед, мазмунашро нақл кунед. Калима ва ибораҳои тавсифии қорбаштударо номбар намуда, аз ҷиҳати тобиши маъно шарҳ диҳед.

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Калимаҳои сермаъно ба ҳамгунаҳо монандӣ доранд. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки байни маъноҳои гуногуни калимаҳои сермаъно аз ҷиҳати монандии зоҳирии ашёю аломат ё амал ва ё аз ҷиҳати вази-фа робитаи маъноӣ вучуд дорад, вале ҳамгунаҳо калимаҳои тамоман гуногунанд, бо яқдигар алоқамандии маъноӣ надоранд ё як вақтҳо дошта бошанд ҳам, ҳоло он тамоман ноаён гардидааст. Калимаҳои решагии тоҷикии **бар** ба маъноҳои феъли фармоиш, пешоянди аслий, исми ҳосили дарахт, ченаки сатҳ, оғӯш, инчунин дар таркиби баҳру бари арабӣ бо маънои хушкӣ, калимаи байналмилалии **бар** ба маънои як навъи **тарабхона** ҳамгуна шудаанд.

Ҳамгунаҳо мисли калимаҳои сермаъно дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ – санъати таҷнис истифода мешаванд:

Фарқ аст миёни он ки ёраш дар **бар**,
Бо он ки ду чашми интизораш **бар** дар.

Саъдии Шерозӣ

Қарор аз дили ман рабуд **он нигор**,
Бад-он анбарин турраи беқарор.
Нигор аст рухсораи ман ба хун,
Зи ҳичрони рухсораи **он нигор**.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ман, ки имрӯз ҳалоки **дами ҷонбахши** туям,
Дами Исо чӣ кунам, чун **дами ту ин дам** нест

Ҳофизии Шерозӣ

Дар байти Саъдӣ ҳамгунаи пешоянди **дар** ва исми **бар** (назд, оғӯш) ва пешоянди **бар** ва исми **дар** (даромадгоҳи хона) ҳамгунаҳои луғавию дастурӣ, дар мисраъҳои Рӯдакӣ ҳамгунаҳои луғавии **нигор** (маъшуқа ва рангин), дар байти Ҳофиз ҳамгунаҳои луғавии **дами ҷонбахш** (висоли ёр), **дами Исо** (нафаси зиндакунандаи Исо пайғомбар), **дами ту** (висоли ёр), **ин дам** (ҳоло, ин замон) омадааст.

Ҳамгунаҳо дар гуфтор ҳамгуна шаванд, овозӣ (омофон), дар навиштор ҳамгуна шаванд, навишторӣ (омограф) меноманд:

Имрӯз шоҳи анҷумани **дилбарон** якест,
Дилбар агар ҳазор бувад, **дил бар он** якест.
Қобили ин гуфтаҳо шав **гӯшвор**,
То ки аз зар созамат нав **гӯшвор**.

Ҳангоми қироати байти аввал исми **дилбарон** бо таркиби **дил бар он** як гуна ба гӯш мерасад. Дар байти дуюм ду калимаи **гӯшвор** дар навишт **як гуна**, вале аз ҷиҳати ҷойи задаи калима аз ҳамдигар фарқ мекунад: дар калимаи **гӯшвор** (гӯш барин) задаи ҳиҷои охи-рин ноаёнтар, вале дар калимаи **гӯшвор** (асбоби зебу зинат) хеле равшан эҳсос мешавад.

Бо маъноҳои гуногуни калимаҳои хор, боз, банд, бор, ток, чанг, газ, саҳт, шаст ибора ё ҷумла созад ва сарчашмаи пайдоиши ҳамгунаҳоро гӯед. Аз фарҳанг истифода бурда, фарқияти маъноии ҳамгунаҳоро шарҳ диҳед.

Калимаҳои наздикталаффузи зерин чӣ маъно доранд? Бо ҳар ка-доми онҳо ибора ё ҷумла созад ва фарқияти маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

Ризо – розӣ, рустан – растан (рустанӣ – растанӣ), сукут – субут, фуруӣ гирифтани – фаро гирифтани, қувва – қувват, мулоим – мулоимат, ҳимоя – ҳимоят.

Қадам шакли калима дуруст аст? Онро ба дафтар нависед ва ба-рои асоснок будани дурусти интиҳоби худ ба луғатҳо муроҷиат намуда собит намоед.

Мусбӣ ё мусбат, зарурат ё зарурият, фарқ ё фарқият, хатогӣ ё хато, ҳайратомез ё ҳайратангез, пандомӯз ё пандангез.

Аз матнҳои зерин калимаҳои наздикталаффузро ёфта, ба дафтар нависед ва хаттӣ шарҳ диҳед, ки аз ҳамдигар чӣ фарқияти овозӣ доранд ва онҳо дар матнҳо бо қадом мақсад қор фармуда шуда-анд.

1. Ишқу ашқ пинҳон наместонад. 2. Мард барои ном мемирад, номард барои нон. 3. Дар пеши бача «ҳавлӣ» нагӯй, ки «ҳалво» мешунавад. 4. – Аз дасти меҳнатқашони ситамдида, ки ба даст яроқ гирифтаанд, сари худро саломат гирифта гурехтан ҳам барои амир як зафар аст: ҳарчанд ҷаҳонгир нашавад ҳам, дар хоки бегонагон дар ба дар гашта «ҷаҳонгард» мешавад (С. А.).

*Хостам осуда ба кунҷе бинишинам,
Болои ту ногоҳ барангехт балоро.*

Сайиди Насафӣ

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Порчаҳои шеърро хонед ва аз таркиби он ҳамгунаҳои қорбастшударо муайян намоед ва тобиши маъноиа-шонро ёдрас намоед.

Тори зулфатро ҷудо машшота гар аз шона қард,
Дасти он машшота мебойд ҷудо аз шона қард.

Хусрави Дехлавӣ

Мақун раҳм бар мардуми бисёрқор,
Ки бисёрқор аст бисёр қор.

Саъдии Шерозӣ

Мутриби барбатнавоз, барбати худ соз соз,
Соз зи сар гир боз, нағма бурун кун зи тор.

* * *

Чашми оҳуи ту оҳу ба Хутан мегирад,
Балки оҳу ба сияҳчашмии оҳуш кунад.
Эй Борбад ба сабки ту барбат навохта,
Бо чангу бо чағона чаро гиря мекуни?

* * *

Ба мазмуни миёнаш гар камар бандам зи мӯ, лекин
Халал аз сояи мӯ мерасад мӯйи миёнашро!

Туграл

Тири оҳу аз раҳи ваҳшат ба оҳу мезанад,
Сарв агар дар боғ бинад сарви озоди туро.

* * *

Ду зулфаш сарнагун морост, ки бемори гесӯяш,
Саросар чехраи ӯ нору ман дар нор бе рӯяш.

* * *

Бар киштии фалак овехтан чаро?
Эй базри орзӯ, дар сина кишта шав!

* * *

Дар сарнавиштам ҳар чӣ буд, шуд пайнавиштам оқибат,
Ман саргузашти хешро аз сар навиштам оқибат.

Чаъфари Муҳаммад

Эзоҳ: **Соз I.** Тартиб, вазъ. **Соз II.** Аасоси замони ҳозираи феъли «сохтан». **Соз III.** Навъи оҳанги мусиқӣ.

Сарв I. Дарахт. **Сарв II.** Маҳбуба, ёр, қомати ёр.

МАВЗҶИ 8. УСЛУБИЁТИ МУТАЗОДИ

Шеърро хонед, мазмунашро баён намоед. Мутазоди калимаҳои бо ранги сиёҳ ишорашударо нависед.

Ҷони **ширин**, фарқ кун дар кӯҳсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани сарсаҳт нест.
Дар диёри мо шуд одам **арҷманд**,
Шуд сари хамгаштаи занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест, бе зан хуб шуд,
Ифтихоре нест, бе зан хуб шуд.

Мирзо Турсунзода

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Мутазод ё калимаҳои зидмаъно чунин воҳидҳои луғавианд, ки маъноҳои муқобили ҳамдигарро ифода мекунанд. Зухури маъниҳои муҳолиф дар вожаҳои мутазодӣ якраиғ нест. Аз ин рӯ, мутазодҳоро ба хелҳои луғавӣ, семантикӣ ва услубӣ ҷудо кардаанд. Ҷама гуна калимаҳо мутазод надоранд. Дар калимаҳои сермаъно мумкин аст, ки ҳар кадоме аз маъноҳо мутазод дошта бошад: **бори гарон – са-бук, нархи гарон – арзон; қади паст, одами паст:**

Захми теғу тир чун хоҳӣ кашид?
Чун ту аз захми забон бигрехтӣ.

Ҷалолиддин Румӣ

Мутазодҳо ҳамреша ва гуногунреша мешаванд. Дар ташаккули ҷуфти мутазодҳои ҳамреша унсурҳои калимасозии забон ёрӣ мерасонанд: **одами доно – нодон; бохирад, хирадманд – бехирад; ҳунарманд, пурҳунар – беҳунар; ўҳдабаро – ўҳданобаро** ва ғайра.

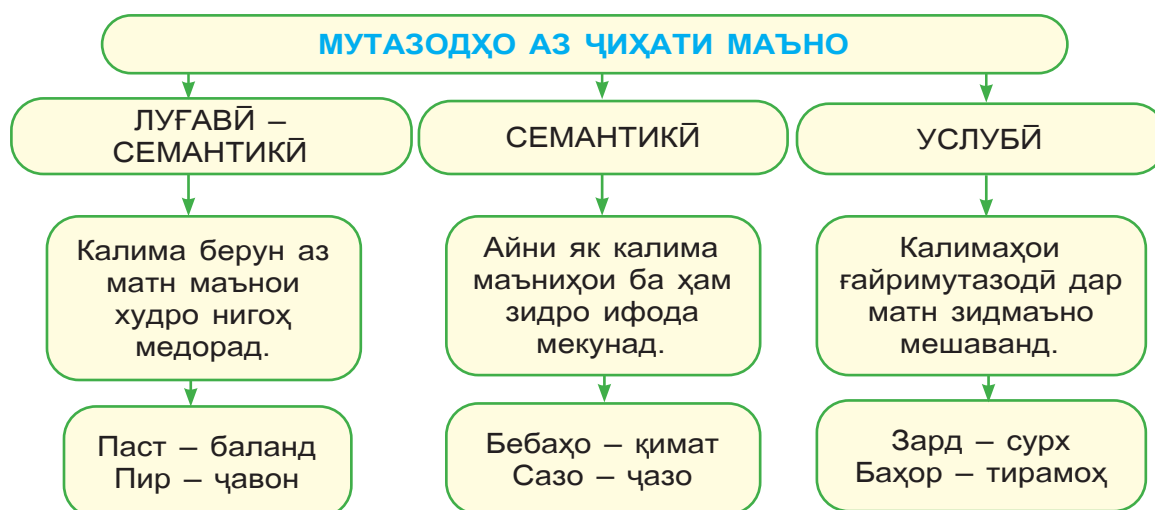
Калимаҳои мутазодӣ аз ҷиҳати пайдоиш

<p>Калимаҳои мутазод ки маънои луғавиашон гуногун буда, решави онҳо якраиғ нестанд.</p>	<p>Эй моҳи хирғаҳнишин аз рух барафкан, пардаро Шод кун охир гаҳе дилҳои ғампарвардаро.</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>Шукуфта боз бихандиду лутфи хандаи ў, Нишот бо дили маҳзуни ошиқон овард.</p>
<p>Тавассути пешванду пасвандҳо</p>	<p>Тавоно бувад ҳар ки доно бувад, Зи дониш дили пир барно бувад.</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>Таҳаммул кун эй нотавон аз қавӣ, Ки рӯзе тавонтар аз вай шавӣ.</p>

Мутазодҳо дар таркиби ибора ё ҷумла омада, ба василаи муқобилгузорию ашё, аломат, ҳолат, амал, ҳодисаҳои табиат, воқеаҳои зиндагӣ моҳияти масъаларо барҷаста, ҷолиб ва муассир ифода мекунанд, бинобар ин, дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират воситаи муҳими тасвири ҷозибанок ба шумор мераванд. Бесабаб нест, ки адибон калимаҳои муқобилмаъноро номи асару филмҳои бадеӣ қарор додаанд: «Хайр ва шар», «Баҳор ва хазон», «Сурх ва сиёҳ» «Мақр ва муҳаббат» ва ғайра.

Мутазодҳо дар зарбулмасал, суҳанони ҳикматноки бузургон, ба хусус, дар назми суннатӣ ва муосири форсу тоҷик воситаи муҳимтарини тасвири бадеӣ ба шумор мераванд: То бад нагӯӣ, нек намеояд. Бисёр талаб макун, ки ба кам зор шавӣ. Кӯтоҳи хирадманд беҳ аз нодони баланд. Шикамсерро чӣ парвои шикамгурусна. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонад. Аз дӯсти нодон душмани доно беҳ. Ҳазор дӯст кам, як душман зиёд. Поёни шаби сияҳ сафед аст ва ғайра.

Мутазодҳо дар илми адабиётшиносӣ санъати тазод ба шумор меравад, ки он дар асарҳои назмию насрӣ вобаста ба баёни матлаб ва мақсад бомаврид корбаст мегардад.

Гоҳ матлаби суҳанвар бо истифодаи вожаҳои мутазодӣ ба дасти тасвир дода мешавад. Бо калимаҳои зидмаъно нигоридани матлаб, ки дар адабиётшиносӣ ба санъати тазод мансуб аст, аз маҳорати суҳангустарию нигоранда бармеояд. Масалан, дар байти зерин матлаби устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо истифодаи санъатҳои бадеии тазод ва ташбеҳ ифода гардидааст.

Бихандад лола дар саҳро ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун.

Якчанд зарбулмасал ва байт нависед, ки дар онҳо калимаҳои муқобилмаъно кор фармуда шуда бошанд. Муайян кунед, ки мутазодҳо ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд ва маъноҳои муқобили онҳо фақат дар матн зоҳир мегарданд ё бе он ҳам ифода меёбанд.

Калимаҳои зидмаъноӣ порчаи шеърро муайян кунед. Имконот ва хусусиятҳои услубиашонро фаҳмонед.

Шукр гӯям зиндагиро бо ҳама ширину талх,
Шукр гӯям зиндагиро бо ҳама неку бадаш.
Шукр гӯям қисматамро бо ҳар он чӣ ҳасту нест,
Шукр гӯям бахтро бо омаду ноомадаш.

Лоиқ

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Мутазодҳо чӣ гуна калимаҳоянд?
2. Онҳо аз калимаҳои ҳаммаъно чӣ фарқ доранд?
3. Чӣ гуна калимаҳоро мутазодҳои матнӣ меноманд?
4. Мутазодҳо аз санъати тазод (контраст) чӣ фарқ доранд?
5. Чаро онҳо бештар дар зарбулмасал, панду андарзҳои мардумӣ ва ашъори шоирон ба кор бурда мешаванд?

ТЕСТ

1. Мутазодҳо асоси кадом санъати бадеиро ташкил мекунанд?
а) ташбеҳ   б) тавсиф
в) тазод   г) муболиға
2. Мутазодҳои ифодакунандаи мафҳумҳои феълӣро муайян кунед.
а) шабу рӯз   б) пасту баланд
в) шину хез   г) дуру наздик
3. Ҳодиса ва воқеаҳои антитеза (муқобил) дар асарҳои бадеӣ бо интиҳоб ва корбасти чӣ гуна калимаҳо тасвир карда мешавад?
а) ҳаммаъно   б) зидмаъно
в) сермаъно   г) ҳамшакл

МАТН БАРОИ ТАҲЛИЛ АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСӢ

КОРИ ЛОИҲАВӢ.

1. Матн ба кадом услуби нутқ тааллуқ дорад?
2. Калимаю таркибҳои **фиш-фиш доштан (кардан), раҳқӯфта, гӯшагардон, нофор накардан** чӣ гуна воҳиди луғавианд, ба чӣ маъно ва бо кадом мақсади услубӣ дар матн ба кор бурда шудаанд?
3. Ибораҳои **рӯзи касеро сиёҳ кардан, дили касе ба касе месӯзад, забони касеро доништан, устухони касеро хойидан, аз касе чашм нақандан, сир бой надодан, ба хоби абадӣ рафтан** чӣ гуна воҳиди забонанд, чӣ гуна маъноро ифода мекунанд?

4. Кадом тарзи ифода дуруст аст? «Бедарак шудани фарзандашро, ба ҳар роҳе бошад (// набошад), ба ў фаҳмондан лозим».

5. «Чӣ бояд кард?» кадом навъи иртиботии (коммуникативии) ҷумла аст ва он аз чиҳати сохтор ҷумлаи соддаи яктаркибаи муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва ё бешаҳс аст?

ДИЛИ МОДАР

Асламамак чойро гардонда, ба пиёла рехта, ба духтур дароз карда, бо овози паст гуфт:

– Хайрият, ки аз бедарак шудани бача хабар надорад, вагарна рӯзи ҳамаро мисли таги дег сиёҳ менамуд.

– Хафа нашавед, амак, – гуфт маслиҳатомез духтур, – ба холаам душвор, охир, модаранд, дилашон месўзад ба фарзандашон.

– Дили ман намесўзад магар?

– Сўхтани модар дигар аст, – гуфт духтур ҷониби бемор назар андохта ва пичирросзанон афзуд.

– Ҳангоми аз беморхонаи шаҳр ҷавоб додан духтур гуфт, ки ба умри занак ду-се моҳ мондааст. Ман ҳам дар ҳамин андеша будам, аммо танҳо ба умеди дидори фарзанд ба марг тан намедихад ў. Набзаш умуман эҳсос намешавад, бо ин фишор чӣ хел гап мезанад, ҳайронам.

– Чӣ бояд кард? – пурсид соҳибхона.

– Бедарак шудани фарзандашро, ба ҳар роҳе бошад, ба ў фаҳмондан лозим, то дигар аз раҳпойӣ азоб накашад. Интизорӣ бас мушқил корест, хоса барои одами бемор. Аз ин беш ба дурўғ модарро умедвор кардан аз рӯйи адолат нест.

– Ман қудрати ин корро кардан надорам. Ту – духтур, забони беморро беҳтар медонӣ, ягон илоҷашро биёб. Духтур дар ҷавоб хомўш монд.

– Чӣ фиш-фиш доред, – сар аз кўрпа берун кард Адолатхола. – баландтар гап занед, ман ҳам шунавам. Як умр устухони маро хойидед. Асламамак мехост, чизе бигўяд, аммо ҳамин лаҳза дар кушода шуду фарзанди калони онҳо – Марям даромад.

– Биё, – гуфт Асламамак, – камнамо шудӣ, дигар ёди оча ҳам намекунӣ?

– Парерўз дар ҳамин чо будам, дадаҷон, – гуфт духтар ранҷидахотир.

– Ман ҳам рўзгор дорам, шавҳарам бемор. Марям бо духтур аҳволпурсӣ карда, сари болини модар гузашт.

– Аҳволашон чӣ хел, ягон беҳбудӣ ҳаст? Дарду ғами Асад абгор кард очама. Агар Асад меомад...

– Асадҷон омад? – овоз баровард Адолатхола.

– Ҳа, омад Асад. Ту – рӯзи дароз хоб, – гуфт Асламамак аз духтур чашм наканда.

– Омад? – Ҳа!

– Дигар сир бой надод духтур низ – ку?

– Хеле дар сари болинат нишаст, бедор нашудӣ. Раҳқўфта омадааст. Ҳоло дар хонаи гўшагардон хоб аст. Бедор кунам? – гуфт Асламамак.

– Хоб рафта бошад, нофораш накунед. Бигузор истироҳат бикунед. Роҳи дароз, монда шудагист. Азоб кашид бачаҳакам, – гуфт модар ва ба паҳлӯи чап гашта, сар ба болин монду ба хоби абад рафт...

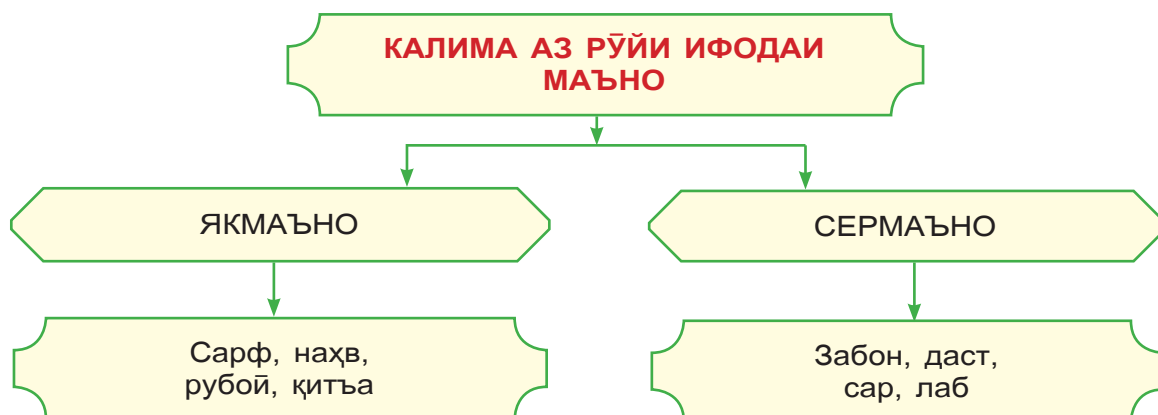
(Аз «Адабиёт ва санъат» мақолаи «Дили модар»-и Р.Махсумзод)

МАВЗЎИ 9. УСЛУБИЁТИ СЕРМАЪНОЙ

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Калимаҳо якмаъно ва сермаъно мешаванд. Забон ба ҳар ду ҳам эҳтиёҷ дорад. Калимаҳои якмаъно қобилияти дақиқ ифода кардани мафҳумро доранд. Онҳо дар тадқиқи масъалаҳои нозуки илмӣ ба кор меоянд. Истилоҳ (термин) ҳамин гуна унсури луғавии забон аст.

Калимаҳои решагии серистеъмоли забон ба сермаъноӣ майлдоранд. **Сар, даст, дил, дон** барин вожаҳои забони тоҷикӣ аз ҳамин қабил воҳидҳои луғавианд:

Сари савдои ту андар **сари** мо мегардад,
 Бин, ки андар **сари** шӯрида чиҳо мегардад?
Дилаш тангу даҳан тангу миён танг,
 Зи **дилтангӣ** шуда бар вай ҷаҳон танг

Фаҳриддини Гургонӣ

Раёсат ба дасти касоне хатост,
 Ки аз дасташон дастҳо бар Худост.

Саъдии Шерозӣ

Калимаи «сар» дар фарҳанг ба чандин маъно тафсир шудаанд. Дар байти аввал «Сари савдои ту андар сари мо мегардад» ба маънои «фикру хаёли мо ҳамеша побанди мочарои ишқи туст» ва «сари шӯрида» ба маънои «сари аз дарди ишқ ба шӯр омада», дар байти дуюм **даҳони танг – даҳони хурд, дили танг, дилтангӣ**

– ошуфтагӣ, миёни танг – миёни борик, ба касе тангӣ кардани даҳон ба маънои ба азоби рӯҳӣ гирифтадор шудан омадааст. Дар матни охирин калимаи «даст» дар мисраи аввал ба маънои **инон, ихтиёр, тасарруф**, дар мисраи дуюм ба маъноҳои **тариқи ҳукмронӣ, ҷабру зулм ва ба дод омадани мардуми ҷабрдида** далолат мекунад.

Сермаъноии калимаҳо як навъи санъати маънавӣ – таҷнис буда, тасвир ва баёни фикрро дар асари бадеӣ, ба хусус, дар назм хушобуранг ва ҷозибанок мегардонад.

Калимаҳои сермаъноии таркиби порчаҳои шеърро муайян кунед.

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?
Калиди дари ганҷи соҳибҳунар.

Саъдии Шерозӣ

Чашм бар раҳат доранд кӯчабоғҳо ҳар рӯз,
Аз ду рӯй саф бастанд дар чаман хиёбонҳо.

Сайиди Насафӣ

Сермаъноии калимаҳои поёниро бо интиҳоб ва навиштани мисолҳо собит намоед. Имконот ва хусусиятҳои услубиашонро ёдрас кунед.

Даст – ...
Дил – ...

Аз фарҳангҳо фоида бурда ҳатти шарҳ диҳед, ки калимаи «сар» дар ибораҳои зерин ба кадом маъно омадааст?

Сари кӯҳ, сари роҳ, сари замин, сари тӯй, сари шамшер, сари сӯзан, сари хок, сари хирман, сари мӯ, сари хум, сар задан, сар хам кардан (накардан), сар тофтан, сар фуруд овардан, сари ёрӣ доштан (надоштан) бо касе, сар хӯрдан, сар бар осмон шудан, ба сар давидан.

Шумо чанд маънои феъли «хондан»-ро медонед? Ин вожа дар матнҳои зерин ба кадом маъноҳо омадааст?

Ошиқон дарди туро давлати афзун хонанд,
Меҳнати ишқи туро бахти ҳумоюн хонанд.
Халқ хонанд маҳ аз соддагӣ ин рӯйи адаб,
Варақеро, ки бар ӯ хат набувад, чун хонанд?

Камоли Хуҷандӣ

Нависандаи номаро пеш хонд,
Бифармуд, то нома бар вай бихонд.

Абулқосими Фирдавсӣ

Нигориши матн ба кадом услуби нутқ алоқамандӣ дорад? Хусусияти сермаъноии калимаҳои «об» ва «пой»-ро бо рӯбардоркунӣ аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» собит намоед.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо калимаи даст 121 иборайи маҷозӣ, бо калимаи пой 136 ибора, бо калимаи сар 161 ибора, бо калимаи об 167 ибора омадааст. Ҳамагӣ дар ин китоб қариб 13000 ибора ҳаст. Агар китоб фарҳанги мухтасар намебуд, бешубҳа, шумораи ибора боз ҳам зиёдтар мешуд.

(Аз «Забони мо – ҳастии мост»-и М. Шукуров)

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Бо маълумоти ба калимаҳои сермаъно алоқаманд шинос шавед ва пас аз он саволҳо тартиб диҳед.

Калимаҳои сермаъно паҳлӯҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос кунанд ҳам, ҳамаи он маъноҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ин хусусияти муҳими калимаҳои сермаъно ба ҳисоб мераванд.

Маъноҳои нав бо тобиши гуногун гирифтани калима дар матн алоқаи устувор дорад, яъне, азбаски ба қисми зиёди калимаҳо ҳодисаи сермаъноӣ хос аст, хусусиятҳои воҳидҳои луғавиро танҳо ҳангоми дар дохили матн омадани калима дуруст метавон шарҳу эзоҳ дод ва намо-яндаи ҳар як забон танҳо бо кӯмаки матн метавонад дарк намояд, ки ин ё он калима ба кадом маъноӣ истеъмом шудааст. Ба иборайи дигар, барои муайян кардан ва дуруст дарк намудани маънои калима нақши матн бағоят бузург аст.

Ифодаҳои маҷозӣ: **забони қалам – суҳан, калом, навиштан; килки азал – сарнавишт, тақдир, сиришт.**

БОБИ IV. МУОШИРАТ ВА МУНОСИБАТ

МАВЗЎИ 10. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ВАРВАРИЗМ, ЭКЗОТИЗМ, ВУЛГАРИЗМ ВА ЭВФЕМИЗМҲО

Матро хонед, оид ба масъалаҳои одоби сухан сӯҳбат ороед. Калимаҳои қавоид, латофат, салосат, сурур, абас, таассуф, муассир, пуранворро аз ҷиҳати тобиши маъно шарҳ диҳед. Таъбирҳои эвфемизмҳои бо ранги сиёҳ ишорагардидаро ба дафтар рӯбардор кунед ва дар атрофи он фикр баён намоед.

ҚАВОИДИ СУХАНГҶҲҲИ ВА СУХАНРОНӢ

Донишони забоне, ки бо **шири сафед**, бо **шеваи гуворо**, бо **дили гарму** ҳарфи **нарми** модар ба хун ворид шудааст, ҳангоми гуфтор ба **хусну латофат**, зебой ва малоҳат, ба мавзуню салосат ва бадеиёти он эътибор додан зарур аст. Дар лаҳзаҳои гузариши ҳаёт ва гуфтору робита бо фарди ҷамъият ба лафзи модар безътиборӣ гуноҳ аст. Пеш аз гуфтор бояд андешид, сипас ҳарфе гуфт, ки забон **таҷассуми тафаккур** аст ва **некгуфторӣ** боиси сурури тарафайн бошад. Суханро бамавқеъ ва судбахш бояд гуфт, зеро сухан чун **тири аз камон ҷастаест**, ки онро дигар баргардонида намешавад. Ин тирро чунон ба нишон бояд гирифт, ки ба нуқтаи мақсад бирасад, вагарна аз қач ва абас рафтаниш гӯянда гирифтори банди таассуфу хиҷолат мегардад.

Гуфтор ҳусни маънавии одамист. Ин ҳусн бояд ба сомеонаш ҳаловат бахшад. **Гуфтори гарму ширин** ва мавзуну муассир андӯхро дур, ғазбро фурӯнишон месозад.

Каломи бадеъ чун **чароғи оламафрӯзест**, ки зиёи ӯ хонаи дилро мунаввар ва соҳибгуфторашро мӯътабар менамояд. Чаро бо ҳарфи ноҷоиз ин **чароғи пуранворро** хомӯш намуд? Ҳаргиз! Дар гуфтор бояд тааммул намуд, ки аз як **ҳарфи бетааммул** таъби дӯст тира гардад, бози илҳомаш аз парвоз дар фарози меҳр бозбимонад.

Сухан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетааммул ошно бегона мегардад,
Бедил

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

ВАРВАРИЗМ

Варваризм вожаҳоеанд, ки хосияти муваққатӣ ва фардии истифода дошта, аҳёнан дар нутқи шахсони алоҳида воқеъ мегарданд. Бегонагии онҳо дар ҳар маврид, ки истеъмом ёбанд, равшан намоён аст.

Варваризм дар адабиёти бадеӣ бо мақсади тавсифи нутқи персонажҳо мавриди истифода қарор мегиранд ва дорои ду вазифаи услубӣ мебошанд:

Варваризм барои нишон додани намоёндаи миллати дигар будани персонажи асар дар нутқи онҳо истифода мегарданд. Масалан, устод Садриддин Айнӣ дар романи «Ғуломон» дар муколамае, ки бо забони тоҷикӣ байни амалдорони тоҷик ва ду намоёндаи халқи рус (Петров ва Котов) воқеъ мегардад, бо ифодаи калимаҳои русии «вот», «господин», «ладна», «ну ничего» ва ғайра дар нутқи Петров ва Котов мансубияти онҳоро ба миллати ғайритоҷик таъкид менамояд:

– Ну ничего, аз корҳои дигар гап занем, – гуфт дигаре аз он одами ношинос, ки то ҳол хомӯш истода буд.

– Ладна, – гӯён одами ношиноси аввалӣ ба Ҳоҷӣ Латиф нигоҳ кард.

Монанди ҳамин, нигорандаи маъруфи тоҷик Қалол Иқромӣ дар повести «Тори анкабут» дар муколамае, ки дар байни персонажҳои асар воқеъ мегардад, бо истифодаи калимаҳои русии «ничево» ва воҳиди луғавии «лазарет» намоёндаи миллати рус будани духтурро нишон медиҳад:

– Ничево, боке нест! – гуфт духтур ҳоли маро пай бурда. – Сиҳат мешавӣ, нағз мешавӣ...

– Ман дар кучо? – пурсидам аз вай.

– Ин ҷо лазарет, – гуфт духтур, – фаҳмидӣ.

Варваризм дар асарҳои бадеӣ ба сифати воситаи ҳаҷву мазох зоҳир мегарданд. Нигоранда дар нутқи шахсе, ки тоҷик аст, калимаю ибораҳои забони дигарро мавриди истифода қарор дода, ӯро чун шахси мутақаббир, бефаросат ва бепарво нисбат ба забони модарӣ мазаммат мекунад. Масалан, устод Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» бо мақсади нишон додани шахси мутақаббир, бефаро-

сат ва нисбат ба забони модарӣ бепарво будани персонажи асараш (охунд) аз арабизмҳои иборагии «куффори алайҳилаъна» (кофирони лаънатӣ) ва «нори ҷаҳаннам» (оташи дӯзах) ба тариқи зайл истифода бурдааст:

– Албатта, – гуфт охунд ва боз фазлфурӯшона афзуд: – Ҷойи куффори алайҳилаъна нори ҷаҳаннам аст. Ё ки камсаводи ҳоким Олтунтошро бо истифодаи нобарҷои варваризмҳои «филмасал» (масалан) ва «алфия» (суратҳои шаҳватангез), ки ӯ дар шакли «афлия» талаффуз мекард, мазаммат мекунад:

– Гунаҳкорам, ҳазрат, филмасал, карам карда авф фармеоянд. Афлияҳоро метарошонам. Шайтон васваса карда буд. Аммо, филмасал, айби мардон пӯшида гуфтаанд азизон....

Монанди ҳамин, суханвар Фотеҳ Ниёзӣ дар повести «Фоҷиаи Боғистон» варваризмҳои «красота», «контуженный», «аҳа» (аслаш «ага») ва «обивател»-ро дар нутқи персонажҳои асар (Нозир Маҳмудов ва Мардон Маннонов) истифода бурда, онҳоро чун шахсони мутакаббир, бефаросат ва бепарво нисбат ба забони модарӣ мазаммат кардааст: Маҳмудов аз мошин баромад, андак дасту пояшро ёзонда, номаълум, худ ба худ зери лаб «красота!» гуфту ба лаби рӯд омада, даст ба оби сарди зулол зад.

Гоҳро бо мақсади фавқуззикр аз забони дигар оварда шудани ҷумлаҳо низ ба назар мерасанд. Масалан, ба ин маънӣ дар повести мазкури Фотеҳ Ниёзӣ ҷумлае аз забони русӣ мавриди истифода қарор гирифтааст: Вай аз ҷояш хест ва боз дақиқае сухани Раиси ҳукуматро шунавиду гапро кӯтоҳ карда аз рӯйи одаташ, беихтиёр аз тоҷикӣ ба забони русӣ гузашт: Зариф Амирович, нами дело сделано, тепер жалобы и униция не к чему, всё!.

ЭКЗОТИЗМ

Экзотизм – калимаи юнонӣ буда, маънояш бегона, хориҷӣ аст. Ин навъи калимаҳои иқтибосӣ калимаҳое мебошанд, ки рӯзгор, табиат ва хосияти миллии халқҳои гуногунро акс менамоянд ва дар забони тоҷикӣ барои ифодаи обуранги маҳаллӣ истифода мешаванд. Хусусияти муҳими экзотизмҳо он аст, ки дар забони тоҷикӣ муродиф надоранд. Аз ин ҷост, ки ҳангоми тасвири воқеаҳои вобаста ба ҳаёти халқҳои дигар, барои истифодаи бевосита зарурати ногузир пайдо мекунанд.

Экзотизмҳо дар матбуот ё адабиёти бадеӣ дучор оянд ҳам, бинобар пурра ҳазм нашуданашон ба забони тоҷикӣ умуман дар луғатҳо сабт намешаванд ё фақат баъзе аз онҳо дарҷ меёбанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои **хинкал**, **харчо** (номи таомҳои мардуми қарқоз), **бешбармоқ** (номи таоми бархе аз қавмҳои туркнажод), **атаман** (сардори казакон дар Русияи подшоҳӣ), **лорд** (унвони олии дворянӣ дар Англия), **фюрер** (унвони сардори натсионал-социалистҳо) ва мисли инҳо дохил мешаванд.

Нависандагон экзотизмҳоро дар забони персонажҳо ё сухани тасвири худ истифода намуда, ҳаёт ва тарзи зиндагии ягон халқро айнан ба қалам медиҳанд. Очерки бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев «Нориниёнем мо»-ро мегирем. Дар ин асар воқеаҳои тасвир ёфтаанд, ки дар сарзамини Қирғизистон ба амал омадаанд. Ин ҳолат нависандаро водор сохтааст, ки дар мавридҳои ҷудогона бо тақозои сухан баъзе калимаҳои, ки хоси забони қирғизианд (аз қабилҳои **қомуз** – асбоби мусиқӣ, **оқин** ба маънои ҳофиз, **оғай** – ба маънои **бародар**, **ошно**, **қизқуу** – бозии махсуси аспдавонӣ барои дунбола гирифтани духтарон ва ғайра) ба кор барад: ...Сипас, навбат ба **оқин** мерасад. Вай **қомуз** ба даст дӯсти халқҳоро, бародарии миллатҳоро васф мекунад. Ягон соҳае нест, ки қўқориҳо планашонро барзиёд иҷро накарда бошанд... Фаҳмидед, меҳмон, **оғай!** Сонӣ, мусобиқаҳои анъанавии гўштингирони савора, **қизқуу**, яъне дунболагирии духтарон, кучи чорвопарварон намоиш дода шуд.

Дар романи «Фирдавсӣ» ҳангоми шарҳи таомҳои хушкардаи Фирдавсӣ экзотизмҳои «газ» ва «масқуф», ки номи таомҳои халқи арабанд, дар нигориши устод Сотим Улуғзода ба тариқи зайл мавриди истифода қарор гирифтаанд: «Аз хўришҳои бағдодиён Фирдавсӣ аз ҳар чӣ бештар газ ва масқуфро, ки дар ошхонаҳо мепухтанд, хушкард, – газ як навъ каботи ироқӣ буд, ки аз гўшти барра ба таври махсус бо доруворе, ки фақат ба ҳуди пазанда маълум буд, тайёр карда бо пиёз, сир, бодринг, шалғаму қаланфури ширини дар сирко хобонидашуда хўрда мешуд: масқуфро аз моҳии зинда, ки ҳуди муштарӣ дар ҳавзчаи назди ошхона хоста мегирефт, ҳамчунон ба тарзи махсус тайёр мекарданд».

Монанди ҳамин, устоди каломии бадеӣ Садриддин Айнӣ дар очерки адабии таърихии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» дар нигориши ҳаёти муғулон аз экзотизми «ҷарга» истифода бурдааст, ки он як тарзи шикори муғулонро ифода менамояд: Муғулон барои шикор ҳамаи лашкарро ба биёбони васеъ бароварда шикоргоҳро дар масофаи чандин фарсах фаро мегирефтанд. Гурӯҳи ҳайвонотро ба як тараф ронда, кам-кам ҳалқавор ихота мекарданд. Ин гуна ихотагирӣ «ҷарга» меномиданд. Дар очерк каломии «ҷарга» дар нутқи персонажи асар (Чигатой) ба сифати экзотизм ба тариқи зайл оварда шудааст: ... ӯ фармон дод, ки : «Ҳамаи дашту биёбонро ба тарзи ҷаргаи шикор ҳалқа гирифта, ҳар каси дучор омадаро дастгир ва гирифтугир карда, бояд то Хучанд рави ва агар дар ин миён Темурмалик ба даст наафтад, бояд ки тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро кофтуков кунӣ ...».

Ҳамин тавр, варваризму экзотизмҳои унсурҳои луғавии вомӣ буда, ҳангоми тасвири воқеии ҳаёти мардуми ғайритоҷик, урфу одат ва тарзи зиндагии онҳо мавриди истифода қарор мегиранд. Нигоранда тавассути варваризму экзотизмҳои халқияти забони персонажҳои асарро таъмин намуда, ҳақиқати воқеии ҳаёти мардуми ғайритоҷикро ба даст нигориш медиҳад. Бо ин васила суханвар таровати халқӣ ва назокати соддабаёнии забони асари бадеиро таъмин менамояд.

ВУЛГАРИЗМҲО

Дар таркиби луғавии забон баробари калимаҳои серистеъмол калимаҳои доираи истеъмолашон маҳдуд, инчунин воҳидҳои луғавие, ки ба забони адабӣ хос нестанд, вале дар нутқи гуфтугӯӣ мавриди истифода қарор мегиранд, арзи вучуд доранд. Вулгаризмҳо аз зумраи чунин унсурҳои луғавӣ мебошанд.

Вулгаризмҳо калимаҳои дурушт, вожаҳои қабехмаъно, ифодаҳои номатлуб мебошанд, ки ба гурӯҳи калимаҳои гуфтугӯӣ мансубанд. Онҳо ифодагари маъниҳои ғайриадабӣ буда, ба ҷойи калимаҳои маъмули забони адабӣ истифода мегарданд. Дар ҷумлаи «Аммо ҷаноби заққуму зардоб ҳама ҷоро монанди қунғузи бадбӯӣ тосондаву пӯсонда рафтанд» ибораҳои «**ҷаноби заққуму зардоб**» ва «**қунғузи бадбӯӣ**» аз ҳамин қабил воҳидҳои луғавианд.

Дар услуби бадеӣ баъзан бо мақсади нишон додани ҳолати рӯҳии қаҳрамон (ғазаб, нафрат) ва хислати персонажҳо ба кор бурда мешаванд. Масалан: – Аҳҳа, рӯйи ту **тирмизаку тиррончаро** мурдашӯ шӯяд, ин чӣ гуфтагет (Р. Ҷ.). – Вай ба ту **думи хари тағой** мешавад, ки ин қадар тараф мегири?! (Ҷ. И.). – Ҳа, **валадизиноҳо!** Ба дастам афтодаед? (Ҷ. И.). – Боз ин ачина расида омада, ҳама корҳоро расво накунад?! (Ҳ. К.).

Вулгаризмҳо аз ҷиҳати ифодаи маънӣ якранг нестанд. Ба ин маънӣ онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Калимаҳои қабехмаъно – вулгаризмҳое, ки сарзаниш, таҳқир, гилагузорӣ, нописандӣ, шӯҳӣ ва пичингро ифода менамоянд:

– Аҳҳа, рӯйи ту тирмизаку тиррончаро мурдашӯ шӯяд, ин чӣ гуфтагет (Р. Ҷ.).

– Вай ба ту думи хари тағой мешавад, ки ин қадар тараф мегири (Ҷ. И.).

Вулгаризмҳои «ачина», «пискуттӣ», «барзангӣ», «шалдур-шулдур», «мичинг» аз ҳамин қабиланд:

– ... Оқсаққол-ку як одами шалдур-шулдур, мичинг, домулло одами ҷудо ҳам бадкина.

– ... Шалдур-шулдуратон ҳам кал додари кӯр (Р. Ҷ.).

2. Вулгаризмҳое, ки ифодагари лафзҳои дурушт – даштному ҳақорат мебошанд:

– Оббо, падарлаънати валадизиное! – тоқат карда натавониста бонг зад Муҳаммадризо (Р. Ҷ.).

Вулгаризмҳои ифодагарӣ даштному ҳақорат, аз як тараф, муносибати ба шунаванда доштаи гӯяндаро фаҳмонанд, аз тарафи дигар, обуранги нутқро зиёд карда, дорои хислати манфӣ будани шахси мавриди тасвириро ифода менамоянд. Вулгаризмҳои «шӯртумшуқ», «нобакор», «малъун», «аҳмақ», «албасти», «ҷавонмарг», «кӯрнамак», «лошахӯр», «калхот» ва монанди инҳо аз ҳамин қабил вулгаризмҳо мебошанд.

Бой Фирӯзаро сар доду бо таҳқир ба сӯйи кайвонӣ назар карда гуфт:

– Ҳа, шўртумшук, туро кӣ хабар кард?

– Дастонат чунгалак шавад, ки тамокуро аз кучо ёфтӣ?! (Ҷ. И.).

Соҳаи истифодаи вулгаризмҳо адабиёти бадеӣ мебошад. Вулгаризмҳо ба ҷойи калимаҳои маъмули адабӣ дар услуби бадеӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, «башара» ва «ба ҷаҳаннам рафтан», ки ба ҷойи калимаҳои маъмули забони адабӣ «рӯй» ва «вафот кардан» кор фармуда мешаванд, бо мақсади услубӣ дар асарҳои бадеӣ ба тасвир дода мешаванд.

Ба як хели вулгаризмҳо калимаҳои қабехмаъное дохил мешаванд, ки онҳо дар асосӣ ифодаи ҳайвоноти дарранда ва ҳаромхӯри дорои хислатҳои манфур чун ташбеҳи бевосита корбаст шуда, дар асарҳои бадеӣ бо мақсади афзудани қувваи муассирини нутқ истеъмол мегарданд. Ба ин маънӣ бештар истифодаи сағ, хирс, хук, рӯбоҳ, ҳар барин ҳайвонҳо ба чашм мерасанд:

Ҳамин тавр кунед! – гуфт Мушаррафа оташи ўро бод дода.

Ҳаққи ин тавр сағони ҳақношинос ҳамин!

Вулгаризмҳо дар асарҳои бадеӣ бо нияти ифодаи нафрат, қаҳру ғазаби гӯянда ва таҳқири шунаванда чӣ дар сухани нигоранда ва чӣ дар нутқи қаҳрамони асар мавриди истифода қарор мегиранд. Ба ин маънӣ вулгаризмҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Вулгаризмҳое, ки дар нутқи қаҳрамони асар бо мақсади ифодаи нафрат ва таҳқири шунаванда кор фармуда шудаанд. Ба ин маънӣ устод Садриддин Айнӣ дар очерки адабии таърихии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ибораи «душмани гургтинати рӯбоҳхислат»-ро дар нутқи пирамард, ибораҳои «сағи газанда»-ро дар нутқи Темурмалик ба нигориш додааст:

– Оре, ман ҳамон Темурмалики хуҷандиам, ки яккаву танҳо ҳазорҳо шумо чингизиёни хунхорро, чунон ки сағи газандаро кушанд, куштаам! – гуфт. Устод Сотим Улуғзода бошад, дар романи «Фирдавсӣ» вулгаризмҳои зеринро бо мақсади услубии фавқуззикр истифода бурдааст: хоби гӯрсӯхта, фитнаангези арбадаҷӯ, ҳайвони дарранда – дар нутқи Фирдавсӣ; айёши қаҷқулоҳ – дар нутқи мулозим; наҳангҳо – дар нутқи Найсонӣ; ҳаромзодаи шарир – дар нутқи охунд; малъун – дар нутқи мансабдор; қармати мурдор – дар нутқи ҷавони бандӣ; сағ – дар нутқи сарбоз; айёше, майхорое, фосиқе – дар нутқи саҳҳоф:

Дод аз дасти халифаи золими хунхор! Маро қарматӣ мегӯянд, қармати мурдор худаш!

Сарбози аспавор ўро бо тозиёна зада аррос мекашид, ки:

– Хомӯш сағ! Хомӯш.

Нигоранда Фотеҳ Ниёзӣ низ дар повести «Ҷоҷиайи Бөгистон» бо мақсади ифодаи нафрати гӯянда ва таҳқири шунаванда вулгаризмҳои зеринро дар нутқи қаҳрамони асар мавриди истифода қарор додааст: тирмиза, бева – дар нутқи Нозир Маҳмудов; падарлаънати ноинсоф – дар нутқи Саврӣ апа; бадзот, тӯраҳои худпарасту риёкор – дар нутқи Мастура, эркатулфор – дар нутқи Инобатхон.

– О, бевае... – мад кашид Нозир нони дар даҳонаш бударо саросема фурӯ бурда, – аллакай ғайбат кардааст-дия... Майлаш ин беақлӣ бар зарари худаш.

2. Варваризмҳое, ки барои ифодаи нафрат ва қаҳру ғазаби нигоранда дар нутқи тасвирӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Устод Садриддин Айни дар очерки адабии таърихии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» дар нутқи тасвирӣ бо мақсади ифодаи нафрат ва қаҳру ғазаб вулгаризмҳои зеринро ба қалам додааст: сиёҳгӯш, чингизӣени ваҳшӣ, бум, лоша, даррандаи хунхор, ваҳшии даррандаи забункӯш.

Устод Садриддин Айни Қатағон – ўғлонро ба ваҳшии даррандаи забункӯш монанд карда нафрати худро чунин ифода намудааст: Аммо дар муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии даррандаи забункӯш намерасид.

Устод Сотим Улуғзода низ дар ифодаи нафрат ва қаҳру ғазаб дар романи «Фирдавсӣ» вулгаризмҳои зеринро дар нутқи тасвирӣ истифода бурдааст: бадтинати баддимоғ, марди ғул, саффоқ: Мулозим рафт, марде ғӯле кулоҳи душоҳа бар сар, дар миёнаш камарбанди нуқракӯб ва ханчари дарозе овезон даромада таъзим кард.

Фотеҳ Ниёзӣ дар повести «Фоҷеаи Боғистон» дар ифодаи қаҳру ғазаби Нозир Маҳмуд вулгаризми «тирмизак»-ро дар нутқи тасвирӣ овардааст: Аз се-чор даҳан талху тунд гап заданҳои бародараш акаи Мансур дида, бештар суханҳои «шаттоҳонаи» Мастураи «тирмизак» торафт алами ўро меафзуд.

Ҳамин тавр, вулгаризмҳо дар бобати ба вучуд овардани обуранги нутқ, табиӣ шудани гуфтор, аниқу равшан ва таъсирбахш ифода намудани матлаб вазифаи муҳими услубиро иҷро карда, ба забони асари бадеӣ таровати халқӣ ва назокати соддабаёнӣ мебахшанд ва имкони услубии забони миллии тоҷикро мукамалтар менамоянд.

ЭВФЕМИЗМҲО

Қисмати зиёди лақабҳои авомона дуруштмаъно мебошанд. Аз рӯйи урфу одатҳои миллии, ки баъзан ақидаҳои динӣ нисбат медиҳанд, ҳамчун маҳдуд кардани доираи вулгаризмҳо дар забон ҳодисаи табу – манъ кардани як қатор калимаву ибораҳои дағал ба назар мерасад. Дар ин маврид ба онҳо ифодаҳои малеҳ ба кор бурда мешавад, ки онҳоро **эвфемизм** меноманд.

Дар забон эвфемизмҳо хеле зиёданд: «аз олам чашм пӯшидан», «аз дунё гузаштан», «бандагиро ба ҷо овардан» (ба ҷойи «мурдан»), «нобино» (ба ҷойи «кӯр»), «гӯл» (ба ҷойи «бефаҳм») ва ғайра.

Калимаву ибораҳо на танҳо маъно, балки ҳиссиёт ва муносибати гӯяндаро низ ба объекти сухан ифода мекунанд. Каломи малеҳ, ифодакунандаи эҳсоси мусбат: эҳтиром, шафқат, меҳрубонӣ, самимият, хислат; баръакси сухани қабеҳ – дуруштмаъно мебошад.

Каломи малеҳ аз хирадмандӣ ва маданияти баланди гӯянда дарак медиҳад. Инсони маданӣ дар ҳама ҳолат бо андеша сухан меронад, шиори ӯ «Аввал андеша, баъд гуфтор» мебошад.

Каломи малеҳ баёнро гуворову боназокат, шунавандаро шод ме-гардонад. Корбасти калимаву ибораҳои малеҳ ҳангоми муроҷиат ба назар мерасад: аз рӯи эҳтиром ба бегонагон низ бо калимаҳои хешутаборӣ муроҷиат менамоянд: **бобо, падар, модар, хола, бародар, ака, ука, хоҳар** ва ғайра.

Дар вазъи мушаххас нисбати ашхоси алоҳида: **устод, муаллим (ба аҳли зиё), ҳазрат, эшон, ҳоҷӣ (ба аҳли ислом), хонум (занҳои ҷавони миёнасол)** ва монанди инҳо. Дар муошират: марҳамат карда, лутфан, малол наояд. Нисбати фавтидагон: раҳматӣ, шодравон.

Як қатор воҳидҳои грамматикӣ низ дар арзи эҳтиром мусоидат доранд: истифодаи калимаи «**Шумо**» ба ҷонишини шахси дуҷуми танҳо – «ту». Корбасти бандакҷонишинҳо ва бандакҳои феълӣ: **падаратон, хоҳаратон, худашон**. Мисол: Он кас гӯянд. Меҳмон оянд. Дӯстатон занг заданд.

Аз ҷумлаҳои поён калимаҳои иқтибосиро пайдо кунед. Гӯед, ки кадоме аз онҳо ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, кадомашон не. Калимаҳои, ки ба забони тоҷикӣ надаромадаанд, чӣ вазифаи услубӣ дар зимма доранд.

Қомӯз ва ханҷар, Набард ва суруд. Муҳаббат ва шуҷоат. Мардуми кӯҳистон ин ду чизро аз ҳама азиз медоранд.

(Аз «Доғистони ман»-и Р. Ғамзатов. Тарҷумаи Абдулло Зоқир)

Муш як парча қазӣ гирифта ба даҳонаш андохт... ва суханаширо давом дод. Гуфтааст, ки ба ман зани аҳмақ лозим нест. Ту Калла як вақтҳо аз думаш давида мегаштӣ. Так что, торопись, а то опять прозеваешь!

(Аз «Иншо дар мавзӯи озод»-и Т. Одинаев)

Аз ҷойи хазидоам гаваккашон ба лаби бом омада, таваккал карда шӯрида ба рӯи ҳавлӣ баромадам (С. А.). Як ҳиндуи салланок, як судхӯри гузаро, як хасиси чирки дандонхӯр! – гуфт, дар ҷавоб Раҳими Қанд (С. А.). Ниҳоят ту ба дунё омадию як моҳ нагузашта модарат ҷонаширо ба ҷаббор супорид (Ҷ. И.). Шунидам, ки тӯй кардед, сари мавлонзодаро дуто кардед, бисёр нағз, муборак шавад (Ҷ. И.). Барои кори хайр як порча нону як коса об аз кулбаи каминаи камтарин ёфт мешудагист, ғам нахӯред, – гуфт Муллотуроб (Р.Ҷ.). Дузд то гулӯи миршабро раған карда наистад, дуздӣ карда наметавонад (С. У.). – Мана, даҳбошӣ, зуд бошед, метавонед боз патефонатонро ба кор дароред... (Ф. Н.).

1. Ба зери калимаҳои эвфемизмӣ ва вулгаризмӣ ҷумлаҳои болоӣ хат кашед.

2. Оё калимаҳои кӯҳнашударо дидан мумкин аст? Сабаби корбасти онҳо?
3. Эвфемизмҳои корбастшударо ба муродифҳояшон иваз кунед.
4. Кадом калимаҳои шевагири мушоҳида кардед? Мақсади нигоранда аз корбасти он дар чист?

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ. Бо истилоҳот шинос шавед ва пас аз он ба «Дафтарчаи луғат» рӯбардор кунед.

АЛЛЕГОРИЯ (киноя, истиора). Санъати суханварист, ки гӯянда маъноро тамоман ба тарзи дигар, маънои дигар, ки мантиқан ба ҳам наздиканд, ифода мекунад: Дуои ин кас ҳеҷ мустаҷоб намешавад (муқобили Хоҳиши ин кас ҳеҷ амалӣ намегардад). Ин кас тухми мор хӯрдагӣ (муқобили Ин кас ниҳоят фиребгар).

АЛЛИТЕРАТСИЯ (ҳарф). Такрори ҳамсадоҳои якхела ё пайвасти овозҳо ҳамчун воситаи услубӣ. Дар адабиёти бадеӣ барои тақвияти ҷанбаи муассирии савтиёти нутқ усулҳои гуногун истифода мешавад. Аҳли адаб бо истифода аз усули такрори овозҳо кӯшиш мекунанд монандии таркиби овозии луғавиро таъмин намоянд. Такрори ҳамсадоҳо. Такрори ҳамсадоҳо яке аз навъҳои услубии овозҳо буда, тавассути такрори ҳамсадоҳои якхела дар чанд калимаи матни муайяни манзуму мансур сурат мегирад. Адибон бо истифода аз ин воситаи услубӣ барои гӯшнавозу форам ва муассир ифода намудани матлаб муваффақ гаштаанд. Дар мисраи дуҷуми байти зерини Ҳофиз се калима (**кай, кӣ, кунӣ**) пай дар пай бо ҳамсадои к ибтидо гирифтааст. Чунин такрор бо калимаҳои мазкур гӯшнавозию форамии мисраъро афзуда, ба хонанда ҳаяҷони хосаи бадеӣ бахшидааст:

Корвон рафту ту дар хобу биёбон дар пеш,
Кай равӣ? Раҳ зи кӣ пурсӣ. Чӣ кунӣ? Чун бошӣ

ВУЛГАРИЗМ (авомона, омиёна). Калима ва ифодаҳои дағалу гӯшхароше, ки аз доираи лексикаи забони адабӣ берун меистанд: ба-шара (ба ҷойи рӯй); шах шуда мондан (ба ҷойи мурдан), шикам нур кардан (ба ҷойи сер шудан); гум шав (ба ҷойи рав).

АРГО. Забони махсуси баъзе гурӯҳҳои иҷтимоӣ касбӣ, ки аз таҳрифи унсурҳои як ё якчанд забонҳои табиӣ иборат аст. Аргоро бештар бо мақсади пардапӯшию пинҳон нигоҳ доштани предмети иртиботот ва чун воситаи канорагирии гурӯҳе аз табақаҳои дигари мардум истифода мекунанд. Истилоҳи аргоро бештар ҳамчун як тарзи муомилоти унсурҳои вобастагии табақотӣ низ ба кор мебаранд. Асоси аргоро луғати махсусе ташкил медиҳад, ки дорои унсурҳои забонҳои хориҷӣ амсоли сиганӣ, олмонӣ мебошанд. Арго тобеи қонуниятҳои умумии нутқи гуфтугӯӣ буда, грамматикаи худро надорад. Арго аз жаргон бо он хусусияташ фарқ мекунад, ки оҳанги таҳқиркунанда надорад. Навъҳои гуногуни аргоро зикр менамоянд: аргои мактабӣ, аргои донишҷӯён, аргои варзишгарон, аргои ҳунармандон, аргои дуздон, аргои қиморбозон ва ғайра.

АРГОТИЗМҲО. Калимаю ибораҳое, ки хоси ин ё он арго буда, дар забони адабӣ бо мақсади услубӣ истифода бурда мешаванд.

ЖАРГОН забоне, ки аз унсурҳои тағйири шаклкардаи як ё якчанд забонҳои табиӣ иборат буда, бештар дар муомилоту гуфтори шифоҳии гурӯҳҳои ҷудогонаи иҷтимоӣ қор фармуда мешавад. Жаргони ҳарбиён, жаргони дуздону авбошон, жаргони савдогарон. Чунин забон фақат ба доираи одамони манфиатҳои умумидошта фаҳмоост. Жаргонро дар урфият забони заргарӣ ҳам мегӯянд, ки он гуфтугӯи махсуси аҳли бозор, дуздон, қиморбозон иборат аст. Жаргон дар осори бадеӣ фақат барои характеристикаи (тавсифи) нутқи персонажҳо истифода мешавад.

МАВЗҶИ 11. САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНЦИШИ ДОНИШҲОИ ОМЎХТАИ ЧОРЯКИ ЯКУМ

1. Услубиёти забон дар бораи чӣ баҳс мекунад?
2. Забони гуфтугӯ ва забони хаттӣ (китобӣ ё адабии китобӣ) ду услуб аст ё ду тариқа вазифаи худро адо кардани забон?
3. Забони хаттӣ чӣ тарз ба вучуд омад?
4. Байни шифоҳӣ ва хаттӣ ифода кардани фикр чӣ гуна фарқҳо вучуд доранд?
5. Услубҳои баён кадоманд?
6. Услуби бадеӣ аз дигар услубҳои баён чӣ фарқ дорад ва хусусияти луғавию грамматикӣ он чист?
7. Услуби рӯзноманигорӣ (публиксистӣ) чист ва чӣ гуна хусусияти луғавию грамматикӣ дорад?
8. Услуби расмӣ (коргузорӣ ё дафтардорӣ-конселярӣ) чист ва чӣ хусусияти луғавию грамматикӣ дорад?
9. Услуби муошират аз дигар услубҳои баён чӣ тафовут дорад?

ТАҲЛИЛИ МАТН АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСӢ

Матнро хонед ва бо таҳлили он шинос шавед. Ба кадом услуби нутқ марбут буданаширо гӯед.

Ин андешаҳо ва мулоҳизаҳо хирмани сабр ва шикебоии Бибиоишаро ба бод меод. Баъд аз соате, ки Одина аз хона дур шуд, Бибиоиша хост ба ҳой-ҳой гирифта нола ва фарёд бароварад, лекин аз он ҷое, ки ин гуна фарёди бемаҳал сабаби фош гардидани рози Одина ва боиси гирифториаш мешуд, ночор оҳи сарде аз дили пурдаридаи кашаида, лаб фурӯ бафт. Аммо чунон лаб фурӯ бастане, ки дарунаш аз оташи ҷудой ва финоқ чун кӯраи ангиштгарон аланга мезад. Оре, аз ду чашми хунбораш сиришк равон шуда, кӯшиш мекард, ки ин оташро ба қадре фурӯ нишонад.

(Аз повести «Одина»-и С. Айнӣ)

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ МАТН АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСИ

Матн ба шоаи насри услуби адабиёти бадеи тааллуқ дорад. Нависанда ҳолати рӯҳии қаҳрамони асарро бевосита тасвир намудааст, бинобар ин баёни фикр дар чорчӯбаи забони меъёрӣ сурат мегирад. Муаллиф баробари калимаҳои умумиистеъмолии **соат, дил, лаб, чашм, бемаҳал, пурдари, дарун, ночор, дур шуд, гирифта** ва ғайра калимаҳои адабии китобии **роз, гирифта, сиришк, хунбор, фуру нишондан**, калимаи истилоҳоти касбӣ, ки доираи истеъмолашон хеле маҳдуд аст: **кӯра, ангиштгар**, воҳиди фразеологии гуфтугӯи **ҳой-ҳой гиристан, оҳ кашидан** ва адабии китобии **лаб фуру бастанро** ба кор бурдааст. Муродифҳои луғавии **гиристан, нола** ва **фарёд кардан** бо тобишҳои маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад. С. Айни онҳоро дар як ҷо оварда, матлабро пурра ифода кардааст. Муродифҳои **ҷудой** ва **финоқ** низ бо тобиши нозуки маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад, бинобар ин дар матн пайҳам омада, маъноро пурратар мекунад. Муродифҳои **сабаб // боис** бо мақсади гурез аз такрори айни як калима истифода шудаанд.

Нависанда ҳолати рӯҳии Бибиоишаро бо ҷумлаҳои мураккаб батафсил баён мекунад. Бо пайвандаки аз он ҷое, ки ба сарҷумла алоқаманд намудани ҷумлаи пайрави сабаб низ унсури грамматикӣ забони адабии китобист. Дар айни ҳол аз имконоти муассири наҳвии такрори силсилабанд: **лаб фуру баст**, аммо чунон **лаб фуру бастане...**, бо ҳиссаҷа таъкидан тасдиқ кардани фикр: Оре, аз ду чашми хунбораш...

Дар ин матн бо мақсади муассир тасвир намудани ҳолати рӯҳии қаҳрамони асар аз маҷоз: **оҳи сард, оташи ҷудой** ва **финоқ, сиришк... кӯшиш мекард**, ки **оташро фуру нишонад**, киноя: **чашми хунбор**, ташбеҳ: **монанди кӯраи ангиштгарон**, саҷъ: **оҳи сард аз дили пурдари кашидан** истифода бурда шудааст.

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Матнро хонед ва онро мисли матни боло аз диди услубшиносӣ таҳлил кунед.

ГУЛНОР

Дар ҳақиқат ҳам ҳусну ҷамоли Гулнор таъсирбахшо буд: чашми сиёҳи оташбор, мижғони дарози ҷоншикор ва абрӯи кати дунболадори ӯ дили ҳар бинандаро аз ҷо мебурд. Мӯйи дарози тобдораш, ки то

хамгашти зонуҳояш мерасид, барои ҳаваскорон каманди печоне буд; зулфи парешонашро дар гирди рухсори тобонаш бо он зебой тасвир кардан аз дасти ҳеч наққоши нодиракор намеомад; қади навраста, рӯйи хуҷиста, зулфи шикаста, абрӯйи пайваста – ҳама бо якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба як дигар зебанда афтида буданд. Донаҳои ашки алмосгун, ки аз чашмони дурахшонаш ба рӯйи рахшонаш мечакиданд, намуди шабнами сахариро ба рӯйи гулбарги сурхи таре чилва меоданд.

(Аз романи «Дохунда»-и Садриддин Айни)

МАЗЪИ 12. УСЛУБИЁТИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Калимаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ аксар ба маънои маҷозӣ меоянд ва мафҳумҳоро як дараҷа пӯшида, вале рангину дилнишин ифода мекунанд. Дар онҳо як лаҳзаи воқеии ҳаёт инъикос меёбад: **арғамчинро аз миён буридан, офтоби сари дарахт (кӯҳ) будан, ба болои сӯхта намақоб рехтан** ва ғайра. Чунин лавҳаҳо инъикоскунандаи муҳити зиндагӣ, фарҳанг ва тахайюлотӣ мардуми ҳар қавму миллат ба шумор мераванд, бинобар ин фаҳмидани маъноӣ чунин суҳанони сеҳрнок барои бегонагон ба осонӣ муяссар намегардад. Аз ҳамин сабаб онҳоро аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума кардан на ҳамеша муяссар мегардад.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳам мисли дигар унсурҳои луғавӣ хусусияти сермаъноӣ, муродифӣ, антонимӣ зоҳир мекунанд. Чунончи, **чашми касе равшан шудан** ба маъноҳои **шод шудан, таваллуд кардан, аз худ рафтан** ба маъноҳои **беҳуш шудан** ва **ғурур пайдо кардан** дар матни зерин **шамол хӯрдан** ба маъноҳои **саёҳат кардан** ва ба **бемории зуқом гирифтн** **шудан** омадааст:

Ба қишлоқҳо баромада, камтар шамол мехӯрдед, беҳтар буд.
Не, не. Ман аз шамол хӯрдан метарсам (С. А.).

Воҳидҳои фразеологӣ низ хусусияти ҳаммаъноӣ зоҳир намуда, силсилаи муродифҳоро ташкил медиҳанд ва бо тобишҳои нозуки маъно, обуранги услубии гуфтугӯӣ, адабии китобӣ ё ҳоси услубҳои ҷорӣ нутқ, инчунин бо обуранги ҳиссии мусбат ё манфӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ **мушт ба дарафш задан // гиреҳ ба бод задан // зӯри беҳуда задан, мурғи аз қафас раст // тир аз камон ҷаст** баробармаъноанд: Акнун пушаймонӣ суд надошт ва афсӯсу дарег ғоида намебахшид, чунки тир аз камон бархато ҷаста ва мурғи матлаб аз дом раста буд (С. А.).

Муродифҳои **чашм андохтан, назар афкандан, чашм давондан, аз назар гузаронидан, чашм дӯхтан, чашм нақандан, зеҳн мондан** ва ғайра тобишҳои мухталифи маъноӣ нигаристанро ифода мекунанд: **чашм андохтан** ва **назар афкандан** ба чизе беъътиёна ва сатҳӣ

як нигоҳ карданро фаҳмонад, зеҳн мондан ва ифодаи гуфтугӯӣ синча кардан ба нуқтаи муайян бодикқат нигаристан аст. Фразеологизми **чашм андохтан** обуранги гуфтугӯӣ, **назар афкандан** обуранги адабии китобӣ, **чашм пӯшондан** обуранги ҳиссии манфӣ дорад.

Муродифи фразеологии калимаю таркибҳои зеринро нависед ва фарқи маъноию услубии онҳоро хаттӣ шарҳ диҳед.

Интизор шудан, безобита шудан, хомӯш мондан, ранҷидан, ошиқ шудан.

Фразеологизмҳои зерин чӣ маъно доранд ва бештар дар кадом тарзи баёни фикр (хаттӣ, адабии китобӣ ё шифоҳӣ, гуфтугӯӣ) истифода мешаванд?

Азоби гӯр, чашм ало кардан, лаб фурӯ бастан, аз даҳон мондан, дил бохтан, ба шаҳодат расидан, дум ликкондан, ангушти ҳайрат гозидан, бо ҷаҳони фонӣ падруд гуфтан, ҷойи шишт наёфтан, ба лаб кулӯх молидан.

Кадам тарзи ифода қобили қабул аст? Ба дафтар нависед ва сабаби интихоби худро хаттӣ шарҳ диҳед.

Мувофиқи талаби рӯз ташкил намудани кор ба чорводорон имконият медиҳад, ки аз иҷрои супоришҳои истехсолӣ бо сарбаландӣ бароянд. – Бадон, агарчи аз ўҳдаи бадӣ набароянд, аз бадгӯӣ ва забондарозии худ бознамеистанд. Ҷар каси дидаю надида ҳаваси зиндагии онҳоро як бор меҳӯрад – Ба либоспӯшии дугонаҳояш нигариста ҳавасаш меомад – Меҳмонҳо маро дида ҳавасашон мерафт – Мардуми деҳа навхонадоронро дида ҳавас мекарданд, ки кош, ба онҳо низ Худованд чунин арӯсу домодро насиб гардонад. Аз аҳволи ояндаи ман хавотир нақашӣ ҳам, мешавад. – Боз одамони дар хона буда хавотир кашида нашинанд. – Кампир аз ин аҳволи писараш ба хавотир афтода бо овози хаста пурсид. – Шабу рӯз хавотирӣ мекашам, ки аҳволи фарзандонам дар мамлақати бегона чӣ хел бошад.

Бо корбасти воҳидҳои фразеологии зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Патаку пайтоба шудан (хушомад кардан), ба таги бинӣ задан (хӯрдан), думро хода кардан (гурехтан).

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Фразеологизмҳо чӣ гуна воҳиди забонанд?
2. Чаро онҳоро ҳам як ҳиссаи ҳазинаи луғавӣ мешуморанд?
3. Воҳидҳои фразеологӣ чӣ гуна хусусиятҳои маъноӣ ва услубӣ зоҳир мекунанд?
4. Мавқеи онҳо дар услубҳои гуногуни нутқ чӣ гуна аст?
5. Чаро воҳидҳои фразеологиро ҳусни нотақрори ҳар забон мешуморанд?

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ. Бо истилоҳот шинос шавед ва пас аз он ба «Дафтарчаи луғат» рӯбардор кунед.

РАВИЯИ УСЛУБӢ. Равияе, ки дар он инкишофи ин ё он падидаи забонӣ аз назари вижагии услуб мавриди омӯзиш қарор мегирад. Равияи мӯъҷазбаёнӣ. Равияи ихтисоршавии калима. Равияи ба ҳиҷои аввал гузаронидани ҳиҷои охири калима; Ояд ҳаме – ҳамеояд, раваме – меравам, намеравам – менаравам.

ИҚТИБОС (нур гирифтани; аз сухани касе дар сухани худ овардан) порча ё фикрае, ки муаллиф барои тасдиқ ё эзоҳу тақвияти фикри худ аз асар ё гуфтаҳои дигар кас айнан овардааст.

Иқтибос ба мақсадҳои зерин кор фармуда мешавад:

Барои далел матлаберо аз Қуръон ё Ҳадис гирифта, дар гуфтор ва матни худ дохил кардан ишорат ба сарчашма:

Он ду рухро ҷомаи оёти зебоӣ шинос,
Хубрӯён карда з-он ҷо ояти ин иқтибос.

Абдурахмони Ҷомӣ

Гирiftани дониш аз касе ё китобе:

Кай ба ҳар чашме назарбозон тамошояш кунанд,
Ҳам магар нур иқтибос аз рӯи зебоияш кунанд.

Соиб

Барои исботи фикр ва ё шарҳи он аз суханҳои шахси мӯътабар ё китобе овардани порчае. Иқтибос ду навъ мешавад: айнан ва мазмунан. Иқтибоси айнан дар нохунак гирифта шуда, сарчашмаҳои он, яъне номи муаллиф, номи асар, соли нашр ва саҳифаи он нишон дода мешавад. Дар сурати мазмунан истифода шудани ин ё он фикр номи муаллиф ва асари ӯ ба тариқи зайл оварда мешавад: ҳамон навъе ки фалонӣ дар асараш (...) таъкид мекунад... Дар ин маврид далел бе нохунак оварда мешавад.

КОММУНИКАТСИЯ (алоқа, муносибат). Тавассути забон хабар расондан, ба ҳамсӯҳбати худ баён кардани фикру мулоҳиза.

МАҶОЗ суханро ба маънии асли (ҳақиқӣ) не, ба маънои ғайриҳақиқӣ-кӯчида кор фармудан аст. Чунончи, агар «дастам ба шохи баланди дарахт намерасад» гӯем, ҳамаи калимаҳо ба маънои аслии худ омадаанд, вале агар бигӯем, ки:

Дастам намерасад ба гиребони орзу,
Зоғон хӯранд меваи шохи баландро.

Ҳамаи калимаҳо дар мисраи якум ба маънои маҷозӣ омадаанд, зеро даст, ки ҷисмонӣ аст, ба орзу, ки исми маънист, намерасад ва орзу гиребон надорад. Дар мисраи дуюм, ки зоҳиран ғайри маҷозист, зеро дар ҳақиқат меваи шохи баландро, ки дастнорас аст, паррандагон мехӯранд, аммо зоғи сиёҳ маънои маҷозӣ дорад, зеро меваи шохи баландро натавонанд зоғон, ҳамаи паррандагон мехӯранд. Ин ҷо мурод аз

зоғ сияҳтинатист, ки аз неъматҳои моддӣ ва маънавӣ баҳраманданд, вале одамони нек аз он маҳруманд.

ИДИОМАҲО (ифода, ибора). Аз рӯйи ифодаи маъно идиомаҳо, ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин воҳидҳои фразеологии махсуси забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуну маънои яқлухту пуробуранг ва сохтори ба қисмҳо ҷудонопазири худ ба калимаҳо шабоҳатдоранд. Чунончи, ифодаи «гули сари сабад» (азиз, сара), «ҳарчи бодо бод» (таваккал), нури дида (фарзанд), бачашм расидан (намудор шудан) ифодаҳои идиоматикӣанд. Ифодаҳои идиоматикӣ дар заминаи образҳои гуногун ба вучуд омада, воҳидҳои фардии забонро ташкил медиҳанд. Ифодаҳои идиоматикӣ фақат ба тоҷикон хос ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Мутарҷим бояд ифодаҳои ҳамвазну ҳаммаъноӣ онҳоро дар забонҳои тарҷумашаванда пайдо кунад.

ИМКОНОТИ УСЛУБИИ САРФ

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Калимаҳои таркиби луғавии забон ба ягон ҳиссаи нутқ тааллуқдоранд ва дар баёни фикр бо шаклҳои гуногун истифода мегарданд: исм дар шакли танҳою ҷамъ, сифат бо дараҷаҳои оддию муқоисавӣ ва олӣ, феълҳо дар шахсу шумораҳо ва сифаву замонҳои гуногун воқеъ мешаванд, ки ин ҳама аз талаботи дуруст ва равшан ифода намудани фикр ба амал меояд. Калимаҳо дар шаклҳои гуногун падида омада хусусияти услубӣ зоҳир мекунанд. Чунончи **исм** дар шаклҳои **меҳмон**, **меҳмонҳо**, **меҳмонон** ба вазифаи мубтадо ба хусусияти услубӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд: **меҳмон омад** – тарзи баёни оддӣ; **меҳмонҳо омаданд** – услубӣ гуфтугӯӣ адабӣ; **меҳмонон омаданд** – услуби китобӣ.

Пасвандҳои -ҳо ва -он (-гон, ён, -вон) барои ҷамъбандии исмҳо дар баёни шифоҳӣ ва хаттӣ фикр баробар истифода намешаванд; агар ҷамъбандӣ бо **пасванди -ҳо** хусусияти умумиистеъмоли дошта бошад, бо **пасванди -он (-гон, -ён, -вон)** дар услуби китобӣ маъмул аст.

Сифату ҷонишин низ дар нутқи гуфтугӯӣ ва китобӣ бисёр хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамоянд. Сифат ғайр аз ифодаи мафҳумҳои аломату хусусият барои баёни эҳсосоти шахсӣ баҳои мусбат ё манфӣ вай ба чизе ё ҳодисае кӯмак мерасонад.

Ҷонишинҳо одатан ба ҷойи калимаҳо меоянд, ки пештар зикр шудаанд, дар ин ҳол онҳо барои худдорӣ аз такрори якранг аҳамияти хоси услубӣ касб мекунанд.

Шумораҳо чандон хусусияти барҷастаи услубӣ надоранд. Танҳо бо мавҷуд будани баъзе қаринаи шумораҳо (**чор – чаҳор**, **чил – чиҳил**, **дуҷум – дувҷум**, **сеҷум – савҷум**; ё ҳолатҳои синонимии амсоли **навадуҳашт – ду кам сад**, **соат ҳафту понздаҳ дақиқа – ҳафту чор-як**, **ҳашту сӣ дақиқа – ҳаштуним**, **нӯҳу чилу панҷ дақиқа – чори-як кам даҳ**, **ҳазору ҳаштсад – ҳаждаҳ сад** ё **дусад кам духазор**, **ҳазор**, **ҳазору панҷсад – якуним ҳазор** ва ғайра) ҷиҳатҳои услубӣ

зоҳир менамояд. Дар истифодаи шакли аввал шумора дар фикр ба таври муътадил ифода ёбад, дар қаринаи дигар ба тариқи омиёна ва ё бо услуби баланд ифода мегардад.

Хусусияти муҳими феъл дар он аст, ки ба воситаи он ҳаракат ва амалиёти басо гуногун тасвир меёбад. Ифодаи фикр бе феъл дар бисёр ҳолатҳо урён, хушк ва бе таъсир хоҳад буд (Китобхонаи мактаб хонандагон дар паси мизҳо. Ҳама ғарқи мутолиа. Аз тирезаҳо боғи мактаб намоён). Дар ҷумла феъл тасвириро зинда сохта ба предмети тасвир аёнӣ ва обуранги бадеӣ мебахшад. Обуранги бадеӣ бо синоними феълҳо, сермаъноии шаклҳои онҳо, ҳаммаъноии замонҳои феъл ва ғайра ифода меёбад. Чунончи, истифодаи феъли ёрадиҳандаи «рафт» дар ҷумлаҳои поён имкон додааст, ки амали шахси мубтадо пурра бо нозуктарин ҷилоҳои маънӣ ифода ёбад. Чор пойи асп ба чор тараф лағжида рафт. Қорӣ – ишқамба аз ин фаромада рафт (С. А.).

Ба воситаи ҳиссаҳои ёридиҳанда нутқ низ мақсаду мароми гӯянда ё нависанда мувофиқи хости ӯ ба ҳар сурат ва тобишҳои услубӣ ҷилвагар хоҳад шуд; пешоянду пасоянд ва пайвандак барои шакл гирифтани ибора ва ҷумлаҳо унсурҳои заруранд ва дар сурати истифодаи дуруст аз синонимҳои онҳо фикр вазеху равшан ва дар қолибҳои гуногун метавонад ифода гардад (бо қалам навиштан – ба қалам навиштан; китобу дафтар харидан – китоб ва дафтар харидан). Бо ҳиссачаву нидо ҳиссу ҳаяҷони гӯянда барҷаста зоҳир мешавад ва нутқи ӯ ранги табиӣ ва пуртаровате пайдо мекунад. (Ҷ нигоҳ накард. Ҷ хатто нигоҳ накард. Чӣ гуфтед? Лаббай, чӣ гуфтед?)

Дастури забон як қисми илми забоншиносӣ буда, аз ду соҳа – сарф (морфология) ва наҳв (наҳв) иборат аст. Сарф ва наҳв ҳодисаҳои гуногуни дастури забонро омӯзанд ҳам, бо якдигар алоқаи ногусастанӣ доранд. Бо назардошти маводи омӯзиши сарфу наҳв, ки аз якдигар то андозае фарқ мекунанд, имконоти услубии сарфу наҳв низ ба тарзи ҷудогона мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Калимаҳо дар шакли пайвастиҳои овозӣ барои ифодаи мафҳумҳо ба вучуд омада, дар таркиби луғавии забон қарор мегиранд ва ба ягон ҳиссаи нутқ дохил мешаванд.

Калимаҳо (исм, сифат, феъл, зарф) ҳангоми баёни фикр дар шаклҳои гуногун падида омада, хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамоянд.

МАВЗҶИ 13. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ИСМ

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Воситаҳои ифодаи сарфии категорияҳои шумора ва номуайяни исм, инчунин пасвандҳои шаклсози онҳо хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамоянд.

Пасвандҳои ҷамъбандии исмҳои **-он (-гон, -ён, -вон)** дар ифодаи зиёд будани исмҳо қор фармуда мешаванд. **Пасванди -ҳо** дар ифодаи миқдори зиёди исмҳо метавонад бо ҳамаи хелҳои исм мавриди истифода қарор гирад: **Қаламҳо, дарахтҳо, обҳо, майсаҳо, фикрҳо, деҳаҳо, бузҳо, одамҳо, гулҳо, дастаҳо...**

Пасванди -ҳо чӣ дар забони гуфтугӯӣ ва чӣ дар услубҳои дигари нутқ истифода шавад ҳам, услубан ба услуби гуфтугӯӣ хос аст. **Пасванди -ҳо** дар услуби бадеӣ асосан дар нутқи қаҳрамонони асар ба мушоҳида мерасад.

Исмҳо бо **пасванди -он** ва қаринаҳояш (**-гон, -ён, -вон**) шакли ҳамъ гирифта, як навъ хусусияти китобӣ зоҳир менамоянд: **дастҳо – дастон, чашмҳо – чашмон, хонандаҳо – хонандагон, гадоҳо – гадоён, бозуҳо – бозувон...**

Пасванди -он (-гон, -ён, -вон) бо **пасванди -ҳо** муродиф буда, бо мақсади худдорӣ намудан аз такрори нобарҷо бар ивази яқдигар истифода мегарданд: Фаррошҳо бо табақҳои сафолии бесир палав овардан мегиранд, «дарихонагиён» ба гирифтани он табақҳои ош аз дасти фаррошон бо яқдигар талош мекунанд.

Одатан барои равонии ифодаи фикр пасвандҳои **-ҳо** ва **-он** бо аъзои чидаи охир меоянд: Давлат аз паси ин гапҳову маслиҳатҳо ба аспи хаёл савор шуда, дар либоси ҳарбӣ ба ким-кадом шаҳру диёрҳо, давру замонҳо сайр мекард ва маҷту гирдоби орзую умедҳои ширин ўро ба соҳилҳои аҷоибу ғароибӣ ҳаёт бароварда мепартофт (Ф. Н.).

Дар забони тоҷикӣ баъзе исмҳо бо **пасванди арабии -от** ва тарзи ҳамъбандии шикаста шакли ҳамъ мегиранд, ки ин усулҳои ҳамъбандӣ хоси услуби китобист: **наботот, ҷавохирот, таълимот, имконот, боғот, деҳот; тифл – атфол, шахс – ашхос, шеър – ашъор, рукн – аркон, масъала – масоил, шоир – шуаро...**

Мафҳуми номуайяни дар исм тавассути **артикли -е** ифода мегардад. **Артикли -е** дорои муродифҳои «**як**», «**ягон**», «**кадом**» мебошад. **Артикли -е** дар ифодаи мафҳуми номуайяни бо муродифҳояш (як, ягон, кадом) ҳамвазифа бошад ҳам, -е хоси услуби китобӣ буда, «як», «ягон», «кадом» умумиистеъмолианд: Ман кӯшиш мекардам, ки яке аз ин калимаҳоро ба сари байте ба ҷойи калимае монда хонам (С. А.). Будааст-набудаст, як бойи фиребгар будааст.

Пасвандҳои шаклсози -ча, -ича, -ак (-як), -акак (-якак) ба исмҳо васл шуда, на танҳо хурдиву навозишро ифода мекунанд, балки дорои тобишҳои ҳисси–муассирии дӯстдорӣ, тамасхур, нописандӣ, безътиной ва таҳқир низ мебошанд: **шоирча, писарак, дилакам, на-бераякам, лабаки дарё, шабаки маҳтобӣ...** Дар номакаш бимирам, садқаи қадақҳои расояш, рӯякои зебоаш, чашмаҳои шаҳлояш шавам (С. У.).

Ба мисолҳои зерин зеҳн монед. Гӯед, ки воситаҳои сарфҳои ифодаи категорияи шумора, аломати номуайяни ва тобишҳои ҳисси–муассирии мисолҳои зерин ба кадом услуби нутқ мансубанд.

Шоирҳо – шоирон, талабаҳо – талабагон, моҳиҳо – моҳиён, гесӯҳо – гесувон...

Нуре – як нур, чизе – ягон чиз, касе – кадом кас.

Солеҳ – Солеҳча, писар – писарча, духтар – духтарак, бузғола – бузича, дастёр – дастёрак, панҷ синф – панҷ синфакак...

Чумлаҳои зеринро хонед ва ба воситаҳои ҷамъбандии исмҳо зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо бо кадом пасвандҳо ҷамъ баста шудаанд. Тавассути ҷамъбандии исмҳо ба кадом услуби нутқ мансуб будани ҷумлаҳоро муайян кардан мумкин аст ё не?

1. – Шумо фикру мулоҳизаҳои худро ба кучо қайд карда мемонед? Ба дафтарчаи қайдҳо, ба дафтари хотира, ё ки аз баргакҳо истифода мебаред? (*Аз рӯзнома*).

2. Табибҳо даво, муллоҳо дуохонӣ карданд, ягон фоида набахшид (*Аз афсона*).

3. Бобоҳои мо дар замони қадим аз Балх омада, дар кӯҳистон ҷойгир шуда буданд (*С. У.*).

4. Дар Сари Тӯйи ҳавлии Қудрати самоварчӣ бо қолинҳо, гилемҳо, кӯрпачаҳои адрас ва шохӣ ороста буд (*С. А.*).

Чумлаҳои зеринро хонда, ба пасвандҳои ҷамъбандӣ зеҳн монед. Гӯед, ки дар ҷамъбандии исмҳо чӣ гуна ғалатҳо ба мушоҳида мерасанд. ғалатҳоро ислоҳ карда, ҷумлаҳоро навишта гиред.

1. Майлаш, дугонагон бозӣ кунанд, ҳоло сари вайҳо кушодагӣ (*Б. А.*).

2. Дар даруни ҳавлӣ як қатор саллакалонон ва хушлибосон ба болои сандалича нишастаанд (*Б. А.*). 3. Аммо, бадбахтона, ҳамаи саводнокон муллоҳо ва эшонон буданд (*Ҷ. К.*).

Мисолҳоро хонед, ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доштани артикли -е ва муродифҳои онро номбар кунед.

1. Бузе ҳамроҳи гӯсфанде дар вақти чаридан то сари девори табиии дара омаданд, ногоҳ чашми буз ба буттаи гиёҳе афтод, ки дар поёнтери ин баландӣ аз буни санге руста, монанди як банд алафи юнучқа метофт (*С. А.*). 2. Кадом одам омада шуморо пурсид ва илтимос кард, ки ба шумо расонам, пагоҳ, дар соати даҳ, боз меомадааст («Садои Шарқ»). 3. Назар ба қавли Тўтапошшо, будааст – набудааст, як муллои қашшоқ будааст (*С. А.*). 4. Ҳавои аввали моҳи август гармудим буд. Ягон барги дарахт намечунбид (*Ф. Н.*). Як шаб, аввали шаб ҳанӯз кӯчаҳо пуродам ва дўконҳои сари бозори Қўшмадраса кушода буданд, ки Абдусаттор аз ҳавлиаш барои гўштхарӣ баромад... (*С. А.*).

Чумлаҳоро нависед, пасвандҳои навозиш ва қаринаҳои онҳоро ёфта, тобишҳои услубиашонро муайян кунед.

1. Мавлои ман, намедонам, ки ту чӣ мегӯӣ, аммо ман бузаке сурх доштам, ришаш ба риши ту мемонд (*У. З.*). 2. Ин аз они шумост, ман боз ба хонаи Юсуф рафта, то сер шуданам менӯшам, кабобча ҳам карда медиҳад (*С. А.*). 3. Солеҳча худро одами баобрӯй мешуморид ва ҳамеша ўро дар сўҳбати калонсолон дидан мумкин буд («Садои Шарқ»). 4. Шодӣ бузичаи почаалои дурўғкорро, ки ўро дар хобаш фиреб дод, аз болои чароғпоя пеш кард (*С. А.*). 5. Дилакам танг шуд, духтаракатон ба бозор равад, майлаш (*С. У.*). 6. Бойҳои дар радаи

дуюм ва дастеракҳои онҳо патаку пайтоба шуда, ба хизмат миён баста буданд (Р. Ҷ.).

Чумлаҳоро хонда бо кадом мақсад истифода шудани пасвандҳои -ҳо, -он-ро муайян кунед, мавқеъ ва мавриди ба кор бурда шудани пасвандҳоро гӯед.

Хос кун онро ки хирад ҳаст беш,
Роҳ мадеҳ беҳирадонро ба хеш,
Адл, ки сармояи шоҳон бувад,
Мартабаи мартабаҳоҳон бувад.

Хусрави Деҳлавӣ

Исмҳои бо артикли-е ва калимаҳои «як» ва «ягон» омадаро ба дафтар кӯчонед ва хусусиятҳои услубии онҳоро шарҳ диҳед.

Дар чамъомадҳои кӯдакон барои беғалат ва бурро сухан кардан, хуб хондани байту рубоие, шеъре, чумлае, порчаи насриёе, масале, афсонае, таърихномае, шарҳи сурате воситаҳои ҳавасмандгардонидан, ки ба омӯзиши босуботи забон мусоидат мекунанд. Ҳавои аввали моҳи август гарму дим буд. Ягон барги дарахт наметунбид (Ф. Н.). Яке аспе аз дӯсте ба орият хост. Гуфт: – Асп дорам аммо сиёҳ аст. Гуфт: – Магар асп сиёҳро савор нашояд шуд? Гуфт: – Чун нахоҳам дод ҳамин қадар баҳона бас аст (У. З.). Боз касоне ҳастанд, ки зиндагиро дигар хел мефаҳманд: Ба дунё омада коре, хидмате, амале, ҳунаре карда, аз худ ёдгорӣ гузоштанро зиндагӣ медонанд (Сорбон). Остон Ваҳобович, ки газетаеро дар пеши рӯяш калон кушода, аз паси айнак мақолаеро мехонд, сар боло кард ва ба вай назар андохт (М. М.). Дар оини оташпарастӣ боз як нуқтаи ба ҳасби ҳоли ӯ мувофиқе ҳаст: ҳар кас оташ парастад, бояд дар оташ бисӯзад (Ф. М.). Ман мехостам боз аз ӯ гила кунам он ягон маротиба ҳам маро пурсида наомад. Гоҳи дигар ин кори осону серпул дар назарам як мӯъҷизаи афсонавӣ барин менамуд (Р. Ҷ.).

Чумлаҳоро хонда, ба исмҳои мувофиқ артикли-е ва муродифоти он «як», «ягон», «ҳеч»-ро ҳамроҳ карда, ба дафтар нависед. Исмҳо кадом хосияти услубӣ пайдо кардаанд, шарҳ диҳед.

Ҳоҷӣ Ҳасанбек камтар фикр карда истоду даст афшонда баромада рафт (Ҷ. И.). Хишироси бутта ба гӯшаш расиду Гулшан ваҳмида ба поён нигарист ва дар масофаи бист қадам дуртар дар лаби наҳр суроби ҷонварро диду аз тарс дар ҷойи нишастагиаш шах шуд (Б. О.). Ясаул ба он тараф нигоҳ карда дид, ки духтар ба сӯйи ҳудаш давондавон меояд (С. А.). Чашми шодӣ ва дилгармӣ ба худ ҳис кард Восеъ, вақте ки рӯзи дигар бародархандаи паҳлавонаш Назир бо як даста саворонаш ҳозир шуд (С. У.). Вай, албатта, аз мо дида донотар аст, маслиҳати дуруст медиҳад, ана баъд аз рӯйи гуфтаи ӯ кор мекунем (Ҷ. И.).

Аз чумлаҳои зерин пасвандҳои хурдию навозишро ёфта, мавриди истифодабариашонро муайян кунед. Дар нутқи персонажҳову муаллиф онҳо чӣ хусусияти услубӣ доранд?

Бачагони хӯшачин бандчаҳои хӯшаашонро бардошта, ба қишлоқҳои худ равон шуданд (С. У.). Аз беобӣ, аз гармо ин ҷонваракон ба дод омада буданд (С. Ш.). Модар баъди таваллуди фарзанд, тамоми меҳру муҳаббати худро, ҳастии худро ба парвариши ниҳолаки боғи умри хеш мебахшад (С. Т.). Писаракам арақ кардааст, рав, дасту рӯятро шӯй! Ман ба шумо як пиёбаи бомаза пухтам, — гуфт занак ва боз сари писарашро навозишкорона сила карда монд (Ҷ. И.). Меҳрубон бачаҳаки калон, аллақай ақлаш ба ҳама чиз мерасад... Ба бачаҳаки эркааш чӣ ҷавоб гӯяд? (С. Т.). Ин азони шумоҳост, ман боз ба хонаи Юсуф рафта, то сер шуданам менушам, кабобча ҳам карда медиҳад (С. А.). Дар ин ду рӯз сақат шуд. Ҳар гоҳ ки ту риш меҷунбонӣ, маро аз он бузак ёд меояд ва гиря бар ман ғолиб мешавад (У. З.).

ИСТИЛОҲОТИ ЛИНГВИСТӢ. Бо истилоҳот шинос шавед ва пас аз он ба «Дафтарчаи луғат» рӯбардор кунед.

ЭМОТСИОНАЛӢ. Сухану гуфторе, ки хоси ифодаи ҳиссиёт, ҳолати рӯҳия, баҳои шахсӣ (субъективона) мебошад.

ИДФОМ – мубаддалшавии овози ҳамсадо (дар хат ҳарф) ба овози ҳамсадои ҳамчинс – ҳаммаҳраҷи худ, ки бештар боиси ҳазфи ҳамсадои аввал мегардад (бадтар-батар) ё ки дар калимаҳои сохтаю мураккаб яке аз ҳамсадоҳои якхелаи паиҳамомадаро наменависанд, ки сабаби ташдид гирифтани ҳамсадо мегардад. Масалан, калимаи фаррух аз калимаҳои **фар**, **рух** сохта шудааст, лекин дар имлои арабӣ як **овози р** фуруғзор мешавад:

Шаби тирагун батар з-ин кунад,
Ба зери сар аз мушк болин кунад.

Абулқосим Фирдавсӣ

МАВЗӢИ 14. ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ СИФАТ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Хусусиятҳои услубии сифат дар воситаҳои ифодаи дараҷаи олии ва пасвандҳои шаклсозии **-ак (-як)**, **-акак (-якак)** зоҳир мегардад. Дар ифодаи дараҷаи олии сифат калимаву таркибҳои «аз ҳама», «беҳад», «бениҳоят», «бағоят», «хеле» бо пасванди **-тарин** ҳамвазифа ва муродифанд. Бо пасванди **-тарин** ифода ёфтани дараҷаи олии сифат ба услуби китобӣ мансуб буда, истифодаи муродифҳои он (**аз ҳама, беҳад, бениҳоят, бағоят, хеле**) ба услуби умумиистеъмолӣ хос аст:

1. Зеботарин, боақлтарин, пешқадам ва фаъолтарин духтари Бухоро дар дасти ман бошаду ман хушбахт нашавам?! (Ҷ. И.).
2. Аммо мегуфтанд, ки маҳорати баланди шоирӣ дорад ва табъаш дар шеър, хусусан дар ҳаҷвиёт, бағоят равон аст (С. А.).

Хусусияти услубии сифатҳо дар усулҳои таъкиди аломат низ зоҳир мегардад. Ифодаи таъкиди аломат бо сифатҳои таъкидӣ (**тип-торик, каппа-калон, сип-сиёҳ**) ва бо такрори айни як калима (**ранги сурхи сурх, роҳи дури дур, ҷойи гарми гарм, оби хунуки хунук**) назар ба навъи аввал (**суп-сурх, каппа-калон**) барҷастатар ифода мегардад: ... ба чашмони сиёҳи сиёҳат нигоҳ карда шинам. Дер. Бардавом (Сорбон).

Тобишҳои услубӣ дар сифатҳо тавассути **пасвандҳои шаклсози -ак (-як), -акак (-якак)** падида меоянд. Бо ин пасвандҳо тобишҳои ҳиссӣ—муассирии навозишу дӯстдорӣ, меҳрубонӣ ва раҳму шафқат ифода мегарданд: Духтараки фарбеҳаки дӯстрӯ бо дугонааш бо шавқу завқ сӯҳбат мекард («Садои Шарқ»). Соро овози писари ба ҷон баробари худро шинохт ... — Ҷонакам, ҷонаки азизакам, ҷонаки ширинакам, – гӯён ба сари ӯ давид (С. А.).

Ба кадом услубҳои забон хос будани воситаҳои ифодаи дараҷаи олиии сифат ва таъкиди аломатро дар сифатҳои зерин муайян кунед. Тобишҳои ҳиссӣ—муассирии сифатҳои гурӯҳи сеюм ва воситаи ифодаи онҳоро гӯед.

Зеботарин – хеле зебо, баландтарин – аз ҳама баланд, гуворотарин – бағоят гуворо, ториктарин – бениҳоят торик...

Шаби тип-торик – шаби торики торик, себи суп-сурх – себи сурхи сурх, девори сап-сафед – девори сафеди сафед...

Зебояк, майдаяк, сафедакак, хушрӯякак, нағзакак, ҷардакак...

Ҷумлаҳои зеринро хонда, вазифаи услубии тавсифро шарҳ диҳед. Гӯед, ки бо онҳо кадом муносибати нигоранда ё қаҳрамони асар ифода гаштаанд.

1. Албатта, кӣ будани ин духтарро гуфтан лозим нест, хонандагон ба хубӣ мефаҳманд, ки ин Гулнор буд: ин Гулнори ҳиҷронзадаи гирифтдор буд; ин Гулнори вафодор буд, ки ба дастгир шуда рафтани ошиқи зори худ тоб оварда наметавонист... (С. А.). 2. Фақат мани бечора ба «нодираи давронаш» вохӯрдаам, ки ин ҳам шӯри пешонаи ман аст (Р. Ҷ.).

Ҷумлаҳои зеринро нависед ва ба сифатҳои ишоратшуда зеҳн монед. Гӯед, ки пасвандҳои -ак (-як), -акак (-якак) ба сифатҳо васл шуда, ба онҳо чӣ гуна тобишҳои ҳиссӣ—муассирий бахшидаанд.

1. Ин бачаи сиёҳпӯст, харобак, чолок писари яке аз муридҳои Эшон Калони кӯқандӣ буд (Р. Ҷ.). 2. Лӯхтаки зебояки ман, намедонам, ки

ба ту чӣ ном монам? (Аз «Машъал»). 3. Модар писарчаи гирёнашро бардошта, «ҷонакам», «ширинакам», «талхакам», чаро ин қадар гириста маро азоб медиҳӣ, мегуфт (Аз маҷаллаи «Занон»). 4. – Худат одами пастаку овозат баландакак. Магар он рӯзҳои сахтро фаромӯш кардӣ?! – Не, фаромӯш накардаам, бозсозӣ овозамро баландакак кардааст, тақсир (Аз «Хорпуштак»).

Аз ҷумлаҳои зерин сифатҳоро ёбед. Ғӯед, ки онҳо барои таъкиди аломати предмет дар қадом шакл истифода шудаанд.

1. Аз байни деҳқонони деҳа барои он қорҳое, ки Мирбадал талабгори онҳо буд, одамони аз Мирбадал ҳам ўҳдабаротар, боичротар расида буданд (Ф. Н.). 2. Баргони дарахтон аз гуногунрангии худ чашми касро хира мекард. Зард, сурх, кабудӣ баланд, нофармон ва ғайра (Ҷ. И.). 3. Малик дар ӯ (Лайлӣ) назар кард, шахсеро дид сияҳфом, заифмонанд (С. Ш.). 4. Ў ҳамин қадарро мидид, ки чизҳои калони сиёҳчаранг дар об ҳаракат мекунанд (С. А.). 5. Лекин ҳамаи ин ўро нисбат ба дирӯза боз зеботар, боз дилработар карда буданд (Ҷ. И.).

Аз ҷумлаҳои зерин сифатҳоро ёбед ва дараҷаҳои номбар кунед. Пас аз он доир ба имлояшон маълумот диҳед.

Зеботарин, боақлтарин, пешқадам ва фаъолтарин духтари Бухоро дар дасти ман бошаду ман хушбахт нашавам?! (Ҷ. И.).

Аз байни деҳқонони деҳа барои он қорҳое, ки Мирбадал талабгори онҳо буд, одамони аз Мирбадал ҳам ўҳдабаротар, боидроктар расида буданд (Ф. Н.). Баргони дарахтон аз гуногунрангии худ чашми касро хира мекард. Зард, сурх, кабудӣ баланд, нофармон ва ғайра (Ҷ. И.).

Кард, беҳад равандагон дилгир,
3-оташи реги ҷони одамгир.
Сўхта-пухта роҳ мерафтанд,
Бо дили сип-сиёҳ мерафтанд.

(М. Т.).

КОРИ ЛОИҲАВЌ. Ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки дар онҳо калимаҳои «аз ҳама», «хеле», «доноӣ доно», «хунуки хунук», «зўри зўр», «бениҳоят», «донишманди донишманд» аломати зиёдии сифатро ифода карда бошанд.

Намуна: Муҳсинзода муаллими хеле донишманди мо мебошад.

МАВЗЎИ 15. ИМКНОТИ УСЛУБИИ ҚОНИШИН

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Хусусиятҳои услубии қонишин дар услубҳои муошират (гуфтугўйӣ) ва бадеӣ бештар падида меоянд. Монанди ҳиссаҳои дигари нутқ қонишин низ такрор шуда ояд, фикр таъкид меёбад. Чунончи, дар ҷумлаҳои «Ман кӣ? Ман чӣ кора? Магар ман меҳнат накардаам?» қонишини «ман» такрор шуда таъкид менамояд, ки гўянда низ ба-робари дигарон меҳнат кардааст.

Қонишинҳои шахсӣ вобаста ба мавриди истифода хусусияти услубӣ зоҳир менамоянд: Қонишинҳои шахси яқум ва дуёми ҷамъ дар се шакл (**мо – моҳо – моён, шумо – шумоҳо – шумоён**) кор фармуда мешаванд. Аз қонишинҳои мазкур «мо» ва «шумо» умумиистеъмоли буда, қонишинҳои «моҳо», «моён», «шумоҳо», «шумоён» ба нутқи гуфтугўйӣ мансубанд.

Азбаски аз такрори қонишини «ман» худписандию манмани гўянда падида меояд, мутақаллим қонишини шахси яқуми ҷамъ – мо ва калимаҳои «банда», «камина», «фақир»-ро бар ивази қонишини шахси яқуми танҳо (ман) кор фармуда, хоксору фурўтан будани худро арз менамояд. Ин тарзи баён бештар ба услуби илмӣ («мо» бар ивази «ман») ва бадеӣ («банда», «камина», «фақир» бар ивази «ман») хос аст:

Ҳофиз муриди қоми май аст, эй сабо, бирав
В-аз банда бандагӣ бирасон шайхи томро.

Ҳофизи Шерозӣ

Монанди ҳамин қонишини «шумо» бар ивази қонишини шахси дуёми танҳо – ту кор фармуда мешавад: Дада, ба шумо гап до-рам (Ф. М.). Қонишини шахси сеюми ҷамъ – «онҳо»-ро низ калимаи «эшон» иваз мекунад.

Бар ивази қонишини «онҳо» истифода шудани «эшон» хусусияти услубӣ дорад, яъне истифодаи «эшон» бар ивази «онҳо» хоси услуби китобист: Муҳол аст, ки ҳунармандон бимиранду беҳунарон ҷойи эшон бигиранд (С. Ш.).

Қонишини шахси дуёми танҳо (ту) низ хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамояд, ки яке аз онҳо ифодаи таҳқиру нописандӣ нисбат ба шу-наванда мебошад:

– Чӣ кори вай ба ту шубҳа овард? – пурсид ту-ту гуфта Асад аз Оқилов. Одати вай ҳамин буд, ки агар аз касе оташин шавад, зуд аз «шумо» ба «ту» мегузашт (Ҷ. И.).

Қонишинҳои шахсӣ хусусияти муродифӣ зоҳир менамоянд, қонишини «вай» бо «ӯ», қонишини «онҳо» бо «онон» муродифанд. Қонишинҳои «вай» ва «онҳо» хусусияти умумиистеъмоли дошта, «ӯ» ва «онон» хоси услуби китобӣ мебошанд. Монанди ҳамин, қонишини нафсӣ-таъкидии «худ», «хеш» ва «хештан» низ муроди-

фанд. Ҷонишини «худ» умумиистеъмолий буда, «хеш» ва «хештан» ба услуби китобӣ мансубанд:

Осиёро ман ба чашми хештан санҷидаам,
Чехраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ҷумлаҳои зеринро мушоҳида карда, ба ҷонишинҳои шахси зеҳн монед. Гӯед, ки ҷонишинҳои шахсии «ман» ва «ту»-ро кадом ҷонишинҳо ва калимаҳо иваз кардаанд. Чаро?

1. Дар ин китоб... мо ба қадри имкон аз такрори муаллифони дигар худдорӣ намудем (Б. Ғ.).
2. Зебӣ аз болои стол дафтари китобхояшро гирифта, аз Сафар пурсид: – Шумо ҳам дар ҳамин то будаед? (Ф. Н.).
3. Мири қушбегӣ хостанд, ки фақир ба он кас наздик бошам... (С. А.).
4. Камина ин гузашт ва бахшишҳоро барои он мекунам, ки падарат аз дунё бе қарз равад (С. А.).

Мисолҳои зеринро навишта, ҷонишинҳоро нишон диҳед. Ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доштани онҳоро муайян кунед.

1. Агар шумоён як рӯз ғайрат карда, регҳои даруни ин боғро ба берун кашонда резед, ин боғ тамоман аз ҳалокат халос мешавад (С. А.).
2. Гуфтам, ки ин тавр бошад, мо ба шумо хеш баромада мондем (Р. Ҷ.).
3. Агар шумо намебудед, Амон гуфтани мошинист ҳам намешуду моҳирии ӯ ҳам (Ҷ. И.).

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолiddини Румӣ

Ки нодон на бар хештан карда бад,
Ба якбора оташ дар офоқ зад.

Адиби Пешовард

Онон, ки муҳити фазлу одоб шуданд,
В-аз тамъи камол шамъи асҳоб шуданд.
Раҳ з-ин шаби торик набурданд бурун,
Гуфтанд фасонаеву дар хоб шуданд.

Умари Хайём

Ҷумлаҳои зеринро хонда, ҷонишин ва калимаҳои ба ҷойи ҷонишини «ман» овардашударо нишон диҳед. Гӯед, ки онҳо бо кадом мақсад ба ҷойи ҷонишини «ман» кор фармуда шудаанд. Ҷилоҳои услубии онҳоро муайян кунед.

1. Чун чашми ӯ ба ин камина афтод, забон ба ин калом кушод, ки ин то метавон омад (З. В.).
2. Баъд аз сари падарам банда ҳам монанди

як ғуломи хоназод ба дари ин одам мондам (С. А.). 3. Дӯстон аз ман дархост карданд, ки ин китобро ба порсӣ тарҷума кун, фақир иҷобат карда тарҷума кардам («*Таърихи Наршахӯ*»). 4. – Хонед, ҳасад баред! Номи мо ҳам ба китоб даромад!... – мегуфт Туроб дам ба дам ба ҳар кадоми меҳмонҳои худ муроҷиат намуда (Ю. А.). 5. Инак, арӯси ҳикояи мо, ки Гулбибӣ аст ва дар замони хурдтаракиаш шумо бо ӯ шинос шуда будед ва дубора меҳоҳем, ки ӯро ба тамошогоҳи шумо қилва диҳонем, ба ҳамаи хусн ва латофати табиӣ доро буд (С. А.).

Ҷонишинҳои ҷумлаи зеринро ёфта, муайян кунед, ки онҳо ба қойи кадом ҳиссаи нутқи истифода гардидаанд ва чӣ хусусияти услубӣ зоҳир мекунанд.

Саводнок будани ту ҳоло шарт нест, – гуфт Ҳайдарқул.

– Ман меҳоҳам, ки туро ба пеши Асадмахсум фиристонам. Посбонҳо Ҳайдарқулро даромадан намонданд. – Ман аз райком ана ин шаҳодатномаам, мегуфт вай ба сардори посбонҳо қоғазеро нишон дода. (Ҷ.И.). Бозор ҳоло «ба шарофати бой» камбағал ва афтода шуда мондааст, агар вай ақл медошт, бо ману ту барин камбағалон маслиҳат мекард (С. А.).

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Аз матнҳои илмию бадеӣ ҷонишинҳои шахсиеро пайдо кунед, ки барои ифодаи иззату эҳтиром («шумо» ба қойи «ту», «эшон» ба қойи «онҳо») ва хоксориву шикастанафсӣ («мо» ба қойи «ман») омада бошанд.

МАВЗӢИ 16. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ФЕЪЛ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Дар ҷараёни нутқи феълҳои ба сиғаҳои гуногун мансуб буда бар ивази яқдигар меоянд ва хусусияти ҳаммаъноӣ зоҳир мекунанд. Масалан, дар ҷумлаи «Рафту Худо накарда, ягон сайёраи дури осмонӣ аз хатти мадораш омада, тараққӣ ба Замини мо бархӯрд» феъли «бархӯрд», ки ба сиғаи хабарӣ мансуб аст, бар ивази феъли «бархӯрад» (сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ) омада, хусусияти ҳаммаъноӣ пайдо кардааст. Хусусияти ҳаммаъноӣ ҳангоми бар ивази сиғаи хабарӣ истифода шудани сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ низ падида меояд. Чунончи, дар ҷумлаи «Дар номади кор шиша сандон шиканад, атола дандон, гуфтаанд» феъли «шиканад» (сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ) феъли «мешиканад»-ро, ки ба сиғаи хабарӣ мансуб аст, иваз кардааст. Ин маънӣ дар натиҷаи хусусияти ҳаммаъноӣ зоҳир намудани феълҳои мазкур имконпазир гаштааст.

Имконоти услубии феъл дар шахсу шумора низ зоҳир мегардад. Феълҳои дорои шахсу шумораи гуногун хусусияти ҳаммаъноӣ пайдо мекунанд ва дар ҷараёни нутқи яке бар ивази дигаре истифода мегардад. Масалан, дар ҷумлаи «Амаки Муҳаммадмурод пир шудаанд»

феъли «пир шудаанд» (шахси сеюми чамъ) бар ивази феъли «пир шудааст» (шахси сеюми танҳо) кор фармуда шудааст. Ин тарзи ифода дар гуфтугӯ маълум аст ва бо мақсади изҳори эҳтиром нисбат ба шахси калонсол мавриди истифода қарор мегирад.

Монанди ҳамин, дар ифодаи ҳурмату эҳтиром феъли шахси ду-юми чамъ бар ивази феъли шахси ду-юми танҳо омада, хусусияти ҳаммаъноӣ пайдо мекунад: Соҳиби тӯй аз ӯ ёрмандӣ пурсидааст: – Агар ёрӣ надихед, тӯямро вайрон карда, каси бисёреро ба ҳабс мегиранд... (С. А.). Аз мушоҳидаи ҷумлаҳои болоӣ бармеояд, ки феъли «ёрӣ надихед» (шахси ду-юми чамъ) феъли «ёрӣ надихӣ»-ро, ки шахси ду-юми танҳост, бо мақсади изҳори эҳтиром иваз карда, хусусияти услубӣ зоҳир намудааст.

Дар забони тоҷикӣ тарзи мафъулӣ бо ду роҳ ифода мегардад: а) бо воситаи феълҳои тасрифӣ (шудаанд, гардидаанд...); б) тавассути сифати феълӣ (шудагӣ, дидагӣ...): Мактабҳо таъмир карда шудаанд – Мактабҳо таъмир карда шудагӣ. Тарзи якуми ифода ба услуби китобӣ, вале тарзи дуюм ба услуби гуфтугӯӣ хос аст.

Ин шакли сифати феълӣ дар услуби гуфтугӯӣ ба вазифаи феъли замони гузаштаи нақлӣ омада метавонад. Дар ин маврид онҳо муродиф мешаванд: Ман Самарқандро дидаам. – Ман Самарқандро дидагӣ.

Ба ҷумлаҳои ҳамрақам зеҳн монда, сиғаи феълҳои ҳаммаъноро муайян кунед ва ба кадом услуби забон мансуб будани онҳоро гӯед.

1. Оҳиста ба рӯяш нигоҳ кунам, рангаш канд.
2. Кошкӣ, ҳоло дар қишлоқ бошам.
3. Чун модар дӯсташ дорам.
4. Ҳар чӣ зиёд шавад, хор гардад.

1. Оҳиста ба рӯяш нигоҳ кардам, рангаш канд.
2. Кошкӣ, ҳоло дар қишлоқ мебудам.
3. Чун модар дӯсташ медорам.
4. Ҳар чӣ зиёд шавад, хор мегардад.

Ҷумлаҳоро бодикқат хонда, ба сиғаи феълҳо эътибор диҳед. Гӯед, ки кадом сиғаҳои феъл бар ивази якдигар кор фармуда шудаанд. Ин тарзи ифодаи фикр ба кадом услуби нутқ хос аст?

1. Агар бемалол бошад, шумо ба ман ҳамроҳӣ мекардед (С. А.).
2. Мебахшӣ, дили туро сиёҳ кардам (Ф. Н.).
3. Аз ҷояш хест ва монанди тире, ки ба тарафи нишон равад, рост ба тарафи обхӯрак нигоҳ карда давид (С. А.).
4. Ба пеш бодикқат нигоҳ кунам, дар рӯ ба рӯям як ҳайвони гургмонанд омада истодааст («Садои Шарқ»).
5. Бобоҳидоят Шодиро диду аз дур салом дод: – Биё, писарам, – гуфт вай, – харбуза

хўрем (Ҷ. И.). 6. Охир, ҳамин ҳазлу вақтхушист, ки худ масту аласт шуда ғалтида бихоб! (С. А.). 7. – Дада, – гуфт Шодӣ ба вай, – биёед, ба харбўзахўрии Бобоҳидоят ёрӣ расонем (Ҷ. И.).

Чумлаҳои зеринро нависед ва ба шахсу шумораи феълҳои зехн монед. Гӯед, ки чаро онҳо ба иҷрокунандаи амал аз ҷиҳати шумора мувофиқат намекунанд. Ин тарзи ифода ба кадом услуби нутқ тааллуқ дорад ва дорой кадом тобиши услубӣ мебошад?

1. Худи рафиқи началник ҳам бояд одами рӯзгордор бошанд, бояд ба ҳоли ӯ раҳм кунанд (П. Т.). 2 Бобоям ўро чашми дидан надоштанд («Садои Шарқ»). 3. – Ҳа, медонам, додом дар қишлоқ, корашон буд шавад, меоянд (Ф. Н.). 4. Амакам ба ман таъин карданд, ки ин хабарро ба мудирӣ кон расонам (Р. Ҷ.). 5. Ором шав, писарам, раис олимҳоро нағз намешиносанд, – Мирзода калимаи «раис»-ро ба иддао таъкид кард... («Садои Шарқ»). 6. Холамакам гуфтанд, ки бошишгоҳи вай ҳозир меҳмонхонаҳои Қорӣ Ҳотаму Алоуддинбой гуфтагӣ чоркӯҳиҳо будааст (Р. Ҷ.).

Чумлаҳои зеринро хонда, замони амали феълҳоро муайян кунед. Гӯед, ки замони амали кадом феълҳои иваз шудааст ва онҳо дорой чӣ гуна хусусиятҳои услубӣ мебошанд.

1. Агар бемалол бошад, шумо ба ман ҳамроҳӣ мекардед (С. А.). 2. Қорӣ Ишкамба бо шунидани ин пешниҳод аз шодӣ ба пўсташ намеғунҷад... (С. А.). 3. – Ман таклиф мекардам, ки, – гуфт хола суҳанашро аз нав сар карда, – рафиқи мўҳтарам Рашидов ва фарзанди дўстдоштаи мо, Шодӣ Сафарзода, ба саҳна бароянд (Ҷ. И.). 4. Сонӣ, ба кучое, ки мехост, майлаш, равад буд (Ҳ. К.). 5. Оҳиста ба рўяш нигоҳ кунам, рангаш қанда истодааст (С. У.). 6. – Меҳмонҳо аз кучо омадагӣ? – Надонам (Р. Ҷ.).

Феълҳои чумлаҳоро ба дафтар навишта муайян кунед, ки амали онҳо дар кадом замонҳо иҷро шудааст ва дорой кадом хусусиятҳои услубӣ мебошанд.

Рафтем, бародар, ба шумо боз баъзе чизҳо мегўм, – ваъда дод ӯ (Ф. М.).

Рафтем – зоҳиран замони гузашта, дар асл амал (рафтан) иҷро нашуда мазмунан ба вазифаи замони оянда (меравем) омада, хусусияти услубии он таъкиди фикр аст.

Мегўм нақли кўтоҳшудаи мегўям – амал дар замони оянда иҷро мешавад: ваъда дод – феълҳои замони гузашта, амал иҷро шудааст. Ду феълҳои охир хусусияти услубии барҷаста надорад.

Вақте ки аз дарвозаи арк даромадед, аввал гузаргоҳатон аз даруни як долон аст, ки дарозияш тахминан 50 қадам меояд (С. А.).

КОРИ ЛОИҲАВЇ. Порчаи зеринро хонед ва муайян кунед, ки бо кадом услуб таҳрир шудааст. Воситаҳои луғавӣ, фразеологӣ, калимасозӣ ва наҳвиرو, ки барои воқеъ шудани ин порча дар услуби баён боис шудаанд, муқаррар намоед.

Чандин сол инҷониб он рӯз аввалин якшанбе буд, ки дар оилаи онҳо хавоси ҳама парешон буд. Хандаю шӯҳии одатӣ набуд, ташвиши тайёри ба сафари дараи хушманзар набуд. Дар сари дастархон хомӯш нишаста ношто мекарданд. Фақат Бахтиёри майдаяк аз олам беҳабар буд ва саволборони ҳаррӯзаи худро беғамона давом меод:

– Дадом, мошина монда рафтанд. Ба чӣ?

– Чунки дар корхонашон имрӯз ҳашар, – ҷавоб меод Гулбаҳор.

– «Ҳашар» чӣ?

– Ҳашар – коре, ки ҳама ба ҳамдигар ёри бемузд мекунанд.

– Хай «музд» чӣ?

– Музд – ҳаққи заҳмат. Бас кун, писарам, калон шавӣ мефаҳмӣ.

– Не, ҳозир бигӯ, – исрор мекард бача. Бобоҷонам ба ту гуфтанд, ки ба саволҳои ман ҷавоб додан даркор. Зеҳнам тез мешавад. А, бобоҷон?

– Ҳа, ҷони бобо, лекин ман нагуфтаам, ки ба ҳамаи саволҳо ҷавоб додан шарт. Модарат дуруст мегӯяд, калон шавӣ чӣ будани музда мефаҳмӣ.

– Ман ҳозир ҳам ҳама гапа мефаҳмам. Ҳозир гӯед намешавад?

– Мешавад, аммо... чӣ гӯям ба ту... фоида надорад.

– Ба чӣ фоида надорад?

Гулбаҳор писарчаашро бардошта, роҳравон сару рӯйи ўро бўсида, ба хона даромад....

(Аз «Шоҳии япон»-и Фазлиддин Муҳаммадиев)

АНДЕШАҲОИ ОЛИМОНИ УСЛУБШИНОС

Забон яке аз нишонаҳои ҳастии миллат аст, бинобар ин онро омӯхтан, аз сарватҳои луғавию калимасозӣ, аз имконоти услубии сарфию наҳвии он моҳирона фоида бурда тавоништан, онро аз таъсири забонҳои бегона, лаҳҷаю шеваҳо, алфози омиёна ва дурушт эмин доштан, ба ҳусни он ҳусн зам намудан барои ҳар як фарди ҷомеа, хусусан, хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии воқиб аст.

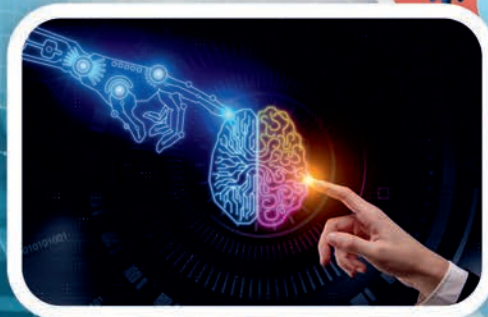
Муҳаммадҷон Шуқуров

Забони гуфтугӯ дар муҳити ғайрирасмӣ озодона ва танҳо ба тарзи шифоҳӣ ба кор бурда мешавад. Унсурҳои луғавию грамматикӣ он ба мисли забони меъерӣ маҳдуд карда намешавад. Забони гуфтугӯ забони зинда ва муассиртар аст.

Бадриддин Камолитдинов

БОБИ V. ИЛМ ВА ТЕХНОЛОГИЯ

МАВЗЎИ 17. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ЗАРФ

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Зарфҳо, ки ифодагари аломати амал ва аломати аломатанд, мутакаллим ба аломати амал ва аломати аломат бетараф нест. Аз ин рӯ, гӯянда ё нигоранда ба аломати амал ва ё аломати аломат муносибати мусбат ё манфӣ доштани худро тавассути зарфҳо ифода менамояд.

Тобишҳои ҳисӣ–муассирии мусбату манфӣ бо роҳҳои гуногун ифода мегарданд. Тобишҳои ҳисӣ–муассирий тавассути бо зарфҳо васл шудани **пасвандҳои -ак (-ек), -акак (-екак) -она, -вор** падида мегарданд. Масалан, дар ҷумлаи «Ҷар вақт ки бо ҷунбиш ва поякзаниҳои ман як тарафи кӯрпа аз болоям дур мешуд, он ҷавон оҳистекак мепӯшад» зарфи «оҳистекак» тобиши ҳисӣ–муассирии мусбат дорад, зеро ки оҳистекак баробари аломати амал тобиши эҳтиёткори

меҳрубонаро низ ифода менамояд. Вале дар ҷумлаи «Аммо рафтор ва кирдори шахсии Зӯфунун девонавор менамуд» зарфи «дево­навор» дорои тобиши ҳиссӣ–муассирии манфист, зеро ки ба кирдо­ру рафтори Зӯфунун нигоҳанда муносибати манфӣ дорад. Зиёда аз ин, аз ҷавҳари маъноии зарфи «дево­навор» тобиши манфӣ па­дид меояд.

Тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ бо воситаи такрори зарф низ зоҳир мегарданд. Дар ин ҳолат ба зарфҳои такрор задаи мантиқӣ меафтад: Чунончи, дар байти «Фурсатеро ҳам мадеҳ аз дасти худ, – Пеш рав бо зиндагонӣ зуд-зуд» зарфи «зуд» такрор шуда, тобиши ҳиссӣ – муассирии мусбат зоҳир намудааст.

Ҷумлаҳои ҳамрақамро мушоҳида кунед. Тобишҳои ҳиссӣ–муасси­рии зарфҳои ишоратшударо муайян намоед. Гӯед, ки тобишҳои ҳиссӣ–муассирии мусбату манфӣ бо кадом роҳҳо ифода гашта­анд.

1. Офтоб ба қиём омада, ҳаворо хелекак тасфонда буд. (С. А.).
2. Гандум ҳама ҷо, пазанда ҷо-ҷо. (Мақол).
3. Эҳтимол таънаю сарзаниш ба гӯшатон саҳлакак сахт расида бо­шад. (Ф. Н).

1. Раҷаб зоғона қадам зада меомад. (Р. Ҷ.).
2. Гардани худро ғозвор дароз кард. (Р. Ҷ.).
3. Қорӣ Ишқамба бо шунидани ин хабар дартоз ба бонки мазкур мерафт. (С. А.).

Ҷумлаҳоро нависед ва ба зарфҳо зеҳн монед. Гӯед, ки пасвандҳои -ак (-ек), -акак (-екак), -она, -вор ба зарфҳо васл шуда, ба онҳо чӣ гуна тобишҳои маъноӣ додаанд.

1. Нақле, ки пештарак аз ин Ёдгор аз писари оқсақол дар бораи ба шавҳар додани буданашон карда буд, гӯё ҷакраи заҳри ҳақиқӣ буд (С. А.).
2. Ба будани милтиқаш боварӣ ҳосил намуда, оҳистекак аз ҷояш хестани шуда, ба ҷомааш даст дароз кард (Ҷ. К.).
3. Онҳо хомӯшона роҳ мегаштанд (П. Т.).
4. Вай базӯр нафас мекашид ва ба ҳар тараф беҳолона нигоҳ мекард (С. У.).
5. Асфалти кӯча, ки онро борон шуста рафта буд, оинавор ҷило меод (П. Т.).
6. Вай навакак аз хоб хестааст. (Р. Ҷ.).

Ҷумлаҳоро хонда ба зарфҳо эътибор диҳед. Гӯед, ки дар онҳо тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ бо кадом воситаҳо ифода ёфтаанд.

1. Ҳар ду чашматро калонакак кушода гардӣ, намешавад? (Р. Ҷ.).
2. Динакак ману ту дар ин замин бузқашӣ мекардем (С. У.).
3. Наход ки Шодӣ ҳамин дирӯзак бо зану фарзанди худаш маслиҳат накарда, ба андешаи бад афтад (Ҷ. И.).
4. Лекин ҳавои сӯзоне аз боми каюта ба тан мезад ва аз бадан беист обу арақ мешорид (Ф. М.).
5. Борони

ҳамал, чунон ки аз ҳазор сатил бошад, базарба мерехт... (С. Т.). 6. Пас, бифармуд, то ўро сад динор бидоданд ва агарчи таъбири ҳар ду дар асл як буд, аммо чун яке сухан беадабона гуфт, хуб адаб хӯрд (М. А.).

Порчаҳои шеърро ифоданок хонда, ба исму зарфҳо зеҳн монед. Гӯед, ки пасванди -ак, ба зарфу исмҳо васл шуда, ба онҳо чӣ гуна ҷилоҳои услубӣ бахшидаанд.

То саҳар месӯхт гулшан кам-камак,
Хонаро мекард равшан кам-камак.
Бод мезад сар ба кӯҳу кӯҳсор,
Корвон мешуд ба рафтан интизор.

Мирзо Турсунзода

Эй меҳмонаки хубрӯ,
Биё, биё марҳабо!
Шамоли шӯх ба олу
Лаҳзаяке шуд меҳмон,
Ҳавлиро рӯфта доду
Бишуд ба роҳаш равон.

Абдулло Қодирӣ

Мардаке ғарқ буд дар Чайхун,
Аз Самарқанд буд, пиндорам.
Бонг мекарду зорӣ менамуд,
Ки: «Дарего кулоҳу дасторам».

Саъдии Шерозӣ

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Шаш ҷумла нависед, ки пасвандҳои -ак, -акак, -екак ба зарфҳо васл шуда бошанд. Хусусиятҳои услубии пасвандҳоро маънидод кунед.

МАВЗӢИ 18. ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ПЕШОЯНД ВА ҲИССАЧА. ТАКРОРИ ЧОРЯКӢ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

УСЛУБИӢТИ ПЕШОЯНДҲО. Пешояндҳо дар ифодаи муносибатҳои маъноию дастурии калимаҳо дар ҷумла нақши зиёд доранд. Баъзе пешояндҳои асли аз ҷиҳати маъною вазифаашон ба ҳамдигар хеле наздик шуда, хусусияти синонимӣ пайдо кардаанд: Бо ин андеша дар атроф чашм меандоштам (С. А.). Гулрӯро ба шаҳр монда омадӣ (Р. Ҷ.). Вай ба зин кардани асп рафт (С. А.). Эҳтимол ба хотири хонандагон гузарад... (С. А.). Дар мисоли аввал пешоянди дар ба вазифаи ба ва дар мисоли дуюм баръакс омадааст. Дар ҷумлаи сеюм ба ҷойи пешоянди ба – барои ва дар мисоли охирин пешоянди

аз-ро кор фармудан мумкин аст. Пешояндҳо аз рӯи мавқеъ ва дар кадом услуби забон истеъмоли шуданашон ҳам фарқ мекунад.

Пешояндҳои таркибии **ба сӯйи, дар бобати, ба туфайли** бештар дар услуби хаттӣ, пешояндҳои **худи, кати//қати** дар гуфтугӯ маъмуланд. Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои ҷуфти ҳаммаъно мавҷуданд, ки яке хоси услуби китобӣ буда, дигаре хоси забони зинда ва ё хусусияти умумиистеъмоли доранд: **ҷуз, ба ҷуз, ғайри, ғайр аз, баҳри – барои, қабл аз – пеш аз**. Дар аъзоҳои чидаи ҷумла барои таъкиди фикр пешоянд ё пасояндҳо такроран оварда мешаванд: Ин бозӣ ҳам ба Шодӣ, ҳам ба Соро ва ҳам ба худи бузғола бисёр хуш омад; Ман рӯи туро, мӯи туро, бӯи туро дӯст медорам, ман чашми туро, чашми беҳашми туро, суми чун яшми туро дӯст медорам (С. А.).

Ҳиссаҷаҳо, ки ба фикри гуфташуда муносибати гӯяндаро мефаҳмонанд, як воситаи пурқувват ифода намудани фикр низ мебошанд. Масалан, ҷумлаҳои «Магар ба гапи ӯ бовар кардан мумкин аст?!» ва «Ба гапи ӯ бовар накунед» ҳаммаъно бошанд ҳам, яке (Ба гапи ӯ бовар накунед) фикрро ба таври мӯътадил, дигаре (Магар ба гапи ӯ бовар кардан мумкин аст?!) тавассути ҳиссаҷа (магар) таъсирбахш ифода менамояд. Ин маънӣ дорои тобиши ҳиссӣ–муассирӣ будани ҳиссаҷаҳоро собит менамояд.

Ҳиссаҷаҳо аз диди услубиносии ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: умумиистеъмоли, китобӣ ва гуфтугӯӣ. Масалан, **ҳиссаҷаи «ҳа» («ҳо»)** ба услуби гуфтугӯӣ, **«оре»**, ки муродифи **«ҳа»** мебошад, ба услуби китобӣ хос буда, ҳиссаҷаи **«бале»** умумиистеъмолист. Ҳамчунон, ҳиссаҷаҳои саволии **«-мӣ, -чӣ, наҳод»** умумиистеъмоли буда, **«оё, магар»** хоси услуби китобианд. Монанди ҳамин, ҳиссаҷаҳои **«канӣ, -чӣ, хайр, хуш»** умумиистеъмолианду **«фақат, танҳо»** ба услуби китобӣ мансубанд.

Яке аз сабабҳои дорои хусусиятҳои услубӣ будани ҳиссаҷаҳо ба масъалаи муродифҳо вобаста аст. Муродифшавии ҳиссаҷаҳо боиси зуҳури тобишҳои услубӣ мегардад. Масалан, ҳиссаҷаҳои **«фақат–танҳо», «-дия–охир», «ҳам–низ», «оре–бале–ҳа»** муродифанд. Чунончи, дар ҷумлаҳои **«Оре, ҳам ширин, ҳам талх», «Бале, ҳам ширин, ҳам талх»** ҳиссаҷаҳои **«оре»** ва **«бале»** муродифанд, зеро ки ҳар ду ҳиссаҷа ҳамвазифа буда, матлаби ҷумларо тасдиқ мекунад.

Сабаби дигари зуҳури хусусиятҳои услубии ҳиссаҷаҳо дар пурқувват будани тобишҳои ҳиссӣ–муассирии онҳост. Ҷумлаҳои зерин далели ин муддаост: Вай-ку ба ту холабача намешавад? (Р. Ҷ.). Агар аз иштиҳо намондед, тамоми дунёро меҳӯрдед-дия! (С. А.).

Ҷумлаҳоро бодикқат хонед ва гӯед, ки ҳиссаҷаҳо ба калимаю ҷумлаҳо чӣ гуна тобишҳои маъноӣ бахшидаанд. Ба кадом услубҳои нутқ мансуб будани онҳоро муайян кунед.

1. Саллаи ин қадар калонро ҳафтае як бор дар тағораи ҷомашӯӣ андохтан мумкин нест-дия. 2. Канӣ, акнун тайёр шавед. 3. Оре, шабҳои торик аз ин роҳ духтарон, ҷавонзанон пешопеши одамони милтиқдор

мегузаштанд, ки онҳоро барои дилхушии амир аз қишлоқҳои атроф меоварданд. 4. Акнун худатон ҳам омада мондед. 5. Кани, тиёқатро шилиққонда тезтар берун рав. 6. Аз дасташ кашида гир, охир. 7. Як ҳафта боз аз шаби ба ҳавлии Қорӣ Ишкамба рафтанамон бе монугир барф меборид (С. А.). 8. Бале, ҳам ширин, ҳам турш. 9. Рафта хабар гирем-мӣ? 10. Ин гапро аз кӣ шунидӣ-а? (Р. Ҷ.)

Чумлаҳоро нависед ва ба ҳиссачаҳо зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо дорои чӣ гуна тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

1. Хонда диҳам-мӣ?. 2. Қориамак, аз дасти шумо ҳеҷ халосӣ нест-дия! 3. Саллаи шумо магар дер боз рӯи тағораи ҷомашӯиро надидааст? 4. Магар ошнои ту навкари ба ман ноҳолдон аст, ки аз дунболи ман афтодааст? 5. Сафар низ ба пеши мо омад, ман ҳам биринҷро андохта ошро дам кардам, рафиқонам ҳам омаданд (С. А.).

Чумлаҳоро хонда ҳиссачаҳоро муайян кунед ва тобишҳои услубии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Оре, дар он солҳо меҳнаткашон ниҳоят ба танг омада буданд, на шиками деҳқон серу на тани косиб пӯшида (Р. Ҷ.). 2. Оё ин гапҳо боиси ситеза кардан аст, духтарам? (Ф. Н.). 3. Чӣ, ба ҷойи Домулло Мирҳалим шайх шудани будед-мӣ? (Р. Ҷ.). 4. Худо ба ту аҷаб зӯру қувват дода будааст, Умархон! – Ҳо, лекин мулк надод, обу замин надод, ки ман ин зӯру қувватамро дар онҳо кор фармоям (С. У.). 5. Ма-бодо боз ба нафсашон нарасад, гуфта андеша мекунам-дия (Ф. Н.). 6. Кокул намехоҳам, бурида партоед! Бачаҳои дигар кокул надоранд-ку?! (С. У.). 7. Гапаш ҳақ аст-куя, Мамараҷаб, писарам, ҷавоб дод Юнусбобо (Ф. Н.). 8. Кани гапзанон карда бинем, ягон чиз мебарояд-мӣ? (Р. Ҷ.).

Чумлаҳое тартиб диҳед, ки дар онҳо ҳиссачаҳо ҳамчун воситаи таъсирбахш ифода намудани фикр истифода шуда бошанд.

Намуна: Охир мо муттаҳиду пурқувватем-ку, наход мо аз ӯҳдаи ин кор баромада натавонем?!

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Матни зерин бо кадом услуби нутқ баён шудааст? Мавқеи ҳиссачаро муайян кунед.

Ҳозир аз кор баргаштем-ку?. А, ин кист-а? Гӯён такрор пурсид. Нон бошад-чӣ? Онро бо даст ҳам пора карда хӯрда метавонем. – Ҳа, ҳа, – гуфт ҷӯпон, – барои ҳамин шумо аз саг ин қадар тарсида будед-дия. Ӯҳӯ, се-чор соат хобида мондаам-а?. Э, ... дар ин ҷо як овул пайдо шудааст-ку. Хох-хо!!! Гап дар ин ҷо будааст, – гуфт мударрис. (С. А.).

САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНЦИШИ ДОНИШҲОИ ОМУҲТАИ ЧОРЯКИ ДУЮМ

1. Дастури забон чист? Дастури забон дорои чанд соҳа аст?
2. Мафҳуми «Услубиёти сарф»-ро маънидод кунед.
3. Тобишҳои услубии воситаҳои чамъбандии исмро фаҳмонида, мисолҳо оред.
4. Воситаҳои ифодагари мафҳуми номуайяни дорои кадом хусусиятҳои услубист?
5. Тобишҳои ҳисси–муассирии исмҳо тавассути кадом пасвандҳо ифода мегардад?
6. Кадом хусусияти сифатҳо боиси тобиши ҳисси–муассири зоҳир намудани онҳо мегардад?
7. Имконоти услубии воситаҳои ифодагари дараҷаи олии сифатро бо мисолҳо фаҳмонед.
8. Аз кадом воситаҳои таъкиди аломат хусусияти услубӣ падида мегардад?
9. Кадом пасвандҳо ба сифатҳо тобиши услубӣ мебахшанд?
10. Бо кадом роҳ ҷонишинҳо фикрро таъкид мекунанд?
11. Хусусиятҳои услубии ҷонишинҳои шахсиро фаҳмонед ва бо мисолҳо собит намоед.
12. Муродифшавии ҷонишинҳои шахси ва тобишҳои услубии онҳоро тавассути мисолҳо фаҳмонед.
13. Имконоти услубии сифаҳои феъл дар чист?
14. Шахсу шумораи феъл дорои чӣ гуна хусусиятҳои услубист?
15. Имконоти услубии шаклҳои замони феълро бо мисолҳо собит намоед.
16. Тобишҳои ҳисси–муассирии зарфҳо бо кадом воситаҳо ифода мегардад?
17. Дар ифодаи фикр ҳиссачаҳо чӣ гуна восита мебошанд?
18. Хусусияти услубии ҳиссачаҳо дар чист?
19. Муродифшавии ҳиссачаҳо боиси зуҳури кадом хусусиятҳои услубӣ мегардад?
20. Тобишҳои ҳисси–муассирии ҳиссачаҳоро шарҳ диҳед ва бо мисолҳо собит намоед.

Ҷумлаҳоро бодикқат хонед ва муайян кунед, ки дар истифодаи феълҳо ба кадом нуқсонҳо роҳ дода шудааст. Ноқисҳои услубии феълҳоро ислоҳ карда, ба дафтар нависед.

Офтоб кам-кам ба паси кӯҳҳо фуру рафта, нимаи дашти Рахшро сояи кӯҳ пахш карда гирифтааст (Алихуш). 2. – Пудратчи фаҳмад, маро ҷанг мекунад, – гуфта аз қабули ин таклиф ибто варзид (Ҳ. И.). 3. Дар пастӣ ва баландиҳои доманаи дашт гулҳои лоламонанд ҷунон базеб метобиданд, ки гӯё дар он ҷойҳо қолини сурхи ҷигарие густаронида бошанд (Алихуш). 4. Офтоб аз назар ғойб шуда, дар уфуқи дур фақат шўълаи гулхани ҷўпонони саҳроӣ абрпорчаҳоро бўса карда истодааст.

Оҳиста-оҳиста боди форам мевазид (Ҳ. К.). 5. Вай зулм мевид ва ё дар ҷанг ва ҷидолҳо кушта шуда маҷрӯҳ мешуд (Алихуш). 6. Сухан ба ин ҷо расида буд, ки ҳама чапак зада, Раъноҷонро ба болои дасти худ бардоштанд ва табрикҳо мекарданд (Б. А.). 7. Онҳо бо ҳисси ифтихору мамнуният суханони нотиқонро гӯш меоданд (Ҷ. И.).

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Ҷумлаҳоро нависед ва ба замони амали феълҳо зеҳн монед. Феълҳои аз лиҳози ифодаи замон бар ивази якдигар омадаро муайян карда, хусусияти услубии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ҳой, арраи ҳазордандони умр, мегӯям, шахтаҳо акнун рӯз барин равшан шудагӣ (Р. Ҷ.). 2. Як бечораи ба домат афтодаро ҳам дарди сар кун! (С. А.). 3. Сонитар талаб мекунад, ки ўро ба пеш ба оғӯши модараш бисупоранд, лекин ба ин даъво падараш дарҳол зид мебарояд, чунки писарак дар бағали модар фақат як-ду дақиқа ором хоҳад нишаст (Ф. М.). 4. Аз дасти чанд нафар деҳқон ҷӣ меояд, мегӯӣ (С. А.). 5. Гапҳоятро намефаҳмам («Садои Шарқ»). 6. Як рӯз Мирзо Абдулло ном мирзои сари сандуқ аз Қорӣ Ишкамба сад ҳазор танга, понздаҳ ҳазор сӯм қарз мепурсад, ба ваъдаи ин ки ба маблағи мазкур моҳе даҳ танга фоида медиҳад (С. А.). 7. Анбари Ашк, ки мамнунона дар кори ғундор-ғундор ба вай ёрӣ меод, пеш даромаду гуфт: – рафтем! (Ҷ. И.).

ИМКОНОТИ УСЛУБИИ НАҲВ

Фасоҳати сухан интиҳоби калимаи дархӯр ва ҷумлабандии солиму созгорро тақозо мекунад. Маҳорати суханвар ҳам аз он падида меояд, ки ҷӣ андоза аз хазинаи луғат, нозукии маънои калима ва имконоти наҳвии забон бархурдор аст. Калима мафҳумро, ҷумла фикрро ифода мекунад ва ин ҳар ду заминаи мубодилаи афкори одамон ба шумор мераванд. Ҷумлабандӣ мавзӯи баҳси наҳви забон аст. Дар ин фасли забоншиносӣ имконоти услубии иборасозию ҷумлабандӣ, ҷанбаҳои муродифот ва воҳидҳои наҳвӣ, тафовути маъно ва услубӣ, мавқеи истифодаи қолабҳои гуногуни ифода ва ғайра мухтасар баён хоҳад шуд.

Пурра, саҳеҳ ва ҷозиб баён кардани матлаб, якум, ба тарзи сохтани ҷумла, дуюм, ба роҳҳои гуногуни ифода вобаста аст. Одатан аз силсилаи муродифу қаринаҳо (вариантҳо) ҳамон тарзи ифода интиҳоб мешавад, ки матлаби гӯянда аз он равшан аён гардад, қолаби ифода ба меъёри забони адабӣ (инчунин талаботи услуби баён) созгор бошад, бо тақозои мундариҷаи фикр ва мавриди сухану овози шунаванда гаҳе мӯъҷаз, гаҳе муфассал, гаҳе хушкӯ якнавохт, гаҳе рангину таъсирбахш ифода кунад.

Матлаби гӯянда бо тақозои мундариҷаи фикр, мавриди сухану авзои шунаванда гаҳе муфассал, гаҳе мӯъҷаз, гаҳе хушкӯ якнавохт, гаҳе рангину таъсирбахш ифода меёбад. Ин маънӣ боиси падидаи омадани муродифу қаринаҳо мегардад. Одатан аз силсилаи муродифу

қаринаҳо ҳамин тарзи ифода интихоб мешавад, ки матлаби гӯянда аз он равшан аён гардад.

Қолабҳои ҳаммаъноӣ нахвӣ матлабро ба тарзи гуногун ифода мекунад: Фарзанди одам дар ду рӯз дӯстон ва дилбастагони худро зиёдтар ёд мекунад: яке дар рӯзи бадӣ ва ғамгинӣ ва дуюм, ба рӯзи хушӣ ва шодмонӣ; – Ўй духтари беҳаё, ин чӣ муомилаи бешармона буд, ки ба шавҳарат кардӣ?! – Беҳаё ту, золим ту, беномус ту! (С. А.).

Мазмуни ҷумлаҳои мазкурро ба тарзи дигар ҳам баён кардан мумкин аст: Фарзанди одам дӯстон ва дилбастагони худро, яке, дар рӯзи бадӣ ва ғамгинӣ, дуюм, дар рӯзи хушӣ ва шодмонӣ зиёдтар ёд мекунад; – Ўй духтари беҳаё, чаро бо шавҳарат муомилаи бешармона кардӣ? – Ту беҳаё, золим ва беномусӣ. Вале дар ин сурат таъкиди фикр (маҳз дар кадом рӯзҳо дӯстонро зиёдтар ёд кардан ва маҳз ба кӣ нисбат доштани сифатҳои маънавий (беҳаё, золим ва беномус) ноаён ва ифода эҳсосоти гӯянда пинҳон мемонад.

Садриддин Айний аз имконоти услубии нахвӣ забон фоида бурда, дар мавриди аввал бо ёрии таркиби «дар ду рӯз таваҷҷӯҳи хонандаро ба чигунагии рӯзҳои талху ширини зиндагии инсон ҷалб менамояд.

Дар мисоли дигар бо тағйири тартиби муқаррарии аъзои ҷумла ва такрори соҳиби аломат баробари таъкид муносибати манфии гӯянда низ нисбат ба мусоҳиб ифода ёфтааст. Ғалатҳои ҷумлабандӣ, сарфи назар аз он ки грамматикӣ бошанд ё услубӣ, ба возеҳ баён кардани фикр монеъ мегарданд, бинобар ин дар ҳусни баён ба нуқсонҳои мантиқӣ, грамматикӣ ва услубӣ ҷумла эътибор дода мешавад:

Чӣ хел мекуни? Писарча дорӣб ўро партофта рафтан дилат мешавад?, Ман «пирам»-ро аз ин зиёда дурӯғгӯйӣ карданро нахоста... ба роҳи худ рафтани шудам.

Дар мисоли аввал ихтисори пешоянд (... ба ўро партофта рафтан дилат мешавад? Ё: ...ба партофта рафтани ў дилат мешавад?) ғалати грамматикист, зеро ихтисори бемавриди пешоянди «ба» боиси заъфи таълиф мегардад. Вале дар мисоли дуюм такрори пасоянди «ро» аслан хилофи қоидаи нахвӣ забон набошад ҳам, ба салосати сухан халал мерасонад. Ҳамон маъниро бо ибораи «зиёда дурӯғгӯйӣ кардани «пирам»-ро нахоста адо кунем, такрори пасоянд бартараф мегардад, ифода суфтаву равон мебарояд.

Дар матни зерин ҷумлаи «Шумо гуфтагӣ камбудихоро ҳамеша даррав решакан мекунем» хоси гуфтугӯи ғайриадабӣ (шевагӣ) буда, нависанда бо мақсади ҳаҷви хислатҳои номатлуби персонажи манфии асар, инчунин барои фардӣ гардонидани тарзи гуфтори ў истифода кардааст:

Не! Не!... Як бори дигар аз гуноҳам гузаред... Шумо гуфтагӣ камбудихоро ҳамеша даррав решакан мекунем... (Ф. М.).

Муқоиса кунед ҷумлаи ишорашударо ба қолабҳои забони адабӣ: Ҳамаи камбудихоро, ки шумо гуфтед, зуд бартараф мекунем. Ё: Ҳамаи камбудихоро гуфтаи шуморо (шумо гуфтагиро) зуд бартараф мекунем.

МАВЗЎИ 19. ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ИБОРА

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Ибораҳо аз калимаю таркибҳои алоқаманд ташкил ёфта, назар ба калима маънои мураккабтареро ифода мекунанд, бинобар ин, хусусиятҳои услубии онҳо низ назар ба калима барҷастатар зоҳир мегарданд. Масалан, ибораҳои **аризаи шикоятӣ, маҷлиси олимон, иҷрои қарорҳои шӯро ба услуби расмии коргузорӣ; ибораи масдарӣ, ғояи асар, таърихи халқи тоҷик ба услуби илмӣ; мурғи бахт, хонаи дил, майдони ишқ ба услуби бадеӣ, қонуни бахт, унвони баланд, оинаи ҷаҳоннамо** ба услуби рӯзноманигорӣ (публицистӣ) мансубанд.

Ибораҳо нисбат ба калимаҳо тобишҳои ҳиссӣ-муассириро низ бештару равшантар ифода мекунанд. Чунончи, аз ҷавҳари маъноии ибораҳои **«ҷони ширин», «булбули хушхон»** тобиши ҳиссӣ–муассирии мусбат, вале аз ибораҳои **«қавоқи турш», «афти хунук»** тобиши ҳиссӣ–муассирии манфӣ падида меояд.

Ибораҳо ҳам дорои муродиф (синоним) ва қарина (вариант) мебошанд. Дар натиҷаи тағйир додани тартиби калима ё бо муродифашон иваз кардани ҷузъҳо қаринаю муродифҳои ибора ба вуҷуд меоянд.

Масалан, дар вақти иваз кардани ҷойи ҷузъҳои ибораи **«сухани Рӯдакӣ»** (умумиистеъмоли) қаринаи он – **«Рӯдакиро сухан»** ба вуҷуд меояд. Яке аз хусусиятҳои услубии ибора дар он зоҳир мегардад, ки қаринаҳои он ба услубҳои гуногуни нутқ тааллуқдоранд. Чунончи, **«дар хона нишастан»** (умумиистеъмоли), **«андар хона нишастан»** (адабии китобӣ), **«хонанда шиштан»** (гуфтугӯии ғайриадабӣ). Монанди ҳамин ибораҳои ҳаммаъно аз ҷиҳати тобиши маъно ва дараҷаи рӯшан ифода намудани матлаб низ фарқ мекунанд. Масалан, дар ибораи «овози паст, вале форам» тазоди аломатҳо назар ба муродифи он «овози пасти форам» рӯшану барҷастатар ифода гаштааст.

Тағйири ҷойи ҷузъҳои ибора имкон медиҳад, ки як маънӣ чанд тариқа ифода гардад. Ин маънӣ бо нияти таъкиди аломат сурат мегирад: **накӯ тадбире – тадбири накӯе, хонаи баландтарин – баландтарин хона...**

Қаринаи ибора бо иваз гаштани воситаҳои дастурӣ низ корбаст мегардад: **духтари зебо – духтаре зебо.**

Истифодаи дурусти ибораҳо ба маданияти нутқ алоқаманд аст. Дар сурати зиёда тафсил ёфтани ибораи масдарӣ ё сифати феълӣ муносибати маъноӣ ва дастурии ҷузъҳои ибора тира ва талаффузи он душвор мегардад: **Ҷ** аз дар даромадан ҳамон се каси либосашон аҷибӣ дар атрофи стол давра зада нишаста – пристав, ёрдамчи сардори уезд, волостной ва расми калони монанди одами зинда аз дарича сари худро берун оварда, ба одамони ин хона бо табассум, вале салобатнок нигоҳ кардаистодаи подшоҳ ... ва дигар чизҳои кабинетро дида ҳайрон шуд. Дар чунин мавридҳо фикрро бо чанд ҷумлаи

мустақил ё чумлаи мураккаби тобеъ (ӯ аз дар даромадан ҳамон дид, ки ...) ифода кардан беҳтар аст.

Дар чумлаи болой ибораҳои номии изофӣ, ки чанд ибораи номии феълро дар бар гирифтаанд, сохти ибораро хеле мураккаб ва баёни матлабро басо мушкил кардаанд.

Девони Вазирон, пардохти қарзи берунӣ, рӯзномаи маҷлис, моддаи фармони Президент, Шӯрои Олӣ, ҳуҷжатҳои қонунгузорӣ...

Забони миллӣ, маданияти суҳан, қасидаи мадҳия, қисми моеъ, Қонуни забон, ҷойи чумлаи пайрав, намаки натрий...

Набзи айём, деҳқони асил, худшиносии миллӣ, шиори зиндагӣ, бухрони иқтисодӣ, алоқаҳои байналмилалӣ, озодии суҳан...

Хонаи умед, биёбони ғам, сарви равон, хуни дил, ҷони ширин, синаи сӯзон, руҳи гулгун, булбули шайдо, зулфи парешон...

Ибораҳои мансуби услуби гуногунро бо тартиби: а) расмӣ коргузорӣ, б) илмӣ, в) рӯзноманигорӣ (публитсистӣ), г) бадеӣ, ғ) гуфтугӯӣ ба дафтар нависед, сипас онҳоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки кадом навъи ибораҳо тобиши ҳисси-муассирӣ доранду кадоми онҳо аз ин тобишҳо маҳруманд.

Дараҳти дӯстӣ, коми дил, ниҳоли душманӣ, ранҷи бешумор, чашми алмосии ту, шишаи дил, зиндагии талх, пеши чашм, пардаи абри ғурур, чашми бино, чашми хирад, ҷавҳари биниш, доираи ҷаҳон, нақши нигин, майдони биоэнергетикӣ, узвҳои бадан, сактаи дил, айёми фараҳафзо, фарҳанги бостонӣ, осори меъморон, суннатҳои ниёгон, мардуми меҳнатқарин, табиби ҳозик, садои дили мардум, каломии сеҳрангез, дарди халқ, канорҳои кишвари ҳамешабаҳор, аҳли заҳмат, толибони илм, суҳани худ, ташхиси қалбии мариз, бемори саратон, тарроҳии ташхисӣ, усули табобат.

Муродифу қаринаҳои ибораҳои зеринро навишта, фарқи сохту таркиб ва хусусиятҳои услубиашонро хотирнишон гардонед.

Майдони пеши қалъа, сафедори баланди лаби ҷӯй, сайргоҳҳои беруни шаҳр, кати пеши чойхонаи сурх, қолинҳои ба рӯйи хона паҳн кардашуда, кӯрпачаҳои пеши девори хона, паҳнои канори офтобнишини деҳа.

Намуна: Кати назди тиреза – кати воқеъ дар назди тиреза...

Бо ибораҳои поён чумлаҳо тартиб диҳед ва ба кадом услубҳои нутқ хос буданашонро ёдрас намоед. Гӯед, ки кадоме аз он ибораҳо тобишҳои ҳисси-муассирӣ доранд.

Субҳи пурфайз, суҳани ширин, нигоҳи гарм, арақи ҷабин, меҳнати фидокорона, деҳқони асил, ибораи илмӣ, қонуни кашиш, намаки калий, қарори маҷлис, аризаи шикоятӣ.

Порчаи шеърро ба дафтар нависед ва супоришхоро иҷро кунед.

Ба дандон рахна дар пӯлод кандан,
 Ба нохун роҳ дар хоро буридан,
 Фурӯ рафтан ба оташдон нагунсор
 Ба *пилки дида* оташпора чидан,
 Ба фарқи сар ниҳодан *сад шутур* бор,
 Зи Машриқ ҷониби Мағриб давидан
 Басе бар Ҷомӣ осонтар намояд,
 Ки *бори миннати дунон* кашидан.

Абдураҳмони Ҷомӣ

1. Ибораҳоро аз байтҳои болоӣ ҷудо карда, ҷӣ тарз сохта шудани онҳоро муайян кунед.
2. Ибораҳои **пилки дида**, **сад шутур бор**, **бори миннати дунон** кадом навъи ибораанд ва ба кадом маъно қорбаст шудаанд?
3. Дар байти охир калимаи «**басе**» ва «**ки**» ба кадом маъно омадааст? Ба ҷойи ин калимаҳо муродифашонро истифода карда, мувофиқати маъноро ба мушоҳида гиред.
4. Воситаҳои тасвири бадеиро дар порчаи шеърӣ муайян кунед.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Қаринаю муродифҳои ибораҳо бо кадом роҳҳо ба вучуд меоянд? Мисолҳо оред.
2. Хусусиятҳои услубии ибораҳоро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Зухури тобишҳои ҳисси–муассирии ибораҳоро бо мисолҳо фаҳмонед.
4. Ба услубҳои гуфтугӯӣ ва китобӣ мансуб будани ҷумлаҳои соддаи дутаркибаро аз рӯйи кадом аломатҳои дастури забон муайян мекунад? Мисолҳо оред.

МАВЗҶИ 20. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ҶУМЛАҶОИ СОДДАИ ДУТАРКИБА

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Воситаҳои гуногуни ифодаи ахбор, пурсиш, амр, инчунин тарзҳои ифодаи тасдиқу инкор боиси ба миён омадани муродифу қаринаҳои ҷумлаҳои содда мегарданд. Муродифу қаринаҳои ҷумлаи соддаи дутаркиба низ хусусияти услубӣ зоҳир менамоянд. Дар баъзе мавридҳо мумкин аст, ки айнан як фикр ҳам бо ҷумлаи соддаи дутаркиба ва ҳам тавассути ҷумлаи соддаи яктаркиба ифода гардад. Масалан, ҷумлаи дутаркибаи «Агар шумо дар нимрӯзӣ ба лаби ин ҷӯйча оед...»-ро дар шакли ҷумлаи соддаи яктаркибаи муайяншахс ифода намудан мум-

кин аст: Агар дар нимрӯзӣ ба лаби ин чӯйча оед... Вале дар мавриди таъкиди соҳиби амалу ҳолат бо чумлаи дутаркиба ифода гаштани фикр ҳатмист: Ман наметавонам, ки ба анҷумани онҳо наравам, аз ҳолашон хабар гирифта наоям.

Дар чумлаи соддаи дутаркиба бо шакли пурраи сифати феълии замони гузашта ифода ёфтани хабар (рафтагӣ) хоси услуби гуфту-гӯист, вале шакли нақлии феъл дар услуби китобӣ маълум аст. Чунончи, чумлаи «Шумо ба шаҳри Самарқанд рафтагӣ?» ба услуби гуфтугӯӣ мансуб буда, чумлаи «Шумо ба шаҳри Самарқанд рафтаед?» хоси услуби китобист.

Чумлаҳои соддаи дутаркибаи ҳаммаъно бо хусусиятҳои услубиашон низ фарқ мекунад. Масалан, чумлаҳои «Ин кирдори шумо тоқати маро тоқ кард»: «Аз кирдори шумо тоқати ман тоқ шуд» муродиф буда, танҳо аз лиҳози услубӣ (таъкид) фарқ мекунад (Дар чумлаи аввал таъкиди ибораи «кирдори шумо» ба назар расад, дар чумлаи дуюм ибораи «тоқати ман» мавриди таъкид қарор гирифтааст). Монанди ҳамин, чумлаҳои соддаи дутаркибаи «Бале, ман имрӯз ба қишлоқ пеши модарам нарафта наметавонам», «Бале, ман бояд имрӯз ба қишлоқ пеши модарам биравам» ҳаммаъно буда, дар чумлаи аввал зарурати иҷрои амал қайд шудааст, вале дар чумлаи дуюм ҳамон зарурат қатъитар ифода гаштааст.

Чумлаҳои ҳикоягӣ дар тасвири лаҳзаҳои манзаравӣ, муҳити зиндагӣ ва фаъолияти инсон мавқеи ҷудогона пайдо мекунад: Замини кӯҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Офтоб пеш-пешӣ ту рақс мекард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ ба ту ҷой дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд. Ў ҳақ дошт (Ў. К.).

Маъниҳои водоркунӣ, амру фармон, супориш, илтимос, хоҳиш, таваллою муроҷиат, ки дар чумлаҳои амрӣ ифода мегарданд, бештар дар муколама маълум буда, дорои ҷилоҳои маъноӣ мебошанд. Масалан, водорсозӣ дорои ҷилоҳои зиёди маъноӣ буда, бо роҳҳои гуногун ифода мешавад, ки ин маънӣ боиси зуҳури тобишҳои услубӣ низ мегардад. Воситаи асосии дастурии ифодаи амр сиғаи амрӣ буда, гоҳо ба ин вазифа замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ ва замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ низ қор фармуда мешаванд: – «Хирмонгул, бузатро надех!» – «надех» (сиғаи амр), «Ақаллан, боратро ба замин мемондӣ» – «мемондӣ» (замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ), «Агар дар рафтан шитоб кунед, муносиб аст» – «шитоб кунед» (замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ).

Дар ҳолати бо сиғаҳои гуногун ифода гаштани хабари ин гуна чумлаҳо амру фармоиш бо тобишҳои хоҳиш, илтимос ва ғайра ифода меёбад. Масалан, дар чумлаҳои зерин амр бо тобишҳои маъноии қатъият «гап назанед» (Дар вақти дарс гап назанед), навозишкоро-наву маслиҳатомез – «оташин нашав», «фаромӯш накун» (– Духтаракам, оташин нашав ва фаромӯш накун, ки ин ҳукумат аз они худамон аст), рӯҳбаландию фараҳ – «биё» (– Биё, баҳор! Марҳабо!) ва фармоиш – «равӣ», «арз кунӣ» (Чӣ шавад, ки равӣ ва ба ҷаноби Маҳдум арз кунӣ, ки писари қозии Сиистон омадааст...) ифода гаштааст.

Ўмлаҳои саволии риторики дар забони гуфтугўй ва услубҳои бадеи рўзноманигорӣ ҳамчун воситаи таъсирбахш ифода намудани фикр мавриди истифода қарор мегиранд.

Ҳиссаҳои саволии «оё» ва «магар», пурсишқонишинҳои «чӣ гуна» ва «чӣ хел», инчунин пурсишқонишинҳои «чаро» ва «барои чӣ» дар иҷрои вазифа муродиф буда, танҳо бо тобиши маъно ва хусусиятҳои услубиашон аз якдигар фарқ мекунанд.

Монанди ҳамин бо ёрии ҳиссаҳои саволии оё, бидуни онҳо, танҳо бо оҳанг ифода гаштани пурсиш мувозиҳои ӯмлаҳои саволиро ба миён меорад. Чунончи, ӯмлаи саволии бо ҳиссаҳои «оё» корбастшуда – «Оё ту настунидай, ки дарахти ҷавзбун дар сӣ сол ҳосил медиҳад?» бо ӯмлаи саволии бе ҳиссаҳои «оё» овардашуда – «Ту настунидай, ки дарахти ҷавзбун дар сӣ сол ҳосил медиҳад?» ҳаммаъност. Муродифҳои ӯмлаҳои саволи низ хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамоянд ва дорои мавриди истифодаи хоса мебошанд.

Ба ӯмлаҳои дутаркибаи зерин зеҳн монда, ба кадом услубҳои нутқ мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гўед, ки кадом аломатҳои забон ба ин ё он услуб тааллуқ доштани ӯмлаҳоро собит менамоянд.

1. Шумо ягон бор кўҳистонро дидагӣ-мӣ?
2. Шумо боре кўҳистонро дидаед?
3. Орду равған арзон мешавад.
4. Рўзномаи маҷлис ба ҷамъи ҳозирин расонида шуд.
5. Хуллас, ки дар забони тоҷики шаклҳои табрик хеле гуногун аст.

Ўмлаҳоро хонда, қаринаю муродифҳои онҳоро ёбед ва тобишҳои маъноию услубиашонро муайян кунед.

1. Тапиши дил, паридани ранг, ларзиши аъзо ва кашидани оҳҳои сарди бемаҳал ба забони ҳоли ин ду гирифторм некў тарҷумон буданд (С. А.). 2. ...пиразан бо дидани Тўрабошӣ ниҳоят тарсид (Р. Ҷ.). 3. Арбоб Камол бо шунидани ин мочаро мисли шери дарранда гурридан гирифт. (С. А.). 4. Гулқурбон қадам нигоҳ дошта, ба Ризо чашмакии маънидоре зад (С. У.). 5. Соро сарашро ҳам карда, рўяшро бо остин пўшонида, бо ҷунбонидани сар ба бой ишорати салом кард. 6. Ин аҳволи ў ҳамаро дар таачҷуб монанд (Ҳ. К.). 7. Мардум бе тарсу ваҳм ба сайргоҳҳои беруни шаҳр мебарномадагӣ шуданд (Ҷ. И.).

Ўмлаҳои зеринро, ки ба услуби гуфтугўй мансуб аст, нависед ва бо услуби китобӣ таҳрир кунед.

1. Боз ду маротиба худам пойи пиёда ба хонаи амаки Эдик рафтам. Аз пули оҳанини болои вокзал гузашта. 2. Қариб садта харгўш. Кумур – кумур алаф ё карам хўрданаша бинед, ҳавасатон меравад. 3. Пеши ин хонаҳо симтўр кашидагӣ (Ф. М.). 4. – Дар сохтани ин хона ҷамаи бачаҳо ҳам иштирок кардагӣ (П. Т.). 5. – Тағо, шумо ба Артек

рафтагӣ? – пурсид яке аз онҳо. 6. Замона нотинч шуда монд. Набошад, ин қадар саллоту полиса дар ин чо чӣ кор мекунад. Чӯб омада боз ба сари мо, бечораҳо, мешиканад, гуфта метарсам (Р. Ҷ.).

Ба муқобили ҷумлаҳои саволии риторикӣ муродифи онҳоро нависед. Гӯед, ки онҳо аз ҷиҳати сохту таркиб, оҳанг ва тарзи ифодаи мақсад чӣ фарқ доранд.

1. Лекин ишқ кай ба чаҳорчӯбаи расмиятӣ гунҷида буд? (Ф. М.).
2. Кадом бача аз модари ӯгай некӣ дидааст, ки бачагони ман бинанд? (С. У.).
3. Одам дарди дилашро ба қону ҷигараш нагӯяд, ба кӣ мегӯяд. (Ф. М.).
4. Ман, ки ҳатто аз падар ҳам калтак нахӯрда будам, акнун омада-омада аз як нобакор калтак хӯрам (С. У.).

Намуна:

- Магар мо намехобем, магар барои мо чон даркор нест?
- Мо ҳам хобидан мехоҳем, чон ба мо ҳам даркор аст.

Даҳ ҷумлаи саволӣ (5 ҷумлаи саволии асли, 5 ҷумлаи саволии риторикӣ) тартиб диҳед, ки онҳо ба услубҳои гуфтугӯӣ, бадеӣ ва рӯзноманигорӣ мансуб бошанд.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Муродифҳои ҷумлаи соддаи дутаркиба дорои чӣ гуна тобишҳои маъноӣ мебошанд?
2. Сабаби дар услубҳои илмӣ ва расмии коргузорӣ аз тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ маҳрум будани ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар чист?
3. Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои амриро бо мисолҳо собит намоед.
4. Ҷумлаҳои саволии асли дорои чӣ гуна хусусиятҳои услубӣ мебошанд?
5. Ҷумлаҳои саволии риторикӣ ба кадом услубҳои нутқ хос аст?
6. Муродифшавии ҷумлаҳои саволӣ ва хусусиятҳои услубии муродифҳоро бо мисолҳо фаҳмонед.

МАВЗҶИ 21. ХУСУСИЯТҶОИ УСЛУБИИ ҶУМЛАҶОИ ЯКТАРКИБА

Соли нави Аҷам – Наврӯз нишонаи олии хубию покӣ, дӯстию ҳамдилӣ ва иди сафову эҳёи табиат аст. Ин иди бузург аз давраи Ҷамшеду Каюмарс то ин давр чандин марҳилаҳои вазнини таърихириро тай намуда, аз чанги душманону бадхоҳон раҳо ёфта, то ба замони имрӯзи мо расидааст.

Моро мебояд, ки бо ин мероси аҷдодони худ бифахрем, чунки дар тӯли қарнҳо ин миллати ватандӯст новобаста аз ҳама гуна офату газандҳо, фишороварию ғасбнамоии душманони аҷнабӣ, ки пай дар пай бо хоку марзи ин ватан ҳуҷум мекарданд, боқӣ мондааст. Ин ҳасудон

бо баҳонаҳои зиёде садди роҳи таҷлили ҷашни Наврӯз мешуданд ва ин чиз дар даврони шӯравӣ низ ба назар мерасид.

Бо ин ҳама дарду машаққатҳо миллати куҳанбунёд тавонист, дубора Наврӯзро зинда кунад ва ҳатто ба ҷаҳониён муаррифӣ созад. Наврӯзе, ки ободӣ меҳоҳад! Наврӯзе, ки дӯстӣ меҳоҳад! Наврӯзе, ки сарсабзӣ меорад, имрӯзҳо ҷаҳонӣ шудааст. Наврӯз як ҷашни зебост ва дар фасли арӯси сол – баҳор гузаронида мешавад. Баъди соҳибистиқлол гаштани Ўзбекистон ҳамасола дар таърихи 21–22–23-юми март дар саросари кишвар ин ҷашни бошукӯҳ бо тамоми расму оин таҷлил карда мешавад.

Бар диёрам ин замон фасли баҳор ояд ҳаме,
Ҳам ғазал, шеърӯ тарона сад ҳазор ояд ҳаме.
Нағмаи кабки дарӣ, ҳам булбулони хушсадо,
Бо навои дилнавози чангу тор ояд ҳаме.
Мерасад шодӣ ба дил аз пайки хушрӯзи баҳор,
Ҳусни хона, ҳусни меҳан, ҳусни ёр ояд ҳаме.

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Ҷумла ифодагари фикр аст, бинобар ин, аз он ғараз ва матлаби гӯянда низ падида меояд. Ин буд, ки дар ҳолати ифодаи ҳуди амалу ҳолат (на баёни соҳиби амал) будани ғарази гӯянда одатан фикр дар қолаби ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс ифода мегардад.

Ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс бо ҷумлаҳои дутаркиба муродиф аст. Муродифшавии ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс одатан бо ҷумлаҳои дутаркибае, ки мубтадои онҳо бо ҷонишинҳои шахсӣ ифода гаштаанд, ба амал меояд. Чунончи, ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳси «Аз қишлоқ омадам» бо ҷумлаи дутаркибае, ки мубтадоаш бо ҷонишини шахси яқуми танҳо – ман ифода гаштааст (Ман аз қишлоқ омадам) муродиф мебошад. Ҷумлаҳои мазкур хусусияти услубӣ зоҳир менамоянд, яъне ҷумлаи «Аз қишлоқ омадам» хоси услуби гуфтугӯӣ буда, «Ман аз қишлоқ омадам» ба услуби китобӣ мансуб аст.

Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ буда, чун унсури нутқи гуфтугӯӣ дар услуби бадеӣ ва рӯзноманигорӣ (публицистӣ) мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, ба ҷумлаҳои муайяншаҳси «Хурд будӣ». «Хандидӣ», «қоҳ-қоҳ задӣ». «Кӯдакона ноз кардӣ» (Ҳ. К.) Мубтадо – ҷонишини шахси дуҷуми танҳо – «ту»-ро илова кунем, яъне ба ҷумлаи дутаркиба табдил диҳем, хусусияти услубиашон барҳам меҳӯрад: Ту хурд будӣ. Ту хандидӣ. Ту қоҳ-қоҳ задӣ. Ту кӯдакона ноз кардӣ.

Хусусияти услубии ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс на танҳо дар василаи мӯҷазбаёни будани онҳост, балки дар он низ зоҳир мегардад, ки онҳо ба услуби бадеию рӯзноманигорӣ хосанд ва дорои тобиши ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

Чумлаҳои яктаркибаи номуайяншахс дар услубҳои расмии коргузорӣ, рӯзноманигорӣ, бадеӣ ва илмӣ истифода бурда мешаванд. Чунончи, чумлаи яктаркибаи номуайяншахси «Ин ҷоҳоро Дараи Ниҳон мегӯянд» ба услуби бадеӣ, «Мегӯянд, ки маҷрои дарёи Вахшро ба ҳамон тараф мегардонанд...» ба услуби рӯзноманигорӣ, «Баъд аз даҳ-понздаҳ рӯзи шинондани карам бо поруи оби суперфосфат иловашуда серғизо мекунанд» ба услуби илмӣ мансуб аст.

Чумлаҳои бешахс бо чумлаи умумишахс муродиф шуда метавонанд. Масалан, чумлаи бешахси «Кори имрӯзаро ба фардо набояд гузошт» бо чумлаи умумишахси «Кори имрӯзаро ба фардо магузор» ҳаммаъност. Монанди ҳамин, чумлаи бешахси «Ба гапи душман фирефта набояд шуд» муродифи чумлаи умумишахси «Ба гапи душман фирефта намешаванд» мебошад.

Зиёда аз ин, чумлаҳои бешахс дорои муродиф ва қаринаҳо низ мебошанд. Чунончи, чумлаи бешахси «Ба ин муддати дуру дароз Зайнабро дар хона руст карда мондан нашояд» дорои муродиф (Ба ин муддати дуру дароз Зайнабро дар хона руст карда мондан дуруст нест) ва қаринаи «Дар ин муддати дуру дароз Зайнабро дар хона руст карда мондан намешояд» мебошад.

Муродифу қаринаҳои чумлаи бешахс аз ҷиҳати ҷилоҳои услубӣ фарқ мекунанд. Чумлаҳои бешахс, ки бо ёрии масдар ва калимаҳои «мумкин» ва «номумкин» («имконнопазир») ташкил ёфтаанд, дар забони адабии китобӣ маъмуланд: Дар ин замона ба ҳеҷ кас бовар кардан мумкин нест. Вале чумлаи бешахс, ки бо масдар ё шакли кӯтоҳшудаи он ва феъли «шудан» корбаст шудааст, хоси услуби гуфтугӯӣ мебошад: Дар ин замона ба ҳеҷ кас бовар карда намешавад. Дорои муродифу қаринаҳо будан ба чумлаи бешахс имкон медиҳад, ки дар корбурди чумлаҳои бешахс аз тақрори бемаврид худдорӣ карда шавад: Ҳукми ҳоким қабул бояд кард. Ҳукми ҳокимро қабул кардан лозим...

Чумлаҳои унвонӣ оҳанги хоси ҳиссӣ–муассирӣ доранд ва ҷилоҳои услубии онҳо маҳз дар ҳамин зоҳир мегардад: Пагоҳ Иди ғалаба. – Ҳа, дарвоқеъ, пагоҳ Иди ғалаба ...Чӣ хел нағз! (Ф. М.).

Тасвири табиат худ эҳсоси лирикиро дар қалби нигоранда ва хонанда бедор мекунад. Предметро ном бурда, ба муҳокимаи умум вогузоштан ва бо ин васила мақсадро возеҳу пуртаъсир ифода кардан аз омилҳои услубии чумлаи унвонист: Қаротегин... Ин чӣ гуна харобаи зулмобод буд, ки бо шумии Арбоб Камолҳои он Одина аз маҳбубаи дилороми худ абадӣ ҷудо шуда буд. (С. А.).

Эҳсосоти мафтунӣ ва қаноатмандӣ дар чумлаи унвонӣ бо ёрии воситаҳои луғавию дастурӣ ифода меёбанд: Тавон вақте сар бардошт, ки офтоб ба қуллаҳои кӯҳ партав афшондааст, он ҳама дигар хобу хаёл будаанд, ки дар ҳақиқат ҳанӯз аз онҳо асаре нест: аммо аҷаб хоби хуш, турфа хаёли ширин! (С. А.).

Маънои бевосита дарк намудани предмет тавассути ҳиссаҳои ишоратии **ана**, **мана** бо эҳсосоти гуногуни гӯянда ифода мегардад: – Ана Мулло бодиринг! – Барра бодиринг!... Хӯш-ки, ана пиёзи кабуд, мана шалғамча, ки бо қавли мӯҳтарам Зардодхон, анбори витамини С будааст. Мана шибит, ана кашнич. Чаккаи тозаи равшанӣ! (Ф. М.).

Ба чумлаҳои ҳамрақам зеҳн монда, ба кадом хели чумлаи содда мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои забон мансубанд.

1. Рафтору гуфтор омӯхтам.
2. Туро тасалло медиҳам, навозиш мекунам.
3. Куҷо мегардӣ? Пагоҳ ба саёҳат мебароем.
4. Давидӣ, ҷаҳидӣ, наъра задӣ (Ҳ. К.).

1. Ман рафтору гуфтор омӯхтам.
2. Ман туро тасалло медиҳам, навозиш мекунам.
3. Ту куҷо мегардӣ? Пагоҳ мо ба саёҳат мебароем.
4. Ту давидӣ, ту ҷаҳидӣ, ту наъра задӣ.

Чумлаҳои бешаҳси зеринро хонда, аз ҷиҳати сохти дастурии ҳабарашон ба хелҳо ҷудо кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои ҷорӣ забон мансубанд.

1. Чӣ тавр бояд зист? (С. У.). 2. Оташро бо оташ натвон кушт (Мақол). 3. Баъд Ашрафҷони вайро ба Маҷнун нисбат додан нашо-яд? (Ҷ. И.). 4. Маҷлиси Шӯрои илмӣ қарор намуд: ба ҷашни 80-солагии рӯзи таваллуди Мирзо Турсунзода тайёри бояд дид ва ҳатман конфонси илмӣ бояд ташкил дод. 5. Бинобар ин бо металлҳои ишқорӣ ва ишқорҳо танҳо баъди муҳофизат кардани ҷашм бо айнак ё экрани шаффоф кор кардан мумкин аст («Кимия»). 6. Ҳар чи ҳам бошад, ба ин духтар офарин гуфтан даркор аст... (Ҳ. К.). 7. Модаронро беҳуда ғамгин карда гирёндан лозим нест (Р. Ҷ.). 8. Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард (Зарбулмасал).

Чумлаҳои бешаҳсро навишта, чӣ гуна шакл гирифтани онҳоро муқаррар кунед. Гӯед, ки чумлаҳои мазкур аз ҷиҳати сохти наҳвӣ ва хусусиятҳои услубӣ аз якдигар чӣ фарқ доранд.

1. Саросема шудан, сари каловаро гум кардан нашоёд (С. У.). 2. Лекин ҳамин тирамоҳ корхонаи Гулбаҳорро сохта додан зарур (Ф. М.). 3. Аммо ўро дастгир кардан номумкин буд (С. У.). 4. Ўро тамоман аз ёд баровардан мумкин аст (Ҷ. И.). 5. ... зудтар Гулбиро ба хона овардан даркор аст (С. А.). 6. Лаззати теша аз кӯҳқан бояд пурсид (Зарбулмасал). 7. Лайлиро бо ҷашми Маҷнун бояд дид (Зарбулмасал).

Чумлаҳои яктаркибаи умумишаҳсро бодикқат хонда, аломатҳои сарфӣ ва ҷилоҳои услубии онҳоро маънидод кунед.

1. Ранҷи худу роҳати ёрон талаб (Зарб.). 2. Сартароширо дар сари бузургон машқ намекунанд. 3. То нахонанд, нарав, то напурсанд, мағӯ (Зарбулмасал). 4. Бо ёрии мавҷҳои радио ошкор намудани мавқеи объектҳоро радиолакатсия меноманд («Физика»).

Чумлаҳои зеринро навишта, ба чумлаҳои унвонӣ зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо дар кадом услубҳои нутқ бо кадом мақсади услубӣ кор фармуда шудаанд.

1. Кулоли пирамаки шоир, дар рӯйи ҳавлӣ дар сари чархи кулолӣ машғули кор аст (С. У.). 2. Тахтапушташ кати якта мӯй. Ана қаду қомат, ана ҳусну малоҳат! – завқ кард зан. 3. Шаб. Тобистон. Аспу аробае, ки дар даҳони як тангкӯчаи торик истодааст, базӯр дида мешуд (С. У.). 4. Гашти рӯз. Як села кабӯтарони ранг ба ранг дар болои ҷӯйбор дар парвозанд (Ф. Н.).

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

УСЛУБИЁТИ ТАРТИБИ КАЛИМА ДАР ЧУМЛА

Дар забони тоҷикӣ ҷойи аъзоҳои ҷумла нисбатан муқаррар аст. Бо вучуди ин тартиби калима вазифаи муайяни грамматикӣ, ё услубиро адо мекунад. Агар бо тағйири ҷойи аъзоҳо вазифаи наҳвиашон ҳам тағйир ёбад, вазифаи грамматикӣ тартиби калима шуморида мешавад: Меҳмон – шумо, мизбон – ман. Шумо – меҳмон, ман – мизбон. Дар ҷумлаи аввал «меҳмон» ва «мизбон» мубтадо буда, «шумо» ва «ман» хабар аст, вале дар ҷумлаи дуюм баръакс.

Вазифаи услубии тартиби калима он аст, ки бо иваз шудани ҷойи аъзоҳо вазифаашон ҳам дигар намешавад, танҳо тобишҳои маъноӣ ва ҷиҳатҳои эмотсионалии онҳо тағйир меёбад. Дар нутқ ин ё он аъзои ҷумла таъкид ёфта, мавқеи муҳим пайдо мекунад ва бо ин васила диққати шунаванда ё хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Ин хатро ба ту модарат, модари меҳрубонат... менависад (Ҳ. К.). – Гум кунед ин расму одатҳои сабилмондаатонро! (А. Д.). Дар нутқ тағйири ҷойи аъзоҳои ҷумла на ҳамеша мувофиқи меъёри забони адабӣ воқеъ мегардад. Бинобар ин вайрон кардани тартиби калима дар дохили ҷумла вазифаи услубӣ надошта бошад, ё ба қоида ва меъёри забон мувофиқат накунад, боиси норавшанӣ ё духӯрагии мазмуни ҷумла мешавад. Дар ин мисол, аз рӯйи тартиби калимаҳо «як» маънои номуайяниро (рӯзе) ифода мекунад. Ҳол он ки мақсади нависанда чанд рӯз давом кардани ҷанг аст. Бинобар ин «як рӯз»-ро пас аз калимаи ҷанг оварда, ҷумларо ба тарзи «Ҷанг як рӯз давом кард»... сар кардан лозим аст.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Хусусиятҳои услубии ҷумлаи муайяншахсро бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Тобишҳои ҳисси–муассирии ҷумлаи муайяншахс дар чӣ зоҳир мегардад?
3. Ҷумлаҳои яктаркибаи номуайяншахс дар кадом услубҳои нутқ истифода мешаванд?
4. Ҷумлаҳои умумишахс дар кадом услубҳои нутқ истифода мешаванд?

6. Дорои тобишҳои ҳисси–муассирӣ будани ҷумлаҳои умумишахсро бо мисолҳо собит намоед.
7. Ҷумлаҳои бешахс дар кадом услубҳои ҷорӣ забон кор фармуда мешаванд?
8. Ҷумлаҳои унвонӣ ба кадом услубҳои нутқ хос нестанд? Чаро?
9. Дорои оҳанги хоси ҳисси–муассирӣ будани ҷумлаҳои унвониро бо мисолҳо исбот кунед.
10. Сабаби дар услубҳои илмӣ ва расмӣ коргузорӣ аз тобишҳои ҳисси–муассирӣ маҳрум будани ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар чист?
11. Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои амрӣ бо мисолҳо собит намоед.
12. Ҷумлаҳои саволии асли дорои чӣ гуна хусусиятҳои услубӣ мешаванд?
13. Ҷумлаҳои саволии риторикӣ ба кадом услубҳои нутқ хос аст?
14. Муродифшавии ҷумлаҳои саволи ва хусусиятҳои услубии муродифҳоро бо мисолҳо фаҳмонед.

МАВЗҶИ 22. ХУСУСИЯТҶОИ УСЛУБИИ ҶУМЛАҶОИ ЧИДААЪЗО

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Дар ҷараёни нутқ ҷумлаҳои истифода мегарданд, ки дар онҳо аъзоҳои ҷумлаи чидани шуда меоянд. Аъзоҳои чидани мувофиқи ифодаи матлаби гӯянда ё нигоранда дар ҳамаи услубҳои ҷорӣ забон мавриди истифода қарор мегиранд.

Хусусияти услубии аъзоҳои чидани ҷумла, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар услубҳои гуфтугӯӣ, бадеӣ рӯзноманигорӣ бо мақсади ифоданок ва таъсирбахш баён намудани фикр, вале дар услубҳои илмӣ расмӣ коргузорӣ барои дақиқ ифода намудани далелу бурҳонҳо кор фармуда мешаванд. Аъзоҳои чидани ҷумла дар услубҳои бадеӣ ва рӯзноманигорӣ оҳанги ҳисси–муассирӣ доранд. Аз ин рӯ, ҷилои услубии онҳо дар ҳамаи зоҳир мегардад. Масалан, дар ҷумлаи «**Ман рӯи туро, мӯи туро, бӯи туро дӯст медорам, ман чашми туро, чашми пурхашми туро, суми чун яшми туро дӯст медорам**» аъзоҳои чидани ҷумла дорои оҳанги ҳисси–муассирӣ буда, на танҳо барои ифоданок таъсирбахш гаштани ифодаи фикр, балки муносибати мусбат доштани нигорандаро низ ифода менамоянд. Вале дар ҷумлаи «Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс ва бешахс – ҳамаи инҳо мубтадо надоранд», ки ба услуби илмӣ мансуб аст, аъзоҳои чидани ҷумла (муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс ва бешахс) оҳанги ҳисси–муассирӣ надоранд, танҳо бо мақсади мукамал баён намудани ҳақиқати ҷумлаи яктаркиба истифода шудаанд.

Аъзоҳои чидани ҷумла дар услубҳои бадеӣ ва рӯзноманигорӣ омилҳои таъкиди маъноӣ предмет, аломат ва ҳолату ҳаракат низ маҳсуб мегарданд. Бо аъзоҳои чидани ҷумла мавриди истифода қарор гирифтани

пайвандақҳои хилофӣ (аммо, вале, лекин) боиси муқобилгузори аломат, амалу ҳолат ва ё хусусиятҳои мавсуф мегардад: **ҳавои хунук, вале басо форам, тавони зебо, вале бисёр дағал...**

Калимаҳои хулосакунанда дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва илмӣ истифода мешаванд. Калимаҳои хулосакунанда дар услубҳои бадеӣ рӯзноманигорӣ ғайр аз вазифаи хулосабарорӣ дорои оҳанги ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд: Чашмони чун осмон софу беғубори ӯ, пешонаи васеъ, абрӯвони ғафсу пайваста, овози оромонаю пурбова-рона, ҳаракатҳои ӯ – хулоса сар то пойи ӯ ба таъби Сайёра ништа монда буд (П. Т.).

Дар услуби илмӣ калимаҳои хулосакунанда тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ надоранд: Гург, хирс, паланг, шағол, рӯбоҳ – ҳамаи инҳо ба ҳайвоноти дарранда дохил мешаванд («Биологияи умумӣ»).

Ба ҷумлаҳои зерин зеҳн монда, ба кадом услубҳои ҷорӣ забон мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки дар онҳо аъзоҳои чидои ҷумла кадом вазифаи услубиро иҷро кардаанд.

1. Бештарини онҳо абрукамон, мӯрчамиён, pistaдаҳон, садафдандон, гули хандон, сарви равон, моҳи тобон, офати ҷон ва номехрубонанд (С. А.). 2. Дар охири охирон ҳам иқтидори иқтисодии мамлакат, ҳам қобилияти мудофиавии он, ҳам некуаҳволии моддӣ, ҳам афзоиши маданияти халқ ба сохтмони хоҷагӣ, ба афзоиши иқтисодиёт вобаста аст (Аз рӯзнома). 3. Дар асри X жанрҳои байт, рубоӣ, ғазал, қасида, қитъа ва дoston ба дараҷаи тақомулот расида буданд («Адабиёт»).

Ҷумлаҳоро хонда, аъзоҳои чидаро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо бо кадом пайвандақҳо алоқаманд шудаанд ва ҷумлаҳо ба кадом услубҳои нутқ тааллуқдоранд.

1. Зиёфати марди деҳқон харбуза, тарбуз ва сабзию пиёз аст. (С. А.). 2. Дуд, бухор, гармӣ, нафас, бӯйи арақи бадани бошандагон ҳавои хонаро тоқатнопазир карда буданд. (С. А.). 3. Вай шахси донишманд, вале серғап буд («Садои Шарқ»). 4. Чӣ дар шаҳр ва чӣ дар қишлоқ кор дар авҷ буд (Аз рӯзнома). 5. Худатон одами пурдида, роҳи хизматгор кор фармуданро хуб медонед, ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар гуфтаанд (С. А.). 6. Аммо боғу бӯстон бо тоқҳои ангур ва дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд (С. А.). 7. Сарвати адабиёти лафзии халқи мо беинтиҳост, лекин парешон (М. М.).

Ҷумлаҳоро навишта, мавқеи услубии аъзои чидои бо пайвандақҳои хилофӣ лекин, вале, балки ва пайвандақи гоҳ... гоҳ алоқамандшударо фаҳмонед. Гӯед, ки ин тарзи чидашавии аъзоҳои ҷумла ба кадом услубҳои нутқ хос аст.

1. Давлат ба рӯйи серочинг, вале ботароват, ба ҷуссаи бузург, вале чаққон бодикқат нигоҳ кард (Ф. Н.). 2. Ҳар ду ба ҳам нигоҳи бисёр кӯтоҳ, вале маънидоре карданд (А. Д.). 3. Шамол онҳоро гоҳ ба боло,

гоҳ ба поёни тирезаҳо оварда мезад (Ҷ. И.). 4. Ман хостам чӣ гуна шеър гуфтани он касро пурсам, аммо муяссар нашуд (С. А.). 5. Лабонаш на аз ларзиши мошина, балки аз чизи дигаре ба ларза омада буданд (П.Т.). 7. Хушбахтона, ин орзуям на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад (С. А.).

Матнҳоро хонда, калимаҳои хулосакунандаро ёбед. Ғӯед, ки калимаҳои хулосакунанда дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва илмӣ кадом вазифаҳоро иҷро кардаанд ва оҳанги онҳо чӣ гуна аст.

1. Зулфи парешонашро дар гирди рухсори тобонаш бо он зебоӣ тасвир кардан аз дасти ҳеҷ наққоши нодиркор намеомад: қади наврас-та, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абрӯйи пайваста – ҳама ба якдигар таносуб, ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буд (С. А.). 2. Як қисми шоҳаи бронхҳо аз шуш мегузарад ва берун аз ҳудуди онҳо ҳалқаҳои ҳавои тунук девор ҳосил мекунад. Онҳо дар қисмҳои гуногуни парранда: байни аъзоҳои дарунӣ, байни мушакҳо, зери пӯст ва ҳатто дар даруни устухонҳои найчашакли скелет ҷой гирифтаанд. Вақте ки парранда парвоз накарда дар Замин мегардад ё дар шоҳи дарахт менишинад, нафасгирӣ ва нафасбарорӣ аз ҳисоби сари сина ба амал меояд («Зоология»).

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Порчаҳои шеъриро ифоданок хонда, ба оҳанги аъзоҳои чида зеҳн монед. Ғӯед, ки дар онҳо кадом тобишҳои ҳисси–муассириро мушоҳида кардед.

Шӯла аст ин шеър, ё мошоба, ё угрост ин?
 Хома аст ин, хода аст, ё халлаҷуби говрон?
 Ё ки шоҳи гов, ё гӯши хари Исост ин?
 Ё ки оби бинии шоридаи момост ин?
 Коғаз аст, ё машки кӯҳна, ё ки полони шутур,
 Тӯрбаи поруст, ё лавҳи «аҷиби» мост ин?
 Ин ки гур-гур мекунад чун ғурмагас ҳар субҳу шом,
 «Нутқи тӯтӣ, ё Суҳайлии ҳазоровост ин».

Пайрав Сулаймонӣ

Гузашту мегузарад бо сад бедод,
 Аниси мост фақат оҳу нолаву фарёд.

Мирзо Турсунзода

Пайи маслиҳат маҷлис оростанд,
 Нишастанду гуфтанду бархостанд.

Абулқосим Фирдавсӣ

МАВЗЎИ 23. ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Тарзҳои шакл гирифтани сараъзоҳо боиси ба вуҷуд омадани муродифу қаринаҳои наҳвӣ мегарданд ва дар интиҳоби қолабҳои матлуби ифода доираи имконоти услубии забонро васеътар мегардонанд.

Имконоти услубии мубтадо. Дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва гуфтугӯӣ мубтадо бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ, аз ҷумла, бо ҷонишинҳои шахсӣ, воҳидҳои фразеологӣ... ифода меёбанд ва дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

Мубтадоҳои таркибӣ, тафсилӣ ва чида бо тарзҳои гуногун шакл мегиранд ва муродифу қаринаҳои наҳвиро ба миён меоваранд. Масалан, ҷумлаи «Соро ва писарчааш бузу бузғоларо ба чаро бурданд» қаринаи ҷумлаи «Соро бо писарчааш бузу бузғоларо ба чаро бурданд» мебошад.

Дар услуби илмӣ ва расмӣ коргузорӣ дар мақоми мубтадо истифода гаштани ҷонишинҳои шахси якуму дуюми танҳо вуҷуд қамъ шарт нест. Дар ин услубҳои нутқ мубтадо хусусияти истилоҳотӣ дошта, калимаву ибораҳои кор фармуда мешаванд, ки танҳо ба ҳамин услубҳо хосанд.

Дар ин услубҳои нутқ тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ зоҳир намудани мубтадо хос нест.

Имконоти услубии хабар. Дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва гуфтугӯӣ шакли замони ҳозира–ояндаи феъл замони мушаххасро ифода менамояд ва дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошад. Дар услуби гуфтугӯӣ хабар бо феълҳои ифода мегардад, ки онҳо дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирианд: Як табақ ошро задем («Машъал»).

Хабарҳои номӣ, инчунин хабарҳои феълии ба шахси сеюм далолаткунандаи ҷумлаҳои содда дар ҳолати қаблан зикр нагаштани фоил талаб мекунад, ки соҳиби амалу ҳолат дар мақоми мубтадо зикр гардад:

Давлат бачаи қобил ва гапдари буд. Аз кор рӯй намегардонд.

Санавбар ба хона хеле дер омад. Ғамгин ва рӯҳафтада менамуд.

Хабар бо мубтадо дар шахсу шумора мувофиқат мекунад. Мувофиқати байни хабару мубтадо пурра (дар шахсу шумора) ва нопурра (танҳо дар шахс) мешавад. Мувофиқати нопурра аксар дар сурати бо шаклҳои ҷамъии исмҳои бечон ё ҷондори ғайришахс, исмҳои ҷомеъ, шакли ҷамъии исмҳои арабӣ ифода гаштани мубтадо инчунин, ҳангоми чида шудани мубтадо ё бо шумораю калимаҳои ифодагари миқдор тафсил ёфтани он ба назар мерасад. Масалан, сабаби дар ҷумлаҳои «Халқи бунёдкори мо ҳама чиз дорад», «Чапакзаниҳо, ҳуштаккашиҳо, чиртакҳаводиҳиҳо сар шуд» ҷой доштани мувофиқати нопурра бо исми ҷомеъ (ҷумлаи якум) ва исмҳои ғайришахс (ҷумлаи дуюм) ифода гаштани мубтадо мебошад.

Имконоти услубии муайянкунанда. Муайянкунандаҳо дар услуби бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва гуфтугӯӣ ба ғайр аз вазифаи муқаррарии дастурӣ дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд, чунки дар замонаи санъатҳои бадеӣ – ташбеҳ, тавсиф, маҷоз ва монанди инҳо сурат мегиранд: **дастони оҳанин, руҳи гулгун, мӯйсафеди мешчашм...**

Ҳангоми такрор муайянқунанда баробари иҷрои вазифаи муқаррарии дастурӣ сарбории услубӣ таъкидро низ ба ўҳда мегирад: **чашмони суп-сурх, бачаи каппа–калон, пойҳои дароз–дароз, афти хунуки хунук...**

Имконоти услубии пурқунанда. Пурқунандаҳое, ки тавассути пешояндҳои ба, бо, бе, дар, аз, барои, дар байни, дар болои, бар зидди, ба муқобили ва ҳиссаҳои мустақили нутқ ифода гаштаанд, умумиистеъмоли буда, пурқунандаҳое, ки бо воситаи пешояндҳои зи, андар, дар хусуси, дар бобати, оид ба, доир ба, нисбат ба, туз, ба туз, ба бадали, ба ивази, бар болои ва ҳиссаҳои мустақили нутқ ифода гаштаанд, ба услуби китобӣ мансубанд. Пурқунандаҳои суратёфта ва суратнаёфта (қаламро гирифта, қалам гирифта) умумиистеъмоли буда, пурқунандаҳои навъи «Марде дидам» хоси услуби китобианд ва дорои тобишҳои ҳисси–муассирӣ мебошанд: Ўро дарде ҳаст, ранги зарде ҳаст (С. А.).

Муродифшавии пурқунандаҳое, ки бо пешояндҳои таркибии «нисбат ба» ва феъли «дида» корбаст шудаанд, ҷуфтҳои услубиро ташкил медиҳанд: Ҳасан нисбат ба Аҳмад зирактар аст. – Ҳасан Аҳмадро дида зирактар аст.

Имконоти услубии ҳол. Дар услуби илмӣ ҳамаи хелҳои ҳол барои пурра ва муфассал баён намудани фикру ақидаҳо хизмат мекунад, вале дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва гуфтугӯӣ вазифаи ҳисси–муассироро тавассути санъати ташбеҳ ифода менамоянд: Рӯз мисли шаб торик шуда буд. Чашмонаш оташ барин медурахшиданд.

Як воситаи таъсирбахш ифода гаштани фикр истифодаи ҳоли такрор ва задаи мантиқӣ қабул намудани **ҳоли миқдору дараҷаи «беҳад», «бисёр», «басе», «чудо», «хеле», «бениҳоят», «бағоят», «аз ҳад зиёд»** мебошад: Аксар вақт фарзанди хурдӣ ба падару модар бисёр ширин мешавад. Онҳо хирвор–хирвор ғалла чамъ карданд (*Аз рӯзнома*).

Ҳоли хилофии бо таркибҳои «бар хилофи», «бар зидди», қатъи назар, «бо вучуди» ифодагашта бо ҳоли хилофӣ бо таркиби «нигоҳ накарда» корбастшуда ҷуфти услубиро ташкил медиҳад, ки аввалӣ хоси услуби китобӣ буда, дуюмӣ умумиистеъмолист: Мудири банк бар хилофи одати муқаррариаш он вақт аз Когон наомад (С. А.). Ба аҳволи вазнини оилавиаш нигоҳ накарда, ба ҳамсояҳои қашшоқаш ёрии моддӣ меод.

Ҳамин тавр, фаровонии тарзу омилҳои ифодаи муносибатҳои ҳоли имконоти интиҳоби қолабҳои ифодаро фузунтар гардонида, ба сарех баён кардани матлаб мусоидат менамоянд.

Чумлаҳоро навишта, ба зери мубтадоҳояшон хати мувофиқ кашед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои нутқ мансубанд.

1. Қавоқи турши ў ба ҳеҷ кас намефорид («Садои Шарқ»). 2. Шамоли саҳт мевазид (Р. Ҷ.). 3. Бо ин қаду қомати расо, чеҳраи сафеди зебо мавзӯи баҳси мардҳои густох нашудан аҷаб аст (Ф. М.). 4. Садоники дарози пеш аз ҳамсадо омада баробари якуним ҳиҷо мебошад (Р. М.). 5. Як гурӯҳ калимаҳои муарраб бо ҷуфтҳои тоҷикӣ баробар

истифода бурда шудаанд (Ҳ. Р.). 6. Нодиров якчанд сол мутасаддии равнақу ривочи тиҷорат буд. 7. Тавонию ҷасорат мушкилиашро мекушод. 8. Тоҷирон ба ин ҷавони чашмикордон бо таваҷҷӯҳ менигаристанд (А. Б.).

Мисолҳоро навишта, ба хабари онҳо зеҳн монед. Гӯед, ки тобишҳои ҳисси–муассири хабарҳо бо кадом восита ифода гардидааст.

1. Осмон гулшани пагоҳон буд. – Зарду сурху сафед, тозаву тар (Ф. М.). 2. Гулистонро гули пурхандаи ту. – Ба майдон ханҷари буррандаи ту (М. Т.). 3. Сафар боз ғарқи хаёлҳои ширин гардид (Ф. Н.). 4. Сӯзаниҳои тӯйҳои калон – ҳосили дасти гулпарастии мананд (М. Т.). 5. Абр гирёну лолаҳо хандон. – Бод ларзону сабзаҳо рақсон (М. Т.).

Ҷумлаҳои зеринро хонда, муайянкунандаҳоро ёбед ва тарзи алоқамандшавии муайянкунандаҳоро бо муайяншавандаҳо нишон диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои нутқ мансубанд.

1. Чашмони калон-калони мешӣ, лабҳои дилкаш, гардани зебо ва сафед дошт (Ҷ. И.). 2. Дар байни кӯҳҳои арчазор як кӯҳпори бузурги аз ҳама баланд қомат рост кардааст (Р. Ҷ.). 3. Дар назари аввал бӯзболаи дуппа-дуруст барин менамояд («Садои Шарқ»). 4. Кислота пашм ва абрешими асилро вайрон мекунад («Кимиё»). 5. Нарзии осиебон ҳам халтаро ба даст мегираду ҳуди ҳамон замон мегирад, ки боратон фалон қадар (Ф. М.).

Ҷумлаҳоро нависед, пуркунандаҳоро ёфта, ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доштани онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки тобишҳои ҳисси–муассирӣ бо кадом воситаҳо ифода ёфтаанд.

1. Саҳи хайр кунад, хасисро дарди сар мегирад (Зарб.). 2. Ман дафтар дорам, Собир қалам («Машъал»). 3. Чашми ҳозирон аз Сафар канда намешуд (Ф. Н.). 4. Дар кори рӯендани гандуми баҳорӣ низ ба муваффақиятҳои калон ноил шудаанд («Биологияи умумӣ»). 5. Ҳангоми бухоршавӣ хунук шудани моеъро дар таҷриба мушоҳида кардан мумкин аст («Физика»). 6. Нисбат ба падар модар ҳассостар аст. (Ҳ. К.).

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Ҷумлаҳоро навишта, ҳолро ёбед ва бо калимаҳои «умумиистеъмоли», «китобӣ», «гуфтӯгӯӣ» ба кадом услубҳои нутқ мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки ҳолҳои мазкур дар кадом услубҳои нутқ тобиши ҳисси–муассирӣ зоҳир менамоянд. Онҳо дар услуби илмӣ тобиши ҳисси–муассирӣ доранд ё не?

1. Ман торҳои танбӯрро дилхарошона меларзондам (С. А.). 2. Пешонаи Иззатибӣ таққос карда ба ҷӯби болодарӣ зард ва ҷуволи картошка ба замин тараппас афтод (Р. Ҷ.). 3. Зайнаб бо овози гиряолуд телба-телба ҳиққасзанон воқеаи имрӯзаро ҳикоя кард (Ҷ. И.). 4. Вай киштӣ барин гоҳ ба рост, гоҳ ба чап калавида-калавида меомад (Ф.Н.). 5. Би-

сёр ҳолатҳои касалмандии одам ба номураттаб гардидани ҷараёни мубодилаҳои моддаҳо вобастаанд, ки инро бо роҳи биохимиявӣ муайян мекунанд («Биологияи умумӣ»). 6. Дилат пурҷӯшу роҳат равшану соф – Ба мисли обҳои чашмасоре (М. Т.).

МАВЗЌИ 24. ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ АЪЗОҲОИ ИСТИСНОИИ ҶУМЛА

МАН МЕГЌЯМ, ШУМО ГЌШ КУНЕД

Аъзоҳои истисноӣ бар эзоҳи ҳамаи аъзоҳои ҷумла меояд. Масалан, дар ҷумлаи «Дар он ҷо падарам, паҳлавони навбаромад гўштин мегирифт» ибораи истисноӣ (паҳлавони навбаромад) барои истисноӣ мубтадои ҷумла (падарам) истифода шудааст.

Дар вазифаи аъзоҳои истисноӣ бештар калима, таркиб ва ибораҳо кор фармуда мешаванд. Онҳо аз ҷониби мутакаллим ё нигоранда бо мақсади равшан намудани маънои ягон нукта ва ё возеҳ намудани мундариҷаи умумии фикр мавриди истифода қарор мегиранд.

Аъзоҳои истисноӣ яке аз воситаҳои муҳими наҳвии таъкид ба шумор мераванд. Чунончи, дар ҷумлаи «Тамоми ҷидду ҷаҳд ва кўшишу ғайрати онҳо ба як мақсад – намунавор ташкил кардани зимистонгузаронии чорво нигаронида шудааст», тавассути аъзои истисноии «намунавор ташкил намудани зимистонгузаронии чорво» мақсади меҳнати фоил таъкид гаштааст.

Имконоти услубии аъзоҳои истисноии ҷумла дар суҳанрониҳои нотикон, дар жанрҳои рўзноманигорӣ ва дар тасвири бадеии воқеа кор фармуда мешавад. Аъзоҳои истисноӣ дар услуби рўзноманигорӣ бо мақсади таъкиди бузургию шаҳомат тавассути тавсиф истифода мешавад: Ман мехоҳам, ки ҳама ба китоб, ба ин сарвати бебаҳои маънавий дилсўз бошанд. Ба парастории гулҳои ҳаёт – кўдакони хушбахт сӣ нафар мураббияҳо, ошпазҳо, методисту коркунони тиб машғуланд. Аъзоҳои истисноиро чун воситаи шарҳу тавзеҳи маънои калимаҳои кўҳнашуда ва душворфаҳм истифода бурдаанд: Дар охири ин қаторхуҷраҳо, дар ҷое, ки ба ҳавличаи тўпчибошӣ (сардори дарвозабонони арк) мепайвандед, як хуҷра мебарояд. Ў ба ман дар хусуси пули ифтитоҳ (ҳаққи таҳсил) ёрмандӣ мекард. (С. А.).

Аъзоҳои истисноии ҷумла дар ҳамаи услубҳои ҷорӣ забон (гуфтугўйӣ, бадеӣ, рўзноманигорӣ, илмӣ ва расмӣ коргузорӣ) кор фармуда шаванд ҳам, аз ҷиҳати дараҷаи зуҳури хусусиятҳои услубиашон дар ин ё он услуби забон фарқ мекунанд. Масалан, аъзоҳои истисноии ҷумла дар услубҳои илмӣ ва расмӣ коргузорӣ барои рўшану возеҳ кардани маънии ин ё он аъзои ҷумла хизмат кунанд ҳам, аз тобишҳои ҳиссӣ – муассирӣ маҳруманд: Занбўрони корӣ, занбўрони модинаи но-мукамал инкишофёфта таносул намекунад. («Зоология»).

Аъзоҳои истисноии ҷумла дар услубҳои бадеӣ, рўзноманигорӣ ва гуфтугўйӣ бар замми вазифаи муқаррариашон (истисно) тобишҳои ҳиссӣ – муассирӣ зоҳир менамоянд: Ба ҳавои саҳар, ҳавои одамро

масткунанда нигар. Падари Аслї, як одами миёнақади сергўшт, беист гап мезад («Садои Шарқ»).

Ба ҷумлаҳои зерин зеҳн монда, аъзоҳои истисноиро муайян кунед. Гўед, ки онҳо ба кадом услубҳои ҷорӣ забон мансубанд ва кадомашон тобиши ҳисси–муассирӣ зоҳир намудаанд.

1. Дар иддае аз тазкираҳо, аз ҷумла, дар «Ҳафт иқлим» ва «Оташқада» ишораҳо ба ҳаёт ва ашъори Убайди Зоконӣ ба мушоҳида мерасад (И. У.). 2. Яҳёхоҷа бо либоси муллоёнаи оддӣ, бо ҷомаи зеҳборики майданақш ва бо саллаи сафеди хурд мегашт (С. А.). 3. Ин қарор, қарори 20-уми март соли гузашта қабулшуда, то ҳол иҷро нашудааст ва мо бояд дер накарда ба иҷрои он кўшем (*Аз рўзнама*).

Ҷумлаҳоро хонед, аъзоҳои истисноии ҷумлаҳоро ёфта, ба кадом услубҳои нутқ мансуб будани онҳоро муайян кунед.

1. Бисёр растаниҳое ҳастанд, ки тухмашон худ пошхўранда мебошанд. Масалан, тобистон, рўзҳои гарми Офтобӣ, агар дар назди ақоқиёи зард бошед, садои пасти қирс-қирс ба гўш мерасад. Ин садои кафидани кўсаки ақоқиё ва пош хўрдани тухми он аст («*Ботаника*»). 2. Бинобар ин, ҳозир, соати яки рўз, омадам (С. Т.). 3. Самандари Искандар, соҳиби ҳавлӣ, гуфта мўйсафед ба занак нигарист. 4. Дар поён, дар домани тал, хонаву ҳавлиҳо ва боғоту майдонҳои барфпўши деҳа тўл кашида буданд (С. А.).

Ҷумлаҳоро нависед, ба аъзоҳои истисноии ҷумла зеҳн монда, ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доштани онҳоро муайян кунед. Гўед, ки онҳо кадом аъзои ҷумларо истисно кардаанд.

1. Устоамак, яъне устохоҷа, дар ҳавли беруни худ, дар зери айвончае, дарсозӣ мекард (С. А.). 2. Дар қишлоқи Кадучӣ, дурусттараш дар Дашти Дилӣ, дар авҷ буд (*Аз рўзнама*). 3. Тобистон дар фазои киштзорӣ ҷавдор абри гард ба вучуд меояд. Баҳорон, ҳангоми гулшукуфти финдиқ, тўс ва дигар буттаву дарахтон, ҳамин гуна абрро мушоҳида кардан мумкин аст («*Ботаника*»).

Аъзоҳои истисноиро бо вергул ҷудо карда, ҷумлаҳоро нависед. Гўед, ки онҳо ба кадом услубҳои нутқ мансубанд.

1. Ман ўро ду сол пеш аз он мулоқот дар деҳаи Регзор дар шиннипазхона дида будам (С. А.). 2. Дар дашти сабзу хуррам талабагон ҷамъ шуда, аз насиму таровати он лаззат мебуданд («*Машъал*»). 3. Баҳор айёми бедоршавии табиат дар табиат баробари ширадавонии дарахтон дар ҷануб барвақттар ва дар шимол бошад, дертар аз якуми март медарояд («*Ботаника*»). 4. Баҳорон бо фаро расидани рўзҳои гарм занбўрҳои кории зимистонгузаронида аз хоначаҳоряшон парвоз мекунанд («*Зоология*»).

МАВЗЎИ 25. ВАЗИФАИ УСЛУБИИ КАЛИМА ВА ИБОРАҲОИ ТУФАЙЛӢ

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Гўянда муносибати худро нисбат ба фикри гуфташуда тавассути калимаю ибораҳои туфайлӣ ифода менамояд. Калимаю ибораҳои туфайлӣ имкон медиҳанд, ки нутқ тобишҳои гуногуни маъноӣ ва дилхоҳи эҳсосӣ пайдо кунанд.

Бояд
гуфт, ки

Вазифаи аввалини калима ифодаи маъно бошад, вазифаи дуюми он ифодаи мафҳум аст.

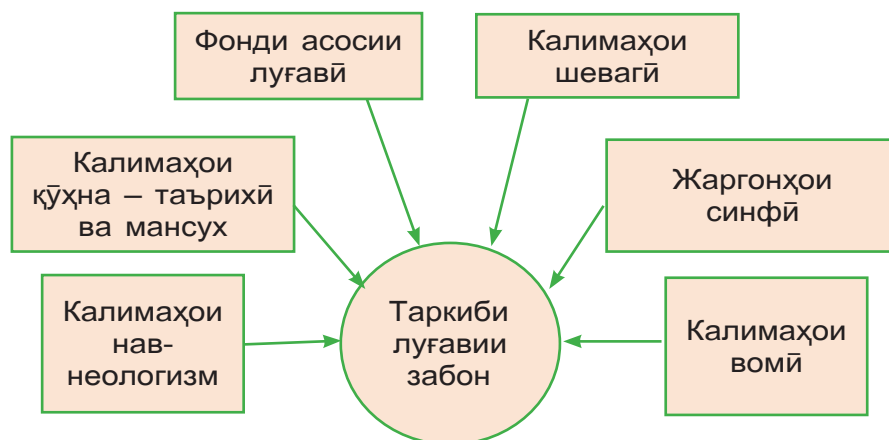
Калима материали бинокории забон аст, ки бе калима забон вучуд надорад. Дар алоҳидагӣ ҳуди калима забонро ташкил намедиҳад ва дар шуури мо бе ҷумла вучуд надорад. Калима ба предмет ном мегузорад ва мафҳуми онро муайян мекунад. Ҳамаи воҳидҳои забон ба калима алоқаманданд.

Калимаю ибораҳои туфайлӣ асосан дар услубҳои илмӣ, умумиистеъмоли ва гуфтугӯӣ қор фармуда мешаванд.

Истифодаи калимаю ибораҳои туфайлие, ки ба хулосаи фикр (**ба ин тариқа, ҳамин тавр, инак, хуллас, хулоса**), тартиби фикр (**аз як тараф... аз тарафи дигар, аввалан ... сониян, яқум... дуюм**), ба эътимоднокии ақидаи муаллиф (**бешубҳа, бешак, аслан, зотан, ҳақиқатан, дар ҳақиқат, одатан**) ва ба кӣ тааллуқ доштани фикр (**ба назарам, ба фикри ман, ба назари ӯ, ба фикри вай, мувофиқи гуфти шумо, ба қавле...**) далолат мекунанд, ба услуби илмӣ мансубанд. Масалан, дар ҷумлаи «Танаи дарахт ва давоми он – решаҳо, дар ҳақиқат, фишанги ҳақиқианд» («Физика») воҳиди туфайлӣ «дар ҳақиқат» эътимоднокии фикрро ифода намудааст.

Аъзоҳои туфайлии **«мутаассифона», «бадбахтона», «хушбахтона», «масалан», «мумкин аст», «албатта», «ҳатман», «шояд», «эҳтимол», «ба гумон»...** умумиистеъмоли буда, таассуф, шодӣ, қатъият, шубҳа ва гумонро ифода менамоянд: Ман он солҳо, мумкин аст, ин муамморо намефаҳмидам («*Садои Шарқ*). Калима ва ибораҳои туфайлии **«марҳамат», «тасаввур кунед», «фаҳмед, ки», «гўш кунед», «бинед», «розӣ шавед», «биё», «биёед»** бо мақсади ҷалб намудани диққати шунаванда истифода карда мешаванд, бештар дар услуби гуфтугӯӣ мавриди истифода қарор мегиранд: Биё, Амон, ин ришу мўйлаби кўҳнаро гирифта парто, маро аз нав ҷавон кун (Ҷ. И.).

Воҳидҳои туфайлӣ дар услуби бадеӣ ба фикр ҷилои ҳиссӣ – муассирӣ мебахшанд. Аъзоҳои туфайлии **«хайрият», «хайрият ки», «хушбахтона», «ба бахти мо»** ба нутқ ҷилои ҳиссӣ – муассирии шодию фараҳ, хушҳолӣ, ҳаяҷон ва монанди инҳоро мебахшанд: Хайрият, об омад, – гуфт мўйсафед, – чанд вақт корамон осон мешавад (Ҷ. И.).

Ҳамаи калимаҳои забон таркиби луғавиро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, таркиби луғавии забон манзараи умумии забонҳоро инъикос менамояд. Зиёд будани калимаҳо дар забон бойигарии луғавии он аст. Инкишоф ва такмили забон дар луғат (лексика) инъикос меёбад. Дар таркиби луғавии забон ҳамаи соҳаҳои ҳаёти воқеӣ нақши худро мегузоранд, бинобар ин таркиби луғавии забон қариб доимӣ дар ҳолати инкишофу такмил мебошад. Таркиби луғавии забон асосии луғавиро низ дар бар мегирад.

Аъзоҳои туфайлии зерин дар нутқ тобиши ҳисси – муассирии афсӯс, ҳасрат, маломат ва монанди инҳоро ифода менамоянд: **афсӯс, сад афсӯс, афсӯс ки, мутаассифона, ҳайф, ҳайфо, дареғ, ҳайҳот:** Аммо, ҳайҳот, ӯ набуд (Р. Ҷ.). Лекин, мутаассифона, Зариф гоҳе насиҳати падарро фаромӯш мекард (А. Ш.).

Аъзоҳои туфайлии «**ачиб**», «**илтимос**», «**воачабо**», «**наход ки**», «**ачабо**», «**зинҳор**» дорои ҷилои тааҷҷуб, ҳайрат, таъкид, хоҳиш, илтиҷо ва талаб мебошанд: Аҷиб, ба назари дигарон ӯ чӣ гуна менамуда бошад? Аз сивушашсола калонтар ё ҷавонтар? (Ф. М.).

Ҷумлаҳоро ифоданок хонда, ба аъзоҳои туфайлӣ зеҳн монед ва дар кадом услубҳои нутқ кор фармуда шудани онҳоро муайян намоед. Тобишҳои ҳисси – муассирии ин воҳидҳои нутқро маънидод кунед.

1. Имрӯз устохоҷа, ба назарам, хеле парешонхотир менамуд (С. А.).
2. Духтар, албатта, табассум мекард, дурахши дандонҳояш менамуд (Ҷ. И.).
3. Хушбахтона, ин орзуям ҳам на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад (С. А.).
4. Хушбахтона, Зебӣ пас аз муддати дароз боз баргашт (С.У.).
5. Латифҷонмахдум, бешубҳа, аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳоҳони замони худ буд (С. А.).
6. Вай онро, ба гумонам, бо оҳанги шӯхӣ гуфт (С. У.).

Ҷумлаҳои зеринро мушоҳида карда, хусусиятҳои услубии калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлиро маънидод кунед ва оҳанги онҳоро низ шарҳ диҳед.

1. Мутаассифона, ин масъулиятро ҳама баробар ҳис намекунанд (Аз рӯзнама). 2. Ҳамин тариқа, ҳар кас бе навбат ва бе тартиб муддаои худро изҳор карда, фарёд мекард (С. А.). 3. Чунон ки падарам гуфта буданд, он вақтҳо мардум хеле қашшоқона зиндагӣ мекард («Садои Шарқ»). 4. – Ин тавр бошад, ман аз ҳамин рӯз сар карда зарбдор мешавам, – гӯён Нормурод аз ҷояш хеста каланд задан гирифт (С. А.). 5. Чунон ки дар боло ишора рафт, фонема воҳиди хурдтарини нутқ аст («Грамматика»). 6. Тағоям, ба назарам, маро хеле дӯст медошт (П. Т.). 7. Афсӯс, сад афсӯс ки, вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд (Ҷ. И.).

Аз китобҳои дарсӣ ва рӯзнамаҳо дутоӣ ҳашт ҷумла ёфта нависед, ки калима ва ибораҳои туфайлӣ ба услуби илмӣ, рӯзнаманигорӣ, бадеӣ ва гуфтугӯӣ хос буда, дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада бошанд. Хусусиятҳои услубии воҳидҳои туфайлиро даҳонӣ шарҳ диҳед.

МАВЗӢИ 26. САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНҶИШИ ДОНИШҶОИ ОМӢХТАИ ЧОРЯКИ СЕӢОМ

1. Роҳҳои ба вучуд омадани қаринаю муродифҳои мубтадоро бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Мубтадо дар кадом услубҳои нутқ дорои тобишҳои ҳиссӣ – муассирӣ мебошад?
3. Ба вучуд омадани қаринаю муродифҳо ба кадом хусусияти хабар вобаста аст?
4. Дар хабарҳо муносибати муштарак тавассути чиҳо ифода мегардад?
5. Кадом хусусиятҳои муайянкунанда боиси зуҳури тобишҳои ҳиссӣ – муассирӣ мегардад?
6. Аломатҳои ба ин ё он услубҳои нутқ мансуб будани муайянкунандаро нишон диҳед. Мисолҳо оред.
7. Кадом навъи пуркунанда ба услубҳои гуногуни нутқ мансуб аст? Чаро?
8. Кадом навъи пуркунандаҳо дорои тобиши ҳиссӣ – муассирӣ мебошанд?
9. Кадом хусусиятҳо боиси ба вучуд омадани қаринаю муродифҳои ҳол мегарданд? Мисолҳо оред.
10. Зуҳури тобишҳои ҳиссӣ – муассирии ҳол ба кадом санъати бадеӣ вобаста аст? Мисолҳо оред.
11. Дар натиҷаи ҳодисаи мақлуб кадом хусусиятҳои аъзои ҷумла тағйир меёбад? Бо мисолҳо собит намоед.
12. Дар кадом услубҳои нутқ ҳодисаи мақлуб бо мақсади услубӣ истифода мегардад? Мисолҳо оред.
13. Аъзоҳои истисноии ҷумла бо кадом мақсадҳо истифода мешаванд?
14. Дар кадом услубҳои ҷорӣ забон аъзоҳои истисноӣ хусусияти услубӣ зоҳир менамоянд? Бо мисолҳо собит намоед.

15. Калимаю ибораҳои туфайлӣ дар кадом услубҳои нутқ кор фармуда мешаванд? Мисолҳо оред.

16. Ҷилоҳои ҳисси–муассирии воҳидҳои туфайлиро бо мисолҳо фаҳмонед.

17. Мухотаб ифодагари кадом оҳангҳост? Мисолҳо оред.

18. Тобишҳои ҳисси–муассирии мухотабро бо мисолҳо исбот кунед.

19. Мухотаб дар кадом услубҳои нутқ навозиш ва меҳру муҳаббати гӯяндаро ифода менамояд? Бо мисолҳо исбот кунед.

20. Воситаҳои ифодаи тобишҳои маъноии мухотабро шарҳ диҳед. Мисолҳо оред.

Ҳафтто ҷумлаи муайяншахс тартиб диҳед, ки онҳо ба услубҳои гуногуни нутқ мансуб бошанд.

Ба ҷойи сенуқтаҳо ҷумлаи унвонӣ илова карда, давоми ҷумларо навишта гиред ва ба оҳанги талаффузи онҳо зеҳн монед. Калимаҳо ва ибораҳои дар поён додашударо ба сифати ҷумлаи унвонӣ истифода баред.

1. ... Шалап-шалап садои пой шунида мешуд (Ҳ. К.). 2. ...Оби шӯхи ҷӯйбори сербаре, ки аз байни боғу майдонҳо мегузарад, дар партави Моҳи тобон медурахшад (С. У.). 3. ..., соат наздики даҳ. Дар ҷойхонаҳо деҳқони аз дуру наздик омадагӣ ва баъзе коркунон машғули ҷойнӯшӣ. (Ҳ. К.). 4. ...Атрофаш бо девори пастаке ихота шудааст (С. А.). 7. ...Офтоб бо ғурур ҷилва мекард. Акнун аз дуру наздик ҳамдигарро шинохтан мумкин буд (Ҳ. К.).

Калима ва ибораҳо барои истифода: пагоҳӣ, як боғ, чоштгоҳ, субҳ, маҳтобшаб.

БОБИ VI. САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ

МАВЗЎИ 27. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ МУХОТАБ

БОРБАДИ РОМИШГАР

Аз ин сӯ Борбад чун булбули маст,
Зи дигар сӯ Накисо чанг бар даст

Низоми Ганҷавӣ

Борбад қофиласолори мусиқӣ, оҳангсоз, сарояндаю навозандаи бузург, мусиқидони форс-тоҷик, асосгузори маҷмӯи силсилави мусиқии устодонаи форсӣ-тоҷикӣ ва Шарқ мебошад, ки бисёр анъанаҳои классикии созу овози мо аз осори ӯ сарчашма гирифтааст.

Борбад аз ҷумлаи маъруфтарин чехраҳои ҳунар аст. Хунёгарест, ки назирашро таърихи башар ёд надорад. Ҳам месурӯд, ҳам менавохт, ҳам оҳанг эҷод менамуд ва бузургтарин базмҳои шоҳонаро обод мекард. Вай соли 585 дар шаҳри Нисо, наздикии шаҳри Марв, чашм ба дунё кушодааст. Давраи зиндагонии ӯ ба доираи ҳукмронии

сулолаи Сосониён рост меояд. Ҷуро бо унвонҳои *Борбади Марвазӣ*, *Борбади Ромишгар*, *Паҳлапат*, *Фаҳлбад*, *Фаҳлбоз* ҳам ёд мекунанд. Падараш, ки мусиқидону фарҳангии шинохтаи замонаш буд, ба писари худ асосҳои амалию назарии шеър мусиқиро омӯзондааст. Борбади Марвазӣ, ки дар айёми ҷавонӣ дар қалби кӯчакаш нисбат ба шеър мусиқӣ шавқ ба баланд бедор шуда буд, аз донандагони шеър мусиқӣ овозхонӣ, сознавозӣ ва асосҳои назарии мусиқиро омӯхта, дар асоси чанде аз қисматҳои «*Авесто*»: «*Готҳо*», «*Яшт*» ва «*Ясно*» таронаҳои гуногунмавзӯи мавсимӣ маросимӣ эҷод менамояд. Асари силсилавии мусиқии Борбади хунёгар «*Хусравонӣ*» мебошад, ки ин асар дар манобеи адабию таърихӣ ва мусиқӣ бо номҳои «*Дастони Хусравонӣ*», «*Роҳи Хусравонӣ*» ва дар арабӣ бо унвони «*Тариқат-ал-мулукия*» машҳур аст. Борбад инчунин силсилаи дигари мусиқиро бо номи «*Сраишник*» – *Srayishnik* сохтааст, ки дар сурудҳои он табиат, сиришту тақдир инсон, корнамоии паҳлавонон ва ғайра ситоиш гардидаанд. Ӯ дар дарбори шоҳаншоҳони сосонӣ ба мартабаи «*сарвар*», «*шоҳи ромишгарон*» расидааст.

Борбади Ромишро муаллифи 30 лаҳн, 365 оҳангу тарона, 7 достони «*Хусравонӣ*», бунёдгузори сабки «*Марвисраишних*» (марвихонӣ), муассису танзимгари «тақвими мусиқӣ» дар тамаддуни мусиқии мардуми Шарқи Миёнаю Наздик, тадвингари аввалин мактаб, равияи устодонаи иҷроӣ ва ғайра донистаанд. Махсусан сӣ лаҳни Борбад яке аз ихтирооти созию овозӣ дар адабиёти форсӣ арабизабон собит шудаанд ва мавзӯҳои гуногунро дар худ инъикос сохтаанд ва баъдан асоси шӯъба, ғӯша, шоҳаҳои созию овозии мақомҳо (12 мақом, 12 парда, ҳафтдастгоҳ, Шашмақом) гардидаанд. Аз рӯи нақлҳо бармеояд, ки Паҳлапат бо зиёда аз даҳ асбоби мусиқӣ мақоми эҷодкардаи худро менавохтааст, ки лоиқи таҳсин аст.

Савол ва супориш

1. Матн дар кадом услуби баён навишта шудааст?
2. Дар он чӣ хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ он услубро мушоҳида кардед?
3. Маъноии калимаи «борбад», «ромишгар» ва «хунёгар»-ро аз луғат муайян кунед.
4. «Аз ҷумлаи маъруфтанин чеҳраҳои ҳунар аст», «назирашро таърихи башар ёд надорад» дар матн чӣ тафовути услубӣ доранд?
5. Шумораҳои аз матн ҷудо кунед ва сохти онҳоро муайян намоед.
6. «Мавсимӣ маросимӣ», «муассису танзимгар», «созию овозӣ», «сиришту тақдир» чӣ хусусияти услубиро иҷро кардаанд?

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ҶҶШ КУНЕД

Ҷангоми мусоҳиба лозим меояд, ки мутакаллим ба мусоҳиб муроҷиат кунад. Мухотаб калима, таркиб ва ибораҳои ифодагари муроҷиат мебошад: Рустамбой! Як коса дӯғ биёр, аз сари хирман ташна монда омадам (С. А.). Духтарам, чой дам кардӣ? (Ҷ. И.).

Мухотаб баробари ифодаи муроҷиат ва хитоб дорои тобишҳои зиёд низ мебошад. Аз ин рӯ, хусусиятҳои услубӣ зоҳир менамояд.

Зиёда аз ин, ҳамчун воситаи дорои тобишҳои пуробуранг намудани сухан (ташхис) кор фармуда мешавад. Ба ин маънӣ мухотабҳо нутқро таъсирбахш ва мутантан мегардонанд. Масалан, дар ҷумлаи «Ватан, Ватани азизу арҷманд, ту модари мо ва мо ба ту фарзандем» (А. Ш.) ба исми бечон ҳамчун шахс муроҷиат карда шудааст, ки аз ин нутқ образнок ва таъсирбахш гаштааст.

Мухотаб дар нутқи бадеӣ дорои оҳанги муроҷиат низ мебошад:

Модарам, дар ёди ту гашту гузоре мекунам,
Баҳри меҳри ту дили худро мазоре мекунам.

Мухотаб дар услуби рӯзноманигорӣ оҳанги даъвату водоркуниро ифода менамояд: Ходимони маорифи халқ, барои сифати баланди таълим кӯшед!

Дар нутқи гуфтугӯӣ мухотаб дорои оҳанги хитоб низ мебошад: Одина! Шишаки сиёҳ кучост? – гуфта фарёд кард (С. А.).

Дар услуби расмии коргузори мухотаб дар мукотиботи байни идора, корхона ва муассисаҳои илмӣ истифода бурда мешавад.

Мухотаб дорои тобишҳои ҳисси–муассирии мусбат буда, маъноӣ самимият, дӯстдорӣ, даъват ва монанди инҳоро ифода мекунад: Азизам, Зӯхро! Ҳашт соли пур ману ту монанди як тану ҷон рӯз гузаронидем. Сабзидем. Тангидем... (Ҳ. К.).

Мухотаб тобиши ҳисси–муассирии манфиरो ифода карда, дар услуби гуфтугӯӣ дорои маъниҳои таҳқир, нописандӣ ва амсоли инҳо мегардад: – Ой буз, ба ман нигоҳ кун! Яке аз он даюсҳое, ки ман гуфтам, ту ҳастӣ (С. А.).

Мухотаб муроҷиат ва хитобро фаҳмонад, дар аввали ҷумла воқеъ мегардад. Дар мобайн ва охири ҷумла барои ифодаи ягон ғарази ниҳони гӯянда хизмат мекунад: Ту ба ман ситеза нақун, Восеъ, ба хуни фақирони бегуноҳ зомин нашав (С. У.).

Вобаста ба тарзи ифодаи муроҷиат, эҳтиром ё муносибати нописандонаю таҳқиромезонаи гӯянда нисбат ба мусоҳиб аён мегардад. Масалан, агар ба мусоҳиб бо зикри унвон, мансаб, калимаҳои ифодагари дӯстиву рафоқат ва хешу таборӣ муроҷиат карда шавад, мухотаб ба муносибати неку самимонаи гӯянда далолат мекунад: Рафиқони муҳтарам, ҷанобон! Масъалаи сеюми рӯзномаи мо аз халқи маҳаллӣ аскар тартиб додан аст. Падарҷон, кай меоӣ? Туро ёд кардам (Р. Ҷ.). Ҳа, барака ёбед, уқоҷон! (Ҷ. И.). Салом, рафиқ директор, гуфт Анвар (Ҷ. И.). Вале, номро тоқ гирифтанд, бо лақаби таҳқиромез ном бурдан, бо нидоҳои «ҳой», «ҳӯй», «у-у» муроҷиат кардан ифодаи нописандӣ, бадбинӣ, таҳқир ва кинаву адовати гӯянда нисбат ба мусоҳиб мебошад: Ба ман бошад, мӯйлаб, таърифи ноҳақ намефорад (П. Т.).

Дар услубҳои муошират ва бадеӣ бо мухотаб ифода гаштани навозиш, меҳру муҳаббати гӯянда нисбат ба шунаванда ба назар мерасад. Дар ин маврид ба номи шахс пайвастанӣ пасвандҳои хурдию навозиш, тавсифҳои меҳрангез ва монанди инҳо ба мушоҳида мерасад: Натарс, баррекам, – гуфт кампир, – хез, баромада аз дарвоза

хабар гир, Аҳмадҷони машкоб омадагист (Ҷ. И.). Фирӯзаҷон, худатро бисёр нақохонда ба Фотима меғуфтӣ, меовард (Ҷ. И.).

Мухотаб дар ифодаи таъкид низ мавриди истифода қарор меғирад: – Ту, оқсақол, ҳанӯз бо собуни ман ҷомашӯй накардаӣ, – гуфт вай таҳдидомезона (Ҷ. И.). – Дар ин ҷо будани маро меғонистед, хӯҷаин! – гуфт Истад (Ҷ. И.).

Ҷумлаҳои зеринро хонед ва ба мухотабҳо зеҳн монед. Ғӯед, ки онҳо дорои чӣ гуна тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

1. Шери бобо, шақари бобо, баҷо ҳастӣ? Хуш омадӣ! (А. Д.). 2. Баҳор, боз омадӣ? Биё, ман акнун душмани ту наям (Ҳ. К.). 3. Ҷаноби Президент, Шуморо ба муносибати ба сарзамини Ёзбекистон қадам ранҷа қардан хайра мақдам меғӯем (*Аз рӯзнома*).

Ҷумлаҳоро хонед ва мухотабҳоро муайян намоед. Ғӯед, ки онҳо ба қадом услубҳои нутқ тааллуқдоранд ва дорои чӣ гуна тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

1. Ана ҳозир нон меорам, очеш! Ҷувоз кучост? (С. А.). 2. Дадеш, чӣ ҳодиса? – гуфта пурсидам, гап назад (Ҷ. И.). 3. – Тӯтаҷон, – гуфт вай, – биёед, Оймуллои Танбӯр танбӯрашонро гирифтанд (Ҷ. И.). 4. Ҳой, Зубайда, ба шумо чӣ шуд, гардам? Охир ин кас меҳмон, қоида, ба меҳмон ҳамин хел мекунанд-мӣ? (С. У.). 5. – Гардам, меҳмонҳои азиз. Қанӣ меҳрубон шавед, ба дастархон нигоҳ кунед, – хоҳиш намуд Анбархола (Р. Ҷ.). 6. – Ин муболиға чӣ лозим аст, устод? Худатон меғонед, ки одам ҳазор сол зистан наметавонад (С. У.).

Ҷумлаҳоро навишта, ба мухотабҳо зеҳн монед. Ғӯед, ки онҳо ба қадом услубҳои ҷорӣ забон мансубанд ва дорои чӣ гуна тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд.

1. Модар, модар, ту қандили дунёӣ – Равшанғари чашмҳои манзилҳои (*Жола*). 2. Шуморо оғӯш меғирам ва дастонатонро саҳту самимӣ меғишурам, ҳамкорони қарин ва арҷманд (*Аз рӯзнома*). 3. Эй булбулакони боғи дониш, Шодона таронаҳо муборак! (А. Д.). 4. Сарпӯшатро аз сарат гир, эй қулоҳ, мо ҳеҷ чизро надида истодаем (*Аз рӯзнома*). 5. Эй қаллаварам, чаро имрӯз ҳам дарсҳоятро тайёр накарда ба мактаб меравӣ? («*Машғал*»).

Порчаҳои шеърро иғоданок хонед ва мухотабҳоро ёфта, тобиши ҳиссӣ–муассирӣ онҳоро муайян кунед.

Эй санам, акси туро бисёр зебо меқашам,
Нусхаи ҳуснат зи рӯйи барғи гулҳо меқашам.

Мирзо Турсунзода

Парвоз кун, эй кабӯтари сулҳ,
Бо муждаи рӯҳпарвари сулҳ.

Абдусалом Деҳотӣ

КОРИ ЛОИҲАВӢ. Аз китоби дарсӣ ва рӯзномаҳо ҳашт ҷумла интихоб карда нависед, ки дар онро мухотабҳо ба услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ, гуфтугӯӣ ва расмӣ коргузорӣ мансуб бошанд.

ИМКНОТИ УСЛУБИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

ШАШМАҚОМ – ШОҲАСАРИ БЕЗАВОЛ

Фарҳанги миллии мо, аз ҷумла санъати «Шашмақом» арзишмандтарин дурри гаронбаҳо буда, ин санъати бузурги пурқозибаро ҳазорҳо ромишгарону сарояндагон давоми асрҳо сайқал дода, то ба имрӯз ғанитар гардондаанд. «Шашмақом» силсилаи суруду оҳангҳои классикии тоҷик буда, ҳамчун мероси мусиқии мардуми тоҷик аз шаш мақом – «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» иборат аст. Ҳар мақом ба тарзи силсилави ва низоми муайян мурағбатта шуда, аз навоҳои гӯшнавоз ва суруду таронаҳои дилчасп таркиб ёфта, дорои қоидаҳои махсуси лаҳнӣ зарбӣ ва шаклбандии ба худ хос мебошад. Матни онҳо беҳтарин дурдонаҳои назми адабиёти классикии ҳазорсолаи халқамонро дар бар гирифтаанд. Ин шоҳасари безаволи мусиқии суннати ниёгонамон дар фарҳанги мусиқии мардуми тоҷик мавқеи муҳимро ишғол намудааст.

Дар ташаккули суруду наво ва оҳангу таронаҳои ин шоҳасар заҳмати ниёғони фарҳангофари мо Борбаду Рӯдакӣ, Иброҳими Мосуливу Котиби Хоразмӣ, Ибни Синою Форобӣ, Сафиуддини Урмавию Қутбиддини Шерозӣ, Амир Хусраву Ҷомӣ, Кавкабии Бухороиву Дарвешалии Чангӣ ва дигарон нухуфтааст. Ҷазалҳои нобу каломи мавзуни шоирони бузурги мо Рӯдакию Низомӣ, Саъдию Ҳофизу Камол, Ҷомиву Ҳилолию Бедил, Сойибу Сайидо ва дигарон бо навоҳои «Шашмақом» чун қону тан ба ҳам пайваста, ба дилу дидаи ҳазорон мухлисони ҷой гирифтаанд ва арзишҳои умумибашари фарҳанги миллии санъати мусиқии классикии «Шашмақом»ро дар арсаи олам маъмулу машҳур гардондаанд.

«Шашмақом» аз қисми созӣ (мушкилот), ду шӯъбаи овозӣ (насп) иборат буда, зиёда аз 250 суруду оҳангро дарбар мегирад. Дар навоҳояш ҳам сурудҳои додӣ мардумии шӯҳу муфарраҳӣ бештар хусусияти рақсидоштаву иҷрояшон сабук (Тарона, Уфар) ва ҳам сурудҳои шаклан калону мураққаб (Сарахбор, Савт, Талқин) ҷой гирифтаанд. Мақомҳо дорои қонуниятҳои хоси зарбӣ санъати иҷроӣ лаҳнӣ ва шаклбандӣ буда, бо жанрҳои гуногуни назми адабиёти классикӣ, аз ҷумла муноҷот, соқинома, тарона, ғазал, мухаммас, мустазод ва амсоли инҳо пайвастагии зич доранд. Асоси ташаккули тартиби пардаҳои Шашмақом ба низоми нағмоти сози танбӯр вобаста аст.

Шашмақом шоҳасари мукаммали силсилави касбӣ-классикии тоҷикон буда, мо бояд онро шунавом, омӯзем, таҳқиқ кунем ва ба наслҳои оянда мерос гузорем.

Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Байни гурӯҳҳо лаҳзаи саволу ҷавоб ташкил кунед.

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Ҷумлаҳои мураккаби пайвандақдор ва ҷумлаҳои мураккаби бепайвандақ дорои хусусиятҳои услубӣ мебошанд. Вале зуҳури хусусиятҳои услубӣ дар навъҳои ҷумлаҳои мураккаб яқин нест.

Масалан, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нисбат ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст ба хосияти услубии китобӣ бештар хос аст. Ё ки дар ҷумлаҳои мураккаби пайвандақдор муносибати маъноии (семантикии) ҷумлаҳои содда аниқу равшантар буда, дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандақ хираю сустрар ифода мегардад.

Аз ин рӯ, ҷумлаҳои мураккаби пайвандақдор ба услуби китобӣ мансуб буда, ҷумлаҳои мураккаби бепайвандақ ба услуби муошират хос аст.

МАВЗҶИ 28. ХУСУСИЯТҶОИ УСЛУБИИ ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои мураккаб ҳангоми дар қолибҳои гуногуни наҳвӣ ифода намудани айнаи як фикр зоҳир мегардад. Дар ин маврид қарина ва муродифҳои ҷумлаҳои мураккаб падида меоянд.

Масалан, тавассути тағйири қойи аъзо ва тарзи алоқаи ҷумлаҳои содда фикрро бо роҳҳои зерин ифода кардан мумкин аст:

Ҷосил барвақт расид ва хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Ҷосил барвақт расиду хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Азбаски ҷосил барвақт расид, хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Ҷосил, ки барвақт расид, хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард, чунки ҷосил барвақт расид.

Ҷосил барвақт расида буд, ки хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Ҷосил барвақт расид, хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард...

Дар натиҷаи ба ибораи масдарӣ табдил додани ҷумлаи пайрав ин фикрро тавассути ҷумлаҳои содда низ ифода кардан мумкин аст:

Баробари барвақт расидани ҷосил хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Аз сабаби барвақт расидани ҷосил хоатағи нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кард.

Ба нақшаро пеш аз мӯҳлат иҷро кардани хоатағи барвақт расидани ҷосил сабаб шуд...

Аз мушоҳидаи қарина ва муродифҳои ҷумлаҳои мураккаб бармеояд, ки ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо ҷумлаҳои мураккаби тобеъ муродиф мешаванд. Масалан, ҷумлаи мураккаби пайвасти «Борон борид ва Замин лой шуд» бо ҷумлаи мураккаби тобеи «Азбаски борон борид, Замин лой шуд» муродиф аст. Зиёда аз ин, ҷумлаҳои мураккаби «Борон бориду Замин лой шуд» ва «Борон борид, Замин лой шуд» қаринаҳои ҷумлаи мураккаби пайвасти «Борон борид ва Замин лой шуд» мебошанд.

Хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои мураккаби пайваст, пеш аз ҳама, дар қарина ва муродифҳои он зоҳир мегардад. Чунончи, ҷумлаҳои мураккаби «Маҳтоб баромаду торикӣ парешон шуд» ва «Ҳамин ки Маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд», «Маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд» қарина ва муродифҳои ҷумлаи мураккаби пайвасти «Маҳтоб баромад ва торикӣ парешон шуд» буда, як фикрро ифода кунанд ҳам, аз лиҳози тобиши услубӣ фарқ доранд. Дар ҷумлаи мураккаби пайвасти «Маҳтоб баромаду торикӣ парешон шуд» **пайвандаки -у** далолат мекунад, ки амали ҷумлаи соддаи дуюм то баромадани маҳтоб давом намуда, пас фавран қатъ гардидааст. Вале дар ҷумлаи мураккаби пайвасти «Маҳтоб баромад ва торикӣ парешон шуд» ҷумлаҳои содда тавассути пайвандаки ҳаммаъноии **«-у»**, **«ва»** васл шуда бошанд ҳам, маъноии фавран воқеъшавии амали ҷумлаи дуюм аз байн рафтааст. Ҳангоми дар қолиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ифода намудани фикр муносибати замони байни сарҷумлаю ҷумлаи пайрав равшану возеҳ ва барҷастатар ифода мегардад: Ҳамин ки маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд. Дар мавриди бо ҷумлаи мураккаби бепайвандак ифода намудани ин фикр сушт шудани муносибати замонӣ ва зуҳури муносибати шумур ба назар мерасад: маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеи пайвандакдор (Маҳтоб баромад ва торикӣ парешон шуд, Маҳтоб баромаду торикӣ парешон шуд, Ҳамин ки маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд) хоси услуби китобӣ буда, ҷумлаи мураккаби бепайвандак (Маҳтоб баромад, торикӣ парешон шуд) ба услуби гуфтугӯӣ мансуб аст ва дорои тобиши ҳисси–муассирии пурқувваттари баён мебошад.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасте, ки ҷумлаҳои соддашон тавассути пайвандаки **-у (-ю)** алоқаманд мешаванд, дар ифодаи муносибати маъноии хилофӣ низ дорои қарина буда, бо ҷумлаи мураккаби пайвасти «Соле як-ду маротиба ба Қўқанд меомаданду мухлисонашон якумр гапи он касро мегуфтанд» бо ҷумлаи мураккаби тобеи «Соле як-ду маротиба ба Қўқанд оянд ҳам, мухлисонашон якумр гапи он касро мегуфтанд» муродиф буда, дорои қаринаи «Соле як-ду маротиба ба Қўқанд меомаданд, вале мухлисонашон якумр гапи он касро мегуфтанд» мебошад. Қаринаю муродифҳои мазкур ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеи пайвандакдор буда, ба услуби китобӣ мансубанд. Дар гуфтугӯ ҳамон қолибҳои ифодаи фикр истифода мегарданд, ки таркибан мўҷаз бошанд, вале матлаби гўяндаро пурра дар бар гирифта тавонанд. Аз ин рӯ, бепайвандак васл намудани ҷумлаҳои содда, ихтисор шудани калимаҳои ёвар ва ё пайвандакҳои

соддаи сермаъно, ифода намудани муносибатҳои гуногуни маъноию дастурӣ дар ин услуб маъмултар аст: Шаб торик шуда буд, аз ҳаво барф меборид (Ҷ. И.). Тирамоҳ гузашт, зимистони хуноки сербарф даррасид (С. У.). Ҳаво форум, кӯчаҳо пуродам буданд (Ҷ. И.). Замин саҳт, осмон баланд (Панд).

Ба ҷумлаҳои мураккаби зерин зеҳн монед ва хели онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои забон мансубанд.

1. Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман аз дунболи ӯ давидам (С. А.). 2. Фақат дар замони мо тақдири як шахс садҳо ва ҳазоронро ба ташвиш меораду ҳама ба як кас ва як кас ба ҳама ғамхорӣ мекунад (*Аз рӯзнома*). 3. Ибораҳои сифатии изофию пешояндӣ муносибати монандиро ифода мекунад ва аз бобати соҳт дукалимагианд («*Грамматика*»). 4. Шукр кунед, тир нарасид, дастатон боло (Р. Ҷ.). 5. Онҳо нишастанду қатора ба роҳ даромад. Ҳамин ки онҳо нишастанд, қатора ба роҳ даромад. Онҳо нишастанд, қатора ба роҳ даромад.

Ҷумлаҳои мураккабро хонед ва ба воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои содда зеҳн монед. Гӯед, ки дар байни ҷумлаҳои содда чӣ гуна муносибатҳои маъноӣ ба мушоҳида мерасанд.

1. Вай аз одамони обрӯманди диёраш буду дар рафтору гуфтори ӯ аз калоншавандагӣ нишонаҳои нозеб зоҳир намешуд (Ф. М.). 2. Аз бомаш дудкаши тунукагин зада баромада меистод ва аз он дудкаш дуди ғализи вазнин берун омада, паст-паст паҳн мешуд (С. У.). 3. Адаб сармоҷи безарар аст, аммо ба даст овардани он осон нест (*Аз рӯзнома*). 4. Умри одамӣ маҳдуд асту кӯтоҳ, вале орзуҳо беҳудуд (Р. Ҷ.). 5. Падаратон ба ман шинос буд, лекин шумо ба ёдам наомада истодаед. (С. У.). 6. Ё бояд корро хобонем, ё асбоби нав диҳед (С. А.).

Ҷумлаҳои мураккабро нависед ва ба аломатҳои услубиашон зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои ҷорӣ забон мутааллиқанд.

1. Ман рафиқи шумо барин нависанда ва шеърдон нестам, лекин ман табибам (Ҷ. И.). 2. Забон организми зиндаи ҷамъият аст ва ҳамаи қоидаҳои он муҳиму асосӣ мебошад. (Н. М.). 3. Хизматгорон ӯро аз пеши мирзо бароварданӣ шуданд, аммо ӯ рафтан намехост. (С. А.). 4. Худам маъқул нею ордам ширин-мӣ? (Ф. М.).

Матнҳоро хонед ва ба оҳанги ҷумлаҳои бо пайвандаки -у васлшуда зеҳн монед. Гӯед, ки пайвандаки -у дар зухури тобишҳои ҳиссӣ-муассирӣ чӣ гуна мақоме дорад.

Мактаб барои мо даргоҳи муқаддас буду омӯзгор шахси азизтарин, шахси баобрӯю мададгор, шахси тавоно. Ҳа, бемуҳобот тавоно, шахси боэътимоду мушқилкушо. Ҳамшарику дилсӯзи одамон муаллим буду бо ҳар масъалаи душвор, зарурату эҳтиёти одамони деҳаи Гонҷии хурдакаки ман ба омӯзгор муроҷиат мекарданд, маслиҳат мепурсиданд... Ба

тўю сур муаллим ҳозир буду ба маъракаю маросимҳои дигари одамон муаллим гули сари сабад, меҳмони азиз ва пешгаҳнишин буд (Л. К.).

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Ҷумлаи мураккаби пайваст дорои чӣ гуна қаринаю муродифҳост? Мисолҳо оред.
2. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасте, ки ҷумлаҳои соддаи таркиби онҳо бо пайвандаки -у (-ю) алоқаманд шудаанд, дорои чӣ гуна қаринаҳоянд? Мисолҳо оред.
3. Ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак асосан хоси кадом услуби нутқ аст?
4. Қаринаю муродифҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандакро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
5. Сабаби дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак зоҳир гаштани тобишҳои ҳисси-муассирӣ дар чист? Фикратонро бо мисолҳо исбот кунед.

МАВЗЎИ 29. ИМКОНОТИ УСЛУБИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Дар бобати дар қолабҳои гуногуни наҳвӣ ва тарзу воситаҳои мухталифи дастурӣ ифода намудани муносибати маъноӣ имконоти созиши ҷумлаи мураккаби тобеъ нисбат ба ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст рангоранг ва зиёдтар аст. Ҷумлаи мураккаби тобеъ нисбат ба ҷумлаи мураккаби пайваст ба хосияти услуби китобӣ бештар хос аст.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар ҳамаи услубҳои нутқ кор фармуда шаванд ҳам, дараҷаи истеъмоли онҳо якранг нест. Ин наҳвӣ ҷумлаҳои мураккаб дар услуби илмӣ бештар мавриди истифода қарор мегиранд, зеро ки бо ёрии онҳо муносибатҳои мураккаби маъноӣ, пайдарҳамияи мураббаӣ ва баёни мантиқии фикрро барҷастатар ифода кардан мумкин аст. Ин буд, ки хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ дар натиҷаи бо қолабҳои гуногуни наҳвӣ ифода гаштани як маънӣ зоҳир мегардад. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ дорои қарина буда, бо ҷумлаҳои мураккаби пайваст муродифанд.

Масалан, фикри дар ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандаки «Рашидов ба ҷояш нишаст, Шодӣ ба маҷлис муроҷиат кард»-ро тавассути ҷумлаи мураккаби тобеи «Вақте ки Рашидов ба ҷояш нишаст, Шодӣ ба маҷлис муроҷиат кард» ифода кардан мумкин аст. Монанди ҳамин, ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандаки «Китобу рӯзномаҳои нав дошта бошад, дар ин ҷо одам бисёр мешавад» қаринаи ҷумлаи мураккаби тобеи пайвандақдори «Агар китобу рӯзномаҳои нав дошта бошад, дар ин ҷо одам бисёр мешавад» мебошад. Ҷумлаҳои мазкур аз ҷиҳати ифодаи маънӣ ҳаммаъно бошанд ҳам, аз диди услубиносии якранг нестанд, яъне ҷумлаи аввал (Китобу рӯзномаҳои нав дошта

бошад, дар ин чо одам бисёр мешавад) ба услуби гуфтугӯйӣ мансуб буда, дорои тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ мебошад. Вале ҷумлаи дуюм (Агар китобу рӯзномаҳои нав дошта бошад, дар ин чо одам бисёр мешавад) ҳоси услуби китобӣ мебошад.

Пайвандакҳои ҷумлаи пайрав низ аз ҷиҳати тобиши маъно, дараҷа ва мавқеи истеъмол фарқ мекунад. Ин маънӣ ба зуҳури хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мусоидат менамояд. Масалан, бо пайвандаки «ки» ифода ёфтани муносибатҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав дар услуби гуфтугӯйӣ маъмултар аст: Ба ҳамин ки шод бошанд, майлаш, ман ҳам мепӯшам (Р. Ҷ.).

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки ҷумлаҳои пайравашон тавассути пайвандакҳои «азбаски», «зеро», «зеро ки», «чунки», «модоме ки», «ба сабаби он ки», «аз сабаби он ки», «то», «то ки», «то ин ки», «ар», «гар», «ҳол он ки», «ба андозае ки», «ба қадре ки», «ба дараҷае ки», «ба тарзе ки», «ба тавре ки», «ки» ба сарҷумла тобеъ шудаанд, ҳоси услуби китобӣ мебошанд: Миршаб ба тарафи дарвозаи арк нигоҳ карда, ба дараҷае ки қариб буд сараш ба Замин расад, ҳам шуда се бор таъзим кард (С. А.). Фавран аз асп фуromaда, ба тарафи ӯ давид, то ки бо дӯсти деринаи худ мулоқоти гарму ҷӯшон кунад (С. А.). Азбаски монанди бисёр харидорони аз қишлоқ омада Арслоналӣ ҳам аз нархи навои бозор беҳабар буд, аз қаллобии фурушандагон метарсид (Р. Ҷ.).

Пайвандакҳои тобеъкунанда дар ифодаи маъноҳои муштарак хусусияти ҳаммаъноӣ пайдо мекунад: **вақте ки//ҳангоме ки, чунки//зеро ки, агар//ба шарте ки, гарчи//ҳарчанд...** Зиёда аз ин, баъзе пайвандакҳо дорои қаринаҳои савтӣ (фонетикӣ), шаклӣ ва луғавианд: **гарчи//арчи, азбаски//баски, ҳар гоҳ//ҳар гоҳ ки, аз сабаби он ки//аз сабаби ин ки, ба шарте ки // ба шарте...** Монанди ҳамин, пайвандаки «агар» дорои қаринаҳои «ар», «гар», «агар ки» мебошад, ки истифодаи қаринаҳо ба хусусияти услубии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ то андозае мусоидат менамояд. Пайвандаки «агар» дар услуби гуфтугӯйӣ ва китобӣ истифода мегардад: Агар мо ба вай ёрӣ надихем, ба зудӣ монда шуда аз кор баромада мемонад ва ҳамаамон тамоман бекас шуда мемонем (С. А.). Пайвандаки «агар ки» камистеъмол буда, хусусияти гуфтугӯйӣ дорад: Агар ки ҳамин тавр накард, ман ба қавли хушқу холии ӯ бовар намекунам (С. У.). Қаринаҳои «гар» ва «ар» ҳоси услуби китобӣ буда, асосан дар назм кор фармуда мешаванд:

Рози дил мегуфтам, ар як марҳаме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам (С. А.).

Ҷумлаҳои пайрав низ дорои хусусиятҳои услубӣ мебошанд. Масалан, ҷумлаҳои пайрави замон ва макон умумистеъмолий буда, ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар услубҳои гуногуни нутқ вазифаи мухталифро иҷро мекунад. Ин ҷумлаи пайрав дар услуби бадеӣ вазифаи тасвири баобурангии суҳанро иҷро мекунад дар услуби илмӣ аксарӣ таърифу қридаҳо истифодаи ин ҷумлаи пайравро талаб мекунад:

Фармондеҳ, ки як шахси қоматбаланди шоҳбурутдор ва зардинаи формаи туркипӯш буд, пас аз болонокӣ тоб додани бурутҳояш гуфт (С. А.). Асбобе, ки барои муайян кардани уфуқияти самт хизмат мекунад, обтарозу номида мешавад («Физика»).

Хусусиятҳои ҳисси – муассирии ҷумлаҳои пайрав низ дар як поя нестанд. Тобишҳои ҳисси – муассирии ҷумлаҳои пайрави тарз ва монандӣ нисбатан пурқувватанд. Аз ин рӯ, онҳо бештар ба услуби бадеи ва рӯзноманигорӣ хосанд.

Ба ҷумлаҳои мураккаби зерин зеҳн монда, ба кадом услубҳои нутқ мансуб буданашонро муайян кунед. Гӯед, ки кадом нави ҷумлаи мураккаби тобеъ ба тобишҳои ҳисси – муассирий бештар моликанд.

1. Оби дарё монанди оинаи қаднамо, ки ба деворе така дода бошанд, якрӯятар меистод (С. А.). 2. Дар маҷлис гуфта шуд, ки ҳама бе истисно ба саҳро баромад (Аз рӯзнома). 3. Ҷумлаи пайрави хабар хабари сарҷумларо, ки бо қонишинҳои ишоратӣ ва таркибҳои қонишинӣ ифода ёфтааст, шарҳу эзоҳ медиҳанд («Грамматика»). 4. Аз гунҷишк тарсӣ, арзан макор (Зарб.).

Ҷумлаҳои мураккабро хонед ва сарҷумлаю ҷумлаи пайравашонро муайян карда, воситаи алоқаи онҳоро нишон диҳед. Гӯед, ки дар байни ҷумлаҳои содда чӣ гуна муносибатҳои маъноиро мушоҳида кардед.

1. Меғуфтанд, ки вай танбӯр навохта ғазал мехондааст... (Ҷ. И.). 2. Дар вақте ки мо аз ағба фуromaдем, рӯз торик шуда меомад (С. У.). 3. Вай аз ин роҳаш бармегардад, ба шарте ки дигарон ёрӣ расонанд (Р. Ҷ.). 4. Ҷавон, монанди он ки ўро каждум неш зада бошад, печутоб мехӯрд (С. А.). 5. Ин мужда гарчи кампирро бисёр хурсанд карда бошад ҳам, боз як тарафи дилаш ғаш буд (Ҳ. К.). 6. Ў худро чунон нишон дод, ки гӯё аз ояндагон ҳеҷ хабаре надорад (С. А.). 7. Падарам, дар ҳолате ки аз дидори дӯсташ шод буд, ба модарам гуфт (С. У.).

Ҷумлаҳои мураккабро нависед ва ба аломати услубиашон зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои ҷорӣ забон мансубанд.

1. Агар дар ин вақт қисми фуруҳамидаи танобаки нахӯди наврас ба ягон такагоҳ расида монад, тамоман қат шуда ба он мечаспад («Ботаника»). 2. Маълум аст, ки паланг дар қамишзор зиндагӣ мекунад («Зоология»). 3. Аз тӯйи осие, ки гузаштӣ, пули рӯд сар мешавад (Ф.М.). 4. Кӯчаҳои танги шаҳр аз барфи ҳавлиҳо чунон пур шуда буданд, ки қариб ба бомҳо мерасиданд (С. А.). 5. Замона захми қонкоҳе ба ҷигаргоҳи ў зад, ки дигар тобу тавон дар пайкараш ва ақлу ҳуш дар сараш намонд (С. А.). 6. Вақте ки ў нафас мекашид, бӯйи исфанду шибоғ ба машомаш мерасид (Р. Ҷ.). 7. Мӯйсафедде, ки мисли ҷавонҳо чолокона қадам зада меояд, нафақахӯри шахси мебошад («Садои Шарқ»).

Чумлаҳои пайрави чумлаҳои мураккаби зеринро ба ибораҳои сифати феълию масдарӣ баргардонед ва муродифҳои услубии ҳосилшударо ба дафтар нависед. Ғӯед, ки ҷуфтҳои услубӣ ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доранд.

1. Ў ба назари ман аз одамоне, ки то он вақт дида будам, хеле дигар менамуд (С. А.). 2. Пас аз он ки рӯймолчаашро бароварда чашмонашро пок кард, сухани худро давом дод (Ҷ. И.). 3. Биное, ки дар баландӣ воқеъ гардидааст, иморати мактаб аст (*Аз рӯзнома*). 4. Вақте ки ба баландӣ баромадем, қишлоқи Гулистон намоён шуд («*Машъал*»). 5. Ман боварӣ дорам, ки ту ба донишгоҳ дохил шуда метавонӣ («*Садои Шарқ*»).

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Чумлаи мураккаби тобеъ ба кадом услуби нутқ хос аст? Бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Дар бораи муродифу қаринаҳои чумлаи мураккаби тобеъ фикратонро иброз намоед. Мисолҳо оред.
3. Дар бораи хусусияти ҳаммаъноӣ зоҳир намудани пайвандҳои тобеъкунанда чӣхоро медонед? Фикратонро бо мисолҳо собит намоед.
4. Хусусиятҳои услубии чумлаҳои пайравро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.

МАВЗӢИ 30. ТОБИШӢОИ УСЛУБИИ АЛОМАТӢОИ КИТОБАТ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

Аломатҳои ист барои ҷудо кардани аъзоҳои чумла, аъзоҳои иловагии чумла, чумлаҳои соддаи таркиби чумлаҳои мураккаб, дар нутқи хаттӣ ифода намудани оҳанги гуфтор, ҷалб намудани диққати хонанда ба аъзоҳои ҷудошуда ва дарёфтани тобишҳои маъноию услубӣ истифода мегарданд.

Масалан, дар нутқи хаттӣ оҳанги талаффузи айни як чумларо тавассути гузоштани аломатҳо тағйир додан мумкин аст: 1. Майдончаи назди мактабро гулу гулзор мекунем 2. Майдончаи назди мактабро гулу гулзор мекунем? 3. Майдончаи назди мактабро гулу гулзор мекунем!

Аз мушоҳидаи чумлаҳои мазкур бармеояд, ки айни як чумла дар ҳолати яқум бо оҳанги ахборӣ, дар ҳолати дуюм бо оҳанги пурсиш, дар ҳолати сеюм бо оҳанги хитоб талаффуз мегардад ва ин маънӣ бо аломатҳои китобат (нуқта, савол, хитоб) ифода гаштаанд.

Ин буд, ки аломатҳои китобат ҳам дорои тобишҳои услубӣ мебошанд. Масалан, мавқеи услубии аломати нуқтавергул низ дар оҳанг зоҳир мегардад. Суръати талаффузи чумлаҳои соддае, ки бо аломати нуқтавергул ҷудо карда мешаванд, сусттар мебошад. Пас аз ҳар яки ин гуна чумлаҳо қариб монанди аломати нуқта ист карда мешавад ва оҳанги шумур, ки дар чумлаи мураккаби пайвасти

бепайвандак барҷастатар сурат мегирад, барҳам мехӯрад, суръати нутқ ҳамвор мегардад. Адлу дод, бахшиш тамом мешавад; ростӣ аз байн меравад, қади ва паймоншиканӣ баэътибор, беҳунар арҷманд ва боҳунар хор мешавад; ин аз он ва он аз ин мерабояду меситонад. Аз Сиёмак писаре монда буд, Ҳушанг ном; ӯ хушу хирадро аз бобояш, зӯру тавониро аз падараш мерос гирифта буд. (С. У.).

Кор фармудани аломати тире дар байни мубтадо ва хабар ба тамоми услубҳои нутқ хос аст. Дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва гуфтугӯӣ ин ҳодисаи забонӣ тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ дорад: Фарзанди нағз – боғи падар, фарзанди бад – доғи падар. Фарзанд – меваи ширин. Ўзбекистон – мулки офтобрӯя. Писаракам – офтоби ман. Самарқанду Бухоро – маркази қадимаи тамаддун. Ду понздаҳ – як сӣ. Ватан – шарафи ман. Дар ин ҷумлаҳо маъноҳои монандкунӣ, тазод, киноя ҷой дошта, ба ин васила фикр пурқувват ифода гардидааст. Агар ба ҷумлаҳои мазкур бандаки хабарии «аст» ва ё феъл – ёридиҳандаи «мебошад» илова карда шавад, тобиши ҳиссӣ–муассирӣ онҳо барҳам мехӯрад.

Дар услуби илмӣ аломати тире барои муайян кардани мафҳумҳои илмӣ кор фармуда шуда, дар заминаи монандкунӣ сурат мегирад: С. Айнӣ – асосгузори адабиёти муосири тоҷик. Мирзо Турсунзода – шоир. Масдар – шакли тасрифнашавандаи феъл.

Аломати тире дар услуби умумиистеъмоли тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ надорад: Шароф – додари ман. Зевар – хоҳарам. Ман – омӯзгор...

Оҳанги талаффузи калимаю ибораҳои иловагии ҷумла низ аз дигар аъзоҳои асосии ҷумла фарқ мекунад ва ин маънӣ дар навишт бо аломатҳои китобат ифода мегардад. Дар ин ҳолат аломатҳои китобат бар замми иҷрои вазифашон тобишҳои услубиро низ ифода менамоянд. Чунончи, аломати китобате, ки баъд аз мухотаби дар аввали ҷумла воқеъшуда гузошта шудааст, баробари муроҷиат оҳанги ҳаяҷон, пурсиш, ғазбро низ ифода карда метавонад. Ака Рустам! Ба хонаводаи ту бахту толеъ рӯй овардааст (С. А.).

Дар ин ҷумла аломати хитоб ба ғайр аз муроҷиат барои ифодаи ҳаяҷони ғўянда низ истифода шудааст. Дар нутқи хаттӣ аломатҳои китобат на танҳо барои ифодаи фикр, таҷзияи маъно, таъкиди он кор фармуда мешаванд, балки барои зуҳури эҳсосоти ғўянда, муносибати мусбат ё манфии вай низ мусоидат менамоянд, яъне дорои тобиши ҳиссӣ–муассирӣ мебошанд: Мехоҳӣ ўро ҳабс кунанд! Албатта, ӯ ба ҷазои вазнинтар сазовор будааст. Лекин ... охир ҳаматарафа андеша кардан лозим. Ҳама тарафашро дидаю санҷидан лозим (Ф. М.).

Матнҳои зеринро бодикқат хонед ва ба мавриди гузориши аломати нуқтавергул таваҷҷуҳ кунед. Ғӯед, ки матнҳо ба кадом услуби нутқ тааллуқ доранд ва аломати нуқтавергул чӣ гуна мавқеи услубӣ дорад.

Айёми зимистон, мавсими барфу борон: ҳавзҳо яхбаста; шохҳои дарахтон афсурда ва шикаста; говон ва харон дар ғўшаи офил ё кунҷаки

сobot фуру монда; гурбахо аз шиддати сармо чун мушҳои гурбадида дар гурбадави сандалӣ хазида (С. А.).

Дар юнучқазорҳо баррагони ширмаст озодона чарида, монанди мурғобиҳои ба даруни оби зулол шино мекардагӣ сайр менамуданд, аз буттаҳои алаф бо дандонҳои садафини худ аз сари он оҳистекак канда мегирифтанд; бузғолагони шўхтани беором аз он ҳама алафҳои дилрабо рӯй тофта, магар барои ҳунарнамоӣ бошад, ба сўйи тал медавиданд (С. А.).

Чумлаҳоро навишта, ба мавриди гузориши аломати тире зеҳн монед ва сабаби гузориши аломати тиреро шарҳ диҳед.

1. Овози ўро шунида модар ва духтар – ҳар ду баробар қаҳида аз ҳаяҷон бархестанд (С. У.). 2. Нон, чормағзу писта, гўшти яхнӣ – ба дастархони умумӣ афканда мешуд (С. У.). 3. Муаллим – тарбиятгари насли наврас. 4. – Ту байти бисёр медонӣ, Ризо? – пурсид Гулўизор. – Бисёр не, – гуфт Ризо, – эҳтимол, ту аз ман бисёртар донӣ (С. У.).

Чумлаҳоро хонда, ба мавриди гузориши аломати сенуқта зеҳн монед. Гўед, ки ин аломат дар кадом ҳолатҳо дар аввал, мобайн ва охири чумла гузошта мешавад.

1. ... агар аз даҳсолагӣ гирем, панҷоҳ сол боз меҳнат мекунам (Р. Ч.).
2. . Мардуми мо нақле доранд, гўш кун, тўра, ман ба ту бигўям. (С. У.).
3. Ҳамроҳрафиқ ба ин саволҳо ҷавоб надод ё ҷавобе надошт... (С. А.).
4. ... баъдтар табақҳои палов ҳам то нисфашон ҳолӣ шуданӣ (А. Д.).
5. Модарҷон, маро... бубахш ... ман... гуноҳ... надорам ... о-о-о... охир вай ... ма... ро ранҷонд (Ҳ. К.).

Чумлаҳоро нависед ва хусусиятҳои услубии аломати тиреро маънидонд кунед.

1. Рўзномаи навини насли навгонӣ – умеду армонҳои мову шумо!
2. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. 3. Ҷасорат – мардӣ, тарсончакӣ – номардӣ. 4. Бузаки сари санг – хўроки гургу паланг. 5. Сурудам – ҳофизи рози дили ман, Аниси булбулӯвози дили ман (М. Т.). 6. Сафар қардан – ҷаҳон дидан. 7. Пахта – бойигарии давлат.

Аломати тиреро фуруғузур карда, ба хабари чумлаҳои зерин бандеки хабарии «аст» ва феъли ёридиҳандаи «мебошад»-ро илова карда нависед. Гўед, ки чӣ гуна ҳодисаи забонро мушоҳида кардед.

1. Забони миллат – пояи миллат. 2. Маҳалгарой – бадбахтии миллат. 3. Ашки дида – радди бало. 4. Ҷойи сўхта – намақоб. 5. Шири нағз – чурғоти нағз. 6. Давои қурут – оби гарм. 7. Дили оча – ба бача, дили бача – ба кўча. 8. Думи рўбоҳ – душмани рўбоҳ. 9. Эҳтиёт – ними ҳаёт. 10. Гови ҷўшой – чувози дари хона.

ИМЛО ВА МАВРИДҲОИ КОРБАСТИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТӢ

АЛОМАТИ НУҚТА (.)

1. Нуқта дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ гузошта мешавад. Ҷумлае, ки дар охири он нуқта гузошта шудааст, фикри тамомшударо фаҳмонида, мазмуни хабарӣ дорад: Ҷоми ҷаҳоннамои Кайхусрав ҷаҳонро фақат дар Наврӯз нишон медод. (С. У.). Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад, Ба дониш дили пир барно бувад (А. Ф.). Дар осмон ситораҳо медурахшиданд (Ф. М.) ва ғайра.

2. Дар ҳолати бо оҳанги оромона баён кардани орзу, дуои нек ва таҳсину таманно дар охири ҷумла ба ҷойи аломати хитоб нуқта гузошта мешавад: Офарин бар ин гуна пешсафони мусобиқа. Эй хоҷони аъзам, ҷовидон, зинда ва фархунда бош. Эй наҷибаи вологавҳар, Худованд меҳри туро аз Бежан набурад (С. У.) ва ғайра.

3. Дар вақти ихтисор кардани номҳо аломати нуқта баъд аз вожаи ихтисоршуда гузошта мешавад:

– дар вақти навиштани нишонӣ вобаста ба калимаҳои маъмурию ҷуғрофӣ: вилоят (вил. Хатлон), шаҳр (ш. Душанбе), деҳа (д. Ҷамешабаҳор) ва ғайра;

– дар вақти навиштани ном, насаб ва тахаллуси одамон: М. Аминӣ, Б. Сафолзода, Ф. Каримдухт, Н. Азизпур ва ғайра;

– дар вақти ба ҳисоб гирифтани тартибу миқдори ашёи ҷудогона пас аз калимаҳои ихтисоршудаи сол, саҳифа, ҷилд ва ғайра: с.1970 (соли 1970), саҳ. 650 (саҳифаи 650), 240 саҳ. (240 саҳифа), ҷ. 3-юм (ҷилди 3-юм) ва ғайра;

4. Нуқта дар мавридҳои зерин гузошта намешавад:

– дар охири сарлавҳаҳо: Наврӯзи дилафрӯз Диёри обҳои мусаффо ва ғайра;

– дар муқоваи китобҳои илмӣ, бадеӣ, дарсӣ, маҷалла ва дигар нашрияҳо баъд аз насаби муаллиф ва унвони онҳо: Садриддин Айнӣ Дохунда Бобоҷон Ғафуров Тоҷикон Қосимӣ Мукаррама Набидухт Об дар «Шоҳнома» ва ғайра;

– дар охири номи санадҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ–корғузори: ариза, қарор, гувоҳнома, тасдиқнома, тавсифнома, фармон, фармоиш, амр ва ғайра, ки моҳияти мазмуни онҳо ба тамоми матн иртибот дорад: Ариза Фармон Фармоиш Тавсифнома ва ғайра;

– агар калимаҳои грам(м), килограм(м), сентнер, сантиметр, метр, километр ва монанди инҳо, ки воҳидҳои миқдор, ченак ва ё ҳаҷму сатҳ мебошанд, дар шакли ихтисор оянд: 10 г спирт, 50 кг биринҷ, 80 м чит, 20 га замин, 3 млн, 7 м(2);

– дар охири таърихи рӯз: 27-уми октябри соли 1964 30-юми октябри соли 2020 ва ғайра.

АЛОМАТИ САВОЛ (?)

1. Аломати савол пурсишро ифода карда, дар охири ҷумлаи соддаи саволӣ гузошта мешавад:

Яке аз бандиён пурсид:

Ту аз кучой ва писари кистӣ?

Аз фалон деҳа, писари Арбоб Камол ном шахс.

Падарат зинда аст?

Ҳо.

Могу мулк дорад? (Садриддин Айни) ва ғайра.

2. Дар охири ҷумлаҳои саволи, ки ҷавоби шунавандаро талаб намекунам, аломати савол гузошта мешавад: Ба омадан-ку омадам, аммо акнун ўро чӣ тавр партофта меравам? (С. У.). Модоме ки халқ ба ҷанговарон ҳада мефиристодааст, ... ман чӣ тавр аз қатор берун монда метавонам? (Ф. Н.).

Эзоҳ. Агар ҷумлаҳои саволи эҳсосоти гўяндаро дар бар гиранд, дар баробари аломати савол аломати хитоб ҳам гузошта мешавад: Эй хунхор, то чанд чунин суханҳо мегўйӣ?! (С. У.) ва ғайра.

3. Дар ҷумлаҳои саволи асли ва ғайриасли барои ифодаи пурсиш се воситаи асосии саволи кор фармуда мешавад:

– ҷонишинҳои саволи (пурсишҷонишинҳо): кӣ?, чӣ?, кӣҳо?, чӣҳо?, кадом?, чанд?, чаро?, ку?, кучо?, кай?, чӣ тариқ?, чӣ тавр?:

Хуб, чӣ шудааст? Осмон ба замин фурӯ ғалтид, магар? (С. У.)

Чаро имрӯз ба дарс наомадӣ?

Омад бари ман. Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар... (Р. Ҷ.)

Эй марди деҳқон, мақомгоҳи Рустами Достон кучост? (С. У.)

Ба кучо равам? Чӣ кунам? Дарди дил ба кӣ гўям? (П. Т.)

Чӣ хабар? Гулбарги рўят аз чӣ пажмурда аст? (С. У.)

– ҳиссаҷаҳои саволи (магар, наҳод, наҳод ки, оё, -а, -чӣ ва ғайра): Магар шумо хабар надоштед? Наҳод ҳамин қадар ширин бошад? (Ф. Н.) Оё Меҳрон фаҳмид, ки ин манзумаҳо ба ҷойи ариза аст? (С. У.);

– тарзи талаффуз, оҳанги пурсиш: Рост бигў, хулқу атвори онҳо чӣ гуна аст? Хушахлоқанд? Шумо бо ин дурўғ меҳоҳед гиребони худро аз ҷанги ман бираҳонед? (С. У.)

Наёмад ба гўшат ба ҳар анҷуман, Камону каманди гави пилтан? (А. Ф.)

Зи чашми шўхи ту ҷон кай тавон бурд? Ки доим бо камон андар камин аст. (Ҳ. Ш.) ва ғайра.

АЛОМАТИ ХИТОБ (!)

1. Аломати хитоб дар ҳолатҳои зерин гузошта мешавад:

– дар охири ҷумлаи хитобӣ: Хуш омадед, дўстон, бори дигар биед! Ҷовидон бод сулҳ дар олам! ва ғайра;

– дар охири ҷумлаи амр ва хоҳиш, ки бо оҳанги хитоб талаффуз мешавад: Фарзандонам, ҳамеша китоб хонед! Инсоф кун! Гунаҳгор дигарон буданд, дигарон! (Ҳ. К.);

– дар ҳолатҳои, ки хитоб, нидо ва калимаҳои ҳа, оре, бале, не (на), эй, ҳошо, баҳ-баҳ ва ғайра бо оҳанги хитоб талаффуз мешаванд: Ҳа, парво накун, ғусса нахўр! (Ҷ. И.)

Эй писар, бидон, ки дарахт бо решааш мустаҳкам аст! (С. Ш.)

Бале, аз қазову қадар гурез набудааст! (С. У.).

Банд дар пойи Рустам! Ҳошо! Маро чархи баланд ҳам баста наметавонад. Баҳ-баҳ! Доноёни ман биҳишт дидаанд! (С. У.).

Тавба! Сад тавба! - аз нав даст ба гиребон бурд Абдулаҳад (С. Т.) ва ғайра;

– пас аз мухотаб дар аввали ҷумла: Эй худписанд! Ту лоф задӣ, ки ҳамоварди Исфандиёр ҳастӣ! (С.У.) ва ғайра.

2. Агар дар ҷумлаи хитобӣ оҳанги талаффуз бошиддат бошад, ду ё се аломати хитоб гузошта мешавад: Эй нопоки хештанношинос! Ба дастам афтодӣ!! (С. У.)

Беҳаё ту, золим ту, беномус ту!!! (С. У.)

Ба чашмам нигоҳ кун, номард!! Ман Восеъ!! (С. У.) ва ғайра.

АЛОМАТИ ВЕРГУЛ (,)

Аломати вергул дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1) барои ҷудо кардани аъзои чидаи ҷумла, ки дар байни онҳо пайвандакҳои пайиҳами ва, -у (-ю) наомадаанд: Илоҳӣ, сафари ҳамаи он касон, ки аз хона, ҷой, падару модар, зану фарзанд ҷудо шуда, ба хизмати аскарӣ рафтаанд, бехатар бошад (Ф. Н.).

Нони гандумии хушбӯй, шири гарм ва асал ҷоғи меҳмонро тафсонд (С. У.) ва ғайра;

2) барои ҷудо кардани аъзои такрор: Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту, Сози зафарам, Ватан, туй, ту. (М. Т.) ва ғайра;

3) барои ҷудо кардани аъзои истисноӣ:

– агар аъзои истисноӣ ҳаҷму андозаи маънои аъзои муқаррариро мушаххасу саҳеҳ кунад, аз ду тараф бо аломати вергул ҷудо карда мешавад: Ҳоло бисёриҳо, махсусан, ҷавонон аз кӯҳистон оҳиста-оҳиста ба водӣ мекӯчанд. (С. Т.);

– агар аъзои истисноӣ бо аъзои муқаррарӣ (эзоҳшаванда) аз ҷиҳати ифодаи маъно баробар ё муодили яқдигар бошад, пеш аз аъзои истисноӣ аломати тире ва пас аз он аломати вергул гузошта мешавад: Ёро – Фирӯзаро, тамоман бекас мондан намехоҳад. (Ҷ. И.).

Ман – Фирӯз Шохрухзода, соли 2022-ум ба донишгоҳ дохил шудам..... ва ғайра;

4) барои ҷудо кардани мухотаб. Дар ин ҳолат чунин қоида бояд риоя карда шавад:

– дар аввали ҷумла пас аз мухотаб: Эй шаҳриёр, гуфтори Гургин пур аз ёва аст. (С. У.).

Очачон, дар берун ҳаво хеле хунук, шумо одами пир, боз хунук назанад. (Ф. Н.);

– дар байни ҷумла аз ду тарафи мухотаб: Яке панди модаратро шунав, писар, ба бадӣ макӯшу шитоб макун. Рост мегӯӣ, эй ёри бовафо ва меҳрубонам, ҳама мусибати ту аз боиси ман аст. (С. У.);

– дар охири ҷумла пеш аз мухотаб: Дар дostonҳои Фирдавсӣ панду ҳикмат бисёр аст, соҳиб.... ва ғайра;

5) барои ҷудо кардани калимаву ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ:

– агар калимаву ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар аввал оянд, пас аз онҳо вергул гузошта мешавад: Хушбахтона, Зебӣ пас аз муддате аз роҳ баргашт (С. У.).

Нихоят, он рӯзи фирӯз расид. (Садриддин Айни) Ба назарам, им-сол баҳор хеле серборон омад (Ҷ. И.).

Ҳамин тавр, барои ифодаи навъҳои гуногуни рустаниҳои ҳосилдеҳ истилоҳоти мухталифе истифода мешаванд, ки дар онҳо калимаи асосӣ худи рустаниҳоянд. Тавре ёдрас шудем, ин устои бузург беш аз 30 сол сарвари кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро ба ӯҳда доштанд ва дар ин муддат кафедра яке аз марказҳои қавии илми забоншиносӣ ва таълими он гардид.

– агар калимаву ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар охири ҷумла оянд, пеш аз онҳо вергул гузошта мешавад: Дуруст мекунем, албатта (С. У.).

Ин аберааш, гардам аз саратон... (С. А.).

Мо қудрату тавони инро надорем, худат медонӣ... ва ғайра;

– агар калимаву ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар байни ҷумла оянд, аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешаванд;

Аспи вай, бар хилофи чашмдошти ман, хеле тез метохт.

Файласуфи қадима, ба араби Мадоин, шояд ба ҳамин Бағдод монанд буд. (С. У.) ва ғайра;

6) барои ҷудо кардани нидо, ки бо оҳанги хитоб талаффуз нашудааст: Оҳ, Ҳомидҷон, омадед? Шумо бо мо меравед. (Р. Ҷ.)

Оббо, гӯр пирӣ шавад, қариб ки нашиносам-а? – гуфт охир Юнус-бобо. (Ф.Н.) ва ғайра;

7) барои ҷудо кардани ҳиссаҳои тасдиқӣ (ҳа, бале, оре) ва инкорӣ (не, на): Оре, вай дар он ҷавон писари худро шинохт. (С. У.)

Ҳа, аз модарам ва аз як муаллимаи мактаби деҳаамон (Ф. Н.).

На, султонам, дар ин ҷо шинос шудам (С. У.)

Не, ба фикрам, ҳеҷ гап не (Ф. Н.) Не, мон, гап занад вай (Ф. М) ва ғайра;

8) барои ҷудо кардани ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст: Золи Зар зуд аз асп фуруд омада, ба Баҳман таъзим кард, Баҳман ҳам пиёда шуд, ҳар дуяшон чанде пурсупос карданд. (С. У.)

Ҷаҳонро бо чашми ҷавонӣ мабин, хашму кинро аз дил бадар кун. (С. У.) ва ғайра;

9) дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофии пайвандқдор: Манижа бояд ба шаҳр бармегашт, аммо дилаш ба ҷудой аз Бежан андуҳгин буд. Ин буд фикру хаёли шоир, вале тақдир ба вай чизи дигаре пеш овард. Фаррухзод яке саҳт ҳуҷуми ҷавобӣ кард, лекин ҳуҷумаш барор нагирифт. (С. У.) ва ғайра;

10) барои ҷудо кардани ҷумлаи пайрав дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ:

Умар донист, ки кори хубе кардааст.

Агар бемор дуруст шуданӣ бошад, табиб ба дари хона меояд.

Ман ба ту таслим намешавам, зеро ту як нафар ғулом ҳастӣ ва ман шоҳ. (С. У.) ва ғайра;

11) дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, аломати вергул дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

– агар ҷумлаи пайрав баъд аз сарҷумла омада бошад, пеш аз он вергул гузошта мешавад:

Бар қуббаи заррини қамар оҳиста-оҳиста сояи сиёҳ хазидан гирифт, то он ки се ҳиссаи онро тамоман пахш кард.

Ба ҳар ҳол пешомадҳои нохуш паси сар шуданд, гарчанде ки талхи онҳо дар дили шоир боқӣ монд.;

– агар ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада бошад, аломати вергул пас аз ҷумлаи пайрав гузошта мешавад:

Вақте ки навқари вакили молиёт ба Бож омада, Фирдавсиро ба назди ҳоким бурданӣ шуд, шоир ҳайрон шуд (С. У.);

– агар ҷумлаи пайрав дар байни сарҷумла омада бошад, аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад: Одина, вақте ки аз баргашта рафтани Ибод хотирҷамъ шуд, ба модаркалонаш гуфт (С. А.).

Чакраҳое, ки аз чандин чунин чашмаҳо мечаканд, дар як ҷо ғун шуда, ҷўйчаи мусаффоеро ба ҳам мерасонанд. (С. А.) ва ғайра;

12) дар нутқи мазмунан нақлшуда:

– агар сухани ғўянда баъд аз нутқи мазмунан нақлшуда омада бошад, аломати вергул пеш аз он гузошта мешавад: Не, шумо пеш дароед, сарбоз,

– ҷавоб меод дигаре бо овози ҳаяҷономези ларзон (Ф. Н.);

– агар сухани ғўянда дар байн омада бошад, аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад: Бегоҳ шуд, – ҷавоб дод Рустам, – шаби тира кас набард намекунад. Шод бош, – ба расми ориёӣ салом дод ба вай Рустам, – тану ҷонат ба дониш обод бод (С. У.) ва ғайра;

13) дар вақти такрор омадани амале, ки маънои инкор дораду бо пайвандаки ҷудоии ё... ё меояд, ҷумлаи соддаи якум бо вергул ҷудо карда мешавад:

Ё дар идора касе набуд, ё телефон вайрон буд.

Ё бояд корро хобонем, ё асбоби нав диҳед (С. А.)

Ин сандуқ ё аз тилло пур, ё аз китоб.(Ф. М.)

Ё ба кино мебарояд, ё ба назди яке аз рафиқонаш меравад (Ф. М.) ва ғайра.

АЛОМАТИ НУҚТАВЕРГУЛ (;)

Нуқтавергул дар чунин мавридҳо гузошта мешавад:

– дар байни аъзои чидаи тафсилӣ, ки бо рақам ё ҳарф гурӯҳбандӣ шудаанд: Дар адабиёти тоҷикӣ жанрҳои зерини шеърӣ мавҷуд аст: 1) рубой; 2) дубайтӣ; 3) ғазал; 4) қасида; 5) қитъа; 6) маснавӣ; 7) достон;

– дар байни қисмҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб: Ришаш сиёҳ ва қайчӣ карда шуда буд; рӯяш пурраи сафедчаи сурхчатоб ва чашмони бемижғони пӯшида ва хушкидарафтааш дар он рӯи сурхчатоб ба парчаи ҳарири гулобӣ монанд буд; абрӯҳояш сиёҳи сермӯйи баланд; либоси ин нобино фақирона, лекин бисёр озода буд (С. А.);

– дар байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ: Умре, ки баъд аз вафоти шавҳар дар дари мардум мегузаронд; таоми бадастае, ки аз деги ҳамсоягон ба ивази меҳнат ва машаққатҳои беандозааш меҳурд; захми забони занони ҳамсоя, ки ӯ канизи бебаҳои онҳо шуда буд, сафедор барин қадӣ ростӣ холаро камон барин қат карданд (Ҳ. К.);

– дар байни қисмҳои ҷумлаи мураккаби омехта: Падар, то вақте ки чашмаш кор мекард, ба болои чархи осие кор кард, аммо он рӯз аз ҳаррӯза барвақттар рӯз торик шуд; бод шиддат карда, аз ҳавои гарду ғуборолуд регборон сар шуд; рег монанди борон борида, дар андак фурсат рӯйи заминро регфарш кард; ҳарчанд дарҳои хонаро кушода, чароғро гиронда будам, аз тарқишҳои дар рег ба хона ҳам мебаромад (С. А.) ва ғайра.

АЛОМАТИ БАЁН (:)

Аломати баён (дунукта) дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:
– пас аз калимаи хулосакунанда: Деҳқонони бисёре, зану мард дар сабаду қачоваҳо анвои мевачот: ангур, нок, олу, зардолу, анор, анҷир, харбузаву тарбузҳоро барои фурӯш ба лашкароҳ оварданд. (С. У.);

– барои ҷудо кардани ҳудуди ҷумлаҳои содда, ки дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак омада, бо ҳамдигар муносибати сабабу натиҷа доранд ва яке дигарро шарҳ медиҳад:

Падарам ба ман насиҳат карда гуфт:

– «Ту бояд қавони кордон ва зирак шавӣ!».

Манижа шитобон назди Рустам рафт, ба вай аз Бежан паём дод ва гуфт:

– «Рустами Достон туй!» (С. У.);

– дар муколама ва сӯҳбат ҳудуди сухани муаллиф аз нутқи айнан нақлшуда ҷудо карда мешавад: Абӯалӣ ибни Сино баъд аз тавом кардани таҳсили илм ба сараш чӣ воқеа рӯй доданро ба тарзи зерин ҳикоя мекунад: «Дар 18–солагиям ман аз ҳамаи ин илмҳо фориғ гардидам, баъд аз он падарам вафот кард ва бар аҳволи ман дигаргуниҳо рӯй дод ва бар гардани ман чизеро аз амалҳои султони бор карданд ва баъд аз он зарурат маро бар он дошт, ки аз Бухоро биравам ба Гурганҷ». (С. А.) ва ғайра.

АЛОМАТИ ТИРЕ (–)

Аломати тире вазифаи тавзеҳ ва ҷудо карданро иҷро менамояд ва дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

– дар байни мубтадо ва хабари номие, ки феъли ёвар корбаст шудааст. Лоиқ – шоир. Фарзанди хуб – боғи падар, фарзанди бад – доғи падар. (Зарбулмасал).

Эзоҳ. Агар феълҳои ёвар кор фармуда шуда бошанд, байни мубтадову хабар тире гузошта намешавад: Лоиқ шоир аст. Фарзанди хуб боғи падар аст, фарзанди бад доғи падар аст ва ғайра;

– дар охири аъзои чида пеш аз калимаи хулосакунанда: Қасрҳо, кӯшкҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, бозорҳо, ятимхонаҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд (С. А.);

– дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофии бепайвандак: Меҳнат фаровон мекунад – танбалӣ вайрон мекунад. (Зарбулмасал) Вай на-

механдад – ҳаёт ба вай механдад. Ҳамаи ин чизҳо мурдаанд – танҳо ишқи зан зинда аст (А. Д.);

– дар ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак, ки ҷумлаи пайрав шарти воқеии амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад: Ҳурмат кунӣ – ҳурмат мебинӣ. (Зарбулмасал) Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ. (Зарбулмасал);

– барои ҷудо кардани сухани муаллиф (нақлқунанда) аз нутқи айнан нақлшуда: «Наход ки шумо аз ман хафа бошед?», – гуфт Ҳошим-корвон (С. У.).

АЛОМАТҲОИ ҚАВС ( ) ВА ҚАВСИ МУРАББАЪ [ ]

Аломати қавс ҳудуди калима, ибора, ҷумлаҳои содда ва ҳатто чанд ҷумлаи шарҳу эзоҳдиҳандаро нишон медиҳад, ки ба матни асосӣ алоқаи грамматикӣ надорад, он баъзан аз ҷиҳати вазифа ба аломати тире ва калимаи «яъне» баробар аст. Қавс дар ҳолатҳои зерин гузошта мешавад:

– барои ҷудо кардани аъзои чидаи ҷумла, ки баъд аз калимаҳои хулосакунанда бо мақсади тавзеҳ кор фармуда мешавад: Зардолуҳои пешпазак (чавпазак, моҳтобӣ, лучак) кайҳо пухтаанд. Умуман, маъмурони амир (қозиҳо, раисҳо, ҳокимҳо ва дигарон) аз хазина моҳона намегирифтанд ва бо ягон роҳе, ки аз замони пеш одат шуда омадааст, маишати худро таъмин карда, ба амир ҳам пешкаш мекарданд (С. А.);

– барои ҷудо кардани воҳидҳои туфайлӣ, ки ҷиҳати возеҳ намудани нутқ хизмат мекунанд ва ё маълумотро ба гуфтаи аввал илова менамоянд: Дар он ҷо коллективона лӯбиёшӯрак пухта меҳӯрдем (ман лӯбиёшӯракпазиро дар қисми дуввуми романи «Ғуломон» тасвир кардаам) (С. А.);

– барои эзоҳи калимаҳои камистеъмол, кӯҳнашудаҳо аз истеъмолмонда, шевагӣ, истилоҳоти соҳавӣ ва муродифҳои маълуми машҳури онҳо дар дохили қавс зикр мешаванд: Офтоби форами моҳи мизон (сентябр) ҳавои Ёвонро монанди ҳавои баҳорони беборон хушу хуррам гардонида буд. Ҳамин тавр нест? – гуфта ба Одина нигоҳ карданд (С. А.);

– барои шарҳу эзоҳи таъбиру ибора ва ҷумлаҳои душворфаҳм ва мақолу зарбулмасалҳои арабӣ кор фармуда мешавад: Хатти «настаълиқ» (хатте, ки аз хатҳои «наسخ» ва «таълиқ» ба вуҷуд омадааст) пеш аз замони Навоӣ баромада буд (С. А.);

– дар асарҳои драматӣ (намоишӣ) қайду эзоҳҳое, ки ба амалу ҳолатҳои қаҳрамонон дахлдоранд, дар қавс нишон дода мешаванд: ТАРИЭЛ (аз даҳлез қаҳида баромада): Лайло, ман дар ин ҷо! МАРТА (ба тарафи Лайло меравад): Чӣ гап шуд, ҷони хола? (аз намоишномаи «Ду ошиқи як дилбар»);

– барои ҷудо кардани маълумоте, ки ба гуфтаи аввал зам мешавад: Шеъри Бозор Собир «Забони модарӣ» (пештар ин шеър «Забони Ватан» ном дошт) дар қироати ровии шинохта садо дод.

Қавси мураббаъ маъмулан дар асару мақолаҳои илмӣ ҳангоми истинод ба адабиёт истифода мешавад: [5, 2020, 39], яъне чунин маъно дорад, ки рақами 5 ба адабиёти истифода, 2020 соли нашри асар ва

39 рақами саҳифае, ки аз он истинод шудааст. Дар асарҳои илмӣ тарзи дигари нишон додани иқтибос низ истифода мешавад [Гулназарова, 2017, 55] ва ғайра.

АЛОМАТИ СЕНУҚТА (...)

Аломати сенуқта (бисёрнуқта) нотамоӣ, давомнокӣ, бурида шудани нутқ ва ихтисор шудани як қисми матнро ифода менамояд. Ин аломат дар мавридҳои зайл гузошта мешавад:

– дар вақти ба ҳаяҷону изтироб омадани ғўянда ва ё бо сабабе бурида шудани ҷараёни нутқ: Наход, ғўед, шишта будем, ки... и-е-и-!

– дар ҷояш истода монд пирамард писари боборо дида. О...охир, ин Олимҷон-ку! (П. Т.);

– дар оғози ҷумла барои нишон додани ҷойи бурида шудани нутқ: ...Хайр, бо телефон мегўям... Аз афти кор, аз ман ранҷид... Не, вай бояд фаҳмад, ки ҳозир вақти... (П. Т.);

– дар иқтибос зимни ихтисори матн (аз аввал, мобайн ва охир): «...миннатдор мешавем; агар рафиқон, аъзои маҳфил ба ман, ба идораи маҷаллаи «Хониши адабӣ», шеър ва ҳикояҳои машққардашонро фиристанд»;

– ҳангоми канда-канда баён кардани фикр: Модарҷон, маро... бубахш... ман... гуноҳ... надорам... о-о-о... охир вай... ма... ро ранҷонд...;

– дар сурати ихтисор шудани лафзи қабех, суханони мамнӯъ: Аввал ба риши миршабу дарвозабон р... В-он гаҳ ба риши муфтию қозикалон р...;

– дар вақти ҷавоб надодан ба пурсиш:

– Ту ҳезумкаш бошӣ, дос, арғамчин ва харат дар кучост?

– Чикорай?

– ... Амин дид, ки аз бандӣ ҳеч садое намебарояд, ба яке аз одамони худ нигоҳ карда фармон дод (С. А.) ва ғайра.

АЛОМАТИ НОХУНАК (« »)

Аломати нохунак дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

– барои ҷудо кардани нутқи айнан нақлшуда аз сухани худи ғўянда: Рўзе он подшоҳро дар роҳе бо вай мулоқот афтод ва забон ба мақолот бидушод: «Эй дарвеш, сабаб чист, ки алоқа аз мо буридӣ ва қадам аз омадурафт кашидӣ?» Дарвеш ҷавоб дод: «Сабаб он ки дониستم, ки наомада савол шунидан беҳтар аст, аз омада малол дидан». (А. Ҷ.). Зубайда ҷавоб дод: – «Дар заминҳои ман ба коштани пахта сар карданд». «Ҳамаи гапи бобоям ҳамин будааст?», – гуфта ҳайрон шудӣ? (Ф. М.);

– барои ҷудо кардани калимаву ибораҳои, ки ба маъноҳои маҷозӣ ё кинояомез кор фармуда шудаанд: Ман бо нигоҳи машварат ба «шарикӣ худ»,- ба бобоям нигаристам. (С. А.). Дина, рўзи дароз, катро «иҷора» гирифта... («Ҷумҳурият») Аспҳо «оила»-ро пок нигоҳ дошта, асло ба «бегона»-ҳо чашм ало намекунанд ва ба «доми фиреб» намеафтанд. («Ҷумҳурият»);

– номи ташкилотҳо, китобҳо, маҷаллаву рӯзномаҳо ҳангоми истифодаи онҳо дар матн: Шумораи нахустини рӯзномаи нави тоҷикӣ «Паёми Душанбе», ки пайки айёми бозсозист, аз чоп баромад. Нависанда Чумъа Одина романи «Гузашти айём»-ро қабл аз давраи бозсозӣ навишта буд.

– иқтибос аз дигар асару мақолаҳо дар асарҳои илмӣ: А. Раҳмонзода доир ба китобу китобхонӣ чунин гуфтааст: «Саромадони ҳикмат ва адаби тоҷик ба китоб бо меҳру муҳаббат муносибат намуда, онро ягона омили дарёфти дониш медонистанд ва дар осору ашъори пурмухтавои хеш арзиши баланди ин дӯсти беминнатро ситоиш мекарданд».

Аломати нохунак ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёт дар асару мақолаҳои илмӣ гузошта намешавад. Тарзи овардани адабиёт чунин аст: 1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби 2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с. 2. Қосимова М.Н. Ганҷи сухан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с. 3. Саломииён М. Вижагиҳои услубии баъзе пасвандҳо дар забони шеърӣ тоҷикӣ//Суханшиносӣ. №1. – Душанбе: Дониш, 2016. – С. 33–38. 4. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ //Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1/2. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 283 – 307.

НИМТИРЕ (-)

– Нимтире (дефис) хатчаи васлкунандаи байни қисмҳои калимаи мураккаб ҳангоми якҷоя навиштан ё байни ду калимае мебошад, ки яке аз онҳо муносибати баёнӣ дошта, якҷоя калимаи мураккабро ташкил медиҳанд. Ин аломат дар ҳолатҳои зерин гузошта мешавад:

– дар байни калимаҳои такрор: тозон-тозон, давон-давон ва ғайра;

– дар байни калимаҳое, ки ҷузъи шуморавиашон бо адад ифода шудааст: 1000-солагии зодрӯзи Абӯалӣ ибни Сино, 5500-солагии Саразми бостон, 15-рӯза, 9-моҳа, 100-сола, 575-солагӣ ва ғайра;

– исмҳои, ки ҷузъи дуҷумлаи онҳо маънои мустақил надоранд: нон-пон, бача-кача, чой-пой, бозор-мозор, қанд-панд, тахта-пахта ва ғайра;

– дар байни калимаҳои тақлидӣ ва тасвирӣ: шар-шар, фаш-фаш, чак-чак, гум-гум, ғичир-ғичир, тик-тик, тақ-тақ, ялт-ялт, шав-шав, ав-ав ва ғайра;

– дар исмҳои хоси иқтибосӣ: Коста-Рика, Улан-Удэ, Сан-Марино, Рио-де-Жанейро, Буэнос-Айрес ва ғайра; - артикли арабии «ал» (ва гунаҳои он: -ал-, -ул-, -ут-, -ус-, -уш-) дар аввали номи шахсон, аввал ва мобайни асарҳои таърихӣ: Шайх Ал-Фаробӣ, Ал-Азҳар, «Бадоеъ-ул-вақоъ», «Мантиқ-ут-тайр», «Китоб-уш-шифо», «Ҳабиб-ус-сияр», «Лубоб-ул-албоб» ва ғайра;

– дар байни сифатҳои таъкидӣ: суп-сурх, сап-сафед, сип-сиёҳ, кап-кабуд, лӯб-лӯнда, тип-торик, каппа-калон ва ғайра;

– дар байни сифатҳои, ки аз такрори калимаҳои ҷудогона сохта шудаанд: коғази рах-рах, риши тор-тор, хурмои калон-калон, дарах-

тони хурд-хурд, хонаҳои паст-паст, ниҳолҳои борик-борик, говони фарбеҳ-фарбеҳ, бузҳои лоғар-лоғар ва ғайра;

– дар байни сифатҳои таркибӣ: ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ, китобҳои адабӣ-таърихӣ, фарҳанги тоҷикӣ-русӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва ғайра;

– дар сифатҳои, ки аз шумораву исм ва пасвандҳои -а, -ӣ (-гӣ), -ина сохта шудаанд: тоқии 4-кунча, масофаи 100-метра, санги 50-грамма, хонаи 2-ҳуҷрагӣ ва ғайра;

– дар байни шумораҳои тахминӣ: чор-панҷ рӯз, сесад-чорсад тонна, шаст-ҳафтод нафар одам, сад-саду сӣ сар гов, даҳ-понздаҳ китоб ва ғайра;

– пеш аз пасванди -ум (-юм) ва нумеративи -то, ки бо шумораҳои миқдорӣ ё тахминӣ меоянд: 3- юм, 5-то, 10-12-то ва ғайра; - дар байни зарфҳои, ки аз калимаҳои тақлиди овозӣ бо пасванди -он сохта мешаванд: чир-чиркунон, гумбур-гумбуркунон, гум-гумзанон, чаҳ-чаҳзанон ва ғайра;

– дар байни феълҳои ҳоле, ки аз такрори феълҳо сохта мешаванд: дав-даво, давон-даво, ҳай-ҳайгӯён, тоз-тозон, давида-давида, рафта-рафта, хонда-хонда, хандида-хандида, лангида-лангида, лангон-лангон ва ғайра;

– дар назм дар байни пешоянду пайвандҳои ихтисорӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ: к-ин, кон, з-ин, з-он, к-ӯ, в-ин, в-аз, к-аз, в-он, з-ӯ, бад-ин, бад-он, бад-ӯ, в-омад, к-омад ва ғайра;

– дар байни нидоҳои такрор: баҳ-баҳ, ҳай-ҳай, вой-вой, ҳа-ҳа-ҳа, ҳи-ҳи-ҳи ва ғайра.

Эзоҳ. Ҳангоми навишти тире дар аввал аз як тараф ва дар мобайн аз ду тараф фосила гузошта мешавад, вале ҳангоми навишти нимтире, ки дар байн меояд, фосила гузошта намешавад.

БА САВОЛҲО ҶАВОБ ДИҲЕД

1. Зарурати омӯзиши аломатҳои китобат ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.
2. Дар кадом мавридҳо аломати нуқта гузошта мешавад? Мисолҳо оред.
3. Аломати савол дар кадом ҳолатҳо мавриди истифода қарор мегирад?
4. Мавриди истифодаи аломати хитобро бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Дар кадом мавридҳо аломати вергул гузошта мешавад? Мисолҳо оред.
6. Дар кадом ҳолатҳо аломати нуқтавергул гузошта мешавад? Фикратонро бо мисолҳо исбот кунед.
7. Бо риояи талаботи услуби бадеӣ бо назардошти мазмуни расм матн тартиб диҳед.

БОБИ VII. ТАБИАТ ВА ИНСОН

КОР БО ҲУЦЧАТ ВА САНАДҲОИ РАСМӢ

МАН МЕГӢЯМ, ШУМО ГӢШ КУНЕД

«Ҳуцчат» калимаи арабӣ буда, дар луғатномаҳо ба чанд маънӣ омада, яке аз маъниҳояш далел, бурҳон ва асос мебошад. Ҳуцчат ва ҳуцчатнигорӣ дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи куҳан дорад.

Ҳуцчат ё санад меъёрҳо ва қоидаҳои махсуси навишт дорад. Дар навишти он бадеият ба кор бурда намешавад. Агарчи дар ҳуцчатҳои даврони қадим суҳанпардозӣ ва зиёдагуфторӣ роҳ дода мешуданд, имрӯз дар навишти ҳуцчат, ба ҳукми як санади муҳим, пардоз ва орову зинати суҳан роҳандозӣ намешаванд. Вижагиҳои асосие, ки дар навишти як ҳуцчат ё як санад бояд дар назар гирифта шаванд, умуман, аз инҳо иборатанд:

– суҳан бояд дақиқ ва мушаххас бошад ва калимаҳои мушаххас-маъно ва якмаъно истифода шаванд;

– аз зиёдатгуфторӣ ва суханпардозӣ бояд парҳез карда шавад ва мухтасаргӯйиву кӯтоҳбаёнӣ бештар истифода шавад;

– воситаҳои бадеияти сухан, яъне санъатҳои бадеӣ, хусусан муболиға ва иғроқ, ки мӯҷиб бар зиёдатгуфторӣ ва дур рафтан аз асли мақсад мешаванд, бояд дар навишти ҳуҷҷат корбурд нашаванд.

Дар навишти ҳуҷҷатҳо ва санадҳо вижагиҳои мазкур, ба вижа дурӣ чустан аз муболиғаву иғроқ, ки нишондиҳандаи тамаллуқот ва хушомадгӯйиҳоянд, бояд қиддан ба эътибор гирифта шаванд ва ҳатман дар нигоштани ҳуҷҷат мавриди эътино қарор гиранд.

Ҳуҷҷатҳои давлатӣ, аксаран, дорои қолабҳои муайянанд ва аз ин ҷиҳат, онҳоро ҳуҷҷатҳои қолабӣ – намунавӣ низ мегӯянд. Дар онҳо намунаҳои пешакӣ қолабшуда матраҳ шудаанд, ки ҳуҷҷатнавис ё шахси салоҳиятдор аз рӯйи нишондоди он қолабҳо ҳуҷҷати худро пур мекунад. Аз ҷумлаи ин навъи ҳуҷҷатҳо шиноснома, шаҳодатномаи таваллуд, гувоҳнома, шаҳодатномаи таҳсил, варақаи шахсӣ ва монанди инҳо мебошанд. Ҳуҷҷатҳои фардӣ, аксаран, бе қолаби марсуманд. Онҳоро афроди гуногуни ҷамъият метавонанд нависанд. Ба ин навъи ҳуҷҷатҳо ариза, шарҳи ҳол, тавсифнома, баёнот, забонхат ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Ҳуҷҷатнигорӣ ба услуби расмии коргузорӣ мансуб аст. Муҳимтарин талабҳо аз услуби ҳуҷҷатгузорӣ аз инҳо иборат аст. Ҳуҷҷати расмӣ бояд: 1) мухтасар бошад; 2) далелнок бошад; 3) равшану фаҳмо бошад; 4) ҷавобгӯии меъёрҳои сохторӣ (шаклӣ) бошад.

Қонун, оиннома, раҳнамо, шартнома, фармон, ваколатнома, таъиднома (акт), шахсиятнома, раводид (виза), тасдиқнома, (маълумотнома), ариза, забонхат, гувоҳнома, тавсифнома, тавсиянома, телефонбор, иддаонома, барқия (телеграмма), роҳхат ва ғайра ҳуҷҷатҳои расмӣ мебошанд. Ин ҳуҷҷатҳо хусусияти якранг ва қолибӣ дошта, мухтасар иншо мешаванд.

Тарзи ифода соддаву мӯъҷаз буда, аз воҳидҳои фразеологӣ ва санъатҳои бадеӣ холист. Ҳуҷҷатҳои идорӣ қолабҳои якрангу умумӣ доранд, ки фикр дар доираи талаби онҳо ифода меёбад. Қарору қонунҳо барои умум тартиб дода мешаванд. Матнҳои шомил хусусияти номуайян доранд. Ин маънӣ одатан дар шакли ҷумлаҳои мураккаб сурат мегирад, ки хабари онҳо бо таркибҳои супурда шавад, тадқиқ карда шавад, ба маълумот гирифта шавад, талаб карда шавад, интихоб карда шавад, таъин карда шавад, доништа шавад, равона карда шавад, ҷудо карда шавад, ба даст оварда шавад, талаб намояд, ба кор барад, ба чоп тавсия карда шавад, маъқул доништа шавад ва амсоли инҳо ифода мегардад.

Дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ истеъмоли ҷумлаҳои мураккаб: пайваст ва тобеъро тақозо намекунад. Онҳо бештар бо ҷумлаҳои соддаи мӯъҷаз навишта мешаванд.

МАВЗЎИ 31. ТАВСИФНОМА, ТАРЌИМАИ ҲОЛ, СУРАТМАЧЛИС, ТАВСИЯНОМА

МАН МЕГЎЯМ, ШУМО ГЎШ КУНЕД

Ариза аз чузъҳои зерин иборат аст:

1. Ному насаби қабулқунанда
2. Ному насаби шахси аризанависанда
3. Номи санад
4. Матн
5. Вазифа, ному насаб ва ному насаби аризанавис дар мавридҳои лозима маҳали зист зикр карда мешавад.
6. Имзо
7. Таърихи навиштани ариза
8. Дар ариза ному насаби аризанавис бояд пурра навишта шавад. Дар аризаҳое, ки нависанда чун шахрванд ба унвони ягон мақом нависад, бояд ба ҷойи вазифа нишонаи маҳалли зисташро зикр мекунад.

Дар тасдиқнома овардани чунин чузъҳо ҳатмист:

1. Номи муассисае, ки тасдиқномаро медиҳад.
2. Шумора ва таърихи додани тасдиқнома.
3. Унвони санад.
4. Ному насабе, ки ба он тасдиқнома пешниҳод мегардад.
5. Матн.
6. Унвони муассисае, ки ба он тасдиқнома пешниҳод мегардад.
7. Имзои мақоми расмӣ.
8. Мӯҳр.

Тасдиқномаро метавон дар шакли дастнавис таҳия намуд ё чоп кард. Тасдиқнома тибқи дастури мақоми болои ё мақоми расмӣ дода мешавад. Дар матни он хулоса ба пешниҳод бояд мавҷуд набошад, яъне дар он фақат матлаб зикр карда шавад.

Суратмачлис (протокол) ва чузъҳои асосии он:

1. Номи муассиса.
2. Номи санад.
3. Таърихи маҷлис (машварат, конферонс).
4. Шумораи суратмачлис.
5. Маҳали маҷлис.
6. Мӯҳри (маҷлис) тасдиқ (дар сурати зарурат).
7. Унвон (номи мақоми марбут ё унвони маҷлис).
8. Матн (бахши муқадассоти таркиби ширкатқунандагон, дастури рӯз).
9. Матни суханронии нотиқон ва қарори маҷлис.
10. Ному насаби раису котиб.
11. Имзои раису котиб.

Кафолатнома аз чузъҳои зерин иборат аст:

1. Мӯҳри чорғӯша ё унвони расмии созмон ё муассисае, ки дархост мекунад.
2. Ному насаби созмон ё муассисае, ки аз он дархост ба амал оварда мешавад.
3. Номи санад.
4. Матн.
5. Ном ва насаби роҳбари муассисаи дархосткунанда ва имзои ӯ.
6. Ному насаби сарҳисобдори муассиса ва имзои ӯ.
7. Мӯҳр.

Хонед ва аз пайи навиштани тавсифнома шавед. Тавсифномаи навиштаатонро ба шарикдарсон ва омӯзгор хонда диҳед. Хатоҳои чузъии ислоҳталабро бартараф намуда, ҳамчун ҳуҷҷат омода созед.

Тавсифнома

Тавсифнома ҳуҷҷатест, ки аз тарафи роҳбари синф, мактаб, коллеч, донишкада, донишгоҳ, муассиса ва ғайра ба фаъолияти шахсе дар вақти зарурӣ дода мешавад. Роҳбар поквичдонӣ, ширинсуханӣ, хулқу атвор, иқтидору истеъдод, ҳурмату эҳтироми лойиқ, ҳунару маҳорат, бурду бохт дар соҳаи эҷод ва касб, фаъолияти корҳои ҷамъиятии шахсро васф мекунад, баҳо медиҳад. Ғайр аз ин, фазилатҳои бади шахс (агар зарур бошад) навишта мешавад.

Чузъҳои зарурии тавсифнома:

1. Номи санад (Тавсифнома).
2. Ному насаб, соли таваллуд, миллат, маълумот, вазифа, рутба, дараҷаи илмӣ.
3. Матн.
4. Унвони ҷое, ки тавсифнома ба он пешниҳод мегардад.
5. Имзои роҳбар ва раиси кумитаи касаба.

Шинос шавед ва тарҷимаи ҳоли худро нависед. Дар хусуси имкони ва қорбасти воҳидҳои сарфию наҳви дар тарҷимаи ҳол фикратонро баён кунед.

Тарҷимаи ҳол

Тарҷимаи ҳол санадест, ки ҳасби ҳол, фаъолияти меҳнатӣ ва иҷтимоии шахсро дар бар мегирад. Санади мазкурро шахс дар вақти ба мактаби олии ва ё ин ки дар вақти ба муассиса ба қор дохил шудан менависад. Тарҷимаи ҳол аз забони шахси яқуми танҳо навишта мешавад. Хабарӣ ҷумла бештар бо истеъмоли бандаки **феъли** **-ам** итмом меёбад. Баъзан ба ҷойи бандаки хабарӣ аст ва феъли мебошад, мебошанд, **аломати тире (—)** истифода карда мешаваду пас аз он нуқта гузошта мешавад. Тарҷимаи ҳол фақат дастнавис мешавад. Онро худи шахс менависад.

Ўзъҳои асосии тарцимаи ҳол:

1. Номи санад (Тарцимаи ҳол).
2. Матн.
3. Таърихи навишти санад.
4. Имзо.

Шинос шавед ва суратмаҷлиси ҷамъомади баргузоргардидаи синфро нависед.

Суратмаҷлис ҳуҷҷатест, ки дар он рафти маҷлис инъикос мегардад.

Намунаи суратмаҷлис:

Суратмаҷлиси ҷамъомади донишомӯзони синфҳои 10-уми мактаби таълимии миёнаи умумии рақами даҳум.

Мактаби 10

3 сентябри соли 2023

Иштирок доштанд: Роҳбари синф, 35 нафар донишомӯзон.

РЎЗНОМА:

1. Дар бораи ташкили фонд (ҳазина)-и гурӯҳ.
2. Баррасии нақшаи чорабиниҳо ба муносибати Иди забон.
3. Масъалаи ҷорӣ.

ШУНИДА ШУД:

Фарзонаи Фаррухзод (сардори гурӯҳ) – барои муташаккилона ва ба сифати баланд гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ, ҷашнӣ, маросимҳои суннатӣ, мавлуди ҳамсинфон ва ғайра ҳар дафъа маблағи муайян сарф мешавад, ки ҷамъовариҳои он фурсат ва пули нақд металабад. Бо мақсади тезтар ва босифат гузаронидани чорабиниҳо таклиф ҳаст, ки фонд (ҳазина)-и гурӯҳ ташкил карда шавад.

Нозанини Нурзод (донишомӯз). Донишомӯз таклифро дастгирӣ намуда гуфт, ки дар ҳақиқат, на ҳамеша сари вақт маблағ ҷамъ карда мешавад, дар натиҷа чораҷӯӣ дар вақти зарурӣ ташкил нашуда менамояд.

Шаҳриёри Бахтиёрзода (донишомӯз) – ман таклиф дорам, ки барои ҷамъ кардан ва бо тартиб харҷ кардани маблағи ҳазина иборат аз се нафар комиссия ташкил карда шавад ва он дар назди гурӯҳ, дар ним сол як маротиба ҳисобот диҳад.

ҚАРОР КАРДА ШУД:

1. Бо мақсади назорат аз дахлу харҷи мақсадноки фонд дар ҳайати 3 нафар: У. Обидов, Д. Маҷидов, Х. Солиев комиссия созон дода шавад.

2. Р. Воҳидов хазинадор таъин карда шавад.

ШУНИДА ШУД:

К. Салимова. аз рӯйи масъалаи дуоми рӯзнома гуфт:...

М. Музаффарова қайд намуд, ки...

С. Бобоев роҳбари синф чунин гуфт:..

ҚАРОР КАРДА ШУД:

1. Нақшаи чорабиниҳои синфи 10 ба муносибати Иди забон тасдиқ карда шавад.
2. Шахсони масъул вазифадор карда шаванд, ки чораҳои дар нақша зикршударо саривақт ва босифат иҷро намоянд.
3. Назорати рафти иҷрои нақша ба зиммаи сардори гуруҳ Фарзонаи Фаррухзод гузошта шавад.

Раиси маҷлис:	Имзо	(Ному насаб)
Котиб:	Имзо	(Ному насаб)

Кори лоиҳавӣ. Калима ва ибораҳои ба таври муқоиса навишташударо аз назар гузаронед. Номҳои тоҷикиашро ба хотир нигоҳ доред. Маълумот, ҷузъҳои заруриро қайд намуда, тавсиянома нависед.

Архив – бойгонӣ, бланк – барг, варақа, взнос – ҳаққи узвият, выписка – беруннавис, выписка из протокол – беруннависи суратмаҷлис, директор – сардор, дубликат – нусха, зарплата – моҳона, маош, индекс – шохис, касса – хазина, сандуқ, кассир – хазинадор, квитанция – борхат, контракт – паймоннома, шартнома, конференция – конфронс, кредит – қарз, вом, аванс – бунак, пешпардохт, пешмузд, отпуск – муараххасӣ, рухсатӣ, печат – муҳр, подпись – имзо, проспект – хиёбон, протокол – суратмаҷлис, рапорт – гузориш, расписка, забонхат, стаж – собиқаи кор, суточные – масрафи (харчи) шабонрӯзӣ, титул – сарсафҳа, штамп – муҳр.

МАВЗҶИ 32. БАҶҶИЯ (ТЕЛЕГРАММА), ТЕЛЕФОНАҶБОР (ТЕЛЕФОНОГРАММА), ДАЪВАТНОМА, ЭЪЛОН

МАН МЕГҶЯМ, ШУМО ГҶШ КУНЕД

Бо баҶҶия шинос шуда, дар куҷо навишта шудани таърихи ирсолашро гӯед. Ба номи бародари дар хизмати ҳарбӣ будаатон баҶҶия нависед.

БаҶҶия (телеграмма)

БаҶҶия санадест, ки тавассути телеграф фиристода мешавад. Вай дар сурате навишта мешавад, ки иҷрои кор фурсати камро тақозо намояд. Матни баҶҶия бояд мухтасар бошад. Дар вай одатан пешояндҳо, пайвандакҳо, ҷонишинҳо ва аломати китобӣ зикр наmeshаванд.

Ҷузъҳои асосии баҶҶия:

Навӣ баҶҶия (агар баҶҶия маълум бошад, навӣ он зикр намегардад).

Нишонӣ, ном ва номи хонаводагии гирандаи баҶҶия.

Матн.

Номи фиристандаи барқия (агар фиристанда муассиса ё созмон бошад, пас вазифаи корманд низ зикр меёбад).

Нишони фиристандаи барқия.

Таърихи ирсоли (фиристодани) барқия.

Намунаи барқия

Бухоро

Кўчаи Баҳроуддин Нақшбанд

Некқадами Фаррухзод

25 март соати 8 маро дар фурудгоҳи Бухоро пешвоз гир.

Тошканд

Мустақиллик

Ҷаҳонгири Комилзода

Матни телефонограммаро тартиб диҳед. Дар кадом дафтар ва чӣ гуна қайд кардани ахбори телефонино аз котибаи сардори мактаб пурсед.

Телефонахбор (Телефонограмма)

Телефонограмма хабарест, ки тавассути телефон расонида мешавад. Телефонограмма асосан барои расонидани хабар ё дастури фаврӣ истифода мегардад.

Матни телефонограмма низ чун матни барқия дар миёни шахрҳо сурат мегирад ва мухтасаргӯйи зурур аст. Зимни гуфтугӯйи телефонӣ бояд калимаҳое, ки талаффузашон мушкил аст, ба кор бурда наштад. Беҳтар аст, ки матн ҳиҷо ба ҳиҷо хонда шавад. Дар ин сурат нависанда метавонад матнро бидуни иштибоҳ нависад.

Ҷузъҳои асосии телефонограмма инҳоянд:

Унвон.

Шумораи телефонограмма.

Таърих.

Номи шахс ё муассисае, ки телефонограммаро расонидааст. Матн.

Номи гирандаи телефонограмма.

Зикри вазифаи шахсе, ки телефонограммаро имзо кардааст.

Зикри вазифа, ном ва шумораи телефони касе, ки телефонограммаро расонидааст.

Зикри вазифа, ном ва шумораи телефони гирандаи телефонограмма.

Вақти гирифтани телефонограмма.

Намунаи телефонограмма

Аз кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлатии Бухоро ба сардори шўъбаи таълими халқӣ.

22 апрел соати 10 дар бинои факултаи педагогика конфронси илмӣ-методӣ баргузор мегардад.

Муаллимони забон ва адабиёти тоҷикро бо мақсади иштирок кардан ба конфронс ба сафар фиристонед.

Мудири кафедра

Юниси Юсуфзода имзо кардааст

Телефонограммаро котиб Таваккали Равшанзода расонд,
телефон 228–10–44.

Телефонограммаро котиба Парвинаи Неъматзода гирифт, телефон

225–27–31, соати 9.

Даъватномаи чорабини ташкилкардаатонро тартиб дода, онро бо даъватномаҳои тайёри қолабӣ муқоиса кунед. Гӯед, ки даъватномаи тартибдодаи шумо дуруст аст ё не.

Даъватнома

Даъватнома санадест, ки барои даъвати шахсе ё касе омода карда мешавад.

Матни даъватнома мазмунан гуногун мешавад. Даъватнома бахшида ба тадбирҳои анҷумани илмӣ, илмӣ-методӣ, маҳфили адабӣ, маросим (тӯй)-и баргузоршаванда омода карда мешавад. Ҷонишини шумо дар матн барои ҳурмату эҳтироми шахс бо ҳарфи калон навишта мешавад. Одатан хабари ҷумлаҳои охирин бо истеъмоли ибораҳои даъват мекунад, даъват мекунем, даъват мекунанд, даъват менамояд, даъват менамоянд, баргузор мешавад хотима меёбад. Дар поёни матни даъватнома ба ҷойи имзо номи ташкилкунандаи тадбир (мисли хонандагони синфи 10-уми мактаби рақами 10) навишта мешавад. Нусхаи даъватномаро бо компютер ва нашриёт метавон зиёд кард. Барномаҳои анҷумани илмӣ, маҳфили адабӣ (агар зурурат бошад) ба даъватнома илова карда мешавад.

Даъватнома аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

Номи санад (Даъватнома).

Матн.

Сана, вақти тадбири баргузоршаванда.

Нишонии тадбири баргузоршаванда.

Номи шахс ё ин ки муассисаи ташкилкунандаи тадбир.

Намунаи матни даъватнома

Муҳтарам (а)

Хонандагони синфи даҳуми мактаби миёнаи рақами 8 Шуморо ба шабнишинии адабӣ-бадеие, ки ба шарафи ҷашни зодрӯзи 605-солагии шоири ширинкалом Абдурахмони Ҷомӣ баргузор мегардад, даъват менамоянд.

Шабнишинии адабӣ-бадеӣ 10 октябри соли 2023, соати 11 дар маҷлисгоҳи мактаб (ҳиёбони Айнӣ, мактаби 10) баргузор хоҳад шуд.

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Ҳуҷҷат ва санадҳои расмӣ чӣ гуна хусусият доранд?
2. Ҳуҷҷат ва санадҳои расмӣ бештар бо кадом ҷумлаҳо навишта мешаванд?
3. Ариза, забонхат, телефонахбор, даъватнома, ваколатнома, тавсифнома чӣ гуна ҳуҷҷат аст?
4. Номи санадҳо одатан дар қучои сатр ва бо чӣ гуна ҳарф навишта мешаванд?
5. Баъд аз номи санадҳо кадом аломат гузошта намешавад?
6. Дар забонхат шумораҳо пеш аз қавс ва дар қавс чӣ гуна навишта мешавад?
7. Кадоме аз ҳуҷҷат ва санадҳо дастнавис карда мешавад?
8. Дар кадом ҳуҷҷат қонишини шумо бо ҳарфи калон навишта мешавад?
9. Дар матни тавсифнома кадом банди феълӣ бештар қорбасти мешавад?
10. Кадом ҳуҷҷатҳо дар як нусха навишта мешавад?

ТЕСТ

1. Дар таълифи ҳуҷҷатҳо сухан чӣ гуна баён карда мешавад?
  - а) мӯъҷаз, содда
  - б) муассир
  - в) мураккаб
  - г) печ дар печ

2. Хабарӣ кадом ҳуҷҷат ва санадҳои расмӣ бо ибораҳои қалб карда шаванд, маъқул доништа шаванд, таъин карда шаванд, ба даст оварда шаванд хотима меёбад?
  - а) ариза
  - б) забонхат
  - в) барқия
  - г) раводид

3. Кадом санадҳо дар шакли дастнавис оварда мешавад?
  - а) ариза, забонхат, тарҷимаи ҳол
  - б) барқия, телефонахбор
  - в) суратмаҷлис, қарордод
  - г) раводид, таъиднома

4. Дар кадом банд тарзи дурусти навиштани номи санадҳо зикр ёфтааст?
  - а) дар мобайн бо ҳарфи калон
  - б) дар мобайн бо ҳарфи хурд
  - в) дар қанор бо ҳарфи калон
  - г) дар сархат (ҳошия) бо ҳарфи калон

5. Баъд аз номи санад кадом аломат гузошта намешавад?

- а) нуқта   б) вергул
- в) хитоб   г) савол

6. Кадом ҷонишин дар матни даъватнома бо мақсади ҳурмату эҳтироми шахс бо ҳарфи калон навишта мешавад?

- а) ман   б) ту
- в) ӯ   г) шумо

7. Дар кадом ҳуҷҷат рақамҳо дар қавс бо ҳарф навишта мешавад?

- а) забонхат
- б) ваколатнома
- в) тарҷимаи ҳол
- г) тавсифнома

ТАКРОР ВА ҚАМЪБАСТИ МАВЗЎЪҲОИ ОМУХТАШУДА

МАВЗЎИ 33. ИҚРОИ МАШҚ ВА СУПОРИШҲО АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСӢ

Зарбулмасалҳоро пурра карда, ба дафтар нависед, ба зери аъзоҳои чумла хат кашед. Муқаррар кунед, ки зарбулмасалҳо дар қолаби чумлаҳои яктаркиба ифода ёфтаанд ё дутаркиба, хабарҳои чумлаҳои яктаркиба шаклан ба кадом шахсу шумора далолат мекунад ва чумла муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс ё бешахс аст.

Дили нохоҳам...; Аз барф гурехта...; Ангура хӯру...; Дар бачагӣ хондан...; Бар саволат ҷавоб...; Илоҷи воқеа...; Кори имрӯзаро...; Ба як ҷавонмард...; Дидадаро шав...; Лайлиро бо .; Дурӯғи маслиҳатомез .; Аввал бубин...

Бо корбасти силсила муродофоти воҳидҳои фразеологӣ зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

Дил бохтан – булбули шайдо шудан (ошиқ шудан), гул-гул шукуфтан – қабат-қабат гӯшт гирифтани – ба куртаи худ нагунҷидан – сари касе ба осмон расид – чашми касе равшан шуд – дар чашми касе оташи шодӣ барқ зад (шод шудан).

Матро хонед ва аз диди услубшиносӣ таҳлил кунед.

ҲИКОЯТ

Луқмони Ҳаким сиёҳчурда буд. Касе ӯро ба бандагӣ гирифтун мудда-те хидмат менамуд ва аз вай осори илму ҳикмат мушоҳида менамуд. Рӯзе хоҷа ба расми имтиҳон вайро гуфт: «Гӯсфанде бикӯш ва беҳтарин аъзои ӯро ба назди ман ор».

Луқмон гӯсфандро бикӯшт ва дилу забонаш пеши хоҷа овард. Хоҷа гуфт: «Ин чӣ гуна аст?» Гуфт: «Ҳеч, чиз беҳ аз дилу забон нест, агар пок бошад ва ҳеч чиз бадтар аз он нест, агар нопок бошад».

(Аз «Латоиф-ут-тавоиф»-и Алии Сафӣ)

Луғат:

Сиёҳчурда – сиёҳпӯст, гандумгун.

ФОНДИ АСОСИИ ЛУҒАВӢ

Номи предметҳо: *борон, барф, об, кӯҳ, санг, дарахт, хок, замин, офтоб...*

Калимаҳои ифодагари хешу табор: *падар, модар, бародар, хоҳар, тағо ...*

Калимаҳои ифодагари номи дарахтон: *себ, анор, тут, чормағз, бодом, зардолу, гелос ...*

Калимаҳои мансуби зарфҳо: *имрӯз, пагоҳ, (фардо), боло, поён, оҳиста, тез, зуд ...*

Калимаҳои ифодагари амалу ҳолат: *хандидан, гуфтан, рафтан, омадан, доштан, хӯрдан, нишастан...*

Номи узвҳои инсон: *чашм, даст, дил, пой, лаб, гӯш, абрӯ, миён, шона...*

Калимаҳои ифодагари ранги предметҳо: *сафед, сиёҳ, сурх, зард, гулобӣ, бунафш, кабуд, сабз ...*

Ҳайвоноти хонагӣ: *гов, буз, асп, гӯсфанд, хар, барра, гӯсола...*

Ҳайвоноти ваҳшӣ: *гурғ, рӯбоҳ, хирс, хук, паланг, бабр...*

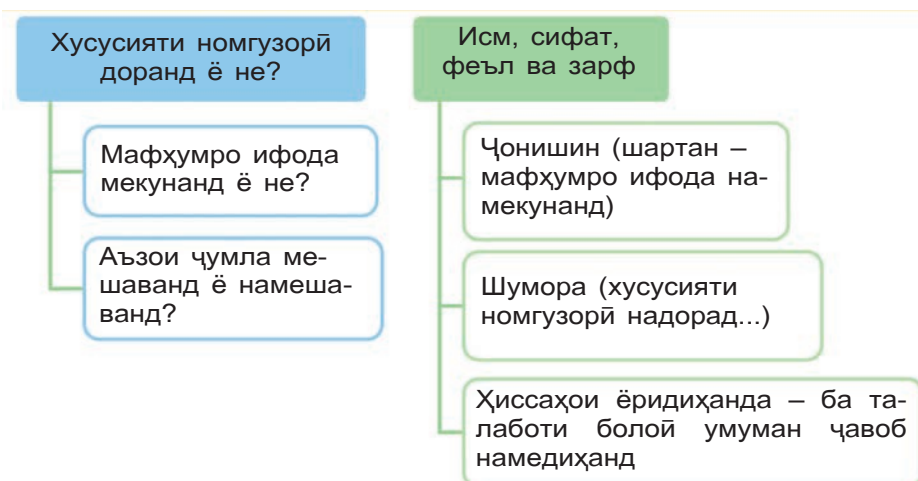
Матнро хонед ва аз диди услубиноси таҳлил кунед.

Забон яке аз нишонаҳои ҳастии миллат аст, бинобар ин онро омӯхтан, аз сарватҳои луғавию калимасозӣ, аз имконоти услубии сарфию наҳвии он моҳирона фоида бурда тавоништан, онро аз таъсири забонҳои бегона, лаҳҷаю шеваҳо, алфози омиёна ва дурушт эмин доштан, ба ҳусни он ҳусн зам намудан барои ҳар як фарди ҷомеа, хусусан, хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олий воҷиб аст.

Қисмати зиёди калимаҳои забони тоҷикӣ таърихан – ҳамчун мерос аз давраҳои қадим ва миёнаи забони тоҷикӣ то ба забони адабии ҳозираи тоҷик омада расидаанд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX садҳо калима ба монанди хон, қушбегӣ, ярлиғ, юзбошӣ, даҳбошӣ, машқоб, ясавул, миршаб, ушр ва ғайра аз истифода баромаданд. Ҷойи онҳоро калимаҳои навбунёди замони истиқлол ишғол намуд. Таркиби луғавии забон нисбат ба пештара бо неологизмҳои асри XXI инкишоф ёфт.

Калимаҳои мустақилмаъно – дар ғановатмандии таркиби луғавӣ мавқеи арзанда доранд, аммо на ҳамаи онҳо саҳми якхела доранд.

ТЕСТ

- Калимаи «Дохунда» чӣ маъно дорад?
  - камбағали деҳотӣ
  - шахси дарвеш
  - марди паҳлавон
  - одами бесавод
- Ибораи «мубтало гардидан» бо кадом ибораи рехта ҳаммаъност?
  - ошиқ шудан
  - гирифтор шудан
  - ба даст гирифтан
  - ба дил гирифтан

3. «Ба хони қорахитойён забон доданд» чӣ маъно дорад?
- а) ба хони қорахитойён забон як кардан
  - б) ба хони қорахитойён ҳамсӯҳбат шудан
  - в) гапи хони қорахитойёнро гӯш кардан
  - д) дар пеши хони қорахитойён будан
4. Боре масҷиди деҳаи Маҳаллаи Боло ғалтидааст, аҳолии он ҷо ба талаби устои дуредгар баромадаанд. Дар ҷумлаи зерин калимаи «ғалтидааст» ба кадом маъно корбаст шудааст?
- а) вайрон шудааст
  - б) таъмирталаб шудааст
  - в) ба борону барф тоб наовардааст
  - г) чаппа шудааст.
5. «Ба талаби усто баромадан» дар ҷумлаи болоӣ ба кадом маъно омадааст?
- а) аз усто талаб кардан
  - б) барои усто тайёри дидан
  - в) усто ҷустан
  - г) аз баҳри усто баромадан
6. Дидааст, донистааст, надоштаанд, баромадаанд ва набудааст кадом сиғаи замони гузаштаи феъланд?
- а) амрӣ
  - б) хабарӣ
  - в) шартӣ-хоҳишмандӣ
  - г) амрӣ
7. Маънои кадом ибораи фразеологӣ хурсанд шудан, фахр кардан аст?
- а) сар ба осмон расидан
  - б) худро гум кардан
  - в) сар ба сар шудан
  - г) дарди сар шудан
8. Услуби баёни кадоме аз навиштаҳо бадеист?
- а) повест
  - б) қарордод
  - в) таклифнома
  - г) мақола
9. Услуби баёни кадоме аз навиштаҳо расмист?
- а) қисса
  - б) баённома
  - в) роман
  - г) хабар

10. Услуби баёни кадоме аз навиштаҳо рӯзноманигорист?

- а) хабар
- б) даъватнома
- в) повест
- г) рисола

11. Маънои ибораҳои фразеологии сутуни чапро аз сутуни рост муайян намоед:

а) дили кашол	1. Дили боумед, моил ба чизе
б) ба дил задан	2. Безор шудан, дилгир шудан
в) дили танг	3. Ранҷидан аз сухани касе
г) ба дил гирифтан	3. Дили бе сабру қарор
	4. Хурсанду болидахотир будан

12. Пайванди маъноии калимаҳоро муайян кунед:

а) софу зулол	1. Қаду қомати баланд
б) сарв	2. Офтоб
в) шамъи оламафрӯз	3. Оби чӯй
г) безавол ва ҷовид	4. Илму ҳунар
	4. Шамсу қамар

Калимаҳои вомӣ аз як забон ба забони дигар бевосита ё бавосита мегузаранд

Бевосита

Калимаҳое, ки бевосита аз як забон ба забони дигар гузаштаанд: **қишлоқ, халқ, китоби дарс**

Бавосита

Калимаҳое, ки аз як забон ба забони дигар тавассути забони дуюм ворид гаштаанд: **футбол, волейбол**

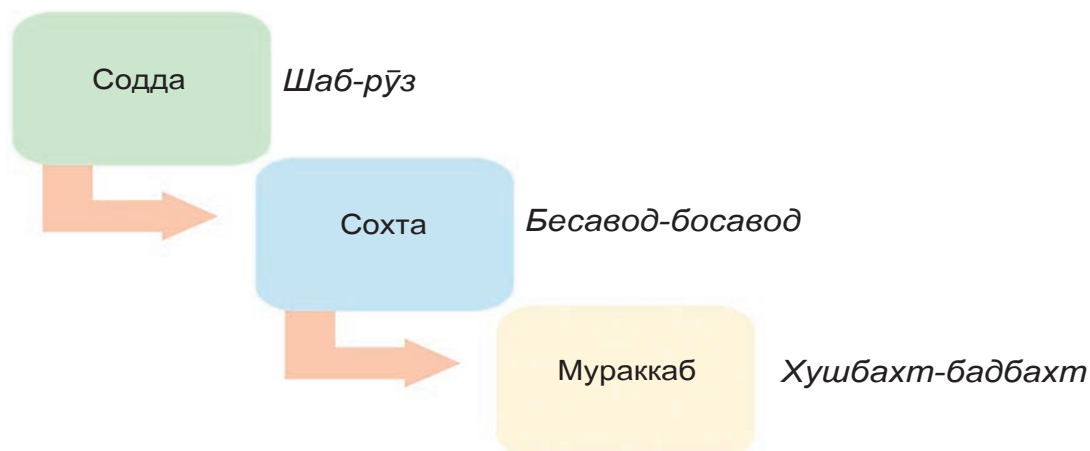
МАВЗЎИ 34. САНЧИШИ ДОНИШҲОИ ОМУҲТАИ ЧОРЯКИ ЧОРУМ

Талаффузашон зеҳн монда, ба кадом навъи чумлаҳои мураккаб мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки ин чумлаҳои мураккаб ба кадом услубҳои нутқ хосанд.

1. Худписандӣ далели нодонист, охири вай фақат пушаймонист (Панд).
2. Тан ба ҷон зинда аст, ҷон зинда ба илм (Н. Х.). 3. Шумо розӣ бошед – мо ҳам ризо (Р. Ҷ.).

Мутазодҳо вобаста ба сохт

Чумлаҳои мураккаби бепайвандаки зеринро ифоданок хонед, оҳанг ва тобишҳои ҳисси–муассириашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом услубҳои нутқ тааллуқ доранд.

1. Забонаш ширин, муомилааш боодобона, рафтораш боақлона (Ҷ. И.). 2. Рангҳо парида, чашмҳо дарун рафта, биниҳо теғ кашида, дастҳо кафида ва хуншор шуда, пойҳо обила карда ва ҷароҳат пайдо карда ва либосҳо дарида буданд (С. А.). 3. Ҳар дуяшон дар як ҷо кор мекунад, касбу корашон як, мақсаду маромашон як (Ҷ. И.). 4. Мошин гузашт: чанги кӯча баланд шуд («Садои Шарқ»). 5. Эй шоир, ба ман бигӯ: мард кист ва марди чист? (Аз *рӯзнома*). 6. Гап аз ҷи сар шуда ба кучо мерафт, ҳоло касе ба ин аҳамият намедод (Р. Ҷ.). 7. Ҷӯйро киҳо кананд, обро киҳо хӯранд (*Зарб*). 8. Фирӯза сар боло кард, ба рӯйи чун барги гул нафиси ӯ ашк шашқатор мерафт (Ҷ. И.).

Чумлаҳои мураккаби бепайвандакро навишта, ба тобишҳои ҳисси–муассириашон зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо дорои кадом тобишҳои ҳисси–муассирианд ва ба кадом услубҳои нутқ мансубанд.

1. Мо хабар дорем, роману повестҳои устодони маъруф бидуни баҳсу мунозираҳо ба нашр тавсия мешаванд (Ф. М.). 2. Вале он дудилагӣ дер давом накард, тир аз камон ҷаста буд (Ҳ. К.). 3. Аз ин нуктаҳо бо адибон ва хонандагон мунаққид сӯҳбат накунад, кӣ мекунад? (Ф. М.). 4. Офтоб торҳои заррин ва навозишкори худро ба болои шаҳр бедареғ нисор мекард, насими форам аз беруни шаҳр бӯйи сабзаи навхезро меовард (Ҷ. И.). 5. Дил кушода бошад, дар кушода (*Панд*). 6. Ҳалворо ҳаким хӯрад, калтакро – ятим (*Зарб*). 7. Аз дур давоне меомад, вай қадбаланд, хушрӯй буд (Ҳ. К.).

НАВЪҲОИ ЛУҒАТ

Луғатҳои энциклопедӣ

Дар луғати энциклопедӣ калима аз ҷиҳати маъноию дастури шарҳ дода нашуда, балки дар бораи чизҳое, ки тавассути калима фаҳмида мешавад; воқеаю ҳодисаҳои таърихӣ, табиӣ, иҷтимоӣ, номҳои ҷуғрофӣ маълумот дода мешавад.

Луғатҳои филологӣ

Дар луғатҳои филологӣ ба воҳиди луғавӣ-калима, маъно ва аломатҳои дастурию хусусиятҳои он маълумот дода мешавад.

Матнҳоро хонед, ҷумлаҳои унвониरो дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед. Гӯед, ки матнҳо ба кадом услубҳои нутқ мансубанд.

Боғи Зӯҳра. Саҳари фасли баҳор. Дар боғ дарахтони гуногун гул кардаанд. Дар як тарафи боғ хонаи Тоҳир ва дар тарафи дигари боғ хонаи Зӯҳра муқобили ҳамдигар воқеъ гардидаанд. Зӯҳра бо дугонаҳояш ба сайри боғ мебарояд. Тоҳир дар айвони хонаи худ хобидааст (М. Т.).

Аввали баҳор. Офтоб ба қиём нарасида бошад ҳам, ҳаво мисли пештара гарм аст. Замини наздиқавлигири ҷуфт мекардем. Ҷуфтгар ҳамсоламон Очилбой буд.

Мардонагӣ! Чунин мардонагӣ ва қаҳрамоние, ки ... таърихи инсоният онро надидааст. Дар ин муҳориба мардонагӣ, қаҳрамонӣ ва матонати бемислу монанд нишон дода шуд (Аз рӯзнома).

ЛУҒАТҲОИ ФИЛОЛОГӢ ДУ НАВЪ МЕШАВАНД:

Луғатҳои умумӣ

Луғати филологие, ки дар онҳо калимаҳои мансуби ҳамаи соҳаҳо ва қабатҳои маъноии лексикаи забони адабӣ оварда шудаанд, бо луғати умумӣ тааллуқ доранд: луғати тафсирий (фарҳангҳо), луғати тарҷумавӣ, луғати имло...

Луғатҳои хосса

Луғати филологие, ки дар онҳо шарҳи калимаҳои марбути ягон соҳа ва ё худ воҳидҳои луғавии мутааллиқи ягон қабати маъноии лексикаи забони адабӣ дода мешавад, ба луғати хосса мансубанд: луғати истилоҳот, луғати муродифот, луғати фразеологӣ, луғати ҳамгунаҳо, луғати мутаазодӣ..

ТАҲЛИЛИ МАТНҲО АЗ ДИДИ УСЛУБШИНОСИ

ТАФСИРИ ЯК БАЙТИ ҲОҶА ҲОФИЗ

Як байти машҳури шоири маъруф Муҳаммад Шамсиддини Шерозӣ, ки баъзе майкашҳо барои ба майнӯшӣ водор намудани ҳампаймонааш иштибоҳан истифода мебаранд, моро барои тафсири он байт ҳидоят намуд. Дурри маънии ин байт ба тариқи зайл суфта шудааст:

Май бихӯру мусҳаф бисӯз оташ андар Каъба зан,
Сокини бутхона бошу мардумозорӣ макун.

Ҳарчанд маънии байти мазкур на танҳо ба аҳли илму адаб, балки ба бисёр касони гуногунпеша низ маълум аст, бо мақсади он ки соқӣ бо қироати ин байт ба майнӯшҳо «Ҳоҷа Ҳофиз ҳам «май бихӯр» гуфта-анд» гӯён маънии байтро барқасд мувофиқи матлабашон ғалат талқин накунад, дар хусуси маънии байти фавқуззикр баъзе мулоҳизаамонро иброз менамоем.

Пеш аз он ки ба тафсири байт оғоз намоем, зарур аст, ки дар бораи тасвири бадеӣ чанд сухан гӯем, то ки дарки маъноӣ байт ба осонӣ муяссар гардад. Аз тасвири бадеӣ гуфтан муддао он аст, ки фарқи тарзи нигориши шоиронаро аз нутқи муқаррарӣ ба диққати аҳли тафсир бирасонем. Тарзи баёни шоирона ё худ тасвири бадеӣ аз нутқи муқаррарӣ бо он фарқ мекунад, ки тарзи нигориши шоирона бо истифодаи санъатҳои бадеӣ (тазод, тавсиф, талмеҳ, ташхис, ташбеҳ, муболиға, иғроқ, литота ва монанди инҳо) сурат мегирад ва дар он таҳаюлотӣ шоирона, ҷаҳонбинӣ, таҷрибаи зиндагӣ, ҳулосаҳои илмӣ, фикрҳои фалсафӣ ва монанди инҳо дарҷ мегардад.

Ин ҷо тарзи нигориши Амир Хусрави Деҳлавиро дар мисоли як байти ӯ оварда, тафсири байти Ҳофизӣ Шерозиро иброз менамоем:

Рухат тозааст, баҳри мурдани ман тозатар хоҳам,
Дилат хорост, баҳри куштани ман хоратар бодо!

Хусрави Деҳлавӣ дар мисраи аввал дар хусуси зебо будани руҳи дилбар (руҳат тозааст) навишта илова менамояд, ки барои он ки дар тоби зебоии руҳи ӯ мурад, боз ҳам зеботар шудани чеҳраи ӯро меҳоҳад. Ин ҷо калимаи «мурдан» маҷоз буда, ба маъноӣ бисёр мафтунӣ зебой шудан омадааст. Дар мисраи дуюм дили сангини маҳбуба; яъне дили бераҳм мавриди тасвир қарор гирифтааст (дилат хорост). Чӣ тавре ки дидем, шоир дар мисраи аввал дар бораи «мурдан», яъне ошуфта-тару волотар шудан ба зебоии руҳи санам сухан рондааст. Дар мисраи дуюм бошад, ба маъшуқа муроҷиат карда менависад, ки барои куштани ман, яъне барои бисёр ғам додан ва хеле дар азоб мондани қаҳрамони лирикӣ дили сангинат сангинтар (бераҳмтар) гардад (... баҳри куштани ман хоратар бодо!).

Чӣ тавре ки дидем, шоир барои ифодаи сухани муқаррарии «ман ошиқи рӯйи зебои ту гаштам»-ро бо истифодаи санъатҳои бадеӣ

(тавсиф, ташбеҳ, истиора, муболиға) бо тасвири шоирона бо тарзи фавқуззикр баён намудааст.

Агар аз ин нуқтаи назар ба байти машҳури Хоҷа Ҳофиз муроҷиат шавад, маълум мегардад, ки дар байти мазкур як роҳи тасвири бадеии хосае истифода шудааст. Фикри дар ин байт мавриди тасвири бадеӣ қарордодаи шоирро бо сухани муқаррарӣ ба тариқи зайл ифода намудан мумкин аст: «Мардумозорӣ хислати бад аст. Мардумозорӣ қардан кори савоб нест!»

Ҳофиз Шерозӣ дар байти мутазаққира барои ифодаи маъноии мазкур иҷрои чор кори норавоии зеринро баён намудааст: 1) май хӯрдан, 2) мусҳаф сӯхтан, 3) ба Каъба оташ задан ва 4) сокини бутхона будан. Ҳамаи ин корҳо мувофиқи таълимоти динӣ гуноҳ аст: «май хӯрдан» дар Қуръони шариф макрӯҳ дониста шудааст, яъне аз рӯи шариат норавост (ҳаром аст); «мусҳаф сӯхтан» дар ин байт «мусҳаф» ба маъноии китоби «Қуръон» омадааст. Аз ин рӯ, сӯзондани «Қуръон» гуноҳи афвнопазир аст; «ба Каъба оташ задан» ба Каъба, ки ҷойи азиз ва мавриди эҳтиром муҳаббат аст, яъне зиёратгоҳи мусулмонхост, оташ задан—сӯзондан ҳам гуноҳи азим аст; «сокини бутхона будан», яъне аз масҷиди мусулмонон пой кашида дар бутхона—ибодатгоҳи бутпарастон сукунат ёфтани низ кори зишт, маъсият аст.

Пас, наход ки Хоҷа Ҳофиз, ки «Қуръон»-ро бо чанд тарзи қироат тиловат мекард, мардумро ба майнӯшӣ даъват карда бошад. Ҳаргиз ин тавр нест. Дар байти машҳури фавқуззикр чор кори мувофиқи таълимоти динӣ нораво, носавобро панҷашумор қарда чунин изҳор менамояд: Касе, ки ин чор амали номумкин, мувофиқи таълимоти динӣ ҷоиз набударо қарда ба гуноҳи азим роҳ додааст, агар ӯ хислати мардумозорӣ нашошта бошад (мардумозорӣ макун) ӯро худованди бахшоянда хоҳад бахшид. Ба ин маънӣ шоир кори хеле дилпазир, яъне савобандӯз будан мардумозор набудан – золимӣ, ситамгарӣ, ҷафопешагӣ нақарданро бо муболиға (бо иҷрои чор кори нораво) талқин намудааст. Ба тарзи дигар гӯем, дар ин байт Ҳофиз Шерозӣ ба иҷрои ин чор кори нораво даъват нақардааст, балки барои фаҳмондани моҳияти кори босавоби «мардумозорӣ нақардан»-ро, ки кори бисёр хайр аст, бо санъати муболиға мавриди нигоҳиш қарор додааст.

Ҳамин тавр, шоири ғазалсаро Муҳаммад Шамсиддини Шерозӣ дар байти мазкур одамнор ба майнӯшӣ, мусҳафсӯзӣ, ба Каъба оташ задан ва ба сокини бутхона будан даъват нақардааст, балки ба тарзи муҳобот ба мардумозорӣ нақардан ҳидоят намудааст.

ТАФСИРИ ЯКЕ АЗ РУБОИҲОИ УМАРИ ХАЙЁМ

Яке аз машҳуртарин намояндаи маданияти ҷаҳонӣ шоир, файласуф, риёзидону ҳайъатшиноси номии форсу тоҷик, ки ба илми тиб, назарияи мусиқӣ ва ҷуғрофия низ шугл варзидааст, Ғиёсиддин Абдулфатҳ Умар ибни Иброҳими Хайёми Нишопурӣ мебошад, ки дар тамаддуни маърифати оламиён бо рисолаҳои илмӣ ва рубоӣҳои дилангезаш мақоми арзанда дорад.

Феҳристи осори илмии Умари Хайём аз 15 рисолаи илмӣ иборат аст, ки аз онҳо дутояш ба физика, чортояш ба математика, панҷтояш ба фалсафа ва чортои дигараш ба ҷуғрофия, астрономия, таърих ва музиқашиносӣ оиданд, ки онҳо, бешак, ба дурдонаҳои ганҷинаи илмии маданияти умумибашарӣ мансубанд.

Ҳарчанд ки Умари Хайём дар замони худаш ҳамчун олими мутафаннин ном бароварда, доир ба соҳаҳои гуногуни илм рисолаҳо таълиф намудааст, вале ӯ маҳз бо рубоиёти дилпазираш ба шӯҳрати ҷовиду офоқгире ноил гардидааст.

Рубоиҳои Умари Хайём ҳангоми аз навиштани асарҳои илмӣ форифшудан бо мақсади аз касолати таълиф осуда намудани ақл ва дарёфти фароғати тан бо тақозои шӯри дил нигорида шудаанд. Мавзӯҳои рубоиҳои шоир асосан аз тазоди неку бад, таносуби озоди ирода, тақдири азали инсон, рӯзгори кӯтоҳи одамон, бақои абад, ғанимат будани фурсати лаҳзаҳои гуворои ҳаёт, ҳастӣ, зебоиҳои табиат ва монанди инҳо иборатанд. Камоли матлуби маъноии рубоиҳои Умари Хайём инсони соҳибиродаву маънан мухторест, ки аз мақому мавқеи худ дар силсилаи маротиби ҳастӣ пайваста андеша меронад ва барои истиқлоли маънавиаш мубориза мебарад.

Сабку услуби баёни Умари Хайём салису сабук ва силсилаи образҳояш соддаву ҳаётӣ буда, забонаш равону фасеҳ аст. Шоир аз истифодаи лафзҳои тумтароқ ва лафзбозиҳои пуртакаллуф худдорӣ намудааст.

Бузургии Умари Хайём ҳамчун шоир дар он аст, ки ӯ «сабза», «кӯза» («сабӯ»), «гул», «хок», «кишт», «май» («бода», «шароб») барин мафҳумҳои оддии маълумро ба образҳои камоли шомили бадеӣ табдил дода, афкори бикри фалсафиаширо дар пирохани каломи бадеъ нигорида тавонистааст.

Дар аксари рубоиҳои ӯ мазмуни мавзӯҳои мавриди тасвираш бо масъалаҳои афкори фалсафиаш ба тарзи ҳайратангез омешиш ёфтааст. Ин гуна нигориши бадеӣ ба шоири фалсафамашраб тавассути бо образҳо («кӯза», «гул», «кишт», «сабза», «май»...) тасвир намудани масъалаҳои бикри ҳаётӣ ва ба онҳо аз нигоҳи ақидаҳои фалсафӣ баҳо додан имконпазир гардидааст.

Дар баъзе рубоиҳояш тасвири соддаву равони Умари Хайём ба назар ҳамчун баёни оддии воқеаву ҳодисаҳои муқаррарӣ менамояд, вале кас ба мантиқи афкору аъмоли нигоранда зеҳн монда бовар мекунад, ки мақсаду мароми ӯ дигар аст. Барои мисол аз ин гуна рубоиҳои ӯро меоварем:

Бингар зи сабо домани гул чок шуда,
 Булбул зи ҷамоли гул тарабнок шуда.
 Дар сояи гул нишин, ки бисёр ин гул
 Аз хок баромадасту бар хок шуда.

Ба назар чунин менамояд, ки мазмуни байти аввал як ҳодисаи муқаррарии табиист, яъне аз вазидани боди сабо домони гул чок шу-

дааст, бинобар ин аз ҷамоли гул булбул тарабнок (шодмон) гаштааст. Вале, агар мақсаду мароми нигорандаро дарёбем, маълум мегардад, ки «гул» лоларухест, «сабо» боди форама буда, вазиши он навозишкорона аст, ибораи устувори «чок шудани домони гул» бошад, ба маънии шукуфтани ғунчаи гул омадааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки аз суханони навозишомез ва форамаи гуворо лаби лоларухонро табассум фаро мегирад (хурсанд мешаванд). Ибораи устувори «чок шудани домон», яъне шукуфтани ғунчаи гул истиораи лаби пуртабассуми нигори лоларух аст. Модом ки лаби дилбарон аз суханони навозишкорона чун ғунча мешукуфанд (моили табассум мегарданд), зебоии онҳо афзун мешавад. Монанди он ки булбулон аз ҷамоли гули ғунчашукуфта ба шавқ омада шодмон мешаванд, яъне ошиқон (булбулон) волаи рухи зебо – чун гул шукуфтаи дилбарон мегарданд, ки аз ин дили шӯридаашонро ҳиссиёти фараҳмандӣ фаро мегирад.

Мазмуни ин байт ба фикри ба ҳақиқати воқеии фалсафӣ доштаи шоир асос ёфтааст, ки он зодаи сабаб будани оқибат аст. Мисли он ки дар об мондани кишт оқибат буда, боридани селборон сабаби он аст. Ба ин маънӣ ба мазмуни байт муроҷиат шавад, сабаби чок шудани домони гул (шукуфтани ғунчаи гул) вазидани боди сабост: чок шудани домони гул оқибат буда, вазиши боди сабо сабаби он аст. Инчунин хурсандии дили булбул оқибат буда, зебоии шукуфа (ҷамоли гул) сабаби шодмонӣ мебошад. Агар ба ин маънӣ мувофиқи мантиқи афкору аъмоли шоир нигарем, маълум мешавад, ки муносибати навозишкоронаи ошиқон боиси хурсандии дилбарон мегардад (оқибат), ки ин аз табассуми дар лаб шукуфтаи онҳо аён аст.

Гул ва булбул, ки дар ин байт оварда шудааст, аз образҳои машҳури нигориши бадеӣ буда, ифодагари ошиқу маъшук аст. Дар зимни ин маънӣ ҳолати тарабнок (хурсанд) шудани дили ошиқон ҳамчун оқибат оварда шудааст, ки сабаби он ҷамоли дилнишини маъшук (ҷамоли гул) аст. Хулосаи мантиқии ин нигориши бадеӣ ин аст, ки ҳеҷ чиз бе-сабаб мавриди ҳастӣ қарор намегирад.

Байти дуҷуми ин рубоӣ ба тариқи зайл нигорида шудааст:

Дар сояи гул нишин, ки бисёр ин гул,
Аз хок баромадасту бар хок шуда.

Дар ин байт ибораи «бисёр ин гул» ишора ба фаровонии гулҳост, ибораи изофии «сояи гул» бошад, ба маънии марҳамат, лутфу меҳрубонӣ ва тараҳҳуми гул барои фараҳмандӣ ва осоиш омадааст. Аз истифодаи феъли фармоиши «нишин» бармеояд, ки шоир ба мардум муроҷиаткунон гуфтанист, ки ҳарчанд дар гулистон гулҳо бисёранд, аммо лаҳзаҳои гуворои ҳаёт – «сояи гул» ғанимат аст. Аз ин рӯ, аз фурсат истифода бурдан лозим аст, ки то ки аз марҳамат – лутфу меҳрубониҳои гул (дилбар) – аз фараҳмандиву осоиши ҳаёт бебаҳра намонем.

Мисраи дуҷуми ин байт – «Аз хок баромадасту бар хок шуда» низ дар нигоҳи аввал сухани оддиест, яъне гул аз хок (аз замин) сабзида

мебарояду бо гузашти айём пажмурда шуда мерезад ва пӯсида ба хок меомезад, яъне «бар хок мешавад». Вале, ин маънӣ ифодаи фикри фалсафии «ҳеҷ чиз бобақо нест: шайъ бо мурури замон шаклан тағйир меёбад», мебошад. Дар асл Умари Хайём бо маънии ин мисраъ ҳамаи маъниҳои мисраъҳои фавқуззикрро дар хусуси ғанимат будани «сояи гул» тақвият дода, сабаби ғанимат будани онро иброз намудааст, ки он ба нестӣ маҳкум будани ҳастист. Мувофиқи нигориши шоир аз рубоии мазкур маънии зерин зоҳир мегардад: лутфу меҳрубонӣ ва тараҳҳуми лоларухон ғанимат аст, зеро ки дилбарон ҳам монанди шукуфаҳои гул абадӣ нестанд. Онҳо ҳам ба фаношавӣ маҳкуманд. Ин буд, ки дар ин рубоӣ феъли фармоиш – «нишин» аз лаҳзаҳои ғунчавор шукуфтани чеҳраи нозанинон истифода бурданро тақозо менамояд.

Ҳамин тавр, Умар Иброҳими Хайём бо тасвири оддии ҳақиқати воқеии ҳаёт масъалаҳои илми ҳикматро омехта, афкори фалсафииашро ба тарзи бадеӣ ба риштаи назм кашидааст.

ЗАБОН ВА УСЛУБИ ЯК ҲАЗАЛИ ЛОИҚ

Забон ҳодисаи иҷтимоӣ буда, ба ҷомеа алоқаи ногусастанӣ дорад. Табиат онро ба одамон барои он ато кардааст, ки бо ҳам алоқа банданд, фикри якдигарро фаҳманд, дар як ҷомеа фароҳам оянд, илму фарҳанг офаранд, хуллас, қорҳоро сомон бидиҳанд, ки барои ташкилу пешбурди ҷамъият зарур ва воҷибанд. Забон зоҳиргар ва ривочбахши кори тафаккур буда, василаест, ки фаъолияти тафаккурро пайваста маҳфуз ва поянда медорад. Байти зерини Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ низ иртиботи узвии забон ва тафаккурро таъкид месозад:

Ҳар чӣ ба дил ҳаст поку палид,
Дар сухан ояд асари он падида.

Забон оинаи фарҳанг, гузаротарин силоҳи мубориза ва пояи миллат аст. Дар ин бора овардани як байти Низомии Ганҷавӣ манзури сомеъон хоҳад буд:

Зи дил файзе, ки ҷӯйи, ҷуз баён нест
Забони теғ чун теғи забон нест.

Адабиёт, пеш аз ҳама, санъат аст. Адабиёти бадеӣ санъати сухангустарист. Бе забон, бе сухандонӣ офаридани асари бадеӣ амрест нобарҷо, нобанаво, ногуворо. Ҳеҷ нодирадон аз баҳри бекаронаи забон бархурдор нагашта, ба иҷрои кори нодиракор даст наметозад. Ин буд, ки сухан моёи сеҳру афсун буда, суханварию шоирӣ соҳирист. Зеро бе сухани варзида ва сарагардида дили ошуфтаеро тасхир кардан шиша ба санг задан аст. Аз ин рӯ, забон силоҳи гузарои шоирӣ, суханварию сухангустарист. Бесабаб нест, ки сухансанҷон нависандагонро ғаввоси баҳри сухан номиданд. Зеро сухан ифшоғари айбу ҳунари мутақал-

лим буда, зоҳиркунандаи рози ниҳони инсон аст. Ба ин маънӣ Мавлоно Ҳилолӣ бисёр шоиста ишора кардаанд:

Сухан зоҳир кунад сӯзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад ҷаҳонро.

Ин буд, ки доктори илми филология, академик Раззоқ Гаффоров арзе ба аҳли илму адаб кардаанд: «Забон яроқи нависанда, муҳимтарин омили тасвири бадеӣ, нахустин унсури адабиёт аст. Аз ин ҷост, ки забонро нағз надониста, онро ба ҳукми фармони худ надароварда асари хуб, асари комил ва шоиста офаридан муҳол аст» (Р. Ғ.).

Агар аз нуқтаи назари корбурди забон дар нигориши сӯзи дили шоир ба асарҳои устои каломи бадеъ Лоиқ Шералӣ муроҷиат шавад, маълум мегардад, ки дар ин ҷода сухангустариӣ ӯ дар мақоми нозил нест. Ҳатто аз мутоилаи чанд иншои манзуми устои ширинкалом резиши дурри дарӣ, шаддаи ҷавҳари маонии воҳидҳои луғавӣ ва балоғату фасоҳати нигорхонаи аз байту мисраъҳо нигоридаи ӯро пай бурдан мумкин мегардад.

Ин буд, ки мо бо таҳқиқи баъзе ҷиҳатҳои забонии як ғазали устод Лоиқ суханварӣ ва сухангустариӣ нигорандаи рози дилро ифшо карда, аз нигоҳи банду бастии забонии иншои манзуми шоир чанд суханеро манзури таъби карими шумо гардонида, бо пайғоме аз лаби сухангӯяш ба забони осори ӯ ишорае менамоем.

Маълум аст, ки ҳангоми қироат аз ҳар калима, ибора ва ҷумла савти муайяне эҳсос мегардад. Ин буд, ки оҳанги нутқ дар услуби бадеӣ хеле равшан падида меояд. Назокат ва зебоии ҳар пораи нутқ ҷӣ андоза беш бошад, изҳори овозии фикр ба ҳамон дараҷа табиӣ, равон ва дилнишин сурат мегардад ва баръакс нуқсу иллатҳои услубӣ дар ин боб аз қабилӣ сакта, дуруштӣ, норавонии ибора, ҷумла ва монанди инҳо ҳангоми қироат ифодаи матнро душвор ва ба ин иллат қувваи таъсиргузориӣ онро сусту заиф месозад. Аз ин рӯ, суханвар барои зуҳури пораҳои тараннумии нутқ ва таъмини гӯшнавозии онҳо аз услубиёти фонетикӣ бархурдор мегардад. Устод Лоиқ Шералӣ дар ғазали интиҳобкардаи мо аз такрори садоноки «о» дар ҳиҷои баста истифода бурда, хушоҳангӣ ва мусиқияти суханро таъмин намудааст ва он се овози «о», ки дар калимаи аввали байт ва радифи ғазал омадаанд, ин маъниро тақвият медиҳанд:

Мо солхӯрда ҳастем, ё сол хӯрда моро?
Мо умр бурда ба сар, ё умр бурда моро?

Дар байтҳои дуюм ва сеюм такроран оварда шудани пайвасти овозии «ор» низ бесабаб нест. Такрори пайвасти овозии «ор» ҳам бо мақсади таъмини хушоҳангӣ ва гӯшнавозии байтҳо истифода гаштаанд:

Мо ҷонсупор будем бар ҳоҷати замона,
Ё азми ҷонсупорӣ осон супурда моро.

Монанди ҳамин, ин маъниро дар мақтаъ пайвасти овозии «да» ба ўҳда гирифтааст:

Гумкардаҳои моро ҳар зиндадил биёбад,
Дилмурдагон валекин хонанд мурда моро.

Як хусусияти забони дигари ин ғазал такрори калимаҳост. Маълум аст, ки такрори nobarçoi калимаҳо дар байтҳои ғазал қубҳи нигориш аст, вале такрори бамавриди воҳидҳои луғавӣ аз суҳанпардозии нигоранда падида омада, дар ифодаи маънӣ ва иҷрои мақсадҳои услубии суҳанвар чун василаи зуҳури таносуби суҳан мусоидат менамоянд. Масалан, дар матлаъ калимаҳои «мо», «сол» ва «умр» такроран оварда шудаанд. Калимаи «сол» дар таркиби воҳиди луғавии мураккаб – солхўрда бар ифодаи маънии одами пир, мўйсафед мусоидат намуда бошад, ин калима дар таркиби ибораи «сол хўрда» (сол хўрдан) барои ифодаи маънии дигар (аз пастию баландиҳои зиндагӣ бармаҳал пирнамо шудан) қорбаст гардидааст: Мо солхўрда ҳастем, ё сол хўрда моро? Монанди ҳамин, дар мисраи дуими матлаъ калимаи «умр» дар таркиби ибораи «умр бар сар бурдан» барои ифодаи маънии зиндагӣ қордан оварда шудааст, вале ин калима дар таркиби ифодаи маҷозии «умр бурдан» барои ифодаи маънии як навъ умр гузаронидан истифода гаштааст: Мо умр бурда бар сар ё умр бурда моро?

Такрори қонишини шахси якуми қамъ – мо на танҳо барои ифодаи маънии одамони замон ё худ қаҳрамони лирикӣ, балки барои зуҳури тобиши услубии таъкид низ мавриди истифода қарор гирифтааст:

Мо қонсупор будем бар ҳоҷати замона,
Ё азми қонсупорӣ осон супурда моро?

Ҳамчунин калимаи «қон» дар таркиби калимаҳои мураккаби «қонсупор» ва «қонсупорӣ», «дил» дар таркиби воҳидҳои луғавии мураккаби «зиндадил» ва «дилмурда» инчунин «роҳ» дар байти чаҳорум бо нияти муайяни услубӣ такрор шудаанд. Чунончи, «дилмурдагон» одамони ғофил, беҳисро ифода қардааст ва чун антоними «зиндадил» қорбаст шудааст. Аз ин рӯ, ин ду калимаро дар як байт оварда тавасути санъати тазод матлабро образноку таъсирбахш ифода қордан аз камоли суҳангустарии устод Лоиқ падида омадааст:

Гумкардаҳои моро ҳар зиндадил биёбад,
Дилмурдагон валекин хонанд мурда моро!

Устоди каломи бадеъ дар байти панҷум калимаи «кам»-ро чаҳор маротиба такроран овардааст. Устод Лоиқ ин калимаро ҳар дафъа барои ифодаи маънии нав қор фармуда, аз такрори nobarçoi воҳидҳои луғавӣ худдорӣ қардааст, аз қониби дигар, аз такрори ҳамсадои «к» дар аввали унсурҳои луғавӣ ҳодисаи фонетикӣ аллитератония зоҳир мегардад, ки ин маънӣ қанбаи муассирии савтиёти нутқро таъмин на-

мудааст. Калимаи «кам» дар таркиби воҳиди луғавии мураккаби «камбин» ва таркибии «кам набудан», «кам дидан» ва «камтар шумурдан» истифода шуда, ҳар бор дар ифодаи маънии нав матлаби нигорандаро зоҳир менамояд: «кам набудан» безътибор набудан, «кам дидан» бо назари таҳқир нигоҳ кардан, «кам шумурдан» ҳақир шуморидан гуфтан аст:

Дар пеши чашми хуршед арчанд кам набудем,
Кам дида чашми камбин камтар шумурда моро.

Устод Лоиқ Шералӣ дар бобати аз силсилаи муродифот интихоб намудани муродифи ифодагари мувофиқи матлаб кӯшиши суҳансанҷона кардааст. Ин маънӣ барои дақиқ, саҳеҳ ва равшан ифода намудани матлаби нигоранда мусоидат менамояд. Интихоби калимаҳои «дилмурда», «зиндадил», «гумкарда», «солхӯрда», «ҷонсупор», «камбин» ин муддаоро собит менамоянд. Чунончи, ба ҷойи калимаи «фидокор» интихоб гаштани «ҷонсупор», ба ин маънист, ки қаҳрамони лирикӣ дар иҷрои матлаб ба фидо кардани ҷон тайёр аст. Ба ин маънӣ фидокор мӯътадилмаъно буда, «ҷонсупор» дорои тобиши ҳиссию муассирии мусбист:

Мо ҷонсупор будем ба ҳоҷати замона,
Ё азми ҷонсупорӣ осон супурда моро.

Дар як байт бе ҳеҷ гуна талаботи услубӣ такроран овардани калимаҳо ҳусни баён нест, бинобар ин устод Лоиқ бо мақсади худдорӣ кардан аз такрори нобарҷо аз шакли кӯтоҳшудаи калимаи «анор» – нор истифода бурда ҳусни нигоришро афзудааст:

Калимаҳои антонимӣ низ аз воситаҳои образноку таъсирбахш ифода намудани матлаб аст. Устоди нуктасанҷ ин маъниро низ аз назар нагурезонидааст. Бо корбурди калимаҳои антонимии дароз – кӯтоҳ ва зиндадил – дилмурда матлабро образноку пуртаъсир ба тасвир додааст:

Роҳи дароз тай шуд дар умри кӯтаҳи мо,
Роҳе фасурда кардем ё раҳ фасурда моро.

Суҳанвари мумтоз бо нияти дақиқу равон ва мӯъҷаз ифода намудани матлаб аз ҷумлаҳои мураккаб истифода намудааст. Масалан, мисраъҳои саволии матлаъ, байти дуум ва мисраи дууми байти чорум аз ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ҷудой банду баст гаштаанд ва ҳусни баёни нигорандаро таъмин намудаанд:

Мо солхӯрда ҳастем ё сол хӯрда моро?
Мо умр бурда ба сар ё умр бурда моро?

Дар мақтаи ғазал бошад, матлаби нигоранда бо чумлаи мураккаби хилофӣ дода шудааст:

Гумкардаҳои моро ҳар зиндадил биёбад,
Дилмурдагон валекин хонанд мурда моро!

Ҳамин тавр, устод Лоиқ Шералӣ дар ғазали мазкур аз услубиёти фонетикӣ, луғавӣ ва сарфию наҳвӣ устодона истифода бурда, салосату балоғати забони ғазалро таъмин намудааст, ки аз ин маънӣ суҳандону суҳансанҷ будани нигоранда зоҳир мегардад.

ЗАБОН ВА УСЛУБИ ЯК ҒАЗАЛИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Адабиёти бадеӣ санъати суҳангустарӣ буда, забон асос, поя, силоҳ ва василаи иншост. Бе забон, бе суҳандонӣ офаридани асари бадеӣ амрест нобарҷо, ногуворо. Ин буд, ки суҳан мояи сеҳру афсун буда, суҳанварию шоирӣ соҳирист. Ин маънӣ гувоҳи он аст, ки забон ифшогари айбу ҳунари мутакаллим буда, зоҳиркунандаи рози ниҳони инсон мебошад. Барои офаридани асари хуб, комил ва шоиста, пеш аз ҳама, забони аз ҳар гуна олоишу шикастагиҳо дуру ба асолати худ наздик зарур аст.

Мутаассифона, суҳансанҷони замон таъкид намудаанд, ки дар даҳсолаҳои охир забони тоҷикӣ на танҳо аз лиҳози фонетикӣ, балки аз ҷиҳати луғавӣ ва қолабҳои сарфию наҳвӣ низ хеле костааст: «Бо қатъияти тамои бояд гӯем, ки маданияти суҳани тоҷикӣ дар ягон давру замон чун имрӯз паст нарафта буд» (М. Ш.).

Мусаллам аст, ки ҳангоми қироат аз ҳар калимаву ибора ва чумла савти муайяне эҳсос мегардад, зеро ки дар услуби бадеӣ оҳанги нутқ хеле равшан падида меояд. Назокат ва забони ҳар пораи нутқ ҷӣ андоза беш бошад, изҳори овозии фикр ба ҳамон дараҷа табиӣ, раван ва дилнишин сурат мегардад. Аз ин рӯ, суҳанвар барои зуҳури пораи тараннумии нутқ ва таъмини гӯшнавозии онҳо аз услубиёти фонетикӣ бархурдор мегардад.

Устоди каломи бадеъ Шамсиддин Шохин дар ғазали интиҳобкардаи мо («Ваъдаҳо кардӣ») аз такрори садоноки «о» дар ҳиҷоҳои баставу кушода истифода бурда, ҳушоҳангӣ ва мусиқияти суҳанро таъмин намудааст. Дар аксари байтҳои ин ғазал (ғайр аз байти 6) такрори пайвандаки ҷудоии «ё» ба ин маънӣ мусоидат намудааст:

Қиблаи аҳли вафо, ё каъбаи арбоби фазл,
Лафз бисёр аст, худ гӯ то он сон хонамат.

Бояд гуфт, ки тавассути такроран овардани пайвандаки ҷудоии «ё» яке аз мисраҳои аксари байтҳои ғазал ба пораҳои тараннумӣ

(ибораҳои изофӣ) ҷудо карда шудаанд, ки ин маънӣ хушоҳангию мусиқияти онҳоро афзудааст:

Ё фурӯғи дида, ё меҳри фалак, ё шамъи базм,
Он чӣ зебад бо ту, худ гӯ то ки он сон хонамат.

Овози «о» дар ҳиҷои кушодаи радифи ғазал (хонамат) ва дар ҳиҷои бастаи қофияи он (-он) дар ҳамаи байтҳо такрор шуда, якмаромӣ ва хушоҳангии саропои ин ғазалро таъмин менамояд:

Бо чунин ҳусне, ки чашми ошиқон ёбад фурӯғ,
Офтоби базм, ё шамъи шабистон хонамат.

Яке аз хусусиятҳои забонии ин ғазал дар интиҳоби бамавриди калимаҳо ва бо мақсади гуногуни услубӣ истеъмом намудани онҳост. Калимаҳои «осор», «зоҳир кардан», «қибла», «каъба», «роҳат», «ором», «сахттамкин», «сустпаймон», «шаккарханда» ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд. Масалан, «осор» шакли ҷамъи калимаи арабии «асар» буда, дорои якчанд маънист: пай, из; нишон, аломат; таъсир; ёдгорӣ, хотира; самара, натиҷа. Маълум аст, ки нигоранда, «осор»-ро ба маънии аломату нишонаҳои иҷроӣ ваъда овардааст. Феъли таркибии «зоҳир шудан» низ сермаъно ва дорои хусусияти омонимӣ буда, ба маъниҳои: 1) тобон, дурахшон, мунаввар; 2) ошкор, падидор, равшан, аён, маълум нашудан масриф гаштааст, зеро ки матлаби шоир дар ин байт изҳори маълум нагаштани аломати иҷроӣ ваъдаҳои мавсуф аст:

Ваъдаҳо кардӣ, вале осори он зоҳир нашуд,
Сахттамкин гӯямат ё сустпаймон хонамат.

Воҳидҳои луғавии «қибла» ва «каъба» аслан муродифи луғавии наздикмаъно буда, суҳанвар онҳоро бо мақсади худдорӣ намудан аз такрори нобарҷо интиҳоб кардааст:

Қиблаи аҳли вафо, ё каъбаи арбоби фазл,
Лафз бисёр аст, худ гӯ то бад-он сон хонамат.

Интиҳоби калимаҳои мураккаби «сахттамкин», «сустпаймон» ва «шаккарханда» низ барои ифодаи матлаби нигоранда бамаврид интиҳоб шудаанд. Бо калимаи «сустпаймон» шакли дар аҳду паймон нустувор ва бо «сахттамкин» дорои сабру тоқати зиёд будани мавсуф ба қалам дода шудааст. Бо воҳиди луғавии «шаккарханда» бошад, таманноӣ табассуми ширин доштани нигоранда ифода гаштааст:

Лаб ба шаккархандае бикшову дар тан ҷон бубахш,
То зулоли салсабилу оби ҳайвон хонамат.

Пӯшида нест, ки такрори нобарҷои калимаҳо дар байтҳои ғазал қубҳи нигориш аст, вале такрори бамавриди воҳидҳои луғавӣ аз суҳанпардозии нигоранда падида омада, дар ифодаи маънӣ ва иҷрои мақсадҳои услубӣ чун василаи таносуби суҳан ба матлаби суҳанвар мусоидат менамоянд. Дар ғазал такрори калимаҳои «ҷон», «базм», «фурӯғ» ва «шамъ» ба чашм мерасанд. Чунончи, калимаи «ҷон» дар ибораи «роҳати ҷон» дар ифодаи маънии орому осоиш ёфтанд, ба фароғат расидан, дар ибораи маҷозии «ҷон бахшидан» бошад, ба талқини маънии қуввати рӯҳ бахшидан мусоидат намудааст:

Дилбаро, ороми дил ё роҳати ҷон хонамат,
Бас ки зебой туро ҳам ину ҳам он хонамат.

Воситаи дигари аз такрори нобарҷои калимаҳо худдорӣ намудан истифодаи муродифоти луғавӣ мебошад. Дар ғазали мазкур ба ин маънӣ корбурди муродифҳои луғавии офтоб – меҳр, чашм – дида ва хонамат – гӯямат ба мушоҳида расиданд. Масалан, дар байти зерин суҳанвар бо мақсади дар ин як мисраъ такрор накардани радифи ғазал (хонамат) аз муродифи наздикмаъноии он – «гӯямат» устодона истифода бурдааст:

Ваъдаҳо кардӣ, вале осори он зоҳир нашуд,
Сахттамкин гӯямат, ё сустпаймон хонамат.

Монанди ҳамин, ба сифати муродифи «Офтоб» масриф шудани калимаи омонимии меҳр (I.1. муҳаббат, ишқ; 2. навозиш; 3. хуршед, офтоб; II. 1. моҳи ҳафтуми соли шамсӣ; 2. номи рӯзи шонздаҳуми ҳар моҳи шамсӣ) ба назар мерасад:

Бо чунин ҳусне, ки чашми ошиқон ёбад фурӯғ,
Офтоби базм, ё шамъи шабистон хонамат.
Ё фурӯғи дида, ё меҳри фалак, ё шамъи базм,
Он чӣ зебад бо ту, худ гӯ то ки он сон хонамат.

Нигоранда бо нияти таъмини пуробурангӣ ва образнокии нигориш аз ифодаҳои маҷозӣ суҳансанҷона истифода бурдааст. Дар ғазали мавриди тадқиқи мо ифодаҳои маҷозии «шамъи шабистон», «шамъи базм», «Офтоби базм», «фурӯғи дида», «Офтоби аҳли вафо», «ороми дил», «роҳати ҷон», «сарви гулшан», «нахли боғ», «меҳри фалак» ва монанди онҳо ба образнок ва пуробуранг гаштани забони нигориш мусоидат намудаанд. Ифодаҳои маҷозӣ аслан ба соҳиби ҳусни баркамол (шамъи шабистон, фурӯғи дида, меҳри фалак), базморо (офтоби базм, шамъи базм), дорои қомати мавзун (сарви гулшан, нахли боғ), вафодор (Офтоби аҳли вафо) ва боиси фароғати ҷону дил (роҳати ҷон, ороми дил) будани мавсуф ишора кунанд ҳам, суҳанвар онҳоро пеш аз радифи «хонамат» оварда, ба маҳбуба нисбат медиҳад. Аз ин

рӯ, истифодаҳои маҷозии фавқуззикр ба сифати муродифоти луғавӣ сарфи нигориш гаштаанд:

Бо чунин ҳусне, ки чашми ошиқон ёбад фурӯғ,
Офтоби базм, ё шамъи шабистон хонамат.

Шамсиддин Шоҳин феълҳои «хондан» ва «гуфтан»-ро бо бандакҷонишини -ат дар шакли «хонамат» (радиф) ва «гӯямат» оварда, матлабро мӯъҷаз ифода намудааст. Зиёда аз ин, дар ин феълҳо бандакҷонишини -ат на танҳо ба шахси дуҷуми шумораи танҳо (ба мавсуф) ишора менамояд, балки ин бандак вазифаи пуркунандаи бевосита (туро) низ иҷро кардааст:

Ваъдаҳо қардӣ, вале осори он зоҳир нашуд,
Сахттамкин гӯямат, ё сустпаймон хонамат.

Шоир бо мақсади дақиқу раво ва мӯъҷаз ифода намудани матлаб аз ҷумлаҳои соддаву мураккаб мавридшиносона истифода бурдааст. Масалан, мисраи аввали матлаъ (Дилрабо, ороми дил ё роҳати қон хонамат) аз ҷумлаи соддаи чидааъзо, вале байти дуюм аз ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда иборат аст:

Бо чунин ҳусне, ки чашми ошиқон ёбад фурӯғ,
Офтоби базм, ё шамъи шабистон хонамат.

Монанди ҳамин, байти шашум аз ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки ҷумлаи пайраваш ҷумлаи пайрави мақсад аст, қорбасти шудааст:

Лаб бо шаққархандае бикшову дар тан қон бубахш,
То зулоли салсабилу оби ҳайвон хонамат.

Мисраҳои байти қоруми ғазал аз ҷумлаҳои мураккаб иборатанд, яъне мисраи аввал ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ буда, мисраи дуюм ҷумлаи мураккаби пайвасти ҳудодӣ мебошад:

Ваъдаҳо қардӣ, вале осори он зоҳир нашуд,
Сахттамкин гӯямат, ё сустпаймон хонамат.

Ҳамин тавр, Шамсиддин Шоҳин дар ғазали мазкур аз услубиёти фонетикӣ, луғавӣ, фразеологӣ ва сарфию наҳвӣ устодона истифода бурда, салосату балоғати забони ин ғазалро таъмин намудааст, ки ин маънӣ ба суҳандону суҳансанҷ будани нигоранда далолат мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ВУСЪАТ ВА ТАКОН ДОДАНИ ДОНИШИ ЛИНГВИСТӢ

Забоншинос
Бадриддин
Камолитдинов зикр
менамояд, ки

«Забони воситаҳои ахбори омма вазъи кунунии забони адабии тоҷикиро инъикос менамояд. Аз он аён мегардад, ки дар сохтори наҳвии забони адабии муосири мо чӣ гуна таҳаввулот ба вуҷуд омадааст ва он бо таъсири кадом омилҳои забонию ғайризабонӣ руҳ додааст. Яке аз он омилҳо таъсири забони зинда, лаҳҷаю шеваҳо, дигаре таъсири забони бегона аст, ки аз нашрия ва барномаҳои радиою телевизион пай бурдан мумкин аст.

Калимаҳои бо пешванди ҳам- сохташударо шарҳ диҳед.

Кӯҳҳои ману ту ҳамшаҳрӣ,
Рӯдҳои ману ту ҳамхешанд.
Чашмаҳои ману ту ҳамшира,
Роҳҳои ману ту ҳамкешанд.

* * *

Ҷар ҷо ки меравӣ, хабаре аз муҳаббат аст:
Ҷамрозҳо, ҷабибҳо ё анисҳо.

* * *

Сафаре дораму бок аз хатаре нест маро,
Чунки ғайр аз хатарам ҳамсафаре нест маро...
Шарҳи як дарди ҷаҳонсӯз ба дил дораму лек,
То ба ҷон гӯш кунад, ҳамназаре нест маро

Ҷаъфари Муҳаммад

Забоншинос Ҷ.Мачидов чунин
иброз менамояд:

... онҳо унсурҳои ҷудогонаи фарҳанг, таърих, урфу одат ва табиати халқро дар ифодаҳои басо кӯтоҳ ва ниҳоят рехта маҳфуз доштаанд. Воқеияти зиндагии гузаштаи мардум дар ин унсурҳои муҳими забон аксар ба тавассути маъноҳои мухталифи онҳо ифода мешаванд. Дар маъноҳои таҳтуллафзии воҳидҳои фразеологӣ бисёр лаҳҷаҳои рангини ҳодисаҳои таърихӣ, тамаддун ва расму суннатҳои ниёгонамонро барқарор кардан мумкин аст.

Мавқеи пасванди -она-ро дар калимасозӣ муайян кунед:

Эй рӯд, ҷовидона чаро гирия мекуни?
 Аз Рӯдакӣ нишона, чаро гирия мекуни?
 Эй соқии бунафшаю гулбӯю настанан,
 Дар каф майи муғона, чаро гирия мекуни?
 Аз қуллаҳои понарасу дурдасти нур,
 Эй беҳтарин расона, чаро гирия мекуни?
 Эй Борбад ба сабки ту барбат навохта,
 Бо чангу бо чағона чаро гирия мекуни?
 Аз қолаби арӯзи ду соҳил фаротарӣ,
 Эй шеъри ошиқона, чаро гирия мекуни?
 Қолабшикантар аз ту надидам ба рӯзгор,
 Нимои ҳар замона, чаро гирия мекуни?
 Устоди Ҷаъфар, эй ғазаломӯзи беғубор,
 Дар сина тоҷикона чаро гирия мекуни?

Ҷаъфари Муҳаммад

Ҳикоятро хонед ва ба саволҳо ҷавоб диҳед. Супоришҳоро иҷро намоед.

Ҳикоят

Ҷавоне хирадманд аз фунуни фазоил ҳаззе вофир (бахраи зиёд) дошт ва таъбе нофир (истеъдоди баланд). Чандон ки дар маҳофили донишмандон нишастӣ, забони сухан бубастӣ.

Боре падар гуфт:

– Эй писар, ту низ, он чи донӣ, бигӯй!

Гуфт:

– Тарсам, ки бипурсанд аз он, чӣ надонам ва шармсор шавам.

1. Ҳиссаҳои нутқро гурӯҳбандӣ кунед.
2. Калимаҳои вомии арабиرو рӯйбардор кунед ва муродифи онҳоро аз забони тоҷикӣ пеш оред.
3. Калимаҳои **вофиру нофир** ва нишастиву бубастӣ ба кадом мақсад қорбаст шудаанд?
4. Маънои вожаҳои **фавоид, фунун, фазоил, маҳофилро** аз луғат пайдо кунед ва дар шакли ҷамъи тоҷикӣ нависед.
5. Муродифҳои қорбурди матнро нишон диҳед.
6. Таъбири «**забони сухан бастан**»-ро шарҳ диҳед.
7. Дар ҳикоят калимаҳои архаистиро нишон диҳед ва онро бо муродифҳояшон иваз кунед.

(Аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ)

Порчаҳои шеъриро ва бо табдили наср мазмунашро баён намоед.

Ғами ту, то нафас боқист, бо ман ҳар нафас бодо,
 Ба ҷуз рӯи гулат дигар ба чашмам хору хас бодо!

* * *

Боди сабо то вазид, ғунча дам аз ханда зад,
Булбул аз ин хандааш гиря кунад зор зор!

Туграл

Аз фарҳангҳо истифода бурда хатти шарҳ диҳед, ки калимаи сар дар ибораҳои зерин ба кадом маъно омадааст?

Сари кӯҳ, сари роҳ, сари замин, сари чӯй, сари шамшер, сари сӯзан, сари хок, сари хирман, сари мӯ, сари хум, сар задан, сар хам кардан (накардан), сар тофтан, сар фуруд овардан, сари ёри доштан (надоштан) бо касе, сар хӯрдан, сар бар осмон судан, ба сар давидан.

Калимаҳои наздикталаффузи зерин чӣ маъно доранд? Бо ҳар кадоми онҳо ибора ё ҷумла созед ва тафовути маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

Ризо – розӣ, рустан – растан (рустанӣ – растанӣ), сукут – субут, фуру гирифтан – фаро гирифтан, қувва – қувват, мулоим – мулоимат, ҳимоя – ҳимоят.

Муродифҳои луғавии зерин аз ҳамдигар чӣ тафовути маъноӣ ё услубӣ доранд? Бо муродифҳои яке аз силсилаҳо ду-се ҷумла созед.

Чашм – дида – айн – наргис – ҷоду, зуд – тез – даррав, касалиҳои гузаранда – бемориҳои сирояткунанда, мӯйсафед – пиракӣ, гузоштан – мондан – ниҳодан, гуфтан – баён кардан – иброз доштан – қисса кардан – ҳикоят кардан – нақл кардан, ангушт – чилик – лелак, серноз – нозпарвар – инчиқ, қабул кардан – пазируфтан.

Кадам шакли ҷамъии исмҳои арабию тоҷикӣ мафҳуми ҷамъро саҳеҳтар ифода мекунад?

Суолот – саволҳо, ҷиноёт – ҷиноятҳо, муносибот – муносибатҳо, хоҳишот – хоҳишҳо, мақолот – мақолаҳо, сафаҳот – саҳифаҳо, фармоишот – фармоишҳо – фармоишотҳо, алоқот – алоқаҳо, маворид – мавридҳо, навоқис – нуқсонҳо, вазоиф – вазифаҳо, масоил – масъалаҳо, анвоъ – навъҳо, аҳзоб – ҳизбҳо, тадбир – тадбирҳо, адён – динҳо, аъёд – идҳо.

Якчанд зарбулмасал ва байт нависед, ки дар онҳо калимаҳои муқобилмаъно қор фармуда шуда бошанд. Муайян кунед, ки антонимҳо ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд ва маъноҳои муқобили онҳо фақат дар матн зоҳир мегарданд ё бе он ҳам ифода меёбанд.

9. Маводи матбуот ва воситаи ахборӣ оммавӣ асосан бо кадом услуб навишта мешавад?

- а) услуби расмии коргузорӣ   б) услуби рӯзноманигорӣ
в) услуби бадеӣ   г) услуби илмӣ

10. Кадом воҳидҳои забон аз ҷузъҳои тобеъшавандаю тобеъкунанда таркиб меёбад?

- а) калима   б) ҷумла
в) ибора   г) матн

11. Чӣ дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ бо мақсади барҷаставу пурқувваттар ва ё ин кӣ баръакс баён кардани хулқу атвор, шуҷоат, матонат, гуфтору кирдори шахс, инчунин ҳолат, вазъият, амалиёти амал интиҳоб карда мешавад?

- а) муболиға   б) таҷнис (омоним)
в) муродиф (синоним)   г) талмеҳ

12. Дар санъати суолу ҷавоб бештар кадом калимаҳо серистеъмол мебошад, ки пас аз онҳо ду нуқта, тире ва савол, тире ва нуқта, тире ва хитоб гузошта мешавад, муайян кунед?

- а) ғам, алам, дард
б) гуфт, гуфто, гуфтам, гуфтамаш, гуфтанд
в) омад, рафт, гуфт, хӯрд, хуфт
г) дид, ӯ дид, дидам, дидаам, дидаанд

13. Таъбирҳо аз рӯйи соҳаи истеъмол ва хосияти таъсирбахшию эҳсос ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?

- а) 3   б) 1   в) 4   г) 2

14. Ду ва ё зиёда калимаҳои гуногун маънои якхела ва ё ба ҳам наздикро ифода мекунанд, чӣ ном дорад?

- а) муродиф   б) омоним
в) антоним   г) пешванд

15. Сухани қабехро дар забоншиносӣ чӣ меноманд?

- а) варваризм   б) вулгаризм
в) экзотизм   г) эвфемизм

16. Калима ва ибораҳои дағал ва дурушти омиёнаи дар забони адабӣ истифодашаванда, чӣ ном дорад?

- а) вулгаризм   б) табу
в) экзотизм   г) эвфемизм

17. Мутазоди калимаи “олиҳиммат” дар кадом банд навишта шудааст?

- а) гадосимо   б) гадоҳиммат
в) гадозода   г) гадоёна

34. Дар кадом навъи муродифҳо на танҳо мафҳумҳои ашё, аломат ва амалу ҳолат, балки баҳои мусбат ё манфие ҳам ифода меёбад, ки онро сарбории маъноӣ ҳисси ё обуранги ҳиссии мусбат ё манфии калимаҳо меноманд?

- а) муродифҳои шевагӣ   б) антонимҳои луғавӣ
в) омонимҳои луғавӣ   г) муродифҳои луғавӣ

35. Ҳамгунаҳо мисли калимаҳои сермаъно дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар кадом намуди санъати бадеӣ истифода мешаванд?

- а) талмеҳ   б) таҷнис
в) ташхис   г) ташбеҳ

37. Ҳамгунаҳо дар гуфтор ҳамгуна шаванд чӣ меноманд?

- а) овозӣ (омофон)   б) навишторӣ (омограф)
в) китобхонӣ   г) хаттӣ баён кардан

38. Агар ҳамгунаҳо дар навишт ҳамгуна шаванд онро чӣ меноманд?

- а) навишторӣ (омограф)   б) овозӣ (омофон)
в) нақл кардан   г) баён кардан

39. Мутазодҳо дар илми адабиётшиносӣ санъати чӣ ба шумор меравад?

- а) санъати тазод   б) санъати ташхис
в) санъати ташбеҳ   г) санъати муродиф

40. Дар услубиёти сермаъноӣ кадом намуди калимаҳо қобилияти дақиқ ифода кардани мафҳумро дошта, онҳо дар тадқиқи масъалаҳои нозуки илмӣ ба кор меоянд?

- а) калимаҳои сермаъно   б) калимаҳои думаъно
в) калимаҳои якмаъно   г) калимаҳои таърихӣ

41. Экзотизм калимаи юнонӣ буда, чӣ маъноро ифода мекунад?

- а) бегона, хориҷӣ   б) рафиқ, дӯст
в) ҳамсоя, наздик   г) дур, ҳамсоя

42. Варваризмҳо дар адабиёти бадеӣ, одатан, барои тавсифи нутқҳои персонажҳо ба кор рафта, чанд вазифаи услубиро адо мекунанд?

- а) як вазифаи услубиро   б) се вазифаи услубиро
в) чор вазифаи услубиро   г) ду вазифаи услубиро

43. Калимаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ аксар ба кадом маъно омада, мафҳумҳоро як дараҷа пӯшида, вале рангину дилнишин ифода мекунанд?

- а) ба маъноӣ аслий   б) ба маъноӣ маҷозӣ
в) ба маъноӣ иқтибосӣ   г) ба маъноӣ мутазодӣ

52. Тобишҳои услубӣ дар сифатҳо тавассути кадом пасвандҳои шаклсоз падида меоянд?

- а) -он (-гон, -ён, -вон)   б) -ак (-як), -акак (-якак)
в) -ча, -ича   г) -ҳо, -он

53. Қадоме аз ҷонишинҳои шахсӣ дар матнҳои услуби расмӣ коргузорӣ ба маънои эҳтиром қор фармуда мешавад?

- а) ман   б) шумо
в) мо   г) ту

54. Имконоти услубии феъл дар ҷӣ зоҳир мегардад?

- а) дар пешванду пасоянд   б) дар шахсу шумора
в) дар пешоянду пасванд   г) дар исму сифат

55. Тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ тавассути бо зарфҳо васл шудани кадом пасвандҳо падида меоянд?

- а) пасвандҳои -зор, -истон
б) пасвандҳои -он (-гон, -ён, -вон)
в) пасвандҳои -ча, -ича, -ак (-як), -акак (-якак)
г) пасвандҳои -ак (-як), -акак (-якак) -она, -вор

56. Аз байти зерин: «Фурсатеро ҳам мадеҳ аз дасти худ, Пеш рав бо зиндагонӣ зуд-зуд» тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ бо воситаи тақрори кадом ҳиссаи нутқ зоҳир гардидашро муайян кунед?

- а) ҷонишин   б) зарф
в) сифат   г) шумора

57. Ҳиссаҳои «ҳа» («ҳо») ба кадом намуди услуб мансуб буданашро муайян кунед?

- а) услуби илмӣ   б) услуби гуфтугӯӣ
в) услуби расмӣ коргузорӣ   г) услуби рӯзноманигорӣ

58. Ҳиссаҳои «оре», ки муродифи «ҳа» мебошад, ба кадом навъи услуб тааллуқ доштаниашро муайян кунед?

- а) услуби китобӣ   б) услуби илмӣ
в) услуби расмӣ коргузорӣ   г) услуби рӯзноманигорӣ

59. Яке аз сабабҳои дорои хусусиятҳои услубӣ будани ҳиссаҳо ба масъалаи ҷӣ вобаста аст?

- а) ба масъалаи муродифҳо   б) ба масъалаи омонимҳо
в) ба масъалаи антонимҳо   г) ба масъалаи пасояндҳо

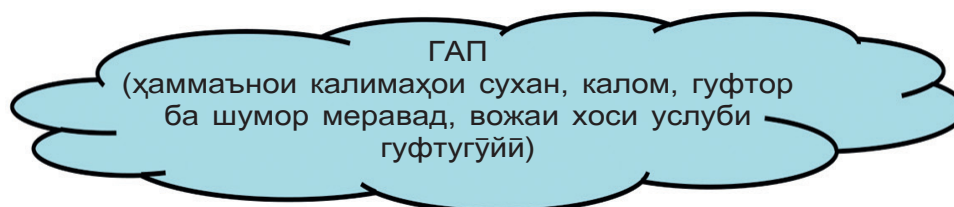
60. Ибораҳо нисбат ба ҷӣ тобишҳои ҳиссӣ–муассирӣ низ бештару равшантар ифода мекунанд?

- а) ба ҳиҷоҳо   б) ба ҷумлаҳо
в) ба калимаҳо   г) ба пешояндҳо

61. Дар ҷумлаи соддаи дутаркиба бо шакли пурраи сифати феълии замони гузашта ифода ёфтани хабар (рафтагӣ) хоси кадом услуб аст?

- а) хоси услуби илмӣ
- б) хоси услуби гуфтугӯӣ
- в) хоси услуби расмӣ коргузорӣ
- г) хоси услуби рӯзноманигорӣ

ТАРТИБ ДОДАНИ МАТН БО ҚОРБАСТИ КАЛИМА ВА ИБОРАҶОИ ПЕШНИҶОДШУДА

ТАРКИБҶОИ ГУНО-ГУНРАНГ	ИФОДАҶОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҶОИ ГУНО-ГУНРАНГ	ИФОДАҶОИ ПУРҶИЛО
гапбардор	он ки ба гапи сахт ё танбеҳ тоб меоварад, аз гап ё танқид намеранҷад; итоаткор	гапгузаронак	баҳс, мунозира
гапбозӣ	духӯра ва кинояомез гап задан, суханбозӣ	гапгузаронӣ кардан	зӯр зада гапи худро маъқул кунонданӣ шудан, муноқиша
гапбоф	он ки суханҳои беасос мегӯяд; аз худ гап мебофад; дурӯғгӯӣ	гапгузаронӣ	гапгузаронӣ кардан гапи худро ба касе бо исрор маъқул кунониданӣ шудан
гапбофӣ	суханҳои бисёри беасос гуфтан, дурӯғгӯӣ	гапдаро	ба гап гӯшдиҳанда, фармонбардор, итоаткор, гаправ: бачаи гапдаро
гапгардонӣ	исми амал аз гап гардондан; эътироз, гапро набардошта зуд ҷавоби рад додан	гапдон	сухандон, моҳир дар гапзанӣ
гапгирӣ	исми амал аз гап гирифтани; касеро ба гап андохта гап гирифтани, аз рӯйи гуфтори касе бохабар шудан аз сирру асрори ӯ	гапдонӣ	ба гап усто будан, маҳорат дар нутқ, суханронӣ

гапдузд	касе, ки дар чамъомадҳо гап намеэанад, аммо гапҳои ба худаш даркорио чида мегирад, гапгир; гапчин	гапэанон	феъли ҳол аз гап эадан дар ҳолати гап эадан, дар аснои сухангӯй; маслиҳат кардан бо касе; гапэанон кардан а) бо ҳам сӯҳбат кардан; б) маслиҳат кардан, ба қароре омадан
гапдӯст	дӯстдори ҳар гуна сӯҳбатҳо; сергап, пургӯй	гапношунав	гапнодаро, гарданшах, якрав
гапэанӣ	сухангӯй, гуфтор; гуфтугӯ	гаппаронӣ	бо кинаву пичинг ҳарф эадан, ба касе расонида гап эадан
гапӣ	ошно будан, шинос будан, ошти будан	гаппурсӣ	барои фаҳмидани чизе касеро ба гап андохтан
гапӣ набудан	ошно набудан, ошти набудан	гаправ	гапдаро, итоаткор
гапков	гап пурсида хабар чамъкунанда, гапчӯй; кунҷков	гапфаҳм	бофаросат, бофаҳм, зирак
гапковӣ	барои донистани чизе касеро бо пурсиш ба гап водор кардан; кунҷковӣ	гапфурӯш	он ки бисёр гап меэанаду дар амал коре намекунад; пургӯй, лаққӣ, сафсатафурӯш
гапнабардорӣ	ба танбеҳ ва гапи сахт тоб наовардан, гапбардор набудан	гапфурӯшӣ	бисёр гап эада амалан коре накардан; сафсатагӯй; гапфурӯшӣ кардан гапи хушку холии бисёр гуфтан; сафсата гуфтан
гапнобардор	ба танқиду сарзаниш тобнаоварда, зудранҷ	гапхӯр	1. шахси гапбардор, хомӯш. 2. иштироккунандаи гаштак
гапнофаҳм	бефаҳм, бефаросат, кундзеҳн	гапча	гапи майда-чӯйда, овозаҳои рости дурӯғ, миш-мишҳо
гапчин	он ки сухани шахсеро ба дигаре мерасонад, хабаркаш, суханчин	гапчин	хабаркашӣ, суханчинӣ
гапҳои беҳуда	овозаҳои ҳархела, миш-миш дар ҳаққи касе (чизе)	гапи касеро гардондан // сухани касеро гардондан	сухани касеро рад кардан
гапи бечо	ҳарфи бемаврид, сухани ноҳақ	гапи сахт эадан	сухани дағал гуфтан; маломат кардан, муомилаи дурушт кардан бо касе

гапи бофта	сухани беасос	гап кардан	чизе ё касеро овозаи бад паҳн кардан дар бораи чизе ё касе; бадном кардан касеро
гапи дағал	сухани дурушт	гап-гап кардан	гуфтугӯ кардан, сӯҳбат намудан, гап задан
гапи дурӯғ	сухани норост, гапи аз ҳақиқат дур	гап кофтан	касеро гап занондан барои фаҳмида гирифтани чизе; кунҷковӣ кардан, тагпурсӣ кардан
гапи духӯра	сухани думаънидор, гапе, ки ду хел – мусбат ва манфӣ фаҳмида мешавад	гап кушодан	гап сар кардан, суҳан оғоз кардан (дар бораи касе, коре); бо мақсаде гаперо ба миён овардан
гап(ҳо)-и каду-чадор	суханҳои пичингдор, ҳарфи кинояомез	гап маъқул кардан (кунондан)	сухан фаҳмондан, гап фаҳмонда розӣ кардан касеро
гапҳои кӯчагӣ	а) суханҳои беасос, дурӯғ; овозаи дурӯғ ва беасос; б) суханҳои беадабона ва носазо	гап наёфтан	аз гуфтани ҷавобе очиз мондан; чизе гуфта натавонистан
гап(ҳо)-и майда-чӯйда	суханҳои беҳуда ва камасос, суханҳои беаҳамият ва камарзиш	гап омадан	гап омадан фавран ба гуфтани чизе эҳтиёҷ пайдо шудан; забон боз шудан; фаро расидани мавқеи сухан гуфтан
гапи муҳим	сухани зарур, гапи даркорӣ	гап парондан	ба касе ягон сухани кинояомез ба касе расонда гуфтан, сухани ба асаби касе расандаро ба ӯ гуфтан
гапи нав // гапи тоза	сухани тоза, хабари тоза	гап партофтан	а) бо мақсади ба гуфтугӯ даровардани касе сухане гуфтан; ба духтарҳои ношинос сухан гуфтани касони беадаб; б) дар хусуси чизе сухан сар карда, раъйи касеро дар бораи он чиз фаҳмидани шудан; луқма додан
гап(ҳо)-и набуда(гӣ)	суханҳои беҳуда ва беасос	гап расидан	ба касе мавриди маломат гардидани касе аз боиси коре
гап(ҳо)-и пас-ту баланд	суханҳои тезу тунд, суханҳои ноҳамвори дағали дар вақти хашму ғазаб гуфташуда	гап расондан ба касе	а) хабардор кардани касе аз чизе; б) ба маломату сарзаниш дучор кардан касеро

гапи пухта	сухани эътимоднок, гуфтори боварибахш	гап сар кардан (намудан)	сухан оғоз намудан, ба суханронӣ шурӯъ кардан
гапи рост	сухани ҳақ	гап(на)форидан	майли суханшунавӣ (на)будан, майли гап гӯш кардан (на)доштан
гапи саҳт	сухани дағал, ҳарфи дурушт	гап фурӯхтан	гапҳои беҳударо бисёр гуфтан, лаққидан, сафсата гуфтан
гапи тоза	гапи нав	гап чала мондан	сухан нотамом мондан; хотима наёфта қатъ шудани баҳсе
гап(ҳо)-и умумӣ	суханҳои ба ҳама маълум, суханҳои обшуста	гап чидан	гап гӯш карда сирро фаҳмидан, суханчинӣ кардан
гап(ҳо)-и фачу бемаза	суханҳои бемаънӣ, гуфтори пучу беасос	гап-гап шудан	гуфтугӯ шудан, сухан рафтан; баҳс шудан
гапи хунук	сухани нофорам, ки шуниданаш ба кас ҳиссиёти бад мебахшад	гапу гапча шудан	овоза шудан, ба даҳони мардум афтодан
гапи хушк	сухани пуч ва бемаънӣ, сухани беамал	гап шунидан	а) сухан гӯш кардан; б) мавриди маломат ва сарзаниш қарор гирифтан
гапи ширин // сухани ширин	сухани нарм ва гуворо, гапи форам, муомилаи ҳалимона	гап яла кардан	гап сар кардан, сухан оғоз кардан
гап(ҳо)-и ғалатӣ	суханҳои аҷоиб	гап аз як ҷо баромадан	ҳамфикр будан, мувофиқу муттафиқ будан (доир ба чизе ё иҷрои коре)
гапи ҳақ	сухани рост	гапро ба болои чизе ё касе овардан	суханро ба касе ё чизе оид кунондан, дар аснои гуфтугӯ ба касе ё ба масъалае дахл кардан
гапу калоча	сухани майда-чӯйда, суханҳои бисёри саргуми беҳуда	гапро ба худ гирифтан	суханеро ба худ дахлдор дониста мутаассир шудан, ранчидан аз сухане
асли гап	моҳияти ҳаққи гап, моҳияти фикру масъала	гапро ба шӯҳӣ гардондан	ба гуфторе оҳанги шӯҳӣ додан, ба гапи ҷиддӣ ранги шӯҳӣ додан
дар рафти гап	ҳангоми сӯҳбат, вақти муколама	гапро ба (дар) як ҷо мондан	ба як қарор омадан; масъаларо пухта кардан
дар омади гап	дар ҷараёни сухан, зимнан; дар мавриди муносибати сухан	гапро бисёр кардан	бисёр гап задан, лаққидан

таги гап	асли матлаб, моҳияти масъала	гапро гум кардан	чӣ гуфтани худро надоништа мондан, риштаи суханро гум кардан
хулласи гап	хулласи калом, хулоса	гапи касе дар замин намондан	сухани касе бетаъсир намондан, безътибор намондани ҳарфи касе
бе ҳеҷ гап	лом нагуфта, бидуни эътироз	гап дар (сари) чизе будан	сухан рафтан дар бораи чизе; ба чизе вобаста будани масъалае
як даҳан гап	сухани ниҳоят кам, як-ду ҳарф	гапро дароз кардан	суханро кашол додан, бисёр гап задан
гап баромадан	ҳар гуна овоза ё миш-мишҳо пайдо шудан	гапро дигар кардан	а) мавзӯи суханро дигар кардан, гуфтугӯро тағйир додан; б) маҷозан аз раъй баргаштан, аз қарордод гаштан
гап бофтан	суханҳои беҳуда гуфтан, гапи беасос гуфтан	гапро доништа задан (гуфтан)	бо мулоҳиза сухан гуфтан, масъалаеро дуруст фаҳмида, дар бораи он чизе гуфтан
гап гирифтани аз касе	а) қавл гирифтани аз касе, ўҳдадор кардани касеро; б) аз гуфтаҳои касе сирру асрорро фаҳмида гирифтани; суханчинӣ кардани	гапро кашол додан	пургӯйӣ кардани, гапро бисёр кардани
гап гузаронидани	фикри худро маъқул кунонидани, раъйи худро тасдиқ кунонидани	гапро кӯтоҳ кардани	суханро мухтасар кардани; суханро қатъ кардани, аз гап бозистодани
гап додан	а) бисёр гап задани, пургӯйӣ кардани; б) лаққидани, гап фурӯхтани; в) маҷозан, лаҳза, дар навбати худ зиёфати гаштакро додан	гапро харида гирифтани	гапе гуфта дар маломат мондани, боиси гапҳои зиёдати шудани
гап доштан	чизеро гуфтани будани, хоҳиши изҳор кардани чизе ба касе	гапро як кардани	гапро пазондани, ба як қарор омадани, гапро ба як ҷо мондани
гап ёд додан	ба касе сухан омӯхтани, гуфтани чизеро омӯзондани, суханеро ба касе талқин кардани, ки дар фикри худ он шахс набошад	гапро ба ҷояш хӯрондани	муносиби мавриду мақом гап задани, сухани хеле бамавқеъ гуфтани

гап задан	а) сухан гуфтан, ҳарф задан; гуфтугӯ кардан, мубодилаи афкор намудан; аз чизе сухан кардан, фикр баён намудан дар хусуси чизе; б) бо касе гуфтугӯ кардан барои розӣ кунондани он ба коре	аз гапи касе набаромадан	мувофиқи раъйи касе кор кардан, мувофиқи гуфтаи касе амал кардан
гап зада гап гирифтан	а) гуфтугӯ кардан, сӯҳбат намудан, мубодилаи афкор кардан; б) ҳарфе зада ҷавоби сазовор гирифтан, ба касе гапе гуфта баъд ба бало мондан	аз гапи худ гаштан	ваъдахилофӣ кардан, ба қавлу қарордоди пешинаи худ пойдор набудан
гап занондан	тарзи бавоситаи гап задан; ба сухан даровардан, ба гуфтугӯ водор кардан	аз гап камӣ надоштан	гапдон будан, дар сухангӯӣ моҳир будан
гапи касеро буридан // сухани касеро буридан	гуфтори касеро қатъ кардан; ба гапзании касе халал расондан	аз даҳони касе гапашро гирифтан	а) сухани касеро буридан; б) маҷозан касеро забонкӯтоҳ кардан
аз касе гап намондан	аз масъала хабардор будан, ҳамаро доништан	ба гап андохтан	ба гуфтугӯ даровардан, ҳарф занондан
ба гап гирифтан	касеро ба гап андармон кардан касеро, ба гап андохта боздоштан касеро	ба гап гӯш кардан	сухан шунавидан; мувофиқи гуфтаи касе амал кардан, розӣ шудан ба гуфтаи касе
ба гапи касе гӯш андохтан	сухани касеро шунидан; мувофиқи гуфтаи касе амал кардан, сухани касеро ба эътибор гирифтан	ба гап даровардан	розӣ кунондан; розӣ кунонда ба роҳи худ андохтан
ба гап даромадан	сухан сар кардан, ба суханронӣ шурӯъ кардан;	ба гапи касе даромадан	а) ба гуфтаи касе эътибор додан, мувофиқи гуфтаи касе амал кардан; б) бовар кардан ба гапи касе
ба гап рафтан	бо касе пасту баланд гап задан, тезу тунд шудан бо касе	ба гап усто будан	гапдон будан, дар суханронӣ маҳорат доштан
ба гап ҳамроҳ (қатӣ) шудан	ба гуфтугӯӣ дигарон ҳамроҳ шудан, ба сӯҳбат шарик шудан	ба гап ҷома пӯшондан	а) доди сухан додан, бо обу ранг сухан кардан; б) аз ҳад зиёд таъриф карда сухан гуфтан

таги гапро фаҳмидан	ҳақиқати ҳолро до-нистан, моҳияти масъаларо дарк кардан	таноби гап канда шудан	риштаи сухан бурида шудан, қатъ гардида-ни гуфтор
(як) гапи касе-ро ду накардан	итоаткор будан, фармудаи касеро бегуфтуғу иҷро кардан	рости гап	ҳақиқатан, дар ҳақиқат, дурусттараш
гап дар ин (он) ки...	масъала дар ин ҷост, ки ...; гап ҳамин... ҳамин тавр..., беҳтараш ҳамин	рости гапро гуфтан	ҳақиқати ҳолро баён кардан, асли воқеаро гуфтан
таги гапро на-пурсида	ҳақиқати ҳолро нафаҳмида, ба масъала сарфаҳм нарафта	тахти гапро пурсидан	аз моҳияти масъ-ала хабардор шу-дан, ҳақиқати ҳолро фаҳмидан хоҳӣ
ҳеч гап нашу-дан	ҳодисае рӯй надодан, осебе нараси-дан	ҷойи гап на-будан	худ аз худ равшан бу-дан; бешакку шубҳа
гап аз гап баромадан	як гап сабаби гуфта-ни гапи дигар шу-дан, аз як гап гапи дигар сар задан	гап нагузаш-тан	эътибор надодани сухан
гап гурехтан	ҳусни тафоҳум аз байн рафтан; муно-сибат вайрон шудан	гап (на)пухтан	ба як қарор (на)ома-дан, созиш карда на-тавонистан
гап дар байн (дар ҳамин ҷо) мондан	аз ин сухан ҳеч касро хабардор на-кардан, ин сухан ба берун набаровардан	дар байн гап гузаштан	аз якдигар ранҷидан, муносибат каме бад шудан

Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

СУХАН

(ҳаммаънои калимаҳои калом, лутф, гуфтор, гап ба шумор меравад, вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНО- ГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЧИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНО- ГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЧИЛО
суханбоз	бо сухан моткунанда, чарбзабон; беҳудагӯй, лофзан	ба сухан ба-ромадан	ба дар маҷлис ё чамъомаде ба ромада гап задан
суханбозӣ	суханони бечавобу моткунанда гуфтан, лофзани кардан	суханбоф	суханпардоз, сухандон
суханбофӣ	суханпардозӣ, сухандонӣ	суханвар	1. соҳиби гуфтори фасеҳу балеғ, гапдону нотик, хушгуфтор. 2. шоир, адиб.
суханварӣ	сухангӯй бо фасоҳату балоғат, суханорой, суханвар будан	сухангӯ(й)	1. гапзананда, гӯянда; гапзан, нотик; лаъли сухангӯ (маҷозан лаби маҳбуба). 2. шорех, муфассир; сухангӯйи дафтари матбуот (маъмулан дар назди вазорати корҳои хориҷӣ)
суханварона	шоирона, аз рӯйи суханварӣ	сухангӯйӣ	наттоқ, гапзананда, маърузақунанда
суханвар	гӯяндаи сухани фасеҳ ва балеғ; нотик	сухандаройӣ	сухангӯйӣ, сухансаройӣ, ба сухангӯйӣ оғоз кардан
сухангузор	сухангӯй, гӯянда	сухандарой	сухангӯй, сухансарой
сухангустар	тафсиркунандаи сухан; суханпардоз, суханвар	сухандон	1. гапдон, гапзан; сухансанҷ. 2. адиб, шоир.

сухангустарӣ	суханварӣ, шоирӣ	сухандонӣ	гапдонӣ, расидан ба қадри сухани баланд, моҳир дар таҳрир ва таҳияи матн
сухандӯст	дӯстдори суханони бадеъ	суханношунав	он ки маслиҳат ва насиҳатро ба инобат намегирад, гапногир
суханно-шунавӣ	насиҳату пандро гӯш накардан, гапногирӣ	суханшунав	1. он ки ба гап (насиҳат) гӯш медиҳад ва амал мекунад. 2. маҷозан тарбиятпазир; гӯши суханшунав он ки ба сухани (насиҳати) дигарон гӯш меандозад
суханоро(й)	он ки хубу фасеҳ гап мезанад ё менависад, суханвар	суханшинос	он ки аз нозуқиҳои калом огоҳ аст; гапфаҳм; адиб, шеърнавис, нуктадон
суханорой	амалу сифати суханоро	суханчин	он ки гапи касеро ба дигарон расонда боиси низоъ мешавад, хабаркаш, иғвогар
суханофарин	эҷодкунандаи сухан, шоир	суханчинӣ	хабаркашӣ, иғвогарӣ
суханфаҳм	гапшинос, нуктафаҳм, маҷозан тезфаҳм, зирак	суханпараст	парастандаи сухан, дӯстдори каломи бадеъ
суханфаҳмӣ	маънои сухани пӯшидаро зуд фаҳмидан	суханпарвар	суханвар, шоир
суханталаб	донандаи қадри сухан, шеърдӯст	суханпарварӣ	суханварӣ, шоирӣ
сухантироз	маҷозан суханоро, суханпардоз, шоир	суханпардозӣ	суханорой, зебо сухан гуфтан; ородиҳии сухан, суханварӣ
суханпайванд	суханвар, нозими сухан, шоир	суханронӣ	гапзанӣ, нотиқӣ, гӯяндагӣ
сухани охирин	а) сухани баъди ҳамаи гапҳо гуфтаи касе; б) сухани баъди музокира ва фикрронихо эродкардаи соҳиби маъруза	сухани касеро буридан	гуфтори касеро қатъ кардан

суханрон	1. гапзананда, гўянда. 2. нутққунанда, нотиқ, сухангўй	сухансанчй	сухандонй, расидан ба қадри сухан; огоҳй аз рамузи сухан; мунаққидй
сухансавор	киноя аз суханвар, нотиқи моҳир	сухансаро(й)	шеъргўй, шоир
сухансанч	1. гапфаҳм, гапшинос. 2. адиб, мунаққид, адабиётшинос	сухансоз	эҷодқунандаи сухан, суханпардоз, шоир
сухан-пароканй	1. сухангўйй, сухан гуфтан. 2. пахши гуфтор ба воситаи барномаҳои радиой	суханреза	киноя аз сухани пуч, сухани бемағз
сухани подарҳаво (ҳавой)	гапи беасос, гапи бедалелу субут	ба охир расонидани сухани касе	фурсат надода ба гап даромадан
сухани сарбаста	гапи мубҳам ва муғлақ, гапи муаммоомез	сухани касеро гардондан	илтимоси касеро рад кардан
сухани талх	гапи нешдор, гапи ногувор	сухан гирифттан	ба сухангўйй дар маҷлис иҷоза хоستان
сухани сахт	гапи тунду тез, гапи сахт таъсирқунанда	ба сухан даромадан	гап сар кардан
сухани ширин	гапи дилнишин, гапи бо мулоимат гуфташуда, гапи нағзу форам	ба сухани касе даромадан	ба гуфтаи касе итоат кардан, гапи касеро қабул ва иҷро кардан; гапдаро будан
сухани касеро аз даҳонаш гирифттан	сухани касеро бурида худ ба гап даромадан, сухани касе тамом нашуда ба гап даромадан	сухан ба (дар) даҳон мондан	гапи касе ногуфта, нотамом мондан
сухан додан дар маҷлисе	ба касе навбати суханронй додан	ба сухани касе лаб мондан	гапи касеро тасдиқ ва таъкид кардан, гуфтаи касеро қувват додан
доди сухан додан	бо маҳорати баланд сухан гуфтан, хеле фасеҳу маънодор гап задан	сухан ба миён овардан	дар бораи масъалае гап кушодан

сухани касеро ба замин задан (андохтан, мондан)	ба гапи касе эътибор надодан, гуфтаи касеро ба инобат нагирифтандан	сухан пурсидан (хостан)	барои суханронӣ дар маҷлисе иҷозат талабидан
сухан кардан	гап задан	сухан рафтан дар бораи чизе	зикр ёфтани чизе, гап сар шудан дар бораи чизе
сухан кушондан	дар бораи чизе гап сар кардан, аввалин шуда дар масъалае гап ба миён овардан	сухан рондан	гап задан
аз сухан мондан	гап зада натавоништан (одами бемор дар ҳолати назъ)	сухани касеро шикастан	гапи касеро рад кардан, гуфтаи касеро қабул накардан
ба сухан (гап) чома пушондан	бо обу ранг гап задан	сухани обдор	гапи таъсирбахш, гапи фасеҳу балеғ

- **Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.**
- **Калима ва ибораҳои қор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.**
- **Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.**

КАЛОМ

(ҳаммаънои калимаҳои сухан, гуфтор, лутф, гап ба шумор меравад, вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНО-ГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО
калом	1. сухан, гап, гуфтор. 2. илме, ки дар он аз эътиқодҳои динӣ баҳс карда мешуд; каломи маҷид, каломи шариф; хулласи (хулосаи) калом, кӯтоҳи гап, мухтасари гап, қисса кӯтоҳ, алқисса	каломӣ	1. мансуб ва марбут ба калом. 2. доно, донишманди бахши калом

Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои қор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба қадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

ГУФТОР
(ҳаммаънои калимаҳои сухан, калом, лутф, гап ба шумор меравад, вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО
гуфтор	сухан, калом, гап	гуфтордармонӣ	1. истифода аз равиш ва услухи тавонбахшӣ барои ислоҳи душворӣ дар гуфтугӯ ва забон. 2. таботати бемориҳои равонӣ бо роҳи гуфтугӯ ва сӯҳбати пизишку бемор
гуфтори бечо	сухани бемавқеъ	гуфторӣ	1. марбут ба гуфтор. 2. он ки танҳо бо гуфтор амал мекунад, ҳарзагӯй, калонгап
лаб ба гуфтор кушодан	сухан сар кардан, гап задан	гуфтугузор	аз ҳар тараф сӯҳбат кардан
гуфторфурӯш	суханфурӯш, гапфурӯш, сергап	гуфтугӯ(ӣ)	дар гуфтугузор будан

Ба расм сарлавҳа интихоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

НУТҚ
(вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУН- РАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО
нутқ	қобилияти сухан гуфтан, ба забон овардани калом, гапзанӣ	нутқ кардан//нутқ эрод кардан	суханронӣ кардан, гап задан дар ҷамъомаде
узвҳои нутқ	узвҳои гуногуни инсон (аз қабилӣ забон, ком, ҳалқ, садопардаҳо, забонча ва ғайра), ки бо иштироки онҳо овозҳои нутқ ба вуҷуд меояд	нутқи хаттӣ	услуби забони китобӣ, забони навишторӣ
нутқи бурро	фаҳмо ва зебову ифоданок сухан гуфтан	нутқи айнан нақлшуда	порчае аз гуфтори шахси дигар, ки нависанда ё гӯянда бе ягон тағйирот, яъне айнан дар иншо ё сухани худ иқтибосан меорад
нутқи саҳнавӣ	фанни махсусе дар шӯъбаҳои актёрӣ ва коргардонии мактабҳои олиӣ санъат, ки дар хусуси чигунагии забони асар саҳнавӣ ва тарзи такаллуми ҳунарпешагон баҳс мекунад	нутқи мазмунан нақлшуда	мазмунӣ сухани каси дигар, ки гӯянда ё нависанда онро одатан ихтисоран дар калом ё навиштаи худ меорад

-

Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.
-

Калима ва ибораҳои қор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.
-

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

ГАНҶ
(вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО
ганҷ	тилову нуқра ва ҷавоҳироти мавҷуд ё дар зерӣ хок пинҳонкарда	дари ганҷ кушо- дан	киноя аз соҳиби ганҷ шудан, ганҷ ба даст овардан
ганҷи ниҳон	ҳазинаи махфӣ, дафина	аз сухан ганҷу ғуҳар рехтан	пурмаънӣ сухан кардан
ганҷи ноёб	дурру гавҳари но- дир	ганҷи Қорун	ҳазинаи пурсарва- ти афсонавӣ, ки ба Қорун тааллуқ дошта, бинобар ҳасисиаш ўро замин бо ганҷаш фуру бурдааст

панч ганч	киноя аз «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ	ганч дар вайрона	симу зар ва чизи хубу гаронбаҳо дар ҷойи назарногир ҳам буда метавонад
ганч кушодан	боигарӣ кашф кардан		

- **Ба расм сарлавҳа интихоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.**
- **Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.**
- **Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.**

АҚЛ
(вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО
ақл	қобилияти дарки моҳияти чизҳо, қобилияти фаҳмиш, қувваи идрок ва дарёфти неку бад; зеҳн, фаҳм, хирад	ақл бовар накардан	нодурустии чизро фаҳмидан, ғайривоқеъ будани чизро дарк кардан, шубҳа кардан

ақл ба чизе (касе) банд шудан	дар фикри чизе (касе) шудан	ақл бой додан	мафтун шудан, шефтаи чизе шудан
ақлро ба чояш мондан	хушёр шудан	ақл гум кардан	парешонхотир гаштан
аз ақл бегона шудан	девона шудан	ақл дар чояш будан	қобилияти дарккунӣ доштан, ақлнок будан, хушёр будан
ақл даромадан	боақл шудан, неку бадро фарқ мекардагӣ шудан	ақл доштан	боақл будан, соҳиби фаҳму шуур будан; бомулоҳиза будан дар корҳо
ақл ёд додан	ақл омӯхтан ба дигарон гӯё аз худ нодонтаронро кор (гап) ёд додан	ақлу хуш бурдан (дуздидан)	моту мабхут кардан, ҳайрон намудан, касеро мафтуну шефтаи худ кардан
ақли худро хӯрдан	беақлона кор кардан, бефикр рафтор намудан; девона шудан	ақлу хуш аз сар паридан	беидрок гардидан, қобилияти идрокро гум кардан
ақли худро шинохтан	боақл шудан, ба воя расидан	ақлу хуш ҷамъ кардан	барои дарёфти чизе тайёр шудан, фикри худро ба як ҷо ҷамъ намудан
ақл(ро) кор фармудан	мулоҳиза кардан, андеша намудан	аз ақл берун	ғайри қобили дарк; ғайри бо-варибахш; ғайри қобили қиёс; бемаънӣ
ақли касеро рабудан	мафтун кардан; шефтаи худ намудан	аз ақл дур	аз имкон дур, ғайривоқеӣ
ақл нарасидан	фаҳмида натавони-стан, қобили дарки чизе набудан	аз ақл бегона шудан	ақл гум кардан, девона шудан
бо чашми ақл нигариштан	ақлро кор фармудан дар коре, муносибати мулоҳизакорона кардан	бо ақли худ кор кардан	мувофиқи фикри худ мустақилан амал намудан

Ба расм сарлавҳа интихоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

АФТОДАН//АФТИДАН
(вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО
афтодан//афтидан	аз боло ба поин бо зарб омадан, ғалтидан	ба роҳ афтодан	рафтан, равона шудан, ба роҳ даромадан
аз пайи касе афтодан	таъқиб кардан, дунболагирӣ кардан	ба сӯзу гудоз афтодан	дар ғаму ғусса мондан
ба ҳарос афтодан	ваҳмидан, тарсидан	ба такудав афтодан	дар ташвиш мондан, дар тараддуди чизе шудан
зарур афтодан	зарур шудан	ба талвоса афтодан	беқарор шудан
ба гардан афтодан	бор шудан, ба зимма қарор гирифтан	ба умед афтодан	умедвор шудан

ба (дар) андеша афтодан	ба фикр фуру рафтан	ба (дар) фикр афтодан	ба фикр фуру рафтан, фикр карда мондан, дар фикр шудан
ба дом афтодан	гирифтор шудан	ба фикри чизе афтодан	аз пайи чизе шудан, чизеро мақсад кардан
ба изтироб афтодан	ошуфта гардидан, ба ҳаяҷон омадан	ба хаёл афтодан	ба хаёл фуру рафтан, фикр карда мондан
ба шубҳа афтодан	шубҳа кардан	писандида афтодан	маъқул шудан, писанд омадан
ба чое афтодан	ба чое дохил шудан, дар чое воқеъ шудан	роҳ афтодан	гузор рост омадан, гузор воқеъ шудан
ба чустучу афтодан	кофтуков кардан	чашм афтодан	нигаристан, нигоҳ кардан
дам (нафас) ба дарун афтодан	нафас набаровардан; хомӯш шудан, тамоман дам шудан	шинам афтодан	муносиб воқеъ шудан, мувофиқ омадан
дар банд афтодан	гирифтор шудан	қимат афтодан	гарон воқеъ шудан, бо нархи баланд ба даст даромадан
дар гӯшаи нокомӣ афтодан	гирифтори номуродӣ шудан; бечора шудан	ба даст афтодан (афтидан)	гирифтор шудан, дастгир шудан
дар миёна афтодан	восита шудан	ба дунбол афтодан	таъқиб кардан
дар пайи чизе афтодан	аз пайи чизе шудан, аз паси коре шудан	ба сар афтодани чизе (ҳодисае)	дучор шудани (омадани) чизе (ҳодисае); бор шудани чизе
дар таачҷуб афтодан	ҳайрон шудан, таачҷуб кардан	дар рӯзи сахт афтодан	ба ҳолати бад дучор шудан, ба вазъияти ногувор гирифтор гаштан
дар тарс афтодан	тарсидан, ҳаросидан	кор афтодан ба касе	мӯҳтоҷ шудан ба мадади касе, эҳтиёче воқеъ шудан ба касе
дар ташвиш афтодан	беқарор шудан; нотинч гаштан	латтаи касе ба (дар) об афтодан	пуч баромадани умеди касе; ноумед шудан
дар хашм афтодан	хашмгин шудан	зебанда афтодан	муносиб омадан, мувофиқ воқеъ шудан
дар ҳайрат афтодан	мутаҳаййир шудан, ҳайрон шудан	маъқул афтодан	писандида шудан, писанд омадан
дар ҳаяҷон афтодан	ба изтироб омадан, безобита шудан	мақбул афтодан	писанд омадан, мавриди қабул қарор гирифтан

- Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.
- Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.
- Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

УМР
(вожаи хоси услуби китобӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРҶИЛО
умр	муддати зиндагӣ ва дар ҳаёт будан	умри дароз дидан	дер зистан, дарозумр будан, умр ба сар бурдан
умри ҷавонӣ	овони ҷавонӣ, айёми ҷавонӣ	умри касе гузаштан дар ҷое ё бо коре	тамоми муддати зиндагии касе дар ҷое ба охир расидан, тамоми умри касе алоқаманд будан бо ҷое
умри ҷовид (абад)	ҳаёти дарози беинтиҳо, зиндагии ҳамешагӣ, ҳаёти абадӣ	умри мо дар саҳро гузашт	сарфи коре шудани ҳаёти касе
тамоми умр	ҳамаи муддати зиндагӣ, ҳамеша, доим	умр ба охир расидан	тамом шудани умри касе; пиру нотавон шудан

умр дидан	дар ҳаёт будан, зиндагӣ қардан, умр ба сар бурдан	умри дубора	пас аз бемории вазнин дубора сиҳат ёфтан; наҷот ёфтан аз ягон гирифтори вазнин ё шикасту мушкили саъб
савдои умр	хонадор шудан, интиҳоби зан ё шавҳар	риштаи умри касери буридан (барқандан)	куштан, қатл қар- дан
як умр	а) тамоми умр; б) киноя аз асло, ҳаргиз	умр боқӣ бошад...	агар зинда бошем
бо касе умр гузаронидан	бо касе ҳамроҳ зистан; бо касе ҳамхона шуда ҳаёт ба сар бурдан	умр вафо кунад...	агар зинда мо- нем..., агар дар ҳаёт бошем...
умр ба сар бурдан	зистан, зиндагӣ қардан	умрашро диҳад// умрашро монад	умри зиёд бинад умраш дароз ша- вад

- **Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.**
- **Калима ва ибораҳои қор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба қадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.**
- **Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.**

ЧАНБАР
(вожаи хоси услуби китоби)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО
чанбар	доира, ҳалқа, ҳар чизи доирашакл ва ҳалқамонанд	аз сарв чанбар кардан	киноя аз хам кар- дан, мунҳанӣ ва дуто сохтани чизи рост.
чанбари зулф	ҳалқаи зулф	чанбари гардан	устухони гардан
чанбар кардан	доирашакл кардан, ҳалқа кардан	чанбари ишқ	киноя аз доми ишқ, гирифтори ишқ
чанбари ханҷар	чанбаре, ки дар тарафи дохилии он ханҷарҳо гузошта мешуд ва дорбозону чашмбандон аз он мегузаштанд	чанбари анка- бут	киноя аз доми анка- бут, тори анкабут
чанбари дӯлобӣ	киноя аз фалак, ос- мон	чанбар андох- тан	каманд партофтан
чанбари кабуд	киноя аз осмон	дар чанбари итоат	даровардан (дош- тан) дар қайди ито- ати худ гирифтан
чанбари осмон	киноя аз ҳалқаи ос- мон, уфуқ	гардан (сар) ба чанбари итоат даровардан	ба итоат дарома- дан, тобеъ шудан
чанбари аҷал	киноя аз марги но- гузир	сар аз чанбари итоат кашидан	аз итоат баромадан, саркашӣ кардан
чанбари чарх	киноя аз олам, гетӣ, дунё	чанбар кардан	ҳалқа кардан чизе- ро; чанбар сохтан аз чизе

Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои кор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

ЧАШМ

(ҳаммаънои калимаҳои дида, наргис, басар ба шумор меравад, вожаи хоси услуби гуфтугӯӣ)

ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО	ТАРКИБҲОИ ГУНОГУНРАНГ	ИФОДАҲОИ ПУРЦИЛО
чашм	узви биниш дар инсон ва ҳайвон	чашми бад	чашме, ки аз нигоҳаш озору нуқсон расида метавонад
чашм(он)и бодомӣ	чашми бодомшакл	чашми бад дур!	иборае, ки барои чашми бад нарасидан гуфта мешавад, балову офат дур бод!
чашми тар	дидаи гирён	чашми бедор	чашми кушода ва ҳушёр
чашми тира	чашми камнур ва хира	чашми бино	чашми равшан ва ҳамабин
чашм(он)и мешӣ	чашмони калон-калони сиёҳ	чашми булбул	номи нақше дар ҳунари гулдӯзӣ
чашмони шаҳло	чашми сиёҳи моил ба кабӯдӣ, ки бисёр зебо ҳисоб меёбад	чашми гурусна	ҳарис, носер; чашми гуруснаро хок ҳам сер карда наметавонад (мақол)
ба чашми мардум хуб наму-дан	пеши чашми..., дар назари..., дар мадди назари...	чашми маст	чашми пурҳумор, чашми шӯх
чашми дарахт (чӯб)	ҷойи укдаи дарахт ва чӯб	чашми оташбор	чашми барқпош, чашми дурахшон
чашми рӯз	маҷозан ба маънои офтоб	чашмони пурандӯҳ	чашме, ки аз он осори ғаму андӯҳ пайдост
чашми пурбин	чашми дақиқнигоҳ, ҳақиқатбин	чашмони оташбор	чашми дурахшон, чашми барқофшон
чашми (пур) хумор	чашми хуморолуд, чашми пурноз	чашмони шӯх	чашмони фаттон, ҷозибадор
чашми тамаъ	ҳарисӣ, тамаъкорӣ	чашм(он)и ҳаросон	чашме, ки аз осори тарсу ҳарос пайдост

чашми танг	ҳарис, хасис, бахил, чашми танги дунёдорро хоки гур пур мекунад (мақол)	имои чашм	ишора ба чашм
чашми шутур	дараҷаи охирина қиёми шираи ангур, ки чўшида, ҳубобҳои калон-калони монанди чашми шутур пайдо мекунад	нури чашм	маҷозан фарзанд
чашми ҷаҳонбин	чашми бино, чашми пурхирад	ҳаққи чашм	миқдоре аз таом, ки барои шиносони тасодуфан ба сари таом ҳозир шуда дода мешавад
чашми ҷоду	чашми пурафсун	ба чашм, болои чашм	дар мавриди қабул ва итоат ба гуфта ё супориши касе гўянд, бо ҷону дил
чашми пурсеҳр	чашми зебо	чашм аз нигоҳи касе гурезондан	кўшидан барои ба нигоҳи он касе рў ба рў нашудан
чашмони дураҳшон	чашмони барқпош	чашм ало кардан	бад-бад нигоҳ кардан
чашм(он)и меҳрангез	дидаи пурмеҳр, нигоҳи пурмеҳру муҳаббат	чашм андохтан (афкандан)	нигоҳ кардан
чашм афтодан ба чизе, касе	дидан, дида мондан (чизе, касеро)	чашм ба чашм шудан	рў ба рў шудан, нигоҳи ду кас рост омадан
чашм ба замин (зер) дўхтан	сархам нишастан, ба замин нигоҳ карда истодан (аз рўйи эҳтиром, содир кардани гуноҳ, оқиз омадан	чашм ба чизе афтидан	чизеро ногоҳ дидан, ба чизе назар афкандан
чашм ба касе будан	ба касе умед бастан	чашм ба як нуқта бастан (дўхтан)	ба як нуқта бодикқат нигоҳ карда истодан
чашм ба косахонааш фуру рафтан	хароб, лоғар шудан (аз беморӣ)	чашм ба ҳар тараф давондан	ҳар тарафро як-як аз назар гузаронидан
чашм ба омадани касе дўхтан	роҳи касеро поидан, саҳт интизор шудан ба омадани касе	чашм ба ҷое афтидан	ногоҳ ба ҷое нигоҳ кардан

чашм ба роҳ чор шудан	интизор шудан, сахт интизор ба омадани касе будан	чашм ба чояш афтидан	чазо дида, танбеҳ дида хатоеро ислоҳ кардан
чашм ба роҳ дӯхтан интизор шудан	раҳи касеро пойда нишастан	чашм бегона шудан	аз чизе аз чизи одаткарда дур шудани чашм, хато рафтани чашм
чашм барқ задан	дурахшидани чашм аз шодӣ	чашм бечо шудан	а) бо назари дигар нигоҳ кардан, аз итоат берун рафтани шудан; б) тағйири ҳолати чашм аз ғазаб, хашм ё аз таъсири чизи дигар
чашм ба чашми касе афтидан	ба ҳам бархӯрдани нигоҳи ду кас	чашм давондан	дида баромадан, аз назар гузаронидан (чизеро)
чашм дар роҳ будан	интизор будан, раҳи касеро пойдан	чашми касеро кофтан	маҷозан ба маънои сахт рашк ва бахилӣ зоҳир намудан
чашм доштан	а) умед доштан, интизор доштан; б) тахмин кардан	чашми касеро кушодан	касеро хушёр кардан, касеро омӯзондан
чашм дӯхтан	а) бодикқат нигоҳ кардан (ба чизе, ба касе); б) бо ғараз нигоҳ кардан, тамаъ доштан	чашми касеро тарсондан	ба ваҳму бим андохтан (касеро), ба тарс андохтан
чашм заиф будан	чашм суст (хира) будан	чашми касеро хато кардан	аз ғафлати касе истифода бурдан
чашми бад расидан	захми чашм асар кардан, аз сабаби нигоҳи чашми ҳасад ба чизе расидани балову офат	чашми касеро шира гирифтан (бастан)	ҳавобаланд шудан, мағрур гаштан, саргаранг шудан аз муваффақияте
чашми дидан надоштан	хеле бад дидан, сахт нафрат доштан аз касе	чашми касе танг будан	хасис будан
чашми касе ба хонааш афтодан	танбеҳ дида рафтору кирдори худро ислоҳ кардани касе	чашми касе шудан	ба ҷойи касе назорат карда истодан ба коре
чашми касеро бастан	касеро ба ғалат андохтан, касеро фиреб кардан	чашми корро донистан	қобилияти пеш бурдани корро доштан, дар кор таҷриба ва таҳассус доштан
чашми касеро ба хонааш фувардан	чазо дода, ба итоат даровардан, адабашро додан	чашми некӣ умед кардан	дар интизори некӣ будан

чашми касеро во кардан	чашми касеро кушодан	чашми рӯз накафида	Офтоб набаромада, рӯз нашуда
чашми рӯз кушода шудан	рӯз шудан, дамида-ни субҳ	чашми ҳасад дӯхтан	бо ҳасад нигоҳ кардан
чашми тез доштан	борикбин (дурбин) будан	чашм кандан аз чизе	нигоҳи худро гурезондан, қатъи назар кардан (аз чизе)
чашми хат доштан	савод доштан, хондан ва навиштан тавоништан	чашм канда шудан	сахт чашм дӯхтан ба роҳи касе, сахт интизорӣ кашидан
чашми худро ба чашми касе дӯхтан	ба чашмони касе мижа назада, нигоҳ кардан	кушода будани чашм	а) бедор будан; б) дар ҳаёт будан, зинда будан
чашм кушодан	а) бедор шудан; б) арзи ҳастӣ кардан, ба дунё омадан	чашм кушода шудан	ҳушёр шудан, некро аз бад фарқ кардан
чашм кӯр шудан	нобино гаштан	чашм парондан	бо чашм ишора кардан
чашм мисли мош кушода шудан	аз ғафлат берун шуда, якбора огоҳ шудан аз моҳияти масъалае (коре, ҳодисае)	чашм партофтан	лаҳзае нигоҳ кардан
чашм нагузаштан	заиф шудани қувваи биной, хира шудани чашм	чашм пухта шудан	чашм одат кардан, таҷриба ҳосил кардан, ба кор омӯхта шудан
чашм нарасидан	бовар надоштан ба мумкин будани чизе	чашм пӯшида гузаштан	аҳамият надодан, сарфи назар кардан, нодида гирифтан
чашм об додан	ба чизе нигоҳ карда лаззат бурдан, аз тамошои чизе кайф кардан	чашм пӯшидан	а) хобидан, хуфттан, б) нодида гирифттан
чашм ошно намудан	шинос намудан, шинос будан	чашм пӯшида шудан	хоб бурдан
чашм паридан	ҷастани пилкҳои чашм, ки дар урфият гӯё фоли нек ё бад аст	аз чашм гурезондан	а) надида мондан; б) ба қадри даркорӣ диққат накардан ба чизе
чашмро бурдан	чашмро хира кардан (рӯшноии баланд)	чашм чор шудан	сахт интизор шудан
чашмтанг будан	ҳарис будан, гурусначашм будан	аз таги чашм нигоҳ кардан	номаълум назар афгандан
чашмро гармӣ бурдан	хоби сабук будан	аз чашм гузарондан	дида баромадан, тафтиш кардан
чашм роғ рафттан	чашм нимпӯш шудан	аз чашм дур мондан	пинҳон мондан, номаълум мондан

чашм сер шудан	қонеъ шудан (аз чизе)	аз чашм дур накардан	ҳамеша дар пеши назар нигоҳ доштан (касоро)
чашм сиёҳ рафтани (задан)	торик шудани пеши чашм аз таъсири хабари нохуш ва дард	аз чашм мондан	қобилияти дидан надоштан, нобино шудан
чашм чашмро надидан	ниҳоят торик будан	аз чашм оташ боридан	хашмгин будан
аз чашм пинҳон мондан	нонамоён мондан, маълум нашудан	ба чашм расидан	дида шудан, ба нигоҳ бархўрдан
аз чашм ғоиб шудан	нопадид гаштан, нанамоён шудан	ба гўшаи чашм дидан (нигоҳ кардан)	номаълум нигоҳ кардан
ба чашм вохўрдан	дида шудан, намоён будан	бо чашми бад нигоҳ кардан	қасди бад кардан
ба чашм гарм тофтани (намудан)	а) ба чашм шинос (барин) намудан; б) маъқул шудан, ба дида нишастан	бо чашми душманӣ нигоҳ кардан	душманона муносибат кардан
ба чашми кам дидан	ҳақир шуморидан, ба назари таҳқир нигоҳ кардан	бо чашми умед нигоҳ кардан	умедвор шудан, умедворӣ зоҳир кардан
ба чашми касе хок пошидан	касоро фиреб кардан	бо чашми харидорӣ нигоҳ кардан	бо диққат, ҳаматарафа аз назар гузарондан чизоро
ба чашми худ бовар накардан	дар ниҳояти ҳайрат шудан, дида истода ба ҳақиқати он бовар надоштан	бо чашми худ дидан	аниқ дидани худро таъкид кардан, худ нозири воқеа будан
ба чашм нанамудан	худро нишон надодан	бо чашми ҳайрат нигаристан	бо таҳайюр нигоҳ кардан, ҳайрон шуда назар кардан
дар пеши чашм дидан	наздик тасаввур кардан, манзараоро пеши назар овардан	(ба) зери чашм гирифтани (кардан)	назорат кардан, таъқиб кардан рафтору кирдори касоро

Ба расм сарлавҳа интиҳоб кунед. Пас аз он бо корбасти калима ва ибораҳои пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

Калима ва ибораҳои қор фармудаатонро номбар кунед ва мансуб ба кадом услуби нутқ буданашонро ёдрас намоед.

Калима ва ибораҳои шарҳдодашударо ба “Дафтарчаи луғат” рӯбардор кунед.

ИСТИЛОҲОТ ВА МАҲУМҲОИ ЛИНГВИСТӢ

АФОРИЗМ сухани мӯҷази ҳикматноку пандомез аз қабилли мақол, зарбулмасал ва ғайра.

АННОТАТСИЯ (қайд). Як навъи тақриз ва китобиёт буда, шарҳи мухтасари мазмуни асари бадеӣ, таҳқиқотӣ, рисола, мақола, дастнависро дар бар мегирад. Дар аннотатсия тавсифи мухтасари асар аз ҷиҳати ғоявӣ, мундариҷа, мавзӯӣ дида мешавад. Аннотатсия одатан хусусияти интиқодӣ дорад. Аннотатсия навъҳои гуногунро дорад: тавсиявӣ ё тавсифӣ; умумӣ ё махсус.

ВУЛГАРИЗМ калима ва ибораҳои дағал ва дурушти омиёна, ки дар забони адабӣ истифода мешаванд (сакалту, дайду ...).

ДЕФИС хатчаи аз тире кӯтоҳест (-), ки ҳамчун аломати аз сатр ба сатр кӯчондан, ба ҳам пайвастании баъзе калимаҳои ҷуфт ва ғайра хизмат мекунад, нимтире.

ДИАЛЕКТИЗМ калима ва ибораҳои хоси лаҳҷаи ягон маҳал, ки дар забони адабӣ истеъмом мешавад.

ДИАЛОГ гуфтугӯ байни ду ё чанд нафар аз иштироккунандагони асари бадеӣ; муколама, муҳовара.

ДИССИМИЛЯТСИЯ як навъи тағйир ёфтани овозҳо ҳангоми нутқ, ки аз ду овози монанд ва ё якхелаи калима яке ба овози дигар бадал мешавад (анбор – амбор ...).

ДИФТОНГ ба ҳам пайваста омадани ду садонок дар як ҳиҷо.

ДУРУСТНАВИСЇ бегалат ва бехато навиштан, риояи ойини ниго-риш ва дастури забон дар навиштан.

ДУРУШТГЀЙЇ суханҳои носазо гуфтан, тунд ва бечо сухан гуфтан.
ДУРУШТГЀЙЇ носазогЀй, он ки суханони ношоиста мегЀяд.

ТАҚРИЗ баёни фикр дар бораи асаре, баҳо додан ба асаре; мақолае, ки дар он дар бораи асаре фикр баён ёфтааст; тақриз навиштан дар бораи асаре изҳори ақида кардан.

ТАҚРИЗНАВИС он ки тақриз навиштааст; он ки оид ба асаре изҳори ақида кардааст, муқарриз.

ТЕЗИС фикри асосие, ки муаллиф ё нотик дар таълиф ё баромади худ онро исбот, таъкид, ё рад кардан меҳақад; баёни мухтасари фикр ва мулоҳизаҳои асосии яқасар ё суханронӣ.

ТИРЕ хатчаи уфуқӣ (-), ки рабт ва алоқаи зичи ду калимаро байни ҳамдигар нишон медиҳад (ичтимой-сиёсӣ ...).

ФРАЗЕОЛОГИЯ соҳаи илми забоншиносӣ, ки ибора ва таркибҳои устувори рехтаро меомЀзад.

ХАБАР он чЀзби чЀмла, ки қору ҳаракат, амалу ҳолат ё чигунагии муносибати мубтадоро ифода мекунад; аз чиҳати сохту таркиб ва во-ситаи ифода хелҳои гуногун дорад: хабари содда, хабари таркибӣ, хабари феълӣ, хабари номӣ ва ғайра.

ХАБАРНАВИС он ки барои рЀзнома дар бораи ҳодисае маълумоти мухтасар менависад, мухбир.

ХАБАРНАВИСЇ ба рЀзнома ва дигар расонаҳои гурЀҳӣ ва ё барои хабаргузори аз маҳалҳо хабар навиштан, ахбордиҳӣ.

ХАБАРНИГОР он ки дар бораи ҳодисае барои рЀзнома хабар ме-фиристонанд; ахборнавис, мухбир.

ХАБАРНИГОРЇ касб ва шуғли хабарнавис, мухбирӣ, навиштани ах-бор барои рЀзнома, радио ...

ХУШБАЁН он ки тарзи баёни хубу дилкаш дорад; хушгап, хушсухан.

ХУШБАЁН ширинсуханӣ, хушгапӣ; хушовозӣ.

ХУШГАП ширинсухан, хушчақчақ, некЀгуфтор, сергап.

ХУШГАПЇ хушсуханӣ; мақозан меҳрубонӣ.

ҲОШИЯ канори ҳар чиз, канори саҳифаҳои китоб, ки қайду шарҳ навиштан мумкин бошад; шарҳ доир ба матн ё оид ба тафсири ягон китоб.

ҲУҶҶАТ далел, бурҳон; мақозан сарчашма, санад: ҳуҷҷатҳои қадимӣ; навиштаҷот оид ба сифат, тасдиқи коре, тасдиқи тавсифи ҳоли касе ё чизе: ҳуҷҷати бойгонӣ, ҳуҷҷати расмӣ, ҳуҷҷати шахсӣ, ҳуҷҷати технологӣ.

ҲУҶҶАТДОРЇ ҳуҷҷатдор будан, асоснок кардан.

ҲУҶҶАТЇ мансуб ба ҳуҷҷат; ба ҳуҷҷат тааллуқдошта: филми ҳуҷҷатӣ.

ҲУҶҶАТНИГОР он ки ба тартибу танзими ҳуҷҷату санадҳо дар идораҳо машғул аст; ҳуҷҷаткунанда; ҳуҷҷатнигори филм он ки масъу-ли далелу асноди филмҳо аст.

ҲУҶҶАТНИГОРЇ навиштани аснод; ҳуҷҷатнигор будан; ҷараёни таҳияи санаду ҳуҷҷатҳо.

ЧИСТОН тасвири ягон муаммо ба воситаи ҷумла ё шеър, ки ҷавобро талаб мекунад; чист он?

ЧИСТОНГҶЙИ гуфтани чистон; ёфтани чистон; мусобиқаи чистонгӯиву чистонёбӣ байни ду ва ё зиёда ашхос.

ЧИСТОНЁБӢ пайдо кардани ҷавоби муаммои ба воситаи чистон додашуда.

ҶАВОБ сухан ё гапе, ки дар посухи (ё ба ивази) пурсише гуфта мешавад.

ҶАВОБИЯ ҷавоб, посух, ки ба тарзи хаттӣ навишта шуда бошад.

ҶОДУЗАБОН сухангӯии моҳир, бо гап ҳамаро дар ҳайрат гузоранда.

ҶОДУЗАБОНӢ суханони ҷаззоб ва тасхиркунанда гуфтан, бо сухан ба дил роҳ ёфтан.

ҶОДУСУХАН шоире, ки суханаш дилрабо, мафтункунанда ва монанди сеҳру ҷоду таъсирбахш аст.

ҶОНИШИН ҳиссаи нутқа, ки ба ҷойи исму сифату шумора меояд.

ҶУМЛА як калима ё якчанд калимаи аз ҷиҳати грамматикӣ ва овой муташаккил, ки як фикри томро ифода мекунад: ҷумлаи содда, ҷумлаи мураккаб, ҷумлаи хабарӣ, ҷумлаи саволӣ, ҷумлаи хитобӣ, ҷумлаи пайрав ...

ҶУМЛАБАНДӢ тарзи гуфтор, шакли ифодаи фикр.

ҶУМЛАПАРДОЗ он ки фикрашро хуб ифода мекунад, суханпардоз; устоди сухан, суханвар.

ШАКАРГУФТОР ширинсухан, ширинзабон, хушгап.

ШАКАРГУФТОРӢ ширинсуханӣ, ширинзабонӣ.

ШАКАРДАҲОН киноя аз ширинсухан, хушгап.

ШАКАРЛАҲҶА киноя аз ширинзабон, ширинсухан.

ШАКАРХАНДА табассум, табассуми зерилабӣ, хандаи латифи ишваомезона.

ШАМШЕРЗАБОН киноя аз теззабон, бурросухан; устоди сухан.

ШАМШЕРҚАЛАМ адиби қалами таҳрираш фасеҳи гузарову таъсирбахш.

ШАРҲ баён, тавзеҳ ва маънидод кардани ягон масъалаи илмӣ; шарҳи ҳол баёни аҳвол ва зиндагонии шахсӣ, ҳолнома; китобҳое, ки махсус дар тавзеҳ ва баёни ягон асар навишта мешавад: шарҳ додан (кардан) маънидод кардан, баён кардани мазмуни чизе.

ШАРҲДИҲАНДА он китобе ё масъалаеро шарҳ дода ҷойҳои душвори онро мефаҳмонад.

ШЕВА тарзи талаффузи маҳал ва ҷойи муайяне, лаҳҷа.

ШЕЪР сухани мавзуни қофиядор, асари бадеие, ки ба ин тарз навишта шудааст: шеър бастан, шеър гуфтан, шеър хондан; шеъри “нав” ашъори дар шакли нав, ки дар солҳои охир расм гардид; шеъри сафед, шеъри нав.

ШЕЪРШИНОС он ки дақиқи маънӣ ва қоидаву қонунҳои шеърро медонад.

ШИРИНКАЛОМ хушсухан, хушгап.

ШИРИНЛАБ хушгуфтор, хушгап, гуфтораш фасеҳу балеғ; сифати маҳбуба.

ШИРИННАФАС он ки сухани ў ба шунаванда таъсирбахш аст, одами хушсўхбат, ширингуфтор.

ШУКРНОМА навиштае, ки дар он миннатдорӣ аз некии касе баён ёфтааст, номаи шукрона, номаи миннатдорӣ, шукрия.

ЭЗОҶ возеҳ ва равшан кардани матлабе; шарҳ, тавзеҳ; эзоҳ додан шарҳ додан, тафсил кардан, баён кардан.

ЭЗОҶДИҲАНДА шарҳдиҳанда, тафсиркунанда.

ЭЗОҶДИҲӢ шарҳу тавзеҳ додан, баён.

ЭНСИКЛОПЕДИСТ донишманди ҳамаи соҳаҳои илм, аллома.

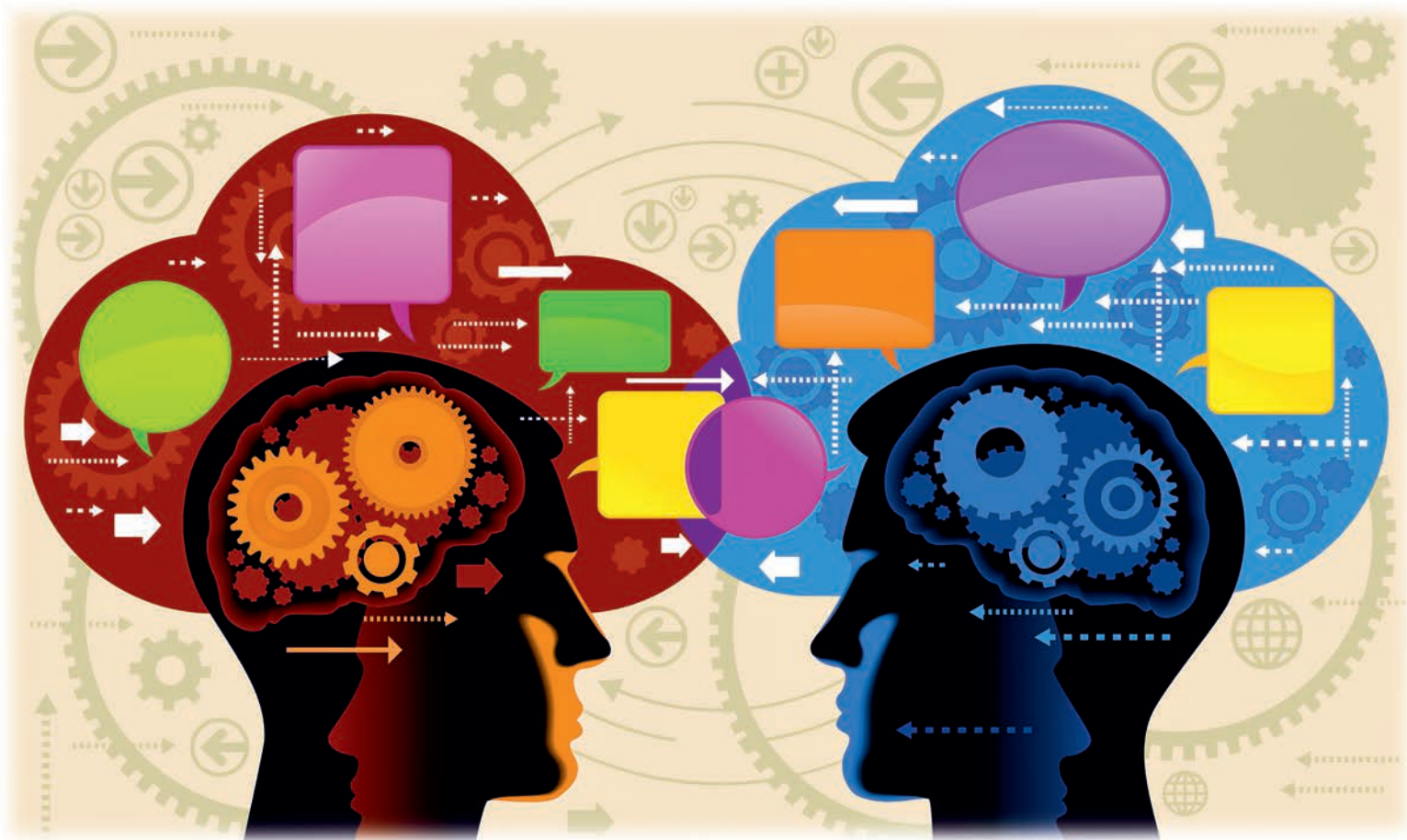
ЭНСИКЛОПЕДИЯ китоби махсуси ба шакли луғат тартиб додашуда, ки дар он дар бораи ҳама ё як соҳаи дониши инсон маълумоти илмӣ ҷамъ оварда шудааст,

ЭТИМОЛОГ мутахассиси соҳаи этимология, пажӯҳишгари решашиносии калимаҳо.

ЭТИМОЛОГИЯ як соҳаи забоншиносӣ, ки пайдоиши калимаҳоро меомӯзад; пайдоиши калима, решашиносии вожаҳо.

ЭТНОЛИНГВИСТ муҳаққиқи забон ва хусусиятҳои этнографии як халқ.

ЭТНОЛИНГВИСТИКА баҳши илми забоншиносӣ, ки алоқа ва муносибати байни забон ва хусусиятҳои этникиро меомӯзад.

ИХТИСОРОТ:

А. Ҷ. – Абдурахмони Ҷомӣ	С. А. – Садриддин Айни
А. Ф. – Абулқосим Фирдавси	С. У. – Сотим Улуғзода
А. Ш. – Аминчон Шукӯҳӣ	С. Ш. – Саъдии Шеърози
А. Б. – Али Бобоҷон	С. С. – С. Саидмуродов
А. Д. – Абдусалом Деҳотӣ	С. Т. – Саттор Турсун
Б. А. – Б.Азизӣ	Л. К. – Латофат Кенчаева
Б. Ғ. – Бобоҷон Ғафуров	М. А. – Муҳаммад Авфӣ
Б. О. – Болта Ортиқзода	М. Ш. – Муҳаммадҷон Шукуров
Ғ. М. – Ғаффор Мирзо	М. Т. – Мирзо Турсунзода
З. Ш. – Зайнулобидини Шервонӣ	М. М. – Мардон Муҳаммадиев
З. В. – Зайниддин Восифӣ	Н. Х. – Носири Хусрав
Ҳ. К. – Ҳаким Карим	Н. М. – Носирҷон Маъсумӣ
Ҳ. И. – Ҳасан Ирфон	У. З. – Убайди Зоконӣ
Ҳ. Р. – Ҳафиз Рауф	Ў. К. – Ўрин Кӯҳзод
П. Т. – Пӯлод Толис	Ф. Н. – Фотеҳ Ниёзи
Р. М. – Раҳими Муслмониён	Ф. М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
Р. Ҷ. – Раҳим Ҷалил	Ҷ. И. – Ҷалол Икромӣ
Р. Ғ. – Раззоқ Ғаффоров	Ш. Ҳ. – Шодон Ҳаниф
	Ю. А. – Юсуф Ақобиров

Ч 78 **Чориев, Т.Р., Кабиров М., Мажитова, С.Ж. Забони тоҷикӣ 10** [Матн]: китоби дарсӣ синфи 10 / Т. Чориев [ва диг.]. – Тошканд: Маркази таълими Республика, 2022. – 224 саҳ.

ISBN 978-9943-8460-3-6

УЎК 811.222.8(075.3)
КБК 81.2(5Тоҷ)я72

O'quv nashri

ONA TILI

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
10-sinf o'quvchilari uchun darslik*

(Tojik tilida)

Муҳаррир	<i>Ўмъаназар Эшонқулов</i>
Муҳаррири техникӣ	<i>Лина Хижова</i>
Рассом ва дизайнер	<i>Иброҳим Пўлатов</i>
Саҳифабанд	<i>Феруза Ботирова</i>
Мусаҳҳеҳ	<i>Рўзиқул Ҷумаев</i>

Ба чопаш .....2022 имзо шуд. Андозаи 60x84 $\frac{1}{8}$.
Гарнитурани Ариал. Бо усули офсет чоп шудааст.
Ўзъи чопии шартӣ 26,04. Ўзъи нашриву ҳисобӣ 22,77.
Теъдоди нашр .....нусха. Фармоиши № 22-208

Ўадвали нишондоди ҳолати китоби дарсии ба иҷора диҳанда

№	Ному насаби дониш-омӯз	Соли хо-ниш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Ўадвали болой ҳангоми ба иҷора додан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи роҳбари синф аз рӯйи меъёрҳои зерин пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳои қоҳида, якчанд хатҳо қашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир гаштааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова даридааст ва ба рӯйҳои хат қашида шудааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қашида, ранг карда партофта шудааст. Китобро барқарор карда намешавад.